

MAGYAR ZSIDÓ SZEMLE

ÖTVENEDIK ÉVFOLYAM

Dr. HEVESI SIMON

TÁMOGATÁSÁVAL SZERKESZTIK:

Dr. HEVESI FERENC, Dr. LÖWINGER SÁMUEL
és
Dr. FRIEDMAN DÉNES

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST 1933.

A Magyar Zsidó Szemle ötvenedik évfolyamának munkatársai amennyiben dolgozataikat aláírták :

	Oldal	
Dr. Bakonyi László	— — —	58
Dr. Ballagi Ernő	— — —	3, 22, 71
Dr. Bernstein Béla	— — —	185
Dr. Blau Lajos	147, 154, 186, 276	140
	278, 300	283
Dr. Bródy Ernő	— — —	169
Dr. Cseh Arnold	— — —	189
Dr. Csetényi Imre	— — 267, 304	Sós Endre — — — — — 4
Dr. Friedmann Dénes	— 53, 157	Dr. Vidor Pal — — — — — 164
Dr. Groszmann Zsigmond	— 66, 261	Dr. Wallenstein Zoltán — — — — — 271
Dr. Guttmann Mihály	— — — 247	Dr. Weisz Pál — — — — — 173
		Dr. Zsoldos Jenő — — — — — 44, 64, 130

TARTALOM.

Társadalom :

Magyar Zsidó Szemle ötvenedik esztendeje	1
<i>Dr. Hevesi Ferenc</i> : Eppler Sándor jubileuma	3
<i>Dr. Hevesi Ferenc</i> : Bárány Oszkár	3
<i>Sós Endre</i> : Nem leszünk Európa négerjei	4
<i>Dr. Ballagi Ernő</i> : Mezei Ernő	14
<i>Dr. Bernstein Béla</i> : Az Országos Rabbiegyesület közgyűlése	179
<i>Dr. Hevesi Simon</i> : 50 éves jubileum	185
<i>Dr. Blau Lajos</i> : Emlékezés a Magyar Zsidó Szemle 50 éves jubileumára	186
<i>Dr. Kiss Arnold</i> : Ötven éve (1884—1934)	189
<i>Dr. Bakonyi László</i> : A Magyar Zsidó Szemle és az Országos Iroda	197

Tudomány:

<i>Dr. Hevesi Ferenc</i> : Száadjah filozófiai eszméi	22
<i>Dr. Zsoldos Jenő</i> : Kazinczy Ferenc és a zsidóság	44
<i>Dr. Friedmann Dénes</i> : Három glossza	53
<i>Dr. Hevesi Ferenc</i> : Száadjah filozófiai eszméi	71
<i>Dr. Zsoldos Jenő</i> : Kazinczy Ferenc és a zsidóság	130
<i>Dr. Kallós Zsigmond</i> : A kazár probléma	140
<i>Dr. Bródy Ernő</i> : A magyar szabadelvtűek mozgalma	201
<i>Dr. Guttmann Mihály</i> : Erkölcsei szempont az állatkinzási tilalomban	247

<i>Dr. Groszmann Zsigmond</i> : A pesti zsidó község megszilárdulásának korából	261
<i>Dr. Csetényi Imre</i> : 1831-es kolerajárvány zsidó vonatkozásai	267
<i>Dr. Wallenstein Zoltán</i> : A király és a pécsi főrabbi	271
<i>Dr. Blau Lajos</i> : A Tóra és a Haftárak héberül és angolul megváratásokkal	276
<i>Dr. Blau Lajos</i> : A héber költészet és a pijut kincsesháza	278
<i>Dr. Kálmán Ódön</i> : Adatok az ős-misna leírásához és keletkezéséhez	283

Irodalom :

<i>Dr. Haász Imre</i> : Uj vallástörténet	58
<i>Dr. Zsoldos Jenő</i> : A budai zsidó ifjuság kulturmunkája	64
<i>Dr. Blau Lajos</i> : Irodalmi Szemle	147
<i>Dr. Blau Lajos</i> : Abulwalid grammatikája	154
<i>Dr. Blau Lajos</i> : Irodalmi Szemle	300
<i>Dr. Cseh Arnold</i> : Dr. Szemere Samu: Dewey neveléstana	302
<i>Dr. Csetényi Imre</i> : Dr. Léderer Emma: A középkori pénzüzetek	304

Jabneh-Homiletika :

<i>Dr. Groszmann Zsigmond</i> : Dr. Weisz Miksa emléke	66
<i>Dr. Kecskeméti Ármin</i> : Rabbiaavató	169
<i>Dr. Weisz Pál</i> : Küldjete el minket	173

Morijah-Pedagógia :

<i>Dr. Friedmann Dénes</i> : Nevelés- és erkölcsstan viszonya zsidó megvilágításban	157
<i>Dr. Vidor Pál</i> : A zsidó cserkész vallási ismeretei	164

A Magyar Zsidó Szemle ötvenedik esztendeje

Kevés zsidó tudományos folyóiratnak adatott meg az a kiváltság, hogy fél évszázadon keresztül teljesithesse nemes hivatását. A magyar zsidóság szellemi életének örökbecsű maradványai lesznek a Magyar Zsidó Szemle kötetei. Beszédesebb tanui annak az ősrégi zsidó kulturaszeretetben gyökerező szellemnek, amely a magyar zsidó tudomány munkásait vezérelte.

A világnyelveken megjelenő nagy zsidó tudományos folyóiratok mellett a Magyar Zsidó Szemle is méltó pozíciót vívott ki magának. Így tehát az egyetemes magyar kultúra külföldi elismerésében is szerepe van. Elég, ha megszólaltatjuk Dr. Brann professzor nagy nemzetközi népszerűségnek örvendő „Ein kurzer Gang durch die Geschichte der jüdischen Literatur“ című (Wien-Berlin III. kiadás 1921) munkájának a zsidó folyóiratokról szóló összefoglalását, amely kétségtelenül igazolja, hogy a külföldi zsidó tudományosság is elismeri folyóiratunk fontosságát (83 oldal): „Noch heute bestehen die von Z. Frankel ins Leben gerufene „Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums“ im. 61. (in Breslau), die „Revue des études juives“ in 37. (in Paris) „Magyar Zsidó Szemle“ im 37. Jahrgang (im Budapest), „Jewish Quarterly Review“ (seit 1890 in London, seit 1913 in Philadelphia) und „Jewreszkaja Starina“ (seit 1908 in Petersburg)“.

A Magyar Zsidó Szemle egyik hajtása volt a „Hacofeh“ című héber nyelvű tudományos folyóirat, amely tizenöt kötetével a világ egyik legnagyobb tekintélyű zsidó tudományos folyóirata volt.

Amidőn folyóiratunk ötvenedik esztendejének küszöbére lép, illesse a magyar zsidóság hálája elsősorban Dr. Blau Lajos rektor ur Öméltóságát, aki négy évtizeden keresztül szerkesztette ezt a

folyóiratot. Az ő elismert tekintélye, az egész tudományos világ előtt megbecsült nevének köszönhető, hogy a Magyar Zsidó Szemle és a Hacofeh az egész zsidóságban osztatlan elismerésnek örvend. Mellette — épen a legsúlyosabb évtizedben — Dr. Hevesi Simon vezető főrabbi ur állott. A magyar zsidóság e két kiemelkedő alakja jelentette folyóiratunk nagyságát.

A jubileumi esztendő legméltóbb megünneplésére azt találtuk leghelyesebbnek, hogy lerakjuk egy új héber tudományos folyóirat alapjait, amely egyelőre a Magyar Zsidó Szemle héber mellékleteként fog megjelenni és hivatva lesz a külföldi zsidósággal fentartani a tudományos kapcsolatot.

Tudatában vagyunk annak, hogy súlyos idők közepette nehéz feladatra vállalkozunk, de bizunk a magyar zsidóság kipróbált zsidó hűségében.

Az ötvenedik év lezárásával pedig ünnepi emlékkönyvvel és az ötven évfolyam anyagát feldolgozó részletes index kiadásával akarjuk folyóiratunkat az érdeklődők szélesebb köreinél népszerűsíteni.

Budapest, 1933—5693.

Hitrokoni üdvözlettel
a **MAGYAR ZSIDÓ SZEMLE**
szerkesztősége

TÁRSADALOM

Eppler Sándor jubileuma

A pesti izraelita hitközség nagyérdemű főtitkára, Eppler Sándor nemrégiben ünnepelte a hitközség szolgálatában eltöltött negyedszázados jubileumát, mely alkalommal úgy kartársai, mint a hitközség egyeteme, valamint az egész zsidó társadalom meleg szeretettel tett tanúságot arról az őszinte elismerésről, mellyel alkotó munkásságát kisérik.

A hitközség és a magyar zsidóság történetében jelentős és alkotásokban gazdag az a munkásság, melyet e kiváló, törhetetlen buzgalmu, erős akaratu, előrelátó és mélységesen vallásos férfiú a felekezet érdekében kifejtett. Nehéz viszonyok között méltóképen állotta meg a helyét és nemcsak, hogy gazdaságilag sikerült az óriási hitközséget megszilárdítania, de új intézményekkel gazdagította azt a ma súlyos küzdelmei közepette is.

Osztatlan elismerés és nagyrabecsülés az osztályrésze, melyből lapunk e szerény sorokkal óhajtja kivenni részét, azzal a kívánsággal, hogy a Mindenható áldja meg tevékeny életét egészséggel, erővel, fiatalos munkabírással továbbra is, az emberi kor legvégső határáig, a pesti nagy hitközség és a magyar Izrael javára.

Bárány Oszkár

A Zsidó Gymnasium Barátainak Egyesülete önmagát tisztelte meg, amikor Bárány Oszkárt díszelnökévé választotta.

A zsidó philantrophia e kiváló alkotó tényezője, kinek oly

gyönyörű intézmények létesítését köszönjük, mint a budai izr. hitközség ambulatoriuma, ki a zsidó gymnasium megalkotásában is jelentős részt vett — nemcsak humanitárius téren áll előttünk példaadó egyéniség gyanánt, de a zsidó tudomány szeretetében mély tudásban, műveltségben, igaz vallásosságban is.

A gymnasium barátainak egyletét és diszelnökét meleg szeretettel köszöntjük.

Nem leszünk Európa négerjei!

1. Nemzetközi Isten, Nemzeti Isten.

A szovjet nemrégiben bocsátotta ki második öt éves tervét, amely igen nagy gondot fordít a korszerű szellemi javak megteremtésére és az elavult szellemi értékek megsemmisítésére. A bolsevizmus vezetői elsősorban a vallást tekintik ilyen idejéltmult szellemi lim-lomnak. És a vallás mételyző hatásától akarják megszabadítani az emberiséget. *Stalin* és társai azt szeretnék, ha öt év múlva egyetlen templom sem emlékeztetné az ifjúságot Isten nevére és egyetlen katolikus, református, görögkeleti, vagy zsidó templomban sem lehetne fohászzkodni mindnyájunk közös Urához. Öt év múlva — ha a terv sikerül — csak annyit tud majd a szovjetifjúság túlnyomó része, hogy valaha volt egy Istennek kikiáltott képzelt, valami, aminek a nevével háboruba indították, kizsákmányolták és mégis alázatra kényszerítették az embereket millióit.

A szovjet határain nem hatolhat át a vitatkozó és felvilágosító szellem. Hiába rendelkezünk ellenérvekkel, hiába cáfolhatnánk meg könnyűszerrel az istenkáromló hazugságokat, a szovjet cenzurája meggátolja minden kísérletünket. De a szovjet öt éves terve nemcsak a bolsevizmus fennhatósága alatt álló Oroszországot akarja munkábvanni, hanem egész Európát is.

A szovjet rendeletére mindenfelé Isten-ellenes szövetségek alakultak. Az Isten-ellenes propaganda főfészke Berlinben van. Nincs nap, hogy ne tartanának valahol gyűlést az istentelenek és ne jelenne meg valamilyen röpiratuk a német fővárosban. A Pápen-kormány szükségesnek látta, hogy a legagresszivebb ilyen szövetségeket államellenes működésük miatt bezárja. Mert az állam ellensége mindenki, aki az erkölcsi rend alapjait támadja meg és kétségtelen, hogy az erkölcsi rendet szeretné fel-

robbantani az, aki Isten hatalma ellen emeli fel szavát. Isten nélkül nincs igazi erkölcs. Isten nélkül csak perc-erkölcs van, magánhasználatra gyártott erkölcs, amelyet nyomban elvet a készítője, ha terhére van.

Az államhatalom ténykedésével nem lehet természetesen ilyen mozgalmat megsemmisíteni. Sőt, ha az állami erő száll szembe a téveszmék hirdetőivel, könnyen mártírt csinálhat belőlük a tömegek szemében.

Az Isten-ellenes mozgalmat a felekezeteknek kell leggyűrni, — együttesen és külön-külön. Berlinben a Felekezetek Munkaközössége néhány nagygyűlésen fel is vette a küzdelmet az Isten-ellenesekkel és épületes látvány volt, amint egymásután szólaltak fel a katolikus pap, a református lelkész és a zsidó rabbi. Ehez az együttes demonstrációhoz kell csatlakozni az egyes felekezetek ama munkájának, amelyet belmisszió néven tartanak számon.

Az Isten-ellenesek lövészarkainak az elfoglalása ép elég munkát ad a felekezeteknek és főképen a zsidó felekezetnek, de — ezen a küzdelmen kívül — még egy harc vár ránk. Szemben velünk élesíti törét a nemzetközi istentelenek csapata, hátunk mögött tölti puskáit a nemzeti istenkáromlás tábora. Ugyanakkor, amikor teljes erővel folyik a nemzetközi vallásellenes szervezkedés, a különböző országok nacionalistáinak egy része is harcbaindul a pozitív vallások ellen.

Egyik országban a *Wotan-kultusz* jegyében tömörülnek a *Nemzeti Isten* követelői, másik országban *Hadúr*nak akarnak áldozni.

A német nemzetiek jobbszélén áll az ugynevezett *Tannenbergbund*, a frontharcosok egyik szövetekezése, amelynek a vezetője: *Ludendorff* tábornagy. A *Tannenbergbund* kiadásában jelennek meg a legharciasabb vallásellenes művek. A tulajdonában lévő *Volkswarte* című folyóirat és ennek a lapnak a kiadóvállalata nap-nap után bocsátják ki a legszörnyűbb förmédvényeket Isten, a kereszténység és a zsidóság ellen.

A szövetség szellemi feje: *Mathilde Ludendorff*, a tábornagy felesége, aki teljesen befolyásába kerítette urát. A szövetség célja — nyíltan hirdeti — nem más, mint: a *Nemzetközi Isten* detronizálása és egy külön *Német Isten* kinevezése,

2. A Biblia méрге.

Mathilde Ludendorff elsősorban a Bibliát támadja. Minden, ami zsidó — ordítja veszettül — pusztuljon; pusztuljon hát a Biblia is; úgy a zsidó Ó-, mint a keresztény Újtestamentum.

Ludendorff, a férj, a Bibliát káromló könyv előszavában

ezekkel a szavakkal ajánlja az olvasók figyelmébe a felesége munkáját: »Ennek a könyvnek az elterjedésétől függ minden németnek, az egész német népek és az összes népeknek a felzabardulása.»

Mathilde Ludendorff szerint minden, amit a zsidók alkottak, család. Csalás a színaji kinyilatkoztatás. Csalók az összes zsidó próféták. Csalók a keresztény evangélisták. Csaló mindenki, aki úgy élt, hogy a zsidó tanokból táplálkozott. »A német nép fájdalmának főoka abban rejlik, hogy Jehova országában töltötte tévelyegve napjait és épügy hitt egy égben kormányzó személyes Istenben, mint a zsidók.» Egyetlen ember szabadíthatta volna meg a németeket a zsidóktól. Ez az egyetlen ember: *Luther* volt.

Hogy miért? Egyszerűen azért, mert Luther is antiszemita volt. »*A szombatosok ellen*» irt leveleiben és »*A zsidók és hazugságaik ellen*» című munkájában odáig ragadtatta el magát, hogy a zsinagógák felgyújtását, a zsidók házainak lerombolását és a zsidóknak a cigányokhoz hasonló földönfutókká tételét, továbbá az imakönyveknek és a Talmudnak a széttépését hirdette.

Nem a vallásalapító Luther, nem az istenhívő Luther, hanem kizárólag a zsidóüldöző Luther — Mathilde Ludendorff ideálja. Ezt a Luthert — kürtölte világgá — meggyilkolták a zsidók. Mégpedig igen agyafurt módon. Megvesztegették a nagy reformátor legjobb barátját, *Melanchthont*, aki azután beadta a mérget Luthernek... Luther követői meghamisították a protestantizmus jelentését; elfelejtették kidobálni az új vallásból a zsidó és a zsidóságból származó elemeket.

Mathilde Ludendorff, ügylátszik, egész sereg történelmi tévedésre jött rá, mert nem csupán Luther halálát helyezte teljesen új megvilágításba, hanem azt is kimutatta, hogy *Lessinget*, *Mozartot* és *Schillert* is megölette a zsidóság, a pápa és a szabadkőművesség együttes maffiája. A Wotan-renezánsz papnöje nagyon könnyen egy nevezőre tudja hozni ezeket a hatalmakat.

Érdemes egy pillanatra szembenézni Mathilde Ludendorff meglepő felfedezésével. Mert egy pillanat is elég a Melanchthon elleni vád megdöntésére.

Melanchthon a tübingeni egueitemről került a wittenbergi egueitemre. Itt ismerkedett meg Lutherrel, aki szintén egueitemi tanár volt. Nagyon hamar megértették egymást és Luther igen erős támaszt talált kollégájában. Melanchthon volt az új mozgalom egyik legnagyobb teoretikusa. 1521-ben kiadott hatalmas munkája: a *Loci Communes Rerum Theologicarum*, amely ötven kiadást ért el a szerző életében, volt az első protestáns dogmatikai munka. Melanchthon képviselte az elégedetlenkedőket a worms-i és regensburgi zsinatokon is. Valóban akadtak sokan, akik

tulságosan engedékenynek tartották ezeken a zsinatokon a pápai követekkel szemben való fellépését. De Luther és Melanchthon, néhány elvi szemponttól eltekintve, továbbra is a legteljesebb egyetértésben működtek... Melanchthon tartott gyászbeszédet Luther koporsója felett és ez a gyászbeszéd klasszikus megnyilvánulása a német protestantizmusnak. Ha Luther hívei egy pillanatig is Luther ellenségét látták volna Melanchthonban, vagy Luther gyilkosára gyanakodtak volna, akkor nem engedték volna, hogy ő tartsa a bucsuzatót. Luther halála után Melanchthon az urvacsorai tanban közeledett a kálvinistákhoz. Ekkor még jobban fokozódott népszerűtlensége. De azért halálának háromszázadik évfordulóját az egész protestáns világ megünnepelte.

Mathilde Ludendorff szerint Melanchthon a *protestantizmus Júdása*, aki alighanem a pápa és a zsidók aranyai következtében változtatta meg a felfogását és vállalkozott Luther meggyilkolására. Ez új történelmi szempont. Erről eddig egyetlen tudós sem mert beszélni. A beállítás már csak azért is valószínűtlen, mert semmi alap nincs arra, hogy Luther a Bibliát meg akarta volna tagadni és arra törekedett volna, hogy az új vallásból minden zsidó elemet kivessen. A zsidóknak semmi okuk nem volt arra, hogy jobban féljenek Luthertől, mint az egyháztól, amelynek vándorló dominikánusai és jersuitái hol ebben a városban, hol abban a városban tüzelték pogromra a népet.

A mai Németországban egyébként a horogkeresztes mozgalom főerősségei a protestánsok. A katolikus tömegek mindig távoltartották maguktól a hitleri tanokat. Sőt, a katolikusok partja: a *Centrum* sokszor felemelte a szavát a zsidók érdekében. És a legutolsó birodalmi gyűlési választásoknál sok olyan zsidó, aki osztályhelyzete következtében nem akart a szociáldemokráciára szavazni és a kis állampártnál elveszhetnek tartotta voksát, a *Centrumot* támogatta.

Nem tartozik ide, csak épen megjegyzem, hogy a most összeült birodalmi gyűlésnek egyetlen zsidóhíttű tagja sincsen. Az elmúlt birodalmi gyűlésnek is csupán egyetlen zsidó tagja volt: Haas szociáldemokrata képviselő, Berlin diszpolgára, aki öreg korára való hivatkozással visszavonult a közélettől. Haas sohasem titkolta, hogy vallásos érzésű zsidó és a német szociáldemokrata-párt egyáltalán nem vette zokon az ilyen kijelentéseit. A német szociáldemokrácia sohasem volt kifejezetten vallásellenes és a német munkásmozgalom hívei közül igen sokan foglaltak helyet a *vallásos szocialisták* táborában.

Hitler antiszemitizmusát, a horogkeresztesek érveit most a német katolicizmus parlamenti expoziturájának kell visszaverni, annak a tudatában, hogy mi vagyunk a katolicizmus őse és ha

mi nem lettünk volna, ma nem lenne a világon a katolicizmus sem. *Lehet, hogy a katolikus Centrum, amikor a zsidókat védi, visszagondol arra, hogy nem is olyan régen, II. Vilmos Poroszországában törvénykönyvbe ugyan nem iktatott, de társadalmilag alkalmazott »numerus clausus« állt a katolikusok és zsidók állami érvényesülésének útjában és katolikus, vagy zsidó emberből csak legtrikább esetben lehetett katonatiszt, tehát a katolikusok és a zsidók sorsközösségben éltek.*

3. A gonosz Talmud.

A német antiszemita irodalom főművei közül feltétlenül érdemes bepillantani Gottfried Feder birodalmi gyűlési képviselőnek, a *Goebbels-Feder-Frick* hitleri alvezéri triumvirátus tagjának, »A zsidókérdés« című tanulmányába. Gottfried Feder Eduard Ganznak, a berlini egyetem multszázad közepe táján kikeresztelkedett jogtanárának szavait idézi: »A kikeresztelkedés és a keresztelkedés nem használ semmit. Mi száz nemzedék múlva épügy zsidók leszünk, ahogy zsidók voltunk három ezer év előtt. Még tiszteres keresztelkedés után sem veszítjük el faji szagunkat. Bármilyen nővel hálunk is, a mi fajunk a domináló. A gyermekeinkből ifju zsidók lesznek.»

Nem tudom: hiteles-e ez az idézet. De egyremegy. Csak felületes »fajtudós« építhet egy ilyen idézetre teóriákat. És különben is: micsoda ember lehetett az, aki — ha az idézet hiteles — ezeket leírta és semmiképp le nem mosható faji szagról beszélt. Egyetlen magyarázat lehetséges: Eduard Ganz az antiszemitizmusnak szolgáltatott érvekkel akarta elfeledtetni a származását. Ugy vélte, hogy a többi zsidó szagának a leleplezésével biztosítja saját szagtalanágát.

Gottfried Feder ebből a vallomásból indul ki. És bőven kifejtja a zsidó faji tulajdonságokat. A zsidó faj, többek között, nagyon hajlamos a házásra, állandóan emésztési zavarokkal küzd, főképen a zsidók kapják meg a cukorhajt és az aranyeret. A zsidók egyébként ezeket az emésztési zavarokat mesterséges módon is képesek előidézni. Így kísérleték meg Galiciában, hogy kivonják magukat a katonai szolgálat alól.

Gottfried Feder szerint a zsidó faj egyik tulajdonsága a *túlzott kívágy* is. Elég végignézni — írja a horogkeresztves vezér — a statisztikákat és meggyőződünk arról, hogy a nem-i eröszak elkövetői túlnyomóan zsidók. A zsidók még a tízéves gyermekeket sem kímélik.

Nincs a kezemben statisztika. De különben is: Gottfried Federnek illene nemcsak egy megnevezetlen statisztikára hi-

vatkozni, hanem egy pontosan megjelölt statisztikával előjönni. Ellenérveket csak ott lehet hangoztatni, ahol vannak érvek is. Gottfried Feder pedig csak kijelentéseket tesz, de nem hoz adatokat. Multkorjában véletlenül kezembe került valahol egy 1904-ből származó amerikai kimutatás, amely szerint minden százezer emberre, akit erőszakos nemi közösség miatt elítéltek, tizenyolc szines, tizenkilenc francia és orosz, ötvenhárom olasz és tizenegy zsidó esett. Mint látható, sem a négerék, sem a zsidók nem olyan veszélyesen *hiperszexuálisak*. Azok, akik ma folyton a régi rómaiak leszármazottainak vallják magukat, jóval temperamentumosabbak.

És mégis: ezektől a négerektől és ezektől a zsidóktól féltik Hitler és társai a német népet. *Frick*, Thüringia volt belügyminisztere, a horogkeresztvesek másik alvezére, kijelentette, hogy a 1936-ban megtartandó berlini olimpiászon nem fognak megtírnai négert és zsidót.

Gottfried Feder egyébként ezzel fejezi be mondanivalóját: »A zsidók nem is emberek, hanem emberi alakba bujt állatok.« A Talmud értelmében minden bünt elkövethetnek másfajú embertársaik ellen.

Hát azért találta fel Gutenberg a könyvnyomtatást, hogy ilyen művek megjelenhessenek?! Hát egy ilyen embert komolyan lehetett jelölni egy év előtt miniszteri állásra?!

Milyen kevéssé ismeri a horogkeresztves zsidószerető a régi zsidó törvényeket és szokásokat! Mi zsidók intézményeson védjük már a legrégibb időkben is az idegent és menedékkjogot biztosítottunk számára. Mi zsidók nem engedtük meggyilkolni a rabszolgákat sem. A római jog szerint még sokkal később is szabadon rendelkezhetett az úr a rabszolgájával és meg is ölthette a rabszolgáját. De a zsidóknál már nagyon korán kö-zönséges gyilkosnak számított az, aki rabszolgájának az életére tört. Sőt, mi egyáltalán arra törekedtünk, hogy megszüntessük a rabszolgaság intézményét. A hatodik év végén felszabadítottunk minden rabszolgát. És, ha az illető mégsem akart szabad lenni, akkor megbélyegeztük. Atszurtuk a fület, annak a jelké-péül, hogy ezzel a szervükkel hallották az ősei Szináj hegyénél Istennek azt a parancsát, amely *papi népévé* tett bennünket. Aki tehát, amikor Isten szolgája lehetne, ember szolgája akar maradni, az megérdemli, hogy bélyegesen járjon embertársai között.

Mi zsidók — a szombat megszentelésével — nemcsak magunknak alkottunk ünnepet, hanem megtanítottuk a világot az *általános munkaszünetre*; szombaton nemcsak a zsidók tanultak és pihentek; ezen a napon pihentették szolgáloikat, sőt — *ime*, a modern állatvédelem első kodifikálása — állataikat is.

A zsidók szombati munkaszünetét sokan nem akarták megérteni. 1930-ban egy római levéltárban megtalálták *Claudius Rutilius Namatianus* szenátor »*De reditu*« című verses feljegyzéseit. A római szenátor 416-ban Galliába utazott, hogy megnézze: milyen károkat okoztak a birtokain *Alarich* átvonuló csapatai. És ebben a verses naplóban sokkal nagyobb felháborodással írt arról, hogy zsidó bérlője nem engedte őt szombaton szolgálai által kényelemben részesíteni, mint arról, hogy a gótok kicsoda pusztítást vittek véghez vagyonaiban... Egyébként hiába írta a római nagyúr, hogy a zsidók lusták. Ha a zsidók valóban olyan lusták lettek volna, aligha adta volna bérbe zsidónak a hatalmas birtokát, mert nem lett volna biztos abban, hogy a lusta bérlő előteremti számára a bért.

4. A zsidók uszorája.

Ferdinand Werner tanár, a hesszeni tartománygyűlés elnöke, tehát egy elég magas közjogi méltóságot betöltő egyén, »*Miért van zsidókérdés?*« című munkájában iazzal kezdi, hogy zsidókérdés mindig volt és már *Plinius*, *Seneca*, *Horatius* és *Tacitus* is megvetéssel írtak a zsidókról, akik a csempészsés, sikkasztás és hasonló bűncselekmények terén mindig előljártak.

Ez a horogkeresztes fajszakértő sem ismeri, ugylátszik, a zsidó törvényeket és nem tudja, hogy ezek milyen szigorú rendszabályokat tartalmaztak az uszora ellen és még a kamatszédést is megtiltották. A szegény adós védelme, a *moratórium* intézménye is zsidó találmány, sőt a *jóbelév* arra szolgált, hogy bizonyos adósságokat teljesen töröljenek. Mennyivel messzebb tartana ma a világ a gyógyulás útján, ha elfogadta volna a csempészeknek, sikkasztóknak és csalóknak bélyegezett zsidók álláspontját és a nagy nemzetek elengedték volna a kis nemzetek hadiaadósságait! Ha ez az erkölcsatlennék deklarált zsidó felfogás csak az Amerikai Egyesült Államokban győzött volna, már akkor is, a mai konfliktempó helyett, százkilométeres sebességgel száguldana Európa a béke, a nyugalom és a zavartalan megélhetés felé!

Minden társadalmi osztály és foglalkozási ág kitermel bűnösöket. Ezek a bűnösök az illető osztály és foglalkozási ág területlein ütköznek össze az erkölcsi világrenddel. A zsidók — sajátos helyzetüknél fogva — évezredek óta főképen kereskedelemmel foglalkoznak. A bűnöseik tehát elsősorban kereskedelmi bűnöket követnek el.

De ilyen kereskedelmi bűnözők mindig akadtak minden felekezeti tagjai között. *III. Innocent* pápa azt írta az arrasi püspöknek: »Ha keresztülvinnénk a szigorú rendszabályokat és nem engednénk

be a templomba az uszorásokat, akkor be kellene zárunk a templomokat.« *Luther* is több ízben említést tett a jámborság és vallásosság látszatába burkolozó keresztény uszorásokról.

A középkorban a szerzetesek és a papok is magas kamatokat szedtek hiveiknek adott kölcsöneik után és csak több koncilium szigorú tilalmára szűnt meg ez a tevékenységük.

Ez a néhány adat is elég annak az igazolására, hogy minden felekezet tagjai között található uszorások.

A firenzei városi tanács a XIV. században egyenesen felszólította a zsidókat, hogy telepedjenek le a városban és »akadályozzák meg, hogy keresztény uszorások kifosszák a város polgárait.« A német Landau város előjárói valóságos »zsidófogásra« indultak az 1344. esztendőben, mert a keresztény uszorások 200 százalékon felüli kamatot szedtek. A polgárság boldog volt, amikor a városi hatóságoknak sikerült egy zsidót »leszerződtetni« és így olcsóbb kamatozás mellett kaphattak kölcsönöket.

Ez a néhány adat viszont azt mutatja, hogy az uszorások között nem mindig a zsidók voltak a legnagyobb uszorások.

Ha elismerjük, hogy — foglalkozásuk következtében — esetleg valamivel nagyobb a zsidó kereskedelmi bűnözők arányszáma, akkor jegyeztessék viszont fel rólunk, hogy a zsidók szinte teljesen hiányoznak a gyilkosok közül. Vagyis nem szerepelnek a sokkal súlyosabb, mert emberéletet kioltó bűncselekmények elkövetői sorában.

5. Nem vagyunk tiszta faj.

Ötven évvel ezelőtt halt meg *Gobineau* Artur József gróf, aki »*Az emberi fajok egyenlőtlenségeiről*« című munkájával elindította a modern fajelméletet. *Renan* és *Taine* is sokat »átvettek« *Gobineau*tól, de *Renan* és *Taine* a legtöbb esetben szét tudták választani a fajtudós elmés megállapításait és együgyű nézeteit.

Wagner, a nagy muzsikus, azonban teljesen »bedőlt« a francia arisztokratának, akivel egy ízben hosszabb eszmecsere is folytatott. És *Gobineau* tanait hirdette kissé átfésülve az a *Houston Steward Chamberlain*, aki *Wagner* lányát vette el feleségül és megalapította a mai német horogkeresztes fajelméletet. *Gobineau* igen sokat fáradozott annak a kimutatásán is, hogy *Jézus* nem volt zsidó. De az újabb *Jézus-életrajz*írók sorra megcáfolták állításait.

A tudomány egyébként teljesen megdöntötte az *árja* és *szemita* fajról szóló tanításokat. A szemita fajiság nem jelent többet, mint kulturfogalmat, azaz nyelvcsoporthat, amelyben a

nyelveknek nagyjából közös szerkezetük és részben megegyező szókincsük van. A szemita nyelvekhez tartoznak tehát a héber, az arameus és az arab nyelv is. A tudomány szemitáknak tartja mindazokat, akik ezeket a nyelveket beszélik. Csakhogy ezen az alapon a világ zsidóságának kilencvenöt százaléka nem szemita, mert legfeljebb öt százalék beszéli nagyjából az arab, kisebbszében pedig az új arameus nyelvet.

Amikor tehát a fajvédelem a zsidó fajtság ellen hadakozik, már harci jegyvereinek az elnevezésében is egyszerűen hazugságot alkalmaz! Ha nincsenek szemiták, nem lehet antiszemitizmus sem!

Nincs árja és nincs szemita faj. Egyáltalán nincs tiszta faj. A relative fajtiszta embereket szinte egyenként meg lehet számolni. Ezek közé sorolják a bushmanokat a délafrikai Kalahariban, a weddákat Ceylonban, a pygmeusokat a középfrikai őserdőben, az ainusokat a Sachalin-szigeteken és az ausztráliai benszülötteket. Mindezek a fajták azonban voltaképpen nem mások, mint kihalóban lévő zoológiai ritkaságok.

A zsidóság azonban, amely nem faj és amelyet nevetséges faji sajátosságai, faji erkölcsi és faji szelleme miatt üldözni, nem zoológiai ritkaság, hanem embermilliók eleven világnémete, eleven hite, eleven erkölcsé, amelyet nem kell félteni, még a hitlerizáló Európában sem, a megsemmisüléstől.

Az antiszemitizmus nagyszerű érve: a görbe orr, amelyet kizárólagos zsidó tulajdonságnak tüntetnek fel, megtalálható valóban elég sok zsidónál, de ugyanolyan mértékben megvan a tiroliaknál, örményeknél, indiánoknál és pápuáknál, sőt néhány magyar mágnásnál is, a fekete göndör haj és a megvastagodott ajkak pedig a negroid fajtáknál.

Európa népei anyjira keveredtek, hogy nincs többé *faj-tiszta család* sem. Nem találni egyetlen olyan családot sem, amelybe ne került volna egy kis destruktív zsidóvér. Egy *Sapiró* nevű zsidó, aki Safirov néven *Nagy Péter* cár alkancellárja lett, százötven évvel később, leszármazottain keresztül, husz fejedelmi családba juttatott zsidóvért. A *Pereira*-családon keresztül az osztrák arisztokráciának legalább egy tizede megtelítődött zsidó sejtekkel. Franciaországban Fould »*fertőzte meg*» a felső tizedet. Az ő leszármazottain keresztül jutott zsidóvér *La Rochejoulcauld*-ba is. Lengyelországban a *Jozefowicok*, a XV. és XVI. század fordulóján szerepelt Ezofowicz zsidó pénzügyminiszter utódai vittek zsidóvért a lengyel nemességbe.

6. Cion vénel nem nyugszanak.

Akadhatnak olyanok, akik azt kérdezik: érdemes-e a horogkeresztesek és az ébredők nyilvánvaló hazugságaival, aljas tudó-

mányhamisításával és tudatos tudománytalanságával foglalkozni? Igen! Érdemes! Mert ezekkel a tévtanokkal emberek százazreit és millióit mételegzik meg! És ezeknek a tévtanoknak a hatása — ha nem lép működésbe a megfelelő felvilágosító munka — évtizedekig tarthat és pusztíthat a gyűlölettel telített emberi lelkekben.

Elég egy példa ennek igazolására. A Cion véneiről szóló legendákat sikerült már évekkel ezelőtt lelepleznünk. Ebben a munkában nagy része volt *Hevesi Ferenc*nek is. Most már teljesen tisztában vagyunk azzal, hogy milyen forrásokból táplálkozott az a dajkamese, amely azt hirdette, hogy Cion fehér halotti lepellebe öltözött vénei estéről-estére konferenciára gyűlnek össze a párisi temetőben és szorgalmasan dolgoznak a zsidók világkirályságának a megteremtésén, az egyik *Rotschild* uralma alatt. Németországban és Franciaországban a nagy tömegek mosolyognak már ezen a legendán. De vannak országok, ahol ezt a legendát még alig hallották és a cáfolatait sem ismerik. Athénben, például, a Cion véneiről szóló legendával az antiszemita tábor a multkorjában elérte, hogy a közönség egy ideig bojkottálta a zsidó áruházakat. Angliában Sir Oswald *Mosley*, a legujabb Hitler-imitátor, állt vele elő egy londoni népgyűlésen. Mindkét országban feltétlenül szükséges a közvéleményt *felvilágosítani!* Mindkét országban megfelelő módon szét kell szórni az igazságot hirdető röpiratokat!

Nálunk is minduntalan fel-feldobják ezt a hazugságot. És sohasem lehet tudni: a feldobott kő hol áll meg? Hol áll meg és kit talál el? Mikor és mekkora tömeget izgat fel? Hány diákok vernek fejbe Cion vénei miatt?

Tavaly az egyik bajtársi egyesület kiadott egy röpiratot, amely az egyetemi ifjúság körében terjesztette a Cion véneiről szóló legendát és azt a hazugságot, hogy a zsidó törvények szerint a zsidó orvosnak joga van a keresztény beteget megölni. Hány keresztény diákok vezettek félre ezzel a röpirattal! Hány keresztény diáknak kellene megmeggárgázni, hogy a zsidó orvosok nem lehetnek olyan gyilkos hajlamúak, különben a pápák és a fejedelmek nem tartottak volna zsidó orvosokat.

A röpirat megjelenése alkalmából egy hetilapban »*A bajtárs hazudik*» című cikkben hazugnak neveztem a cikk állításait és a cikk íróját. Senkisémet kért tőlem elégtételt. Senkisémet fordult bírósághoz. A bajtárs, úgy látszik, elismerte, hogy *hazudott*.

Legyünk résen! Akadályozzuk meg a jövőben is — félelem nélkül, igazunk tudatában — a hazugságok terjesztését! Hiszen, ha a hitlerista hazugságok győznének, mi lennénk Európa négerjei!

Mezei Ernő

1932 október 25-én, hirtelen, szinte munka közben, elköltözött az élők sorából Mezei Ernő, a magyar és a zsidó felekezeti publicisztikának vezéregyénisége, aki a közélettel már gyémántlakodalmát is megülhette. Egyetlen cikluson viselt képviselői mandátumán kívül, több évtizedes közpályáján egyedül a toll fegyverével küzdött politikai eszményeiert, melyeken Mezei Ernőnél nem a napi politika apró érdekeiért való csatározást és guerilla-harcot kell érteni, hanem a nagy és nemes elvekért, a társadalmi és nemzeti, felekezeti igazságért vívott férfias és tiszta küzdelmet. Mezei Ernő közéleti harcai két irányban kereszték az igazságot: a *nemzeti függetlenség és zsidó felekezeti egyenjogúság* irányában; ezt a két harcát a jogi és lelkiismereti szabadság közös nevezője füzte egybe. Pártokon, klubokon, klikkeken, hivatalos lekööttségen kívül állva, csak a maga meggyőződésével volt számadása. Gyermekkori betegségből visszamaradt nagyothallása a szó valóságos értelmében is elzárta a világ zajától és így hasonlított az olyan karmesterhez, aki üvegszekrényből vezényli a közvélemény sokszólamu zenekarát. De ez az elkülönülése a nemes és érzékeny lelkek exkluzivitása is volt. Nem is aratott úgynevezett társadalmi sikereket. Mandátumát is lelkiismereti függetlenségének áldozta fel. Sem rangot, sem címet, sem kitüntetést nem keresett, nem várt és nem fogadott el. Csak a Petőfi-társaság tiszteletbeli tagságát nyerte el, melyre Rákosi Jenő ajánlotta, aki gyönyörű cikkben fedezte fel Mezei Ernőben, a *publicistában*, — a *költőt*.

A magyar zsidó felekezeti publicisztika történetét még nem írták meg. A tudomány, a költészet, exakt kutatás és fantázia között nem szokták arany középutnak tekinteni a szellemnek és tollnak, a tudásnak és képzeletnek azt a harcát, mely az igazi publicista felvilágosító és irányító, oktató és lelkesítő munkájában nyilvánul meg. Pedig vannak a nemzetek, a társadalmak és felekezetek életében válságos, vagy fordulatot jelentő korszakok, mikor a tudósnál és költőnél is nagyobb feladat vár a publicistára. Statikus korszak hősei inkább a tudós és költő, dinamikus korszak vezére: a publicista.

A Mezei-családra nagy feladatok vártak a magyar zsidóság történetében. Mór az idősebbik, az emancipáció előharcosa és a liberalizmus aranykorának zsidó vezére. Ernő, a harcosabb, Tiszaeszlár, a recepció, a háborus és a háborút követő korszak zsidó publicisztikájának uttörője és vezére. Felfogásuk és temperamentumuk különböző világnézeti és politikai irányok híveivé avatták a két Mezei testvért. Mezei Ernő ebből az ellentét-

ből csak egyetlen tanulságot vont le: az ellentétes felfogás becsületességében való hitet és a más táborban harcolók és felfogásuk tiszteletét. A magyar zsidóság azonban azt a tanulságot vonhatja le belőle, hogy minden irányban egyforma becsületességgel lehet szolgálni a zsidóság érdekét, melynek őszinte és igaz szolgálatában minden becsületes harcos összetalálkozik és a zsidóságnak minden világnézeti és politikai táborban hasznára lehet való.

A Mezei Mórhoz hasonló férfiak a zsidóság elismertetésének és emelkedésének, tekintélyének előharcosai. A Mezei Ernő szellemiségének rokonai a zsidóság jogainak, szabadságának, önértetének bajnokai és a támadások bátor elhárítói.

Melyik dicsőbb, melyik nagyobb?

A zsidóság áldón jegyzi fel minden igaz fiának és becsületes harcosának nevét és igaz emlékét... A sors pedig derűs kedélyt, mosolygó lelket és szemeket, töretlen optimizmust és a lélek örök fiatalágát adja az igaz és becsületes embernek és derűs, szép halált, észrevétlen átmenetet az öröklét és az örök álmok homába, ahová az igaz emberek könnyű útján tért meg hosszú és áldásos élet után Mezei Ernő...

*

Életének adatait és szellemtörténetét maga írta meg két közvetlen hangú memoárjában, melyet Móricz bátyjáról és Tiszaeszlárról írt.

Sátoraljai helyen született 1851-ben. Családját Grünfeldnek hívták, a Mezei nevet Móricz bátyja a forradalomban vette fel, Ernő utóbb, édesapjuk legkésőbb Felemlíti, hogy az ő családja még a forradalom után sem vette vissza a német nevét, amikor az opportunitás sokakat a magyarosított név elhagyására bírt. Széppapja, *Mordche Grünfeld*, a 18-ik század elején hitközségi jegyző volt, műveltségére azonban jellemző, hogy a főispánt latinnyelvű átiratban üdvözölte. Nagypapja a megyeházzal szemben, Kossuth szüleinek a szomszédságában lakott. Innen a Kossuth-kultusz a Mezei családban.

Apja: *Grünfeld Ignác*, a 40-es években a rozványi birtokon gazdálkodott, később Ujhelyen hivatalnok lett, innen Kassára, majd Budapestre került. Rajongója volt a liberális eszméknek, ezért elhatározta, hogy Móricz fiából ügyvédet nevel, noha akkor zsidó számára ez a pálya még nem is nyílt meg. Gimnáziumba íratta tehát, már Mezei néven. Családja részt vett a negyvennyolcas harcokban, nagybátyjai a *Friedlieber-Békésiek* voltak, *Friedlieber Mayer* Szentmártoni Perczel Mór mellett szolgált, majd Orsováig elkísérte Kossuthot. Apja a nemzetőrségnél szolgált és mikor utóbb fiai közül Mór hatvan-

hetes, Ernő negyvennyolcas programmal lett képviselő, az apa Ernőhöz húzott.

Ernő nagy szellemi képességeket árult el már zsenge gyermekkorában. Nyolc éves korában, két elemi után felvette a gimnáziumba. Különösen az emlékezőtehetsége volt bámulatos, egész könyveket betéve elmondott. De gyermekkori betegsége folytán nagyothallónak maradt és az egyensúly-érzéke is bizonytalan lett. Tanítója, Singer Izrael vette észre ezt a fogatkozását és az ő tanácsára hangosan olvastatták. Az iskolában első padban kellett ülnie, házi tanítót fogadtak melléje és a szülők felolvastatták vele. Apjának kedvenc olvasmányai Klapka és Görgey könyvei voltak, melyeket a cenzura betiltott. Ezek a könyvek és a 48-as események közvetlenül előadott részletei avatták őt már gyermekkorában a magyar függetlenség publicistájává. Ifjúkori emléke az is, hogy Móricz bátyját elmozdítják szerkesztői állásától és gróf Pálffy Móricz a haditörvényszékkel elítélteti.

De a zsidó-kérdéssel is a családi kör élményei és ifjúsága társadalmi háttere ismertetik meg. Móriczot 1861-ben Andrássy Gyula gróf mellé megválasztják kiskövethetnek. A megyegyűlésen éles antiszemita közbekialtás hangzik fel ez ellen, de a tüntetőt a szolgabíró kivezetteti. Az érettségi után Pestre kerülve, éppen ülésezik a zsidó kongresszus, melynek hangulatát bátyjánál átéli.

Családja egyetemi tanárnak szánja, irodalomtörténet, vagy történet tárgyköréből, de — mint maga írja, — ez ellenkezett harcias ösztöneivel, »melyek ellenállhatatlan magnetizmussal vonzották a nemzeti érdekek örökös szellemi csataterére, pártok és véleményáramlatok összeütközéseiben való részvételre». A vezércikkirakat abban az időben úgy értékelték, mint »a párt-harcok Bayard-lovagjait, az eszmék propagandájának Savonaroláit». Bátyja ügyvédi hivatását sohasem foglalta érdeklődése körébe, városgazdasági szerepéről pedig alig vett tudomást. »Legmagasabb madártávlatból» tekintette a városi és kerületi harcokat és »zsurnalisztikai odújából csak egy névtelen és láthatatlan olvasóközönséggel kapcsolta össze az újságírói telepátia szellemi és érzelmi rezgése».

Megható és kedves módon önmaga analizálja a bátyjával való különbözőségét, de azért tisztelettel és hálával szól bátyjáról, akinek »köszönheti, hogy Budapest szüzetes és pontos adófizető polgárainak sorozatába osztályozhatták» és aki a magánélet mindenféle gyakorlati alkalmatlanságában állandóan segítőtje és tanácsadója volt. A közéleti felfogás különbözősége sohasem homályosította el a két testvér viszonyát és Ernő meg-

ható költeményben magasztalja fel korábban elhunyt bátyja emlékét.

Az egyetemi tanárság és tudományos pálya helyett tehát a publicisztika lett élete hivatása és eszménye és már diákkorában Szemere Miklós ajánlatára, vezércikkírója lett az *Ellenőr*-nek. Majd 1875-től, 37 évig, a lap megszűnéséig, az *Egyetértés* publicistája. Legutóbbi éveiben politikai cikkeit a *Pesti Hírlap*-ba írta. Zsidó publicisztikai működése 1881-től haláláig, az *Egyenlőség*-ben, folyt le, melynek szerkesztőjéhez, Szabolcsi Miksához, — mint tréfásan írta, — »akusztikai barátság» fűzte, minthogy Szabolcsi egyike volt azoknak a keveseknek, akikkel még az úccán is tudott beszélgetni. Voltaképpen azonban egészen más (természetű »megértés» volt az, amely ennek a sirig tartó barátságnak az alapjául szolgált. Politikai cikkeinek legnagyobb sikere az volt, hogy magukra vonták Kossuth Lajos figyelmét, aki sajátkezü levélben ajánlotta őt képviselőnek, sőt a kortesnotája verses szövegét, a Kossuthnóta dallamára is ő maga írta. Így lett Mezei Ernő első és egyetlen függetlenségi zsidó képviselő. A parlamentben tartott beszédei közül az önálló hadseregéről szóló beszéde a kormány-pártra is nagy hatással volt, bár az ellenszónok Berzeviczy Albert volt. Kossuth azt írta Helynek: »a beszéd méltó volt a tárgy fontosságához» és üdvözlétét küldte. Mezei utóbb kétszer meg is látogatta Kossuthot, egyszer Baraconban, más-szor Turinban. Ki tudja, hová ível politikai karrierje, ha közbe nem jön a tisztaeszlári per és Mezei Ernő interpellációja, mely azután elszegte további politikai karrierjének az útját. A legközelebbi választáson a miskolci kerületben sikertelenül próbálkozott a jelöltséggel.

Mezei Ernő megmaradt publicistának. Magányos életéhez, melynek — mint írja, — mindennapi beosztását »csak a hírlapírói foglalkozás éjjeli csillagzatai szabályozták, holmi bohém külsőségek és kávéházi szokások, talán agglegényes különcségek is tapadtak». De pártköteleken túl és klubbeli feszélyezettség nélkül még szabadabban harcolhatott eszméiért és így maradhatott meg a magyar közélet egyik legpuritánabb álmodozójának és az igazság legfanatikusabb idealistájának.

A kommün alatt — mint írja, — az elkommunizált szerkesztőségnek, erélyes kijelentéssel, hátat fordított, a kommunizált villamos pedig elűtötte, amiben maga szimbólumot látott, de a betegségéből szerencsésen felépült, amint később a sajtópörökből is diadalmasan került ki, amelyek a véleményét akarták elűtni.

A zsidókérdés — mint memoárjaiban vallja, — »személyes kérdést» jelentett mindkét Mezeinek. A két Mezei parlamenti és közeleti szereplésébe szorult bele az emancipáció előtti és utáni zsidó történet evolúciója, akciók és reakciók foglalatja. Móricz és dagály, Ernő a reakció idején került szembe a zsidókérdéssel. Ő maga — mint írja, — »a képviselőség cifra tálcaján ismerte meg a zsidókérdés forrón rotyogó kását».

Pártbeli és felfogásbeli, temperamentumbeli és az élettel szemben elfoglalt álláspontból fakadó különbségek mellett: *ebben a kérdésben jorrt össze a testvérével egészen.*

Életének a »*pièce de résistance*»-a, a zsidókérdésben, a tiszzaeszlári időre esett. Közjogi helyzeténél, de lelki hajlandóságánál fogva is úgy érezte, hogy a védelem feladata reá vár.

A tiszzaeszlári események lélektanát maga megírta. Ő történelmi okokra, a negyvennyolcas események által deposedált társadalmi rétegek restaurációs kísérletére vezet vissza a történeteket, melyekben pontosan kianalizálja mind azokat a lényezőket, melyek az egyébként nyugodt közvéleményt, tavasztól ősziig, a sajtó és személyes agitáció eszközeivel, lángba borították. Interpellációjával óriási sikert arat a parlamentben, de a falakon kívül keletkezett hangulat utóbb az ő helyzetét is lehetetlenné teszi, a maga portáján belül is. »Mi az igazi indulat kifejezése és mi csak álarcos, hazug fintor?» — ez a kérdés foglalkoztatta őt, mint gondolkodót. A harcot pedig az igazság tudata fütötte, mely végül is győzelmes befejezéshez juttatta ezt az ügyet, a társadalom fenkölt gondolkozásu rétegének a segítségével.

Zsidó vonatkozásu dolgokban — állapítja meg önmagáról, — lelki hajlandósága és szellemi feszültsége akkoriban »tabula rasa»-t mutatott. De az események, melyekről Mikszáth azt írja tréfásan, hogy mindenki »zsidóellenes fogat növesztett», Mezeiben örök időkre »zsidó fogakat növesztettek» és benne is felvetették a *zsidóság örök kérdéseit*, hogy azok soha többet ne hagyják el érdeklődése körét.

Mezei Ernő a társadalom, időnként felbukkanó, világtörténelmi vonatkozásu eseményekkel kapcsolatos, beteges tünetének tartja az antiszemitizmust, melyről megállapítja, hogy »előleges rendezés műve» és »kész agitációs szervezet kohója ontja a szikrákat». A babonák és előítéletek erejének segítségével kísérli meg, időnként, az antiszemitizmus a maga erőpróbáit, de a tiszzaeszlári események mozgató hírlapírójának a csődügyéhez megtalálták azokat a leveleket is, amelyekben kiadóját arra buzdítja, hogy ragadja meg a soha vissza nem térő *üzleti alkalmat*. Az antiszemitizmus elleni harcot kulturharcnak tekinti és inter-

pellációjában *Voltaire*-re hivatkozik, aki ugyanigy szembeszállt a francia protestánsok ellen folyó üldözéssel. De, a Wahrmann család példáján, annak a káros következményére is rámutat, ha az antiszemitizmus társadalmi jelszavai által *maguk a zsidók* engedik magukat megíngatni.

Azonban az antiszemitizmus kérdése csak *negatív oldala* a zsidóság problémáinak. Mezei Ernő csak az események kényszerűen foglalkozik vele Tiszzaeszlár idején és azután később, — a *háboru után is*, mikor egyik harcaért a sajtóbiróság elé is kerül.

Mezei Ernő azonban a kérdés *pozitív oldalát* is vizsgálat alá veszi. És ha a zsidóságnak, — sajnos, — szüksége van a rágalmak ellen való védelemre is, mégis: ez a *pozitív zsidó publicisztika* az értékesebb. És Mezei Ernő a publicisztikának ebben az ágában is maradandó, uttőri munkát végzett.

Noha az emancipációs és recepciós törvények megoldották a magyar zsidóság közjogi helyzetét, a társadalom titkos régióiból mégis állandóan fel-felvetették a *magyarság és zsidóság* kérdését, amelyben ellentétet véltek látni. Ez a kérdés hasonlított ahoz a régebbi kérdéshez, mikor a vallási és világi tudás ellentétességét hirdették konzervatív körök. Az ilyen, mesterségesen felvetett, kételyek mindig bomlasztóan hatottak a zsidóságra és amint régebben sokan a világi műveltség kedvéért fordították hátat a zsidóságnak, úgy most sokan a hazafiság követelményének látták a hitehagyást. A társadalmi és politikai felszabadulásnak a gyermekbetegségei voltak ezek.

Mezei Ernő rengeteg cikkben foglalkozik ezzel a kérdéssel, de legmúltabb alkalommal és formában: nagy harcostársa, *Szabolcsi* Miksa sírjánál tartott gyászbeszédében veti fel a nagy kérdést.

A »magyar zsidó» kifejezésnél — mondja Mezei — sokszor úgy éreztük, hogy egyik vagy másik nem bír teljes értékű tartalommal. A magyar zsidó öntudat magasabb egységét hirdeti ezzel szemben, »melyben az ősi zsidó ideál erősíti nemzeti érzésünket, igaz nemzeti érzésünk lénybe állítja a zsidó hagyományt». A nemzeti erők titkos hatásának tudja be, hogy a magyar nyelv muzsikáját, testi hallásának hiányában is, megérezte, míg más nyelven csak irni tudott, de beszélni vele nem lehetett.

A magyarsághoz való viszony, más alakban, újra aktuálisá lesz az összeomlás után, mely a zsidó nacionalizmus gondolatát helyezte előtérbe, a változott politikai és földrajzi viszonyok folytán. Mezei 1920-ban, vallomásszerű tanulmányban, száll szembe ezzel a felfogással, melynek régi ellenese. *Nyelvi és kulturközös-*

ség vonatkozásaiban és nemzeti hovatartozandóság tekintetében határozottan magyarnak, a magyar hazafiasság szerves részének hirdeti a magyar zsidóságot. Az emancipációt is abban látta: »Hazafiakkal hazafias eszmékért küzdeni». Eppen ezért az emancipációban nem is speciális zsidó törekvést látott. A zsidóságra viszont az emancipáció más köteletségét is háritott, nemcsak honpolgárit. Az antiszemiták részéről kegyetlen dilemmának látja, ha a hazafias közösséget ellentétbe hozzák az emberi önérzettel és éppen ezen a ponton megalázó sértéseket kell elszenvednie a zsidóságnak. A középkori zsidóságot is az ellentálló önérzet képessége tartotta fenn s ezt a szenvedésekben való benső közösség csak megerősítette.

Az európai hatalmak szerződéses garanciájával felszerelt zsidó nemzetiségi kisebbséggel szemben a magyar polgári öntudatot hirdeti a magyar zsidóságnak a lelki, politikai és gazdasági összeomlás romjain. Terület és nyelv nélkül a zsidó nacionalizmusnak úgy, sincs értelme, Mezei Mór, 90-ik születésnapján, e sorok írója előtt ezt így formulázta: »két hazája nem lehet senkinek».

A magyar zsidó önérzet jelszavaként Zrinyi Miklós mondatát ilyképen variálja: »Ne bántsá az igaz magyar zsidót!«

Mezei Ernő felekezeti publicisztikájának ez a része talán leginkább a magyar publicisztikának azzal az irányával hasonlítható össze, mely a közjogi sérelmek elleni harcok tengelye körül forgott. Mindkettő a nagy és alapvető kérdések állandó és szilárd alapjáról vizsgálja a változó és muló eseményeket. Az oktatás és agitáció, a felvilágosítás és öntudat ébresztése, a kifelé és befelé egyszerre küzdés kettőssége hozza egymáshoz közel ezt a két publicisztikai irányt.

De nemcsak a közjogi és gravaminális publicisztikában merült ki Mezei Ernő harca. Évtizedeken át ünnepi cikkírója is volt az Egyenlőségnek és ezek a zsidó vallomásai: prózában írt költemények. Az emancipáció félszázados jubileumán hitvallást tesz a zsidók történelmi missziója mellett, mely azonban az ő fogalmazásában nem romantikus és kenetes jelszó. Egy valódi csoda van — hirdeti — és ez a zsidók történelme. A civilizált világ vallási életének, etikai felfogásának lényeges eleme Judea kis népéből indult ki. A zsidóságnak tehát nemcsak vallási, hanem általános emberi missziója is van: hirdetni és megvalósítani a testvériség és szolidaritás gondolatát.

Ez a tiszta, lelkes meggyőződés adta zsidó optimizmustól és idealizmustól átfűtött írásainak mély tüzét, prófétai hevületét, előkelő, nemes tónusát és azt a milyen rejtett pózist, melyet Rákosi Jenő tudott csak felfedezni, aki azt is megérezte benne,

hogy csak politikai tekintetben demokrata, de lényére: arisztokrata.

Mezei Ernő a muló napnak írt, az újságcikk egynapos életének alkotott. De tiszta, nemes gondolatai bennünk élnek, énünké lettek, lelki életünk közkincsévé váltak s ezért áldjuk nevét és emléket.

Budapest.

Dr. Ballagi Ernő

TUDOMÁNY

Philosophiai eszméinek befolyása Száadjah arabs bibliafordításaira és bibliamagyarázataira.

(Adalékok)

I.

Száadjah ben József al-Fajjumi (892—942) munkássága rendkívül sokoldalú volt. Kiterjedt a vallási tudományok minden ágára, elsősorban philosophiai tevékenységet fejtett ki, ami a „Kitáb al-Amánát val-Ittikádát“ című munkájában jutott kifejezésre. Ezenkívül foglalkozott a héber nyelv grammatikájával, írt szótári munkákat, továbbá a zsidó vallástörvények szellemét tanulmányozta. E téren különösen a karaiták elleni polemiája fontos. Minden munkásságának betetőzése azonban bibliai fordításai és az azokhoz fűzött magyarázatok voltak. „Száadjah mindenképpőlött a bibliának volt tanulmányozója, az egész héber bibliának. Első munkája, melyet még szinte gyermekkorában írt, az Agron volt, nehéz bibliai szavak szótára. Az ő *magnum opusa* az a mű, melynek jobb energiáit és élete legszebb éveit áldozta, a bibliának arab fordítása volt, arab bevezetésekkel és kommentárokkal. Ugy életében, mint írásaiban oly férfiúként jelent meg előttünk, aki számára az ótestamentum emésztő érdeklődés és ihlet forrása volt. Más írók talán mélyebben hatoltak be az írás egyes részleteibe, vagy tárgyköreibe. Rasi bizonyára jobban ismerte a Pentateuchot, Maimonides gon-

dosabban vizsgálta az antropomorphisztikus kitételeket. Modern tudósok több tudással rendelkeznek a bibliai archeológiáról. De a bibliának, mint egy egységes irodalmi momentumnak, Száadjah minden bizonnyal a legbuzgóbb tanulmányozója volt mindazok között, akik valaha éltek és talán inkább az ő munkásságának köszönhető, hogy az egész héber biblia megőriztetett és tanulmányoztatott mind a mai napig, mint bárki másénak.“ (M. Simon : Saadjah. Aspects to the hebrew Genius III. London 1919).

Ha fenti idézetnek ez utolsó mondatát nem is fogadhatjuk el teljesen, annyi mégis igaz, hogy Száadjah igen nagy bibliamagyarázó volt, aki beleélte magát a biblia szellemébe és philosophiai szemköre nagy távlatából szemlélte azt és vizsgálataiban a biblia teljes megértésére való törekvés vezette. Ibn Ezra sokszor idézett jellemzése róla

ראש המדברים בכל מקום

leginkább az exegesisben illeti meg őt, amelyben nagyot és maradandót alkotott.

Ha tehát Száadjah philosophiai jelentőségét teljesen meg akarjuk érteni, úgy nem elég kizárólag spekulatív műveivel foglalkozni, de szükséges exegesisé methodusának minden részletével behatóbban megismerkedni. E dolgozat célja, Száadjah bibliamagyarázatának egy igen érdekes oldalával foglalkozni, hogy mikép mutatkozik benne philosophiai gondolkozása és milyen hatással volt fordításaira, továbbá, hogy egyes bibliai helyek milyen bölcseleti gondolatokat ébresztettek benne, amiket aztán a kommentárban kifejtett. A cél tehát e dolgozatban ellentett Bacher műve (A közép. vallásb. Szentírásmagy. I. Száadjah. Bpest, 1898.) céljának, amely kimutatta, hogy Száadjah hogyan használta fel a bibliát philosophiai törekvéseire és kimutatta a bibliai alapvetéseket az Amanat-ban, itt fordítva céloom lesz kimutatni Száadjah bölcselete mennyiben befolyásolta a biblia magyarázatát és kimutatni az esetleges philosophiai elemeket benne.

II.

Száadjah gáon exegetikai jelentőségét a maga teljességében mutatják az ő nagy művének, *bibliafordításának* és *kommentárjának* megmaradt részei. Minden valószínűség szerint az egész óteste-

mentum szövegét arabra fordította és magyarázta, azonban csak a következő bibliai könyvekről maradt hiteles, bebizonyítottan tőle származó szöveg: 1. *Pentateuch* szöveg (kiadta J. Derenbourg, Páris 1893. Oeuvres complètes de R. S.) különálló kommentár hozzá (II. 25—40.) kiadatlan, csak egyes töredékek jelentek meg belőle, Der. kiadásában, Berliner Magazinjában (VII. 133. old.)

2. *Ézsajás* fordítás, kiadta először arab-latin szótárral Henr. Eberh. Gottl. Paulus Jenában (I—XXXVIII. fej.) 1790-ben. Ujabb krit. kiadása J. és H. Derenbourg által kommentártöredékekkel, Páris 1896. (Oeuvres complètes).

3. A *zoltárokat* kiadták a) Bevezetés és I—IV. zs. comm. Eppenstein a Harkavy Festschriftben. Ugyanezt lefordított németre J. Cohn Berliner Magazin VIII. 1—19 és 61—91. b) I—XX. ford. és comm. kiadta S. H. Margulies, Breslau 1884. c) 21—41. dr. S. Lehmann, Berlin 1901. d) A Korachita zoltárokat 42.—49. 84. 85. 87. 88. Th. Hoffmann Stuttgart 1891 (Progr. d. Kön. Gymn. in Ebingen.) e) 50—72. Sally Baron Berlin 1900. f) 73—89. S. Galliner Berlin 1903. g) 107—124 dr. J. Z. Lauterbach Berlin 1903. h) 125—150 dr. B. Schreier, Berlin 1904. Kiadatlan csupán 90—106. Az egész zoltárfordítás és kommentár azonban fel van exegetikai szempontból dolgozva H. Ewald által (Die ältesten Schriftausleger), úgyhogy a kiadatlan zoltárokról is van értékes anyag kezünkben.

4. *Példabeszédek*. Ford. és komm. kiadta J. Derenbourg és M. Lambert, Paris 1894 (Ouvres compl.)

5. *Jób* ford. és komm. először kiadta John Cohn Altona 1882. Ujabb krit. kiad. J. és H. Derenbourg, Páris 1899. Ouvres c.

6. *Dániel* ford. H. Spiegel, Berlin 1906. Kiadtak még egy *Énekek-Éneke* fordítást is. Sz. neve alatt (Merx Heidelberg 1882), azonban Loevy Berl. Magazin X. 33—44 és Bacher a Stade Z. f. A. T. W. III. 202—211. kimutatták, hogy nem tőle való.

Száadja egyes fordításait és kommentárjait különösen exegetikai szempontból ismertették. Így a zoltárokat és Jób könyvét H. Ewald Stuttgart 1874 (Litter. hist. Mitt. ü. d. Alttest. hebr. Exegeten) A példabeszédeket Heller Bernát ismertette a R. E. J.-ben. A Pentateuch I—II. könyvét J. Mieses: Rozbior Krytyceny rabskiago prckztadu ksiag I—II. Pentateuch Rabbi Saadja

gaona cím alatt. Przemisl 1914. A pentateuch paraphrasisait tárgyalja és így közel rokonságot mutat tárgyunkkal Schmiedl cikksorozata: Randbemerkungen zu Saadjas Pentat. Übers. Monatschrift (Brann) 1901—2-3 évfolyamaiban. A Daniel comm. ismertette ugyanitt 1885. N. Porges. Száadja paraphrasáló methodusáról I. Bodenheimer: Das Paraphrastische der arab. Übers. des S. Monatschrift IV. 23—33.

Ez ismertetések köre csak igen kevésben érintkezik dolgozatunk tárgyával, úgyhogy rájuk kiterjeszkedni csak még jobban szétfeszítené értekezésünk amúgy is igen tágra szabott kereteit. Közlelebből tárgyunkkal foglalkozik *Kálmán Ödön* munkája: „Jób könyve a középkor magyarázatában“, mely az u. n. filozófiai magyarázók között egy egész fejezetet szentel Száadja-nak és meglehetősen alaposan ismerteti Jób fordítását és a benne lévő phil. exegesis methodusát. Azonban munkája sokkal inkább szűk keretek közt mozgott, semhogy az anyagot magában Jób könyvében is kimeríthette volna. Goldziher professor úr buzdításai és bátorításának hatása alatt vállalkoztam a feladatra, hogy megvilágítsam a kapcsolatot Száadja bölcselete és biblia magyarázata között. Kegyeletes emlékezésem és köszönetem szava illeti a megdicsőült nagy tudóst szíves érdeklődéséért és értékes útbaigatásaiért, melyek biztosították munkámnak sima és zökkenés nélkül való haladását. Ha teljes munkát bizonyos, rajtam kívül álló, kényszerítő körülmények folytán nem is végezhettem, amennyiben a Jób és Példabeszédek könyveire nem terjeszkedhettem már e munkámban ki, mégis oly anyagot dolgoztam föl értekezésemben, amelyet eddig Sz. exegetikai műveiből még senki egy ségesen meg nem munkált, A Zoltárokat, Dániel, Jezsajás könyvét és a Pentateuchot vettem vizsgálat alá és e négy könyv oly bő séges anyagot szolgáltatott, különösen Sz. rationalismusát, hermeneutikai és metafizikai felfogását illetőleg, hogy minden élében felcsillog előttünk, minden oldalról éles megvilágítást nyer ez érdekes gondolkodó egyénisége. Talán csak etikai szempontjai maradnak kevésbé körvonalazottak e bibliai könyvekben, mint a Jób és Példabeszédekben, de ezek feltüntetésére is van bőven anyag. Egyébként céлом, hogy e két könyvnek általam már össze gyűjtött, de még osztályozatlan anyagát rendszerezem és nyilvánosságra hozzam.

Néhány kérdéssel nem foglalkozhatom ez értekezésben. Így a Sz. fordítások kronológiai rendjére vonatkozó kérdéssel, mely talán az eszmék fejlődési folyamatára adhatna felvilágosítást. Nem foglalkozhatom bővebben avval a kérdéssel sem, vajjon az Amanat előzi-e meg a Szentírási könyveket, vagy pedig csak utólag, mintegy leszűrődése gyanánt exegetikai működésének jelent meg. E kérdésben szubjektív alapon mindkét felfogás bizonyítható. Először: hogy már készen volt az Amanat, mikor első bibliai műveit írta, ezt bizonyítaná az, hogy e fordításokban annyira egységes a gondolkodása, módszere, rendszere, annyira összhangzatos önmagával, hogy az már csak egy egységes, kész gondolatrendszer eredménye lehet. Ezzel szemben a második feltevés mellett áll, hogy Sz. fordításai legtöbb helyen a Targummal egyeznek, úgyhogy könnyen meglehet az is, hogy a Targum váltotta ki belőle e bölcselmi gondolatokat és rendszere csak már ezután alakult ki. Hogy e kérdéssel részletesen foglalkozzam, munkám keretei nem engedik meg.

III.

E bevezetés után rátérhetünk tulajdonképeni tárgyunkra: Minő bölcséleti elemek és miképpen mutatkoznak Sz. bibliamagyarázatában?

Legelső feladatunk lesz kimutatni, hogy Sz. ismeretelméleti alapvetése milyen hatással volt exegesisére; azután foglalkozunk metaphysikai állásfoglalásával. Majd ethikai szemléletével és végül különböző kisebb fontosságú kérdésekkel, melyek e tárgykörbe vágnak (lélektana stb). E beosztás eredetét Sz. philosophiai munkája beosztásából vette, amely a mohamedán racionális philosophusok elméletei rendszerezésében veszi gyökerét. E philosophusok akiket talán e névvel joggal nem is lehet illetni, mert hiszen inkább theologiai téren fejtettek ki működést, a mu'taziliták és bölcséletüket teljesen azon irányban fejtették ki, amely irányban az ő nyomukban Sz. is. Amint a mutaziliták az emberi megismerés legfőbb forrásaul az észz ('akl) ismerték el, úgy Sz.-nál is az értelem szerepel az igazság fő kritériumaként.

Hogy a mu'taziliták milyen befolyást gyakoroltak Sz. bölcséletére, azt bizonyítja maga az a tény is, hogy az Amanat teljesen a mu'tazilita rendszerek alapján van felosztva. A mutaziliták két csoportra osztják tanításait. Az egyik, a „Tauhid“ csoport Isten

egységével foglalkozik. A másik, az „'Adl“ csoport Isten igazságosságának problémáit vizsgálja. Azért nevezték a mu'tazilitákat *aszhab el tauhid-val-'adl*, „az egység és igazság emberei“ névvel. Sz-t is e két főprobléma foglalkoztatta leginkább: héberül *יהוה* és *צדק*. Mint már említettük, Sz. az igazság főkritériumának az észz ismeri el. Azonban az értelemmel kívül elismeri jogosultságát az érzéki szemléletnek *עלם אלהם*, továbbá az u. n. logikai szükség-szerűségnek *עלם אלצור* és az igaz hagyománynak. *הלכבר אלצדק*.

Sz. *rationalista*. E rationalismusa igen élesen mutatkozik meg írásmagyarázatában. Főelve, hogy a Szentírásmagyarázatok közül csak azt szabad igaz gyanánt elfogadni, amely nem ellenkezik az értelemmel, viszont el kell vetni azt a magyarázatot, mely az értelemmel meg nem fér. A szöveget általában szószerint kell fordítani, eltérni tőle csak a következő 4 esetben lehet:

- a) *אלהם ידאפע* — ha az *érzéki szemlélet* tiltakozik ellene.
- b) *אן יבון אלעקל יודה* — ha az *értelem* cáfolja.
- c) *אן יבון מן נין פציה ימאנעה* — ha egy másik világos értelmű *vers* ellentétben áll vele és végül

d) *מא נאת בה אלאתאר בשריטה עליה פנפסרה תפסירא יואפק אלאתאר* — ha az igaz traditio nem egyezik meg a verssel, akkor a fordítást kell egyezésbe hozni a traditio követelményeivel. Ha e négy eset nem forog fenn, ragaszkodni kell a szószerinti szöveghez.

Ugyanezt juttatja kifejezésre, amit a Pentateuch bevezetésben előrebocsát, hogy a szövegnek egyszerű fordítását akarja adni, mely a hagyománnyal és az ésszel egyetértésben van. *ודא אלכתאב* (4. oldal)

Végig minden fordításában és kommentárjában az *akl*, az ész szerepel főkritérium gyanánt, amelyhez a szöveg idomul. A következő kifejezések mutatják az *akl* szerepét és fontosságát.

2 zsolttár 4-ik vers kommentár:

אלהי ינפאה אלעקל — amit az *értelem* tagad, továbbá
2 zs. 7 v. k. *למא אהאל אלעקל* — mivel az *értelem* valószínűtlennek nyilvánítja.

25 zs. 5 v. k. *לאן אלעקל יקצי* — mivel az *értelem* kívánja.

33 „ 15 „ „ *לאן אלהם יכרנ* — mivel a *szemlélet* a fordítottját igazolja.

35 zs. 23 „ k. *עלי מא יונבה אלעקל* — mivel az *értelem* követeli.

E kifejezéseken kívül gyakran használja a מוחל és אמתהאל szavakat, annak jelölésére, hogy a négy kritérium valamelyike lehetetlenné teszi a szó szerinti fordítást.

Tárgyi tekintetben megmutatkozik rationalismusa:

a) abban, hogy képeket a fordított szövegben nem szívesen hagy meg. Ha a bibliai szövegben kép vagy más ilyen tropus volt, akkor 1) vagy értelmét adja rögtön, vagy 2) hasonlattá változtatja át, vagy 3) hozzá ugyan a képet, de magában a szövegben magyarázatot fűz hozzá toldás alakjában. 4) Végül egészen közismert, már közmondásossá vált és így magyarázatra nem szoruló képpel cseréli fel;

b) Élettelen dolgok, föld, ég, csillagok megszemélyesítését nem engedi. Helyette betoldja rendszerint az élettelen tárgyak lakóját, tulajdonosát. Ebben követi a mutaziliták által megállapított és már a modern philológia által is elismert hermeneutikai szabályt, amelynek arabs neve „hadf el-mudháf”. Racionálisan magyarázza ennél fogva a mythikus alakokat is.

c) Túlzásokat letompít. Pl. egész helyett részt említ. Idetartozik az is, hogy határozott számokat határozatlaná bont fel.

d) A történeti valósággal ellenkező elbeszéléseket helyreigazítja.

e) A tradíciónak meg nem felelő helyeket a tradíció szellemében megváltoztatja.

f) Minden nem logikus és észszerűtlen verset a logika kereteihez alkalmaz. Idetartozik, hogy észszerű rendre hozza a gyakori rendezetlen, vagy chiasztikus bibliai mondatot.

Vizsgáljuk sorra miként nyilvánul meg e pontozatokban Sz. rationalismusa. A kép iránti ellenszenv mennyiben fakad rationalismusából. Világosan megmutatják ezt a példák. Először azokat a helyeket vegyük sorra, ahol a képet szó szerinti meghagyja, de vagy magában a fordításban magyarázatot told hozzá, vagy a kommentárban.

2 zs. 3 v. A gonosz nemzetek lázadoznak Isten és fölkenntje ellen és így szólnak: ונשחתנו ונשחתנו מנו אבותינו — tépjük szét köteleiket és vessük le magunkról gyeplőiket. Sz. szó szerinti lefordítja ezt, de hozzátoldja: יענו אחרם וניהם — értsd alatta: parancsaikat és tilalmaikat. Szóval Sz-t a fordításban az az aggo-

dalom vezette, hogy e képet szó szerinti értelmezve, a kevésbé képzelhető olvasó valóságos gyeplőkről és valóságos kötelekről fog képzelődni, amilyenek a valóságban nincsenek. Sz. a metaphorát felbontotta és benne az értelmet kereste, mint a mohamedánoknál a vele hasonló törekvésű rationalisták, a mutaziliták az ő Korán magyarázatukban.

Zs. 11. 6 v.-et: וְיִפְתֹּר עַל רְשָׁעִים פְּהִים אִשׁ וּנְפִרִית — lefordítja szintén szó szerinti, de a kommentárban hozzát teszi:

וקולה „פהים אש ונפירות” לם ירד אלנאר ואלכברית אנפסהם ולכן למה נין אלכנאב עלי אהל סדום אנהם עוקבוא ברלך ועלי קום נוג אנהם סוהארבון בה מתל בהם נמיע אלכפאר.

E szavakból voltaképpen nem kell tüzet és kenet stb.-t érteni, hanem mivel a Szentírás Szodoma lakóiról határozottan megmondja, hogy ilyen büntetésben részesültek, továbbá Gógról megjövendöli, hogy ilyen eszközökkel győzték le, azért az ő sorsukhoz hasonlítja minden Istentagadóét.

Az értelem nagyon valószínűtlennek tartja, hogy ez a büntetési mód Isten egyetlen fenyítő eszköze, ezért a magyarázatkodás.

118. 19-20. ... פתחו לי שערי צדק. Az igazság kapuja.

זה השער לה. A komentár megjegyzi:

וקולה „שערי צדק” זה השער” ליסת אבואב בנאא בל הי מעאני וגורו מן אלכלאם.

E szavak nem jelentik egy valóságos épület kapuját, ez csak egy szólásforma.

A Pentateuchban, amelynek kommentárja, sajnos kiadatlan, maga a fordítás hoz ilyen magyarázó toldalékot:

I. 14. 22 הרמותי ידי אל-אל עליון

רפתת ידי האלפא באללה אלשאק אלעאל.

A kéz-fölemelés esküt jelent. Hogy a jelentősége kidomborodjék, kiemeli ezt. Egyébként sokszor a kéz fölemelést már egyenesen úgy fordítja: „Megesküdtem.” És ez átvezet a rationalistikus módosítások ama második csoportjához, ahol a kép helyére a fordításban már az értelmet teszi. A főnti példa a következő helyeken fordul elő:

אלדי אקסמת באמרי

ואנא אקסם באלסמא

Penta IV. 14. 30 אשר נשאתי את-ידי

כי אשא אל שמים ידי V. 32. 40

E helyeken azonban Isten esküjéről van szó és így érthető, hogy teljesen el hagyja a kézfölemelés momentumát. A *magya helyén* bővebben fogjuk tárgyalni a jelenséget.

A *Zsoltárookban* a köv. helyek utalnak e racionalistikus fordításcsoportra.

Ajándokesőt zuhogtass. 68. 10. נישם נדבות תניף
 Ó Isten bőséges áldást nyujts nekünk érdemünk szerint. אלהם כדאך ניתנא אתבת לנא פוק אסתחאקנא.

74. 1. למא תעשן עפך בצאן מרעיתך — לא יתוקד נצבך פי קום רעיתך

a zsákmányolás bércéi 76. 5. מהררי טרף

a zsákmányoló királyok. מן אלמלוך אלמפתרעין

Kommentárja:

פסרת „מהררי טרף“ אלמלוך לאנא „מתלהם באלנבאל כקולה „הנני אליך הר המשחית“

Azért fordítottam így: *Királyok*, mivel az Irás őket hegyekhez hasonlítja, amint írva van: Imé én ellened vagyok, pusztító bérc. (Jeremiás, 5. 25.)

akí nem erősítette meg szívét, 78. 8. אשר לא הכין את-לבו
 aki nem erősítette meg akaraterejét. אלדי לס יצלה ניתה

Szarva kiemelkedik dicsőségben. 112. 9. קרנו תרום בכבוד

Tekintélye „ „ dicsőségben. ושאנה יתפע פי כרם

וגד רפע שאן קומה 148, 14. וירם קרן לעמו

Egész szívemmel. 119. 145. ככל לבני

őszintén. מכלצא

A *pentateuchban* a főntemlitettek kívül még a következő helyek tartoznak ide.

És nevezte Isten a *világosságot* I. 15. ויקרא אלהים לאור יום ולחושך

קרא לילא
 nappalnak, a *sötétséget* éjjelnek. וסמא אללה אוקאת אלנור נהארא וואקאת אלטלאם לילא.

Tehát *idejét* nevezte el így. Szóval a trópusok közül a metonymiát sem tűri a fordításban mert azt a tévedést szülhetnék, hogy tényleg a világosság neve héberül יום ami pedig nem áll. Ez is „hadf — el — mudháf“ — az arab terminológiában.

Ugyanígy:

Noah felébredt borából. 9. 24. ויקץ נוח מינו

Noah részegségéből ébred. ולמא אפאק נוח מן סכרה

Jákob ellopta Lábán szívét. 31. 20. ויגנוב יעקוב את-לב לבן
 Jákob elrejtette szándékát előle. ובתם יעקוב סרה ען לבן
 U. e. motívum ugyanily módon van fordítva e fejezet 26. és 27. verseiben. (Az utóbbiban ותגנוב van.)

40, 13. בעוד שלושים יום ישא את-ראשך
 42. מרגלים אתם לראות את עֲרֵוֹת הארץ
 גואסים אתם אנמא גיתם לתנטרו כבר

אלבלד.

באתם

49. 24. משם רעה אבן ישראל

II. 5. 21. הבאשתם את ריחינו בעיני פרעה

30. 12. כי תשא את-ראש בני ישראל

35. 21. ויבאו כל איש אשר נשאו לבו

ואתו כל רגל כמא ראי ראי

Ézsásjánál:

אידיכם מעאצי ממלוואה 1. 15. יידיכם דמום מלאו

כף צורת טאנה 1. 21. איכה היתה לזונה קריה...

6. 5. אוי לי כי נדמתי כי איש טמא שפתים אנכי ונתוך עם טמא שפתים אנכי וישב

וילי אד קצרת ואנא רגל מנקטע-אלקול ופימא בין קום מנקטע אלקול אנא נאלם.

פיציר אסתאדא לסאכן ירושלם. 22. 21. והיו לאב ליושב ירושלם

פלא אשתד אדאבכם. 28. 22. פן יחוקו מוסרימו

וכל חוף פאצלה. 58. 9. וכל מוטה נתתקן

Dánielnél:

228. וחזוי ראשך = ומא נטרא עיניך

l. még. u. i. 7. 1. 42. és 7. 15.-nél רואי-val fordít.

Másik módzata Sz.-nak a *kép* eltüntetésére a valószerűtlen és a hideg értelem követelményeinek nem megfelelő trópusok (metonymia, synecdoche) értelmezésére, hogy *hasonlattá* alakítja át őket. Így a *Zsoltárookban*.

בל רפני פאני כאל מנקפא 6. 3. חנני ה' כי אמלל אני

ואנא פקך צרת כרודה לאכאנסאן. 22. 7. ואנכי תולעת ולא איש

ופתחו עליי אפואהם כאלאסד. u. o. 14. פצו עלי פיהם אריה טורף ושואג

למא האט בי כאלכלאב נמיע אלראשארי. u. o. 17. כי סבבוני כלבים

57. 5. נפשי בתוך לבאים אשכבה להטים בני אדם שניהם הנית וחצים לשונם

חרב חדה.

כאן נפשי פי מא בינהם כאלכרובאות... אסנאנהם כאלטכרובאנת ואלסאהם
 ואלסנהם כאלסוף אלאחד.

78. 9. בני אפרים נשקו רומי קשת ובאן קום אפרים פי דלך אלוקת כנשאבה.

(a fordítás az 57. vers alapján: kuszult.)

Kommentár:

קול בני אפרים... וכדאך „נהפכו...“ שהם ואמתאל הם מן „ישונו לא על“
 פי קול הושע (Hosea 7:16) ירד בה אלוואג ואלרוואג מן אלטאעה כמן ירמי בשהם
 לא יציב.

„E helyek képek és példázatok Hósea szavából: Visszatérnek
 célt nem érve.“ Azt akarja véle mondani: a kitérés és menekülés
 az engedelmesség elől, olyan, mint mikor valaki dárdát hajít, de
 nem talál.

עלי אן נפסי כננה פי כפי דאימא מן אלכטר 119 109. נפשי בכפי
 A köv. zsolttárokban látjuk még a כ praefixum, vagy a
 mintha kötőszó ily alkalmazását: 33 7; 38 6; 59 8; 61 4; 66 11, 12; 68 14; 69 3; 89 26; 124 4, 5; 129 3.

Pentateuch:

I. 31 15. הלא נכריות נחשבנו לו כי מכרנו אלא אן כאלגרברא חסכנא ענדה וכאנה
 באענא.

Jákob áldásában:

49 9. נור אריה יהודה = תכון יא יהודה כשבל אלאסר פי קויה
 erőre nézve legyen olyan mint... I. m. V. 33 22 Danröl
 u. o. 14. יששכר חמור גרם = יששכר נרסם מנפרד
 u. o. 17. יהי דן נחש עלי דרך יהי דן כאלתעבאן עלי אלטרק
 u. o. 21. נפתלי אילה שלחה = נפתלי כאילה מרסלה
 u. o. 27. בנימין זאב = בנימן כאלדיב
 IV. 33 55. והיה אשר תותירו מהם לשפים בעיניכם ולענינים בצדכם
 פיציור מא תבקואן מנה כאבר כי עיונכם וכמסאל כי גנובכם
 V. 28 23. והיו שמך... נחושת והארץ... כאלחדיד
 ותכון סמאוך... כאלנחאם ואלארץ... כאלחדיד

Dániel-nek különösen látomásainál él e helyreigazításokkal,
 így: 7 9, 11, 13, 23.

Jesajásban:

1.31; 19.13; 37.27; 40.7-8; 46.10; 47.2; 54.1; 65.17; 66.7.
 Másik módja a kép hasonlattá alakításának, hogy אלממתול
 אלממתול vagy ישאבה, ישאבה, שביה, שביה
 lyek hasonlítását fejeznek ki. Csak kevés példát erre is:

Zsolttárokban:

68 31. נער חית קנה עדת אבירים בענלי עמים
 אונר אלמלך אלממתולן בוחש אלאנאם כיציור אנלא אלאמם

Kommentár:

וסמאם, חית קנה“ כמתל מא ראי דניאל „וארבע חיון דברבן“... (73.4.)
 Dániel e mondata képezi a fordítás alapját.

14. שברת ראשי תנינם על המים רצצת ראשי לויתן.

וכסרת רווס קום שביה כאלתנאנין

Továbbá: 18 17; 22 13. 17.22; 69 2; 73 22 75 9; 88 7.

Pentateuchban:

I. 15 17. והנה תגור עשן ולפיד אש — Ábrahám látomása.
 פאדא כשביה תגור דכאן ופוליל נאר

II. 19 4. ואשא אתכם על כנפי נשרים פחמלתכם שביה עלי אנגחה אלנסור

IV. 11 20. עד אשר יצא מאפכם אלי אן יכרן מן אנאפכם מתלא

V. 33 17. כבנר שורו הדר לו וקרני ראם ולכון אלבהא ללמתל בככר תורה פתציור

קרניו בהם עמים יננה

אלאמם.

Ézsajásban:

7-8. 16 לכן ייליל מואב כמואב כלה ייליל לאישיו קור הרשת תהנו אך נכאים

כי שדמות חשבון אמלל נפן שבמה בעלי גוים הלמו שרוקיה.

פלדלך יולל מאב עלי נפסה כלה ואלממתולן מנה בקנאני אלכמר מן אהל

הרשת תראהם יהדרון והם מכתאבין: ממה אסתביח מן חשבון אלשביה אקטאף אלענב

ומן שבמה אלממתולן כאלנפאן מן אלכרם...

33 9 החפיר הלבנון — ובוו אלמשבהן מנהם כאללבנאן.

Továbbá: 7 4; 9 14; 10 17. 18, 19, 34; 13 11; 19 15; 17 1, 2;
 33 16; 34 6-7; 36 6; 37 3; 40 8-11; 45 3; 46 3; 48 4; 10: 55 3; 57 13;
 65 4.

Dániel:

2 88. אתה הוא ראשא דדהבא = אתה הו אלממתל בראם אלהב

89. ומלכו תליתיא אחרי די נחשא = ואלממלכה אלהתאה תשבה אלנחאם

A kép, vagy hozzá hasonló trópusok kiküszöbölésére végül azt
 a módszert használja fel, hogy közismert képpel cseréli fel, amely-
 ről már mindenki tudja, hogy csak stilisztikai formula és nem
 fogja a valósággal elvéteni. Épen ezért az ilyen közismert képeket
 meg is szokta hagyni. Ezt a gondolatot az V. zsolttár 2. 3. 4. ver-
 seihez szóló komentárjában ki is fejti avval, hogy az Istenre vonat-
 kozó anthr. kifejezések közül az arab nyelvben megtartja azokat,
 melyek az arabs nyelvhasználattal egyeznek. Erről a maga helyén
 bővebben.

Egyetlen példa van az általam feldolgozott 4 könyvben a fenti módszerre:

אשר הציל את העם ממתת יד מצרים
 תבאך אללה... אלתי כלין אלקום מן תחת נקל אלמצריין.
 Pentateuch: II. 18 10.

Sz. rationalismusának emez oldala a metaphórák iránti ellen-szenv, annak megnyilatkozási formái, felbontásuk és kiküszöbölésük módja igen fontos jelenség, nemcsak Sz. rationalismusára jellemző, de mintegy alapvetésül szolgál az ő metaphorikus magyarázati módjának, amellyel a bibliát a bölcsélet eszméinek szolgálatába állítja és amellyel a bibliának oly kitételeit, melyek az ő bölcselleti nézeteivel ellenkeznek, kiküszöbölni igyekszik. A továbbiak folyamán meg fogjuk látni, mily módon építette tovább a gáon módszerét és mint terjesztette azt ki a biblia minden olyan helyére, mely bölcselleti szempontból az ő kritikája előtt nem állt meg.

b.) Második momentuma rationalismusának, hogy a természet megszemélyesítése, mythikus és babonás képzetek ellen tiltakozik. Csak azt fogadja el, amit a józan értelem is valónak tarthat. A Szentírás igen gyakran szól egész országokról, vidékekről úgy mintha azok személyek volnának. A héber nyelv fantáziája női alakban képzelte el a megszemélyesített nemzeteket, ami különösen a proféták beszédjeiben jutott kifejezésre. Igen gyakoriak e kitételek mint: *בת ציון* = Cijón leánya, *בת כשדים* = Kaldea leánya, *בת בבל* = Babel leánya, *בת הרשיש* = Tartessus leánya, *בת צידון* = Szidon leánya, *בת עמי* = népem leánya. Száadja *בת* (leány) szó helyérendszerint a *נמע* v. *נמאעה* szót teszi, ami közösséget, összeséget, nemzetet jelent. Így *Ézsajásban*: 18; 224; 23 10, 12; 47 1,5; 522; 54 1.

Dánielben symbolikus alakként szerepel *בת מלך הנוב* *dél királynak leánya* (11. 6) Sz. ezt is *נמאעה*-tal fordítja, mivel itt is a jövendölések titokzatosságában *nemzetek* sorsa symbolisáltatik.

Ugyanigy: 117. *ובת הנשים יתן לו* = *והייסה אלממן יסלטה עליה*

Tehát Sz. kettős megszemélyesítést feltételez e symbolumban. Meg van személyesítve az uralkodó, egy leány alakjában és a nemzetek anyák alakjában.

Sokkal gyakoribb eset az, amikor bizonyos emberi cselekvésekkel ruház föl a biblia egyes városokat, országokat, természeti jelenségeket. Pld. a város gázsol, a föld sir, az ég regél. Vagy

szól a biblia egyes vidékek *gyermekeiről, fiairól*, hasonlóan a fönti jelenséghez. Ilyenkor rendszerint a város, ország lakóit (*אממה*) népét tulajdonosát (*אמה*), háznál a ház népét (*אהל*) az égnél pedig rendszerint az anyagi seregeket (*אהל אלממה*) helyettesíti be, mert a tiszta értelemmel ellenkezik, hogy élettelen dolgok cselekvéseket vigyenek véghez, miket csak élőknél attribuíhatunk, ennél fogva logikai szükségesség, az ész követelménye, hogy élő személyekre vigyük át a cselekvéseket. Eme *behelyettesítő methodus* igen fontos Sz. exegetikai rendszerében. Igen gyakran nyer alkalmazást, küiönösen olyan helyeken, ahol Istennek tulajdonit az irás, nem Istenhez méltó cselekedeteket. E helyen természetesen csak az élettelen dolgok megszemélyesítésével foglalkozhatunk, azokból is természetesen csak pár példára szorítkozva. Az esetek legtöbbszörében persze itt is a mutazilita hermeneutika „hadf el — mudhafja“ a módszer alapja.

Zsoltárok:

כמה ישבר אהל אלממה פנלך 89 ויודו שמים פלאך 89.

A 98 s. versére, mely zsoltár kiadatlan, *Ewald* megjegyzi: Er (Száadja) setzt für die Ströme und Berge „die Leute der Ströme“ (*אהל*) die Leute der Berge.

L. még 789. és 87 4.

Pentateuch:

I. 913; 11 1. 9; 147; 1826; 19 11; 27 46; 29 1; 34 1; 35 5; 41 30 36; 45 2. 18; 46 31; 47 13; II. 1 1. 6; 12 4; 15 3; III. 16 6; 18 3. 25 19 29; V. 32 2;

Ézsajás:

25; 38; 53,7; 71; 89; 1431; 167-8; 247. 19-20; 28 1; 32 16; 37 18; 40 9; 48 1; 54 13; 55 12; 57 3; 59 14; 62 2 56 18-19. *Dániel*: 34,7,9; 6 26; 7 14.

A héber nyelv gyakori sajátsága, hogy bizonyos tulajdonságok hordozóját az illető tulajdonság *fiának* nevezi. Sz. ezt sem engedi: *Pentateuch*: V. 3 18; 13 14.

A betoldás (*אהל* stb.) helyett gyakran egyszerűen a nemzet nevét adja: *Pentateuch*: II. 7 4; 14 7,9,10; 189-10.

A megszemélyesítés elkerülésére igen jellemző a következő hely, amely módszertanilag egybefügg az előbbivel:

Ézsaiás:

24 והפרה הלבנה ובושה ההמה ויבוא אלקמרון ויכב אלשמסין

Nap és hold helyett nap-és hold-imádókat fordít.

5 14. igen érdekes abból a szempontból, hogy az itt szereplő étellel felruházott *abstraktumok* helyére azok hordozóját teszi:

וירד הדרה והמונה ושאוניה ועלו בה נול פיה דוה בהאיהם וגמורהם ודו נלבתהם ואלרביך מנהם.

Az absztraktumnak konkrétummal való felcserélésére igen jellemző példa a következő:

Dániel: 11 16. וכלה בידו = pusztulás kezében בידה = a kard a kezében.

Ezzel szemben a konkrétumot abstrahálja és ez abstraktum helyébe teszi annak hordozóját.

Ézsaiás: 57 3-ban:

אתם קרבו הנה בני עננה ורע מנאף... a parázna nő gyermekei

ואנתם פתקדם אלי הם יא דוה אלפלאות = paráznaság urai.

Igen érdekes módja a megszemélyesítésnek a Bibliában, hogy az országot állat formájában képzei el. Egyiptom neve vagy is *fenék*, mert a folyó (Nilus) krokodilusokban bővelkedett, Sz. ezt is felbontja:

Zsoltár: 87. 4. אדא אדכר אהל אלפתן ואהל אלבל

Ugyanezen okból, nehogy a természeti jelenségekről valaki feltételezze, hogy élet van bennük. nehogy megszemélyesítenek, valahányszor e kifejezés e kifejezés „*élő víz*“ előfordul, így fordítja az *forrásból* való viz. És pedig Pentateuch III. 14. 5. 6. 50. 51. 52. 15. 13.

A természet megszemélyesítése mythosalkotás. Irracionális dolog, nem fér össze a zsidó vallás racionalismusával. Így minden mythológia. Ezért Sz. küzd minden mythologiai képzet ellen és ha talál ilyet a bibliában, azonnal ésszerűsíti.

Pentateuch:

4 20. ותלד עדה אתיבל הוא היה אבי ישב אהל

פלדת עדה יבל והו כאן אוול מן סכן אלארביה.

Jábál nem *atyja* a sátorlakóknak, csak az első közülök.

אוול מן המל אלשנבור Jubál: u. o. 21.

14 5. ויבוא את רפאים... ואת הוויים... ואת האימים

פתלו אלשנאע... ואלרהאקין אלרין פי... ואלהויבין...

Vagyis nem mythologikus szörnyekről van szó, hanem *hősökről, törzsfőkről* és félelmetes emberekről.

41 13. ויהו כאשר פתח לנו אתי השיב ואתו תלה = József akarata teljesült amint az álmot megfejtette úgy történt — szóval az álmofejtés *következménye* lett volna a főpohárnok visszahelyezése és a fősitő kivégeztetése.

= Nem József, a király tett úgy. Szóval nem valami bűvös erő hatása, hanem Isten akarata volt ez.

III. 16 22. ונשא השעיר את כל עונותיו אל ארץ נורה = A bünbak = *viszi a vétkeket*. פהו יחמל אלעתוד עליו ענקה ען גמיע דנובהם אלי ארץ. = Egy ember viszi a bakot nyakán *vétékálodozat gyanánt*.

c.) Harmadik kiemelkedő momentum Sz. racionalismusában, hogy tulzásokat nem enged, azokat letompítja. Rendszerint olyankor, amikor a Szentírás valamely *menyiség, vagy tárgy teljességét* említi pld. az *egész világ, minden ember, valahány* állat. Ilyenkor a szó helyett (a héber כל fordítására) a *szó* sokan valami közül egy része valaminek kifejezéseket, vagy egyszerűen a praepositíót alkalmazza. Mert lehetetlen, hogy egy bizonyos cselekvést minden egyede valamely genus-nak véghezvigyen.

Zsoltárok:

9 2. אספרה כל נפראותיך ואקין כתירא מן אענבאתך

14 2-3. ה' משמים השקוף על בני אדם לראות היש משכיל דורש את אלהים

הכל סר יחדיו נאלחו אין עושה טוב אין גם אחד. פאן אללה מן סמאיה אדא אטרע עליהם מן בין אלנאם...

Komentár:

קולה „ה' השקוף“ לם ירד אלנאם אנמעין לאנה קאל „הכל סר“... „אין עושה טוב“ ואלשאהד יכרג מן אלנאם אלצאלחון ולכן הדא קול כאין פי האול „אין בהם עושה טוב.“

„A Irás *emberek* alatt nem az emberek *összeségét* érti, hiszen azt mondja róluk, „*mínd* elpártolt... nincs jó közöttük“, már pedig a *tanu* (Dávid) az igaz emberek közül való. Ennélfogva a kifejezés csak *azokra* vonatkozik, *akik* közt nincs jót cselekvő.“

Továbbá: 6 8; 9 15; 18 16. 24, 22 28; 26 7; 28 7; 66 8; 107 24; 116 14; 118 17.

Pentateuch :

וסאיר מראכב אלמצריין II. 147. וכל רכב מצרים

Továbbá: I. 23 18; 33 13; 35 22-23; 36 2; 39 40. III. 33;
6 16; 17 2; 21 24.

Ézsajás :

ולדלך אשתד נצב אללה פי בעין קומה 5 25. על כן חרה אף ה' בעמו

העלם אלחעדיל אכיאר אהל אלדניא 26 9. למדו צדק כל יושבי תבל

a legjobbak.

Továbbá: 5 13; 24 19-20; 51 7; 60 3.

Igen érdekes továbbá: Zsoltár:

18 40. תבריע קמי תהתי = ושאלמא תנתי אעדאי תהתי

Nem mindig — gyakran

Ugyane csoporthoz lehet sorolni azokat a helyeket is, ahol *határozott* szám helyett *határozatlan* számot használ a fordításban. Indok egyszerűen az, hogy a *valóságnak* nem felel meg ily esetekben a határozott szám alkalmazása. Rendszerint a 7-es szám szerepel.

Zsoltárok :

ומדחךך פי אליום כתורא 119 164. שבע ביום הללתיך

Pentateuch :

כל מן קתל קין יקאר בה כתורא I. 4 15. כל כה הורג קין שבעתים יקם

פאן כאן כתרא יקאר בקן פבלמך אכתד u. o. 24. כי שבעתים יקם קין ולמך

Ézsajás :

חתי יתעלק כתיר מן אלנסא ברנל ואחד 4 1. והחיוקו שבע נשים באיש אחד

Az ezres szám is előfordul.

Ézsajás :

7 23. והיה ביום ההוא יהיה כל מקום אשר יהיה שם אלף נפן באלף כסף

לשמור ולשית יהיה.

ויכון פי דלך אלוקת תציר מואצע כתורא מא יכון פיה כתיר מן אלנסאן תסאו

כתורא מן אלמאל מצירא ללחךך ואלקרטב.

אלצניר מנחם יכון כתורא.

60 22. הקטון יהיה לאלף

d) A *történeti tényeknek* meg nem felelő bibliai helyeket átalakítja, hogy összhangzásban legyenek az eseményekkel, illetőleg a Biblia által már más helyen szilárdul megalapozott történelmi hagyománnyal.

Pentateuch : I. 2 17.

ומעין הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות
Ezt nem lehet állítani, mert hiszen Ádám nem halt meg.
ומן שגור מערפה ארכור ואלשר לא תאכל פאנך פי יום תאכל מנהא
תסתחך אן תמות.

teremtette = פהרמ מן האדם כף חית השדה u. o. 18.

Ezt már az *ember* teremtése után nem lehet mondani, hiszen az állatok az ember előtt teremtettek.

= összegyűjtötte ... פחשר אללה מן אלארץ נמיע וחש אלארץ

3 20. ויקרא האדם שם אשתו חוה כי היא היה אם כל-חי

Éva nem volt „minden élő“ anyja, csak az emberé.

וסמי אדם אסם וזנתה חוה לאנהא כננת אס כל חי נתחך מאיח.

20 12. ונכ אמנה אחותי היא = ועלי אלהקיקה ה' קרובתי

Sárah nem testvére Ábrahámnak, hanem rokona.

29 12. ויגד לרחל כי אחי אביה הוא = ואכברה אנה אבן עמתה

Jákob nem *nagybátyja* — hanem unokabátyja Ráchelnek,

32 10. ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק ...

Jákobnak nem atyja, hanem *nagyatyja* Ábrahám

תם קאל יעקוב יא אלאה נדי אברהים ואלאה אבי אסחך.

e) A hagyományos törvényt magyarázat néhány szentírási törvényt nem a szószerinti szövegében fogott föl. Sz. mint erős traditionalista a hagyományhoz ragaszkodott és minden ily törvényt a késői magyarázat szellemében adott vissza. E csoport csak annyiban tartozik dolgozatunk keretébe, amennyiben Sz. ismeretelméletének igen fontos sarktétele, hogy az *igaz hagyomány* az igazság kritériuma.

Pentateuch :

9 3. כל רמש אשר הוא חי לכם תהיה לאכלה כל דביב טאהר חיי יכון

לכם מאכלא.

mert a hagyomány és a Irás nem engedi minden rovar élvezetét csak a sáskáét mert az tisztá.

... a hagyomány a *taliot*

II. 21 24. — a hagyomány a *taliot* nem engedi, helyette *kártérítést* ir elő Enélfogva: ... מדיה עין ברל עין ...

u. e. 1. még II. 23 2; V. 19 21; 32 20.

6 20. — Ily közeli fölmenő rokonok

házasságát tiltja a törvény, Sz. ezért hozzáfűzi:

— פתווג עמרם ביוכבד עמתה קבל אן תחטר

19. 23 לא תבשל גדי בחלב אמו — E törvényt a hagyomány ki-
terjeszti a husos és tejes dolgok *együtt* való élvezetére. Ezért:

לא תאכל חממה מע לבן

I. még II. 34 26. V. 14 21.

III. 7 24. a hagyomány a *טרפה* fogalom alatt nem csupán szétépett, hanem *beteg* állapot is ért. Ezért Sz. nál:

ושהם... אלסקומה (beteg) ואכלה לא תאכלהא.

A 23 29. — כל נפש אשר לא תעונה בעצם היום הזה ונכרתה מעמך — A sanyargatás módjának a hagyomány a *böjtöt* nevezi. E szellemben fordít Sz. is, tekintetbe véve azt is, hogy a hagyomány szerint csak a 13 éven tuli *serdült* ifju tartozik böjtölni.

וכל אנסאן באלג לם יצם פי דאת הדא אליום פינקע דרך מן קומה.

Ézsajás:

38 2. — Chizkija király a fal felé fordult imája közben. A hagyomány a keleti *irányt* jelöli meg ily célra, Ezért:

פאדאר הוקיה וגהה אלי אלקבלה = a kibla felé fordult.

f) Egyéb az értelemmel nem egyező jelenségeknél, logikátlan itéleteknél, a valószínűséget nélkülöző fordulatoknál Sz. mindig helyreállítja a logikus rendet. Vagy magyarázat, vagy változtatás útján. Igen különböző esetekben igen különböző módon.

Zsoltárok:

18 36. = az üdvösség pajzsát adta Isten

= pajzsot segítségül

22 15. כמים נשפכתי = התי אנהל קואי כאלמא

Mert az ember nem folyhat szét, nem ömölhet el, az *erő* fogalom megtűri e képzetet,

24 1. — A földnek nincs külön teljessége, Ezért:

ללה אלארין באסרהא.

35 10. כל עצמותי תאמרנה = ואקול מכלצא מן נמיע עטאמי

Kommentár:

ופסרת כל עצמותי תאמרנה ואקול מכלצא... למא אסתחאל אן תכון אלעטאם
Igy fordítottam, mivel *lehetetlen*, hogy a csont maga Isten dicsőítse.

57 9. = fölébresztem a hajnalt (hifil = műveltető)

40 33. — אנתבה סהרא = fölébrednek hajnalban (VIII, forma = reflexiv.)

59 4. — לא פשעי ולא חטאתי. — nincs vétkem.

csak üldözőim ellen nem vétettem.

107 26. = égbe emelkedő emberek

פכאנהם יצעדון אלסמא...

118 17. — לא אמות כי אחיה ואספר מעשי יה

ארד אן לא אמות כל אעיש חתי אקן מן אעמאל אלאולי.

136 8-9. — את השמש לממשלת ביום ואת הירח לממשלות בלילה

Isten a napot és a holdat *uralkodásra* adja nappal és éjjel.

Sz. fordít: *uralkodásra* adja nappal és éjjel.

Pentateuch:

I. 1 15. — a világosság

neve: nappal, a sötétségé: éjjel.

— az időszakok neve ez.

15 3. — והנה בן ביתי יירש אתי = פאן אלבן אלדי פי אלבית...

16 2. — Sára *felépül* Hágár által. T. i. Hágárt

Ábrahámhoz adja, hogy a családnak gyermeke legyen.

1. még 30 1. Ráchel-nél.

18 27. = Sára nemzetekké léssen

= belőle lesz egy nép.

II. 17 14. — ושם באוני יהושוע = ואתלה עלי יהושוע

Ézsajás:

58 7. — ומבשרך לא תהעלם = ולא תפל ען די בשר מתוךך

Dániel:

3 9. — מלכא לעלמין חיי = אטאל אללה בקא אלמוך

örök élet — helyett hosszú élet. 1. még 24. 5 10; 6 7; 22.

7 9. — חוי הוית עד די כרסון רמיו = תם רואית כאן כראסי קד טרהא

1. még 7 11; 13; 23.

A logikai rend helyreállítására közboszur magyarázatot, vagy megváltoztatja a mondat szerkezetét.

Pentateuch:

I. 2 21. — Isten álmot bocsát

Ádámra, mikor bordáját kiveszi, hogy Évát teremtsé. Miért? Erre ad választ Sz.:

... — אדם ללא יהם... — hogy ne érezzen.

40 33. — a sorrend nem

helyes, mert előbb felejt az embert és azután a feledés állapota a nem emlékezés. Sz. a helyes sorrendet helyreállítja.

תם נפי ריים אלסקאה יוסף ולם ידברה.

מעשה ונשמע כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע II. 24.7. — Itt is a meghallgatás megelőzte a cselekvést.

נמיע מא אמר אלהה בה נקבלה ונצנעה

Olyan esetekben, amikor a bibliai kifejezés nem méltó, talán nem egészen illő, vagy egy tiszteletreméltó bibliai személyre nézve nem egészen kellő, Sz. szintén változtat a szövegen. Így:

Pentateuch:

I 24.2. שים נא ידך תחת ירכי — אום אלן בידך עלי עהרי

tégy szövetségesküti, l. még 24.9.; 47.28.

ו. o. 64. — Rebeka meglátja Izsákot és meglepetésben *leesik* a tevérről.

— csak *majdnem* A igét rendesen túlzás elkerülésére használja:

41.30. וכלה הרעב את הארץ — חתי יכאר אן אלנוע ופני אהל אלבלד

Zsoltárok:

119.139. צמתתני קנאתי — ואן כהרת נירתי אן תעשכני

Végigmentünk Sz. rationalismusának legfontosabb megnyilvánulásain biblia-exegesisében, ha az csak hermeneutikai felfogását tükrözteti is sok helyen. Azonban még igen sok jellemző jelenségre kellene rámutatnunk. Elsősorban arra, hogy a próféta által megjósolt csodálatos események bekövetkezését észszertien fogja föl és történeti tényné egyszerűsíti. Így Ézsaiás 14 fejezetéhez írt kommentárjában történeti magyarázatát adja a prófétai jóslatnak.

kivettettél sirodból, mint megvetett gyökér. Azt mondja, hogy Evil-Merodach Nebukadnecar holtestét kidobatta sírjából. Ugyanitt rátér a dánieli jóslatra is, mely szerint állattá válik, füvet eszik, mint az ökör. Ezt úgy magyarázza, hogy Nebukadnecar megőrült és elkóborolt a pusztában, tényleg füvet evett, de persze nem vált állattá, s már most a babonás nép erről tudomást szerezve, ebből költötte az állattá válás meséjét.

ולדרך יתוהם בעין אלנאם אנה מסך בהימה ואנמא : אצחיה אנה מוחש (elállatiasodott) מן אכתלאש (az örültségtől) ערין לה פצאר מע אלבהאים.

Ugyanez a rationalismus mutatkozik abban a Pentateuch *kommentártöredékben*, amelyet Bacher lefordított, (Die jüdische Biblexegese. Trier. 1892. függelékében). II. 30.11-16. ahol a „félsekel” törvényt igyekszik magyarázni. Ebben mutatkozik Sz. ama törekvése, hogy a „מצוה שמעיות”, a „kinyilatkoztatott” törvényeket is értelmi megalapozásra állítsa.

Ugyancsak mély rationalismus nyilvánul meg Sz. bevezetésében zoltár fordításához, ahol egész elméletét a Szentírás stilisztikai módszeréről kifejti. Az egész Szentírás célja nem egyéb, mint a *Törvény*. Az isteni kinyilatkoztatás és az isteni parancsolatok tanítása — ez az egész Biblia célja. E cél elérésére nem pusztán a törvények felsorolása szolgál, de sokkal hathatósabb eszközök az ember kedélyére ható beszédformák, trópusok, mint: hasonlatok, kérdések, elbeszélések, kérések, imák, képek, parancsok, talimalk, melyek rendszer nélkül következnek egymásra, hogy az egyhangúság elkerültesék. Már most e trópusok mögött meg kell keresni a törvényt és erre szolgál a *metaforikus* magyarázat, Ugy, hogy Sz-nál nem öncél a *költészet*, pusztán eszköz didaktikai célok érdekében, ami a *rationalismus* kicsucosodása.

Végül ideiktatom Sz. Pentateuch bevezetésének következő részletét, amely teljes tisztségben mutatja Sz. rationalistikus felfogását. Talán helyesebb lett volna a fejezet bevezetésében felhasználni, de nem tettem, mivel átmenetet képez a következőhöz, ahol Istenről, mint Világteremtőről lesz szó.

Az idézendő szakasz irányzata, hogy Istenösmeretre nem tisztán a Szentírás kijelentései alapján juthatunk, hanem értelmünk utján és a későbbi hagyomány alapján is.

„Tudd meg, ó e könyv megtekintője, hogy dacára kiváló értékének és magas rangfokozatának, melynél fogva az inspiráció többi könyvei véle össze sem hasonlíthatók és dacára nyelvezete szépségének, mely által a homályos és rejtett a maga tartalmában világossá válik, az Istenfélőknek nincs megengedve, hogy azt higgyék (לא יאמר) miszerint e könyvön kívül nincs más bizonyíték (תנה) Istenre, a hatalmasra és magasztosra, de tudniok kell, hogy még két más bizonyításmód is van (תנתן אבותין) az egyik megelőzi a (Szentírást), ez az *értelem bizonyítása* (תנה אלעקל) amely által ők felismerik, hogy minden lény, úgy a láthatók, valamint az ér-

hogy bánatunkban el ne süllyedjünk. *Oh Náthánt*, Náthánt ilyenkor, ott a hol azt beszéli, hogy az ő két gyermeke hogy lett oda egy pillanatban, hogy kínjai közt mint feteiregett, es az a kit elmenk meg nem foghat, de szívünk érezhet, mint ada néki pótöléköt Rechában.»⁴⁶ Kazinczy minden igyekezettel azon fáradozott, hogy az emberek társadalmi közösségében megtörjék a felekezeti ellentétek taszító ereje. Lessing eszmei hatására emlékeztetnek írásműveiben azok a gondolatok, melyekben a felekezeten felül álló emberi szeretet megnyilvánulásáért lelkesedik: «Gyönyörű azt látni, hogy Prédikátorunkkal a Római Hit Pappjai barátságosan társalkodnak, hogy annak érdemes hitvese a Luther felekezetéből való, és hogy Prédikatori házukban Catholicus, Görög és még Zsidó szülék gyermekei is vesznek leczkéket.»⁴⁷ Ezekben a szavakban Lessing hazajáró szelleme lüktet és a gondolat mögött Lessing és Mendelssohn barátsága sejteti az eredet forrását, Napoleon államférfiai nagyságának egyik legnemesebb értékvonását is a felekezetközi együttműködés megteremtésében látja: »Napoleon Hollandiában járt. A Plébánus és a Kálv. Pap közbe fogák a 80 esztendő Rabbint, ki alig tudá állani, s így öszve kapcsolva léptek a Császár elébe. Fels. Uram, mondá a Plébánus, a mi megjelenésünk legszebb triumphja Felségednek.»⁴⁸ Ezért az osztatlan emberi közösségért küzdött Kazinczy mint a kassai tankerület inspektora is. Öszinte lelkesültséggel hirdethette: »En, itt meg amott, a Pápastákban a Protestánsok, a Protestánsokban a Pápasták, a Zsidókban a Keresztyének eránt több bizodalmat, több felebaráti, több emberi s hazafiúi indulatokat támasztottam.»⁴⁹ Hivatali alantasainak működésében ugyanezt a szellemet szeretné meggyökereztetni. Lelkükre köti: »Vigyázzatok, hogy a Vallásbéli gyűlölség, a vakhit és a dühösködésig hevült babonáság el-nyomattasson; de hagyjátok meg minden Felekezetnél, még a Zsidokénál is, azt a szabadságot, hogy Vallásoknak ágazatait a legtökéletesebb szabadsággal taníthassák.»⁵⁰ Hogy Kazinczy gondolatvilágában tényleg Lessing eszménye élt, arra magának az írónak egyik kijelentése mutat: a protestáns vallás »nékem minden Nátháni hitem mellett felette becses.»⁵¹

A lélek halhatatlanságának kérdése élő, nyugtalan problémája volt a századforduló magyar szellemi életének. És Mendels-

⁴⁷ Kaz. Lev. XI. 212. 1.

⁴⁸ Kaz. Lev. XVIII. 435. 1.

⁴⁹ Hivatalba vezető Beszéd, melyet a Kassai Tudománybeli Megyei Nemzeti Oskoláinak leg-első Királyi Visitátoraihoz tartott... Kassa. 1789. 51.

⁵⁰ U. o. 21. 1.

⁵¹ Kaz. Lev. XXII. 180. 1.

sohn műve, a Phädon is belejátszott a metafizikai gondolatkomplexum magyarföldi élettörténetébe. Kazinczy ismerte Mendelssohn filozófiai műveit. Önálló tanulmányban foglalkozott a halhatatlanság eszméjével. Szerinte a filozófia a lélek örökkévalóságát nem tanítja olyan határozott formában, hogy minden kétség elnémulhatna vele szemben. Hogy mi nem lehet a lélek, abban többé-kevésbé már megállapodtak a filozófusok, de hogy az »miből álljon? mi légyen? azt senki sem fedezi-fel, ha a Mendelssohn lelkének két mértékével bir is.»⁵² Kazinczy a tilozófiával való foglalkozást értékmérőnek tekinti az emberekről alkotott véleményének megállapításában. Mendelssohn ismeretét is a magasabb műveltség követelményei közé sorolja: »Akarnám, hogy sok keresztyén iskolában volnának olyanok, mint a Szántaiban, Abaujan, az ismerte Mendelssohnt és többnek született, mint csak zsidó gyermekek tanítójának.»⁵³ Hasonló elismeréssel említi a miskolci zsidó tanító »modern műveltség»-ét is.⁵⁴ Más alkalommal Spinoza és Voltaire filozófiájának tanulmányozásában találja meg a művelt zsidók dicséretének szellemi alapját. 1876. bécsi látogatása idején találkozott Luzatto József Mózessel: Barátim egy Luzatto nevezetű igen gazdag és igen tanult Zsidóhoz vezettek. Asztalan akkor is nyitva volt Voltaire.»⁵⁵ Luzatto dramaturgiai tudása előtt szinte megsemmisült Kazinczy színpadkritikai tájékozottsága. A bécsi színházéledadás megítélésének helyes szempontjaira Luzatto tette figyelmessé Kazinczyt.⁵⁶ A magyar író lekicsinylő nyilatkozatban tört pálcát a nagy német színésznek, Brockmann-nak játéka fölött, holott annak művészi Hamlet-alakítása még egy Mendelssohnt is el tudott vinni a bécsi színházba.⁵⁷ Kazinczy második bécsi tartózkodásakor ismerkedett meg Herz Homberggel, Mendelssohn gyermekeinek egykori nevelőjével és a filozófus későbbi barátjával.⁵⁸ Herz Homberg Mendelssohn szellemének közelségében magáévá tette annak kultúr-törékvéseit, eszményeit és kora egyik legtekintélyesebb zsidó tudósává s II. József alatt a galíciai zsidóiskolák felügyelőjévé lett.⁵⁹ Kazinczy Döme Károlynak ezekkel a szavakkal jelezte

⁵² Orpheus I. 194. 1. — Kazinczy itt bibliai szólásmódot használ. Elisának Illéshez intézett szavait parafrazálja. (II. Kir. 2, 9).

⁵³ Pályám emlékezete. Kiadja Abafi Lajos. Bp. 1879. 98. 1.

⁵⁴ Kazinczy és a zsidó iskolák s tanítók viszonyáról I. Mandl Bernát: A magyar honi zsidók tanügye II. József alatt. Bp. 1904.

⁵⁵ Kaz. Lev. II. 316. 1.

⁵⁶ Pályám emlékezete. 86. 1.

⁵⁷ L. Mandl Bernát: Kazinczy és a zsidók. Imit Évkönyv. 1899. 63. 1.

⁵⁸ U. o. 72. 1.

⁵⁹ L. Kaysersling: Moses Mendelssohn. Leipzig. 1862. 310—315. 1.

Herz Homberg látogatását: »e napokban egy prágai zsidó fogja meglátogatni, de a ki inkább ismeri Spinozát és Lessinget, mint a Thalmudot.«⁶⁰

Spinoza pantheizmusa új életre támadt a romantika szellemvilágában. A romantikus természetszemlélet Spinoza természetfilozófiájában találta meg a maga belső formáját. S tőle kapta világlátásának szellemi igazolását. A spinozizmus Kazinczy életidejében magyar földön is világnézeti probléma volt. Magyarázták és tanulmányozták, leikésedtek érte és állást foglaltak ellene. »Meg kell vallanom, írja Dessewffy József, hogy még sehol sem olvastam a Spinozizmust oly szemléletmódot elő-adva, mint Pataki Mózes értekezéseiben. En tiatal koromban magát Spinozát is forgattam, de vagy ő, vagy ifjúságom volt az oka, hogy nekem nem vala olyan világos, mint magyarázója Pataki.«⁶¹ Kazinczy Sipos Pálnak azt a törekvését, hogy Kant tudományát és a keresztény vallást összeegyeztesse, meddő iparkodásnak tartja, mert a tudatlanok csak azt fogják mondani »az olly Isten, mint az a Spinozázé, hiszen az nem is Isten.«⁶² György József, a tehetséges újhelyi prédikátor, kénytelen volt elhagyni állomáshelyét, és Kazinczy a derek pap üldözésének okát abban látja, hogy »némely zelóta hallgatója Györgyöt heterodoxiával vádolta, Socianizmussal, Spinozizmussal.«⁶³ A spinozizmus is, miként a kantianizmus elkülönülést idézett elő a magyar társadalom műveltebb rétegeiben, és míg egyesek szemében Spinoza gondolatának népszerűsítése kimerítette a bűnözés kritériumát, addig mások boldogan még Fesslerben is »merő Spinozizmus«-t véltek felfedezni.⁶⁴

Kazinczy Spinoza erkölcsi világát eszménynek tekintette. Felfogása szerint az igazság abszolút értékre nézve teljesen indifferens, hogy minő irányból közelítünk feléje: »Socrates tele volt a legnevetségesebb superstícióval, Spinoza incredulus volt s Pantheista, s mind Spinoza mind Socrates örök ideáljai a legszentebb Moralitásnak.«⁶⁵ A józan ésszel ellentétben áll és emberit tekintetekből is tarthatatlan azoknak a teológusoknak törekvése, akik a keresztény vallás viszonyában akarják felmérni a világmindenség nagy erkölcsi értékeit, s így Sokratest és Spinozát is kiközösíteni a morális megítélés alá vonható szellemi nagy-

⁶⁰ Pályám emlékezete. 125. l.

⁶¹ Kaz. Lev. XIII. 494 l.

⁶² Kaz. Lev. XII. 256 l.

⁶³ Kaz. Lev. XIII. 251 l.

⁶⁴ Kaz. Lev. XII. 400 l.

⁶⁵ Kaz. Lev. IX. 256. l.

ságok sorából.⁶⁶ Kazinczy mindenkor a szívreligiója után áhitozott, messze üzte magától a vallástalanság gondolatát, mert az nem vigasztalta volna meg szomorúságában, nem szentelte volna meg örömeit és nem gyámolította volna a kisértések között. Csak a kába bölcs mondhatja, hogy nincsen isten, hogy minden magától jött létre evolúció útján, csak a balga nézet sorolhatja Spinozát az istentagadók közé: »Spinoza Atheusnak nézetelt, mert Pantheismus körében élt s soha tisztább lelkű ember; még nem volt.«⁶⁷ A széphalmi mester Mendelssohn- és Spinoza-tisztelete a legnagyobb dicséret és elismerés jellegét öltötte, amidőn Kästenbaum Márton pelejti zsidó árendás nemes emléket akarta megörökíteni. Az öreg zsvibászáros zsidó végrendeletében vagyonát valláskülönbség nélkül jótékony célra hagyta. Testamentumában így okolta meg végső akarátát: »Jól tudom én... hogy az én Jehovám nem tekint vallásbeli különbséget s úgy gyönyörködik azon jóban, melyet a felekezetemben nem tartozóknak nyújtok, mintha azok ennek tagjai volnának...« Kazinczy erről az emberien gondolkodó zsidóról írja a Tudományos Gyűjtemény hasábjain: »olgy gondolkozást és érzést fejteget, melyet egy új Spinoza vagy Mendelssohn szájából sem lehetne tisztelet és tsudálkozás nélkül hallani.«⁶⁸

III.

Zsidó kölcsönök kamat nélkül. — Kazinczy és a borkereskedő zsidók. — A zsidók mint az irodalom postásai. — Kazinczy tiltakozása a zsidóktól való idegenkedés ellen. — A hitehagyott zsidók.

Revizióra szorul a magyar irodalom népies alakjai között szereplő zsidó uszoras típusának forrás eredete. A megújulás korának irodalmában, de főleg a színpadon megjelenített zsidó csaknem kivétel nélkül uszoras. Azonban ezeknek a zsidó alakoknak kevés közül van az eleven, zsidó népi, élettél, évezredes típus született bennük újra a magyar színpadon. Az uszoras mint pogány indult útnak Rómából és százados vándorlás után francia területen át elkerült Dániába, hogy a XVIII. században a Holberg tollán zsidóvá lett »pénzüzér« mint »jellegzetes« magyar zsidó jelenjék meg a magyar drámában. Ha a XVIII.—XIX. század fordulóján élt zsidóknak irodalmunkban megörzött képét hiven,

⁶⁶ Kaz. Lev. XV. 528. l.

⁶⁷ Kaz. Lev. XIX. 553 l.

⁶⁸ Tud. Gyűjt. 1830. III. 132—134 l. L. még Magyar Kurir 1830. 16. szám. Hazai és Külföldi Tudósítások. 1830. 17. szám.

minden egyoldalú alakítás nélkül akarjuk megismerni, akkor a legirodalmibb forrásban, Kazinczy levelezésében kell fotográfiák után kutatnunk.

Dessewffy József grófnak, Kazinczy bizalmas barátjának, nemcsak zsidó uszorásokkal akadt dolga: »a szeretett híres deputatust, midőn vénségének vett hajlékát ki akarja fizetni, hozzá és gyermekeihez viseltetett szeretetből nem zsidók, ha Keresztények és Urak, birtokosok, Nemesek, Magyarok, 24 pcentomra pénzelt kínálják.«⁶⁹ És ha a magyar gróf Bécsben nézne kölcsön után, ott is kedvezőtlen helyzetet találna, mert »még ott is tsak a Magyarok a legnagyobb uszorások, és a Németek keresztényebbek az ott is zsidóvá vált iszonyú és temérdek majoritás mellett.«⁷⁰ Dessewffy pénzügyi körülményei egyre rosszabbodtak, szorultságát kereső panaszokban önti ki Kazinczy előtt. Leveleiben az antik irodalom uszorásait ajándékozó jöltevékönek nevezi »a mostani uszorásokhoz képpeszt, a keresztények elzsidósodtak, a nélkül hogy a zsidók elkeresztényesedtek volna.«⁷¹ Ezek a levél-idézetek ugyan nem döntenek meg az uszoráskodásnak a zsidókkal szemben hangoztatott vádját, de mindenesetre megingatják egyedüli és kizárólagos szerepüket. És hogy a zsidó magatartásában is méltó embertársa volt a társadalom tagjainak, annak nem egy érdekes bizonyítékát őrizték meg Kazinczy levelei.

Horváth Adámot nem elégítette ki a dúsgazdag Festetich gróf jótékony gesztusa, amidőn a magyar mágnás az író emberbaráti tevékenységét csak azzal támogatta, hogy a kölcsön vett pénz után nem számított kamatot. »Hiszen az Interest a Kani-zsai Zsidó is elengedte«, írja leveleiben Horváth Adám.⁷² A kani-zsai zsidó nem volt kivétel. Romy Károly György, a zsidó emancipáció egyik előharcosa,⁷³ hasonló hírt közölt Kazinczyval. És a széphalmi vezér ezekben a sorokban válaszolt barátjának: »Mit ön azon derék zsidóról, ki önnek kamat nélkül pénzt kölcsönzött, velem közlött, igen meghatott. Kit ezen zsidó Istennek és Istenfiának tekinteni nem akar, egykoron és egy alkalommal, mikor, arra nem emlékszem, így szólt: »Ilyen hitet nem találtam Izraelben«, most drága barátom, elmondhatja, »a keresztények között«. Óhajtanám, hogy alkalma nyílnekk önnek nagyrabecsülését ezen nemeslelkű keresztetetlen körülméletl iránt nyilvánosan kifejezni. Nekünk érdekünkben állana a szépnek érzését minden úton mó-

⁶⁹ Kaz. Lev. XVI. 35. l.

⁷⁰ Kaz. Lev. XVI. 36. l.

⁷¹ Kaz. Lev. XVI. 72—73. l.

⁷² Kaz. Lev. XII. 69. l.

⁷³ L. Osztern Rózsa: Zsidó újságírók és szépírók a magyarországi német nyelvű időszaki sajtóban. Bp. 1980. 8. l.

don terjesztetni, és oly testületeket, melyek elnyomatnak, meny-nyire tőlünk függ, támogatni. En nagy barátja vagyok a zsidóknak, de minden mellékletekinteket nélkül. A szegény ördögök anynyira megalázzák, s mi még jobban alázzuk őket. A kormány büne, hogy nem olyanok, mint mi.«⁷⁴ Előfordult, hogy maga Kazinczy is a zsidók között nézett pénz után. Anyagi kérdésekben is a józan realitás vezette. »Pénzre van szükségem, írja ügyvédjének, s halaszthatatlanul. Ujhelyben a Cigány soron van valamely Bányácski Éliás nevű Zsidó, ki biztat. De securitásba akarja magát tenni, a mi méltó is.« Kazinczy nem veszi rossz néven a zsidótól, hogy pénzt biztonságban szeretné tudni; ellenkezőleg: mint gondokkal küzdő gazdálkodó és gyakorlati ember maga kéri ügyvédjét, nyugtassa meg hiteles okmányokkal a zsidót, hogy a pénze nem forog veszedelemben. »A Zsidó inkább hiszen papirosnak, mint szónak« magyarázza Kazinczy fiakálisának a levélben adott utasítások szükségét.⁷⁵

Kazinczy szoros üzleti összeköttetésben állott a magyarországi borkereskedő zsidókkal. Széphalom gazdag szőlőtermő vidékét nemcsak a magyar, hanem a szomszédos Galícia zsidó kereskedői is sűrűn látogatták, ők irányították a bor árát: »A bor ez idén felette drága fog lenni. Hét és nyolc aranyat adnak előre a Zsidók a szín bornak Gönczi hordajára...«⁷⁶ És a zsidók borvásárlása kedvezően befolyásolta a szőlőbirtokosok anyagi helyzetét. Kazinczy a borát nem tudja értékesíteni, amidőn a »Galíciai Gubernium nem ad Passust a Zsidóknak, mellyel Magyarország jöhessenek pénzt hagyni itt borért; sőt ha pénzen Passust vásárlottak is, a Galíciai szélekről visszaigaztatnak. Szent Isten! s ez akkor esik, mikor a Diétán a Postulatumok forognak.«⁷⁷ A zsidó borkereskedők szakemberek voltak. Véleményüket Kazinczy is irányadónak fogadta el: »Dicsekedés nélkül legyen mondva, írja a maga boráról, az olyan, hogy Rhédey Gedeonnétól értem, hogy egy zsidó neki mondta azt, hogy ez idén jobb ízű és kövérebb bort még nem kóstolt.«⁷⁸ Levelezésének hatalmas kötetekben egyetlen zsidó levélíró szerepel: Grünfeld Dávid. Levelei a széphalmi vezér borügyleteinek emlékeit őrzik.⁷⁹

⁷⁴ Kaz. Lev. X. 100—101 l. A levél németnyelvű. Szó szerinti magyar fordítását Rényi Rezső közölte. Esztergom. 1878. 45. szám. Innen való az idézett részlet is. — Kazinczy a kapernaumi századosra vonatkozó újtestamenti verset idézi: Máté 8, 10; Luk. 7, 9.

⁷⁵ Kaz. Lev. XVII. 102. l.

⁷⁶ Kaz. Lev. IV. 363. l.

⁷⁷ Kaz. Lev. V. 35. l.

⁷⁸ Kaz. Lev. V. 56. l.

⁷⁹ Kaz. Lev. XVII. 562, 568 l.; azonkívül XVII. 554; XVIII. 1, 79 l.

Kazinczy latin nyelvű levélben keresi fel Majoros Márton zsidó, borkereskedőt, ki »Zsidói uzsorával« adott el neki borokat s akivel perbe is keveredett. Ezek a kellemetlen üzleti és jogi ügyek Kazinczyban is felfakasztják a panaszkodás hangját és segítségért kiált, mentsek meg a gazdákat a zsidóktól, akik miatt nem tudják eladni boraikat.⁸⁰ Egyébként Kazinczyknak tartósabb üzleti érintkezése zsidó kereskedőkkel alig volt.⁸¹ Birtokát zsidónak adja érendába kedvező feltételek mellett és aranyozott kardját is házaló zsidóktól vásároltatja, mert, amint írja, náluk sokkal olcsóbban lehet azt megszerezni, mint a császárnál.⁸² Az olcsó munka nem nyerte meg soha Kazinczyt tetszését. Különösen, ha a szép szempontjai nem érvényesültek benne s az alkotás esztétikai értéke ezáltal csökkent. Ehrenreich S. Adám pesti zsidó rézmetsző olcsón dolgozott ugyan, de munkája »elijeszti a szemet«.⁸³ S mivel a megbízást Trattner könyvkiadó adta a zsidó pécsetnyomó metszőnek, Kazinczy a rosszul sikerült képek miatt felháborodva kijelenti: »soha többet nem dolgoztatok Nyomtató által Metszővel«.⁸⁴ Kazinczy ugyan nem vallotta a de uno disce omnes elvét, mégis harajjában általánosító következtetést von le. De nemcsak ebben a szelid elhatározásban, hanem abban a Kazinczy nál feltűnő kifakadásban is, melyet »egyik tagja a nyerni, s másoknak veszedelméik el nyerni akaró Zsidóságnak« váltott ki belőle.⁸⁵ A „Zsidólelkű Zsidó“ ugyanis, akinek párját más alkalommal »kereszt-re-észtést érdemlő Zsidó«-nak nevezi,⁸⁶ egy birtokvásárlás alkalmával félre akarta vezetni Kazinczyt.

Budapest.

Dr. Zsoldos Jenő

(Folyt. köv.)

⁸⁰ Kaz. Lev. XVIII. 273, 289, 322, 384 I.—Ebben az időben már ellenséges volt a hangulat a zsidó borkereskedőkkel szemben. A Tud. Gyűjt. (1825 I. 72. l.) egyik cikkírója a bányavárosokra vonatkozó tilalommal akarja sújtani a hegyaljai zsidó borkereskedőket.

⁸¹ Kaz. Lev. XXII. 305. 306. l.

⁸² Kaz. L. ev. XII. 376. 379. l.

⁸³ Erdélyi Levelek 103. l.

⁸⁴ Kaz. Lev. XIII. 76, 297, 361. l.

⁸⁵ Kaz. Lev. XVII. 540, 541, 565. l.

⁸⁶ Kaz. Lev. XVIII. 429. l. — Ezek a kitételek az öreg Kazinczy leveleiben fordulnak elő. Ekkor már ingerlékenyen reagál a zsidó vonatkozású mozzanatokra. Amidőn egy Lehrner nevű zsidó pernyertes lett az eperjesi ábla előtt és elrendelték igényeinek kielégítését, Kazinczy méltánytalannak arlja a parancsot: »a Szegénység fizesse a Zsidót« (Kaz. Lev. XIX. 402. l.

Három glossza.

A zoltárok ismétlődése.

Teljességgel ismert, mindig felvetett, de tulajdonképpen meg nem oldott probléma ez. Az 150 zoltárt tartalmazó pszalterium szerkesztésének gerincét megtalálni — a sok és fáradságos kutatás ellenére, mindeztideig nem sikerült. Sem az ő keleti könyvet jellemző kvantitatív beosztás — melyről Blau Lajos ír kimerítően az Ó héber könyv c. művében, — t. i. a könyveket és ezen belül az egyes részeket, a terjedelemre való tekintettel osztották be, sem valamelyes ma fellelhető logikai menet nem észlelhető zoltáraink sorrendjén — noha kétségtelen, hogy sok pszalmuszknak együtvértartozását — egymásután következőséből állapíthatjuk meg.

Korántsem vállalkozunk ezuttal arra a feladatra, hogy a zoltárkönyv szerkezeti problémáját megoldjuk. Oly körülményre és egy ebből vont következtetésre óhajtunk rámutatni, mely e probléma megoldását elősegíti és a kérdés kiterjedését szűkebb térre korlátozza.

Kétségkívül mindenki előtt ismeretes, hogy a kanonizált zoltárok között egyesek többször is előfordulnak. Ezek az ismétlődések nem teljességgel véletlenek, vagy az igen felületes szerkesztések eredményei. Ha közelebbről vizsgáljuk a dolgot, az ismétlődéseknek valamelyes feltűnőséget észlelünk — ennek magyarázata egyszerűen közelebb viszi a zoltárkönyv megszerkesztése kérdésének megoldását.

Hány ilyen ismétléssel találkozunk? Itt csak a valóságos ismétlődésekről szólnunk, nem pedig a refrainekról,¹ tehát olyanokról, melyek különböző zoltárokból, nem pedig egy-egy költeményen belül fordulnak elő.

Négy ilyen ismétlődésről szólhatunk. Nevezetesen 141-7=531-7² 312-4=711-3, 4014-18=701-6, 578-12 + 607-14=1081-4. Ha ezen zoltároknak címeit — hiszen ez a legszembetűnőbb — megfigyeljük — látjuk: valamennyi Dávid zoltár. A műfaj és a dallam meghatározásában van eltérés, a szövegekben is itt-ott. A szerző mindig egyezik — ez különösképpen igazolja a tradíció megbízhatóságát.

De még más — meglepőbb eredményekre vezet a megfigyelést is tehetünk. Az ismétlések sohasem fordulnak elő ugyanazon zoltárkönyvben.³ A régi irodalomban semmi nyoma az 5 könyves

¹ Ilyen pl.: VIII. 2=VIII. 10 stb. stb.

² Egyes kisebb eltérés található, ez — mely valamennyi példánkra áll — pontos szöveg meghatározásra különösképp felhasználható.

³ Midras Tehilim, Ed. Buber. Wilna 1891. 2a. oldal.

zsolttárbeosztásnak. Később lett ez csak közkeletűvé. Az eulogiával végződő zsolttárok egy-egy könyv utolsó zsolttárait alkották s így öt könyvre osztották az egész gyűjteményt. A felosztásról az első nyomokat a Midrás Tilimben találok, a kiadó Buber is ezt a mondást választja möltóul:

משה נתן חמשה חומשי תורה לשי' ודוד נתן חמשה ספרים שבתהלים לשי'.

Buber egy párhuzamos helyet sem említ fel a régibb irodalomból, csak kézírati eltéréseket mutat ki. Tehát mindhárom szöveg csak a két ötös számot — a tóráét és a zsolttárokét — kapcsolja össze, az egyes könyvek között nem kerestek összefüggést. Ez a későbbi agáda kevésbé elmélyedő szellemét mutatja. Midrás Tilimet az első gaonok korát megelőző adatok teszik.^{4 5}

A zsolttárok könyvfelosztása nézetünk szerint szorosan összefügg a zsolttárok gyűjtésének kérdésével. A mai zsolttárgyűjtemény, mely a kanonikus bibliában előttünk fekszik, több, mint valószínű 5 előző gyűjtésnek egymásmellé illesztése. Hiszen ezt a szerkesztői eljárást véli a radikális kritika feltalálni más bibliai könyvnel is. Egy gyűjteményen belül megszerkesztett részekkel találkozunk, a nagyobb egészek egybeillesztése pusztán egymásmellé kapcsolás. S ezt bizonyítaná a zsolttárok ismétlődése is. Egy-egy könyvön belül semmiféle ismétléssel nem találkozunk, mindegyik zsolttárgyűjtemény valamely régi gyűjtés, talán különböző korok vagy területek gyűjtései tradíció alapján — a végleges szerkesztésben ezen részek minden átdolgozás nélkül egybekapcsolóttak. Igen könnyen megeshetett az is — és erre nyujtunk ebben a kísérletben példát — hogy ugyanazon dal különböző gyűjtésekben is előfordult és ezek közül az egyiket nem távolították el — s így ismétlések fordulnak elő. Pontos tradíció alapján dolgoztak. Kitészik e négy példából, melyek más és más gyűjteményben mindig Dávidnak tulajdonítatnak.

Pedzi a problémát Thomsen, bevezetésében így ír:⁶ Auch erklärt sich das doppelte Vorkommen von Psalmen nur aus der Annahme, dass das Gesamtwerk aus verschiedenen Einzelsammlungen zusammengesetzt wurde, wobei manche Gruppen nicht an

⁴ Ocar Jiszroél X. kötet. s. v. הלהים (מדרש).

⁵ Ma, amikor zsolttáraink magánajtatosságra is szolgálnak, a mondásukat befejező ima szövegében van utalás arra, hogy egy-egy zsolttárgyűjtemény a pentateuchus egyes részeinek felel meg — ez az ima kabalisztikus szövegű, tartalma és szerkezete is erre enged következtetni. Pl. a megfélemlések kifejezésére ראשון . . . בתהילים שהוא מכוון כנגד ספר בראשית . . .

⁶ Thomson (Prof. dr. Peter): Das Alte Testament, seine Entstehung und seine Geschichte. Leipzig 1918. Aus Natur u. Geisteswelt 669. 82 oldal.

die rechte Stelle kamen." Dehát a könyvek különbözőségét nem ismeri fel, abból nem következtet.

Következtéseink végeredményét a következőkben foglalhatjuk össze: A zsolttárgyűjtemény ismétlései más-más könyvben fordulnak csak elő. Minden egyes könyv külön gyűjtemény. Egyik a másikat eredetileg nem ismeri — esetleg más vidékről, más időből való. A végleges megszerkesztésnél a gyűjtemények minden változtatás nélkül egymás mellé kapcsolóttak. A zsolttárgyűjtemény ismétlődéseinek különböző könyvekben való előfordulása bizonyítja, hogy minden egyes zsolttárgyűjtemény eredetileg külön gyűjteményt alkotott.⁷

A talmudi traktátusok befejezéséről.

Bevett szokás a talmudi traktátusok befejezésénél az ismert formulát alkalmazni, melynek azonban olvasásához és kipontozásához és ezáltal értelméhez is valamelyes viták fűződnek. A דרוך עלך kifejezéséről van szó. Szokás ezt főnévnek és igének tekinteni, az előbbi esetben a magyar *disz* szóval, az utóbbi esetben a magyar *visszatérni* szóval kell a fordítást visszaadni. A bibliai arameusban a דרוך gyök csak *disz* értelemben fordul elő,⁸ a későbbi arameusban *visszatérni* jelentésben is, amit az ismét (דרוך) időhatározói szó is igazol.

Lássuk először a kipontozás kérdését. A talmudi arameus a דרוך főnevet a többes szám első személyű birtokos személyranggal ellátva דרוך-ה-ה-ה-nak pontozza, amiből דרוך a rövidített forma; a דרוך igét a perfektum (inperfectumról nem lehet szó, hiszen nincsen prefixum) peálban דרוך-ה-ה-nak, a paélban pedig דרוך-ה-ה-nak pontozza. Az igékből a főnévhez hasonló alakot nem ismerünk.

Hogy jelen esetben is a főnevet kell a befejező formulánál használni, azt a paralelizmussal is lehet igazolni. A következő rész a דרוך דרוך formát említi, ami szintén föltétlenül főnévi használat. Ezért a *fényesség*, *disz* értelme mellett említettem fel érvemet.

⁷ Az első, második és harmadik példa az első és második zsolttárgyűjteményre, a negyedik példa a második és ötödik zsolttárgyűjteményre tartozik. [14¹⁻⁷—53¹⁻⁷ 1. és 2. könyv] 31²⁻¹—71³⁻³ (1. és 2. könyv), 40¹⁴⁻¹⁸—70¹⁶ (1. és 2. könyv) 57⁸⁻¹³+60⁷⁻¹⁴—108¹⁻¹⁴ (2. és 5. könyv)] Ezen utóbbinál két különböző rész az ismétlésben együtt található, bizonyára az egyik gyűjtő mint egységes, a másik mint két külön dalt ismerte.

⁸ König és Gesenius szótárok s. v. דרוך.

Az akrosztikon vagy abecedária belső tartalma

A görögös akrosztikon vagy a latinos abecedária szóval jelöljük azt versformát, melyben a verssorok első betűi az alfabetumot adják. A forma kétségtelenül — bizarrságát tekintve — keleti eredetre vall s feltalálási ideje messze időkbe megy vissza, a bibliai költeményekben is felfedezhető.

Ugy vélem, hogy e különleges versforma, noha pusztán ötletességnek szüleménye, nem minden gondolat nélkül való végső elemzésben a kialakulás kezdetén.

Utánzásainak nincsen sok értelme s belőle nem marad egyéb, mint az ötlet. Mert a visszafelé menő abécé formula (תש-ק) vagy a párosított betű sor (אהבש) korcs alakok, derivatumok az eredetiből. Noha az eredeti gondolat még későbbi formában is fellelhető.

Az *abecedaria superlativust*-t jelöl. Valaminek a felső fokát. A kifejezés szegénységét pótolná az a lappangó gondolat, hogy a mondanivalóból minden betűre jut. S e megállapítás valószínű voltát bebizonyíthatónak vélem az összes előforduló bibliai példán. Lássuk sorra.

A 9. 10. *zsolttár* páros verseinek kezdőbetűjét tekintve akrosztikon. Tartalma: Hála az igazság győzelmeért mikor az elnyomott Istenre bizza magát. A felfokozott hálás áhítat minden betűnél talál mondanivalót, gondolatát superlativusban fejezi ki.

A 25. *zsolttár* dal a szorultságban és bűnösségben való istenbizalomról, mely oly nagy, hogy az alphabetum minden betűjével megénekelhető.

A 34. *zsolttár*-ban minden betűnél visszatér a gondolat, hogy Isten az embert el nem hagyja.

A 111. *zsolttár* Isten dicsőítése, hogy ne telnék minden betűre e tárgynál.

A 112. *zsolttár* az istenfélelem áldásáról szól, mely oly nagy, hogy minden betűn megénekelhető.

A 118. *zsolttár* a törvény magasztalása nyolcszoros alphabetumban, mondani akarván: kifogyhatatlan a tóra dicsérete. (Arany abécé.)

A 145. *zsolttár* az isteni nagyság és gondviselés magasztalása, mely mindenekre kiterjed; ezért az alphabetum. (Asré.)

A *példabeszédek* utolsó fejezetének befejezése: ének a szerény asszony dicséretéről, melynek elmondásában kifogyhatatlan, ezért az abecedária.

A *síralmak* könyvének négy első fejezete; határtalan a szenvedés Jeruzsálem bukása miatt, innen a forma.

S mintha az említett gondolat csendülne ki a bűnbevalló imádság rövid és hosszú formáiban, megszövegezésében egyaránt. אשמנו az alphabetum egyszer, אשמנו by az alphabetum kétszer, mintha mondani akarná: oly bűnösök vagyunk, hogy bűneinkből minden betűre telik.

Ki tudja, talán a költői forma ötlet mellett belső gondolat is lappang. Az *abecedária superlativus*.

Ujpest,

Dr. Friedman Dénes

IRODALOM

Uj vallástörténet

Irta: dr. Varga Zsigmond egyet. tanár.

Debrecen, 1932. I. k. 310 l., II. k. 868 l.

Aki figyelemmel kísérte a vallásos élet jelenségeiről és történetéről szóló eddigi irodalmunkat, fájdalommal tapasztalhatta, hogy a mai napig nélkülöztünk olyan modern vallástörténeti, összefoglaló kézikönyvet, mely a művelt nagyközönségnek és a tudós kutatóknak tájékoztatásul szolgálna a legfontosabb kérdésekben. Történt ugyan néhány ilyen irányú kísérlet, de ezek vagy elavultak már módszerükben, vagy összevegyültek anyagukban, hol a vallásfilozófiával (és ez a jobbik eset), hol pedig az egyháztörténettel. Annál örvedetesebb eseményről számolhatunk be most, hogy végre a magyar tudományos irodalom is felmutathat olyan vallástörténetet, mely méretére, módszerére, szellemére és eredményeire nézve méltán sorakozíék külföldnek hasonló tárgyú nagy művei mellé, ha mindjárt a jobbik közül is a legjobbat vesszük mintául, a Saussaye-féle: Lehrbuch der Religionsgeschichte munkát, melynek utolsó kiadását (1925) Bernötlet és Lehmann szerkesztették. Az új vallástörténet szerzője dr. Varga Zsigmond, a debreceni egyetem a vallástörténet professzora, aki mintegy negyedszázada foglalkozik vallástörténeti problémákkal s nem egy tanulmányával keltett megérdemelt figyelmet.

Vallástörténetet írni nem könnyű. A szerző rendesen valamelyik pozitív hit híve, esetleg theologus is, s az egyes vallási kultúrák jelenségeit képtelen megérteni és értékelni másképp, mint a maga vallásrendszere szemszögéből. Azonfelül a vallástörténet írójának olyan rendkívül hatalmas anyagot kell megismernie, lehetőleg eredeti nyelven, ami egy ember teljesítő-

képességét túlhaladja. Azonban ezek a nehézségek még sem elháríthatatlanok. Becsületes kutatónál az igazság minden theologiai érdekelttséget nullifikál, de különben itt is, mint a politikai történetírásnál, alapelv, hogy »we are not judges, still less advocates, but merely inquirers.« Ami pedig a megismerendő anyag terjedelmességét illeti, itt is úgy kell eljárni, mint a világtörténetben, azaz kiváló és megbízható szakemberek külön-külön monografikus részekben kutatnak át egy-egy kultúrkört és a vallástörténet írója, aki azonban maga is specialista legyen egy-két területen, szintetikusán feldolgozza egységes elv alapján a legjobb eredményeket.

Varga könyvének I. kötete bevezetés a vallástörténetbe. Ismerteti a vallástörténet tárgyát, tudományos jellegét, helyét és viszonyát a theologiai tudományokhoz, irodalmát, a vallás lényegét, helyét és szerepét az emberiség művelődéstörténetében s végül felosztását. A vallásos élet jelenségvilágából tárgyalja az istenezsmét, az isteni fogalom fejlődését és érzelmi szemléltetését, az ember életét a vallásokban s az isten és ember közötti viszony vallásos kifejezéseit. Milyen érdekes sorolását kapjuk pl. az imádság testtartásairól és gesztusairól a 270. l.-on: leggyakoribb testtartás az álló, nemcsak zsidóknál keresztényeknél, de a primitiveknél is, igen elterjedt a tárdeplés, a guggolás, a földreborulás, (héberül: histachaveh), az inclinatio, a felső test, a fej meghajtása, primitív imaszokás az ugrálás (a zsidóknál, az öskereszténységénél), a kezek felemelése és kiterjesztése, elváltozott formája a kézkecsulolás, négereknél nagygyakori a tapsolás, (de Ézsaiás is azt mondja: Népek tapsoljatok a kezetekkel, ósrégi a mell verdesése (pl. Egyiptomban), kezek keresztbe rakása az izlamban, minden vallásban szerepel a csók, ezért a görög *στοκουσμετην* eredetileg csókolni, majd imádkozni, mint a latin adorare, szerepel imádság alatt a test megemeltelenítése is, vagy fordítva a test befedése (izlamban, zsidóknál a tallith, rómaiaknál), kínaiaknál a száj befedése jaspis kövekből készült kistáblával é. i. t. A II. kötet a különböző vallásrendszereket foglalja magába. A vallásokat belső összetartozandóságuk, a nyelvrokonság figyelembevételével osztályozza s így először az uraltati népeket tárgyalja, ide számítva a kínaiakat, japánokat, az altai, finn és ugor népeket. De ide sorozza a sumirokat is, mert ha vitatható is a rokonság teóriája, azonban az kétségtelen, hogy egymás mellett éltek és egymásra erős kulturális hatást fejtettek ki. Azután jönnek a sémiták (assyr- babylonok, egyiptomiak, kanaániták, aramok, syrek, phöniciak és arabok), a kaukázusiak, mint az elamiták és hittiták, az indogermánok (indek, iránok, görögök, rómaiak, kelták, germánok

és slávok) s végül a mexikói és perui népek, amelyek egyik ismert nyelvcsaládba sem oszthatók be. Valamennyit pedig megelőzik a primitívek, azaz a természetes állapotban élő vad népek, melyekkel ma már külön tudomány, az ethnologia foglalkozik. Nem lesz érdektelen összehasonlítani Varga könyvét a Saussayeváéval abból a szempontból, hogy az egyes vallásokkal milyen terjedelemben foglalkoznak, megjegyezve azonban, hogy V.-nál egy lapon jóval több a szöveg.

	Vargánál	Saussayénál
fenomenologia	199 l.	98 l.
primitívek	71 „	59 „
kína	34 „	62 „
japán	20 „	159 „
egyiptom	39 „	68 „
assyrbabylon	44 „	203 „
izlám	87 „	90 „
ind	201 „	193 „
perzsa	45 „	65 „
görög	36 „	113 „
római	20 „	71 „
szláv	7 „	32 „
altaiak	16 „	0 „
finn	33 „	0 „
szamojéd és ugor	48 „	0 „

E kis táblázatból kitűnik, hogy Varga jóval több helyet juttat a vallásos élet jelenségvilágának; a történeti részeknél mutatkozó aránytalanság pedig (pl. assyr-babylon V.-nál 44 l., S.-nál 203, a görög V.-nál 36 l., S.-nál 113) azzal magyarázható, hogy Varga az egyes vallások fejezetei előtt az őskultúrákat külön tárgyalja és így nem akar ismétlésekbe bocsátkozni. Varga az egyes nyelvcsaládok vallásainak aránylag egyenlő teret szánt, de ezeken belül sokkal tüzetesebben foglalkozik a sumirokkal, az izlamokkal, a perzsákkal, ellenben hamarabb végez a görögökkel és rómaiakkal. Az még épen nagy érdeme az új vallástörténetnek, hogy az ural-altai primitív népek vallásaival közel 100 lapon foglalkozik, míg külföldön, így Saussaye is, vagy teljesen mellőzi ezeket, vagy nagyon röviden elintézi, holott épen magyar szempontból rendkívül érdekes és tanulságos megismerni annak a népcsaládnak hitéletét, amelyből a magyarság

kiszakadt. A magyar őstörténettel foglalkozóknak összehasonlításul többet nyújt Varga, mert csakis az ural-altai népek őskulturáján keresztül ismerhetjük meg a régi magyarok szellemi életét, így pl. a samanizmust, vagy a mai néphit táltosairól szóló képzeteket, amelyeket hiába keresnénk a többi európai népeknél.

Az I. kötetnek egyik leghasznosabb fejezete a vallástörténet irodalmát adja. Kezdi Herodotoson, aki utazásaiban sok érdekes dolgot látott az ókor keleti népeinek kultuszaiban, az ujkor etnográfiai iskoláin, Wundt, Tylor, A. Lang, H. Spencer és Frazer alapvető művein keresztül fel egészen napjainkig, amikor már modern vallástörténeti folyóiratok és könyvek állanak rendelkezésünkre. Tizenkét sűrűn szedett oldalon találkozunk azokkal a magyar tudósokkal, akik jelentős, sőt némelyek világhírű, munkásságot fejtettek ki a vallások történeti tanulmányozása terén. Így Goldziher Ignác (arab, héber), Kmoskó Mihály (assyrbabylon), Körösi Csoma Sándor (Tibet), Mahler Ede (egyiptom), Munkácsi Bernát (ural-altai), Schmidt József (ind), Varga Zsigmond (sumir) és Vámbéry Armin (török). Folkloristáink, Hermann Antal, Hunfalvy Pál, Katona Lajos, Kálmány Lajos, Munkácsi Bernát, Róheim Géza, Sebestyén Gyula, a mitológia-írók Ipolyi Arnold és Kandra Kabos, egész sereg értekezésben foglalkoztak vallástörténeti kérdésekkel, közelebbről természetesen a magyar őshittel.

Varga könyvének alapfelfogása az, hogy a vallásos élet lényege öröktől fogva létezik ugyan s tárgya mindig egy és ugyanaz, de kifejezési formája már nem kész adottság, hanem alá van vetve az organizmus törvényeinek, azaz születik, fejlődik, megöregszik és elpusztul. Varga műve az evolúció gondolatán épül fel, amely szerint egyetlen vallásrendszer sem áll elszigetelten, hanem még a legfejlettebbek is, nem véve ki a bibliai vallásokat sem, kezdetlegesebb fokozatokon nőttek fel s a vallásos élet ősforrásait a mai primitívek hitéletében kell keresnünk. A vad népek vallásainak tanulmányozásával egyrészt tisztá képet nyerünk az ősember lelkivilágáról, másrészt pedig megfejtjük azokat a csökevényes maradványokat, amelyek geológiai rétegek kövületeihez hasonlóan, átkerültek idegen és fejletlen régiókból a mai kultúrvallások világába, ahol mint superstitio, babona tovább élnek.

Ép ezért az új vallástörténet meglepően sokat foglalkozik a primitív népekkel. Ismerteti az ősvallás kategóriáit, az animizmust, amely a természet meglekésztését, szellemhadakkal való benépesítését és a lelkek tiszteltét jelenti, a totemizmust, a törzsnek és istennek genetikus kapcsolatát, a manaismust, az

erőfogalmát, a mágiát, a varázslást. ahova tartozik a tabu különböző típusaival: főnök és király, gyászolók, vér, nevek, stb. s végül az ósmoetheismust, melynek legkiválóbb hirdetője Schmidt pater.

Bennünket jelen alkalommal jobban érdekelnek a sémi népek vallásai, melyekhez ősi zsidó kulturánk, elsősorban természetesen a vallásunk, ezer és ezer szállal kapcsolódik. Szerző először az őshaza kérdésével foglalkozik, amelyet kiváló tudósok után Arábiában lát, mert ez a félsziget kezdettől fogva sémi törzseknek volt a lakóhelye és a nagy elzárkózottság miatt az összes sémi népek közül az arabok őrizték meg leginkább a sémi alapnyelv karakterét. Vallásuk jóformán teljesen elkerülte az idegen hatásokat, míg a többi sémi népek egész sereg képzetet vettek át szomszédaiktól. A törzsek vándorlásait az akkadok kezdik meg, akik Kr. e. a IV. évezredben felhúzódnak Babylon északkeleti részére, a sumirok szomszédságába. A II. évezredben jelennek meg a zsidók s csak a XIV. században találkoznak a filiszteusokkal, akik magukról a Pölését (Palesztina) nevet adják Kanaán nagyobb részének. Maga a sémi ősvallás animizmus, amely azonban nem marad meg a kezdetleges lélekképzetek spharájában, hanem kiváltja az ősök kultuszát, a szellemek, majd az istenek színes panteonját. Az arab dsinn nemcsak a démon, hanem a meghalt ember lelkét is jelöli. A régi héber nyelv három szó: is ismert a lélek jelölésére: nefes, nősámá és ruách, az elsőnek van valami fizikai jellege, a második a tiszta szellemiséget, a harmadik pedig a manát jelenti. Az animizmus legelősebben a halottkultuszban jelentkezik, melynek alapgondolata a halott visszatérésétől való félelem. Az arabok 7 napig siratják elvesztett hozzátartozóikat, a gyász jelül meghasítják ruháikat, véresre karcolják arcukat-tenyerüket, földet hintenek fejükre; a régi zsidók halottkultuszában is megtaláljuk ezeket a ceremóniákat, sőt a test hemetszése sem volt idegen, amint kitűnik Jeremiás 16° verséből. Nemcsak az endori boszorkány esetéből, aki Saul parancsára megidézi a halott Sámuelet, de a szokásos sirmellekletekből is következtethetünk a zsidóknál is létező kultuszra. A Genezisből tudjuk, hogy a sirok fölé maccévákat állítottak és ezeknek áldozathely jellegét az irodalom tisztázta. Véleményem szerint a maccévának is az volt a rendeltetése, ami eredetileg a mai sirkőnek: a kő súlyával leszorítani s ártalmatlanná tenni a halottat, aki általános néphit szerint, mint gonosz démon visszajár, hogy az élőket gyötörje.

A totemizmus sem volt ismeretlen a sémi népeknél, sőt Smith, Die Religion der Semiten (1899) művében az organizált társadalmi rendszerre épített vallást teljes egészében erre ve-

zei vissza. A még ma is sok helyt divatozó étkezési tilalmak szorosan összefüggnek a totemizmussal; így pl. a disznó totemállata volt valamelyik ősi kanaáni népek, melynek letűnével egy másik nép kultúrájában indexre került. Altalános jelenség továbbá a sémi népeknél is a víz, kövek, fák kultusza. Idetartozik az életfáján kívül, mely Babyloniában ép úgy megvolt, mint a germánoknál, az aséra is. Ez a kanaán Astarte istennő szimboluma volt és olvashatjuk a bibliában, hogy Josia kivitette a templomból s Jeruzsálem előtt a Kidron völgyében elégette, hogy porát gonosz emberek sirjára szórja. Ugy vélem, hogy a magyar néphit májusfája is e körbe tartozik. A kökultuszak legismertebb tárgya az arab kaaba, mely lényegében megegyezik a Bétélnak nevezett Jákob oszlopával, de istennek curappositiója — azt hiszem — csak költői kép, mint a kath. egyház Petrus-petra építetn ornansa.

Az assyr-babylon népek istenpanteonjának főbb tagjai: Amu, az ég istene, Enlil, a levegő istene, Ea a vízé, Samas a napé, Marduk, Hamurabi óta az egész panteon feje, az ég és föld királya, Tammuz, a vegetáció istene, kultusza Adonisszal kapcsolatban még a Földközítenger mellékén is elterjedt, Istar és Adad. Ezeket kívül egész sereg jó és rossz démon van, ilyen pl. Labartu, aki a gyermeket már az anyaméhben megrontja, a héberből is jól ismert Lilu, aki a sumirban a szél démonja. Ünnepi kalendáriumuk kiemeli a tavaszi és őszi napfordulatot, a hónap 7. 14. 21. és 28. napját, a teli hold ünnepét, a sabbatut, a zsidó szombat elődjét.

A kanaániták már több idegen hatást mutatnak. Főistenük Baal, az egész prszág birtokosa, úra, Astarte, a szerelem istennője, szent állata: a galamb. Az ószövetségi képzetekkel legtöbb hasonlóságot a filiszteusok hitében találunk. Minden helynek, tárgynak megvolt a maga Baalja, de ép így szerepel sok Adon (Adonim) is. Itt az isteni méltóság neve: milk (héber melek), melyből a boset (szegény) pontozása által Molek lett. A gallab élin kisegítő papi személyzet, hivatásos, ceremóniális hajnyírók; vajjon kath. papok mai héber neve nem innen származik-e? A hierodulák azonban — véleményem szerint — kétségkívül azonosak az ószövetség kódésáival; mindkét esetben a szűzesség felajánlása mint áldozat játszik szerepet, sőt még a késői boszorkányhit komplexumában is találkozunk ide vágó jelenségekkel.

Rendkívül érdekes a parsismus, de zsidó szempontból tanulságos is, mert Varga könyve szerint az ószövetség istenfogalmának több vonása Zoroaster tanításaiból került ki. Azonfelül kétségtelen perzsa hatás a zsidóságban a sátn, aki hatal-

mas szellemhadával isten mellett önálló, független úr s kialakul a dualizmus, a zsidó és keresztény világnézet alappillére: a két ország, a jó és rossz világ hite, az *αιων οιδτος* és *αιωνμεληλος* vagy ahogyan később Augustinus mondotta: civitas dei és civitas diaboli.

Ezzel az ismertetéssel, amely talán hosszúra is nyúlt, bemutattam nagy vonásokban, helyesebben egy-egy apró szemelvényben az új vallástörténetet, amelyért a magyar tudományos világ legnagyobb hálaival adózhat dr. Varga Zsigmondnak, hogy hosszú évek fáradságos kutatásainak eredményeit közgyönggá tette. Meríthet ebből nemcsak a theológus ifjúság s művelt nagy közönség, de a tudós kutató is, aki a lelkiismeretesen összehordott és megrostált anyagot, s a használható bibliográfiát (kár, hogy az index nem eléggé részletes,) még akkor sem fogja tudni nélkülözni, ha egész más utakon keresi a történeti igazságot. Lehet, hogy egy-egy szempont vagy eredmény kritikálható, esetleg korrigálandó, de ez mit sem von le a mű értékéből, amely eredeti és érdekes nézeteivel további kutatásokra fog serkenteni és értékes vallástörténeti megbeszélések kiinduló pontjává lesz.

Debrecen,

Dr. Haász Imre

A budai zsidó ifjúság kultúr munkája.

(Évkönyv a budai izraelita hitközség kulturális szakosztálya ifjúsági csoportjának 1931/32. évi működéséről. III. Szerkesztette és közzétette: dr. Benoschofsky Imre és Vidor Pál. Budapest, 1932. 8° 51 l.)

Nehéz egy évkönyvben maradék nélkül végigvezetni az egyéges szellemet. Az egyhangúság elkerülésére irányuló törekvés, az érdeklődés különfélesége, a témák változatossága . . . mind decentralizálják a vezető szempontokat. A budai zsidó ifjúság évkönyvében mégis vannak oly felöltő irányelvek, amelyek a tartalom változatossága ellenére is az egyesület működésének és a tagok munkásságának fegyelmezett és céltudatos, programszerű és következetes elvi álláspontját mutatják. Mindenekelőtt a *modernség*. Nem a tárgyak divatszzerűségében vagy az efemer jelenségekhez való közelítésben, hanem a pozitívizmus hagyományaitól függetlenül a szellemi élet nyomainak kutatásában, a történések szemléletében, a gondolatok kiépítésében, a nyelvi frazeológiában. Ezzel kapcsolatosan általános a dolgozatok komoly *tudományos* jellege. A munkatársak széles apparátussal kezelik anyagukat. Ha nem is eredeti mindenkor a felvetett problema eszme-váza, de eredeti a tények csoportosítása s alapos a szakirodalmi tájékozottság.

Hajdu László tanulmánya a legmaibb zsidó kérdések egyikét

értinti: a cionizmust. Az önmagától adódó propagandaszerűség lehetőségeinek kikapcsolásával állít tény tény mellé, érvt ellen. Mellőzi a szubjektivitást, de azért meggyőződésének hangsúlyozásával keresi ennek a zsidó szellemi jelenségnek minden tárgyi, gazdasági törvényszerűségét, vallási, faji fogalmi-elemét, lélektani motívumát, kultúrértékét. Vidor Pál ellentanulmánya: csupa higgadt megfontoltság, tudatosság, logika, program. Minden mult-tagadás nélkül, talán csak a gondolati tartalmak átértékelésével, sőt magának a missziós elméletnek a vállalása mellett is, megtalálja a zsidóság orientációs lehetőségét a cionizmus felé. Ahogyan egyéni álláspontjának, magyar—zsidó érzésvilágának kidomborításával megvilágítja a cionizmus viszonyát a vallás, a hazafiság stb. kérdéséhez, ahogyan a cionizmus-anticionizmus el-lentétének vonalán kifejti a cionizmus értékét a zsidó probléma belső lényegének megoldásában, mindaz hatalmas érvkomplexum a két szembenálló felfogásnak egy személyben egyesíthető, paradox-szerűséget kibékítő áthidalása mellett. — A természettudományok materialista világképe és mechanizmusa ellen sorakoztatja fel a mai tudományos elméletek, kutatások eredményeit Benoschofsky Imre dr. Széles területen mozog, tekintélyes anyagértéket halmoz fel. Állít és tagad, cáfol és bizonyít, szinte barokk-hullámlásban tartja mondanivalóját a végső konkluzióig: a természettudomány útja a zsidó vallás tanításai felé vezet. — Az irodalmat Patai Éva dolgozata képviseli: Uri Cvi Grinberg palesztinai zsidó költőről szóló előadásának szövegét hangulatosan színezik az élőszó közvetlenségének nyomai. Nem életrajtot ad, nem is tudományt az író költészetéről. Többet. Megfoghatóvá akarja tenni a szinte megfoghatatlant: megrögzíteni azt a lelki viharzást, amelyből megszületik a vers, objektiválni azt a lelki-szellemi világot, amely ott él a költő mögött, a versek árnyékában. Az élményi alap és a közvetlen szemlélet segítik megoldáshoz a kísérletet. Modern problémát tárgyal Edelstein Miksa a fajbiológia elemeiről szóló rövid tájékoztatójában. Benoschofsky Ilus pedig a lokalpatriotizmus melegségével rajzol meg néhány érdekes képet a budai zsidóság történetéből.

Az évkönyv anyaga csak mutató abból a sokoldalú és egyetemességre törekvő munkából, amelyet a budai zsidó ifjúság kultúr szeretete — úgy is mondhatnók Braun György hangulatot, zsidóságot, mátt jelentő Öseim c. költeményének szavával: tudás-szerelme — végez. Részletesebb ismertetést Vidor Pál ü. v. titkár beszámolója ad. Minden hivatalosságtól mentes, s míg az adatokat is kellemes olvasmánnyá feloldó jelentése nemcsak a mult év eseményeit tárja fel, hanem a jövő hagyományos útvonlát is . . .

Budapest.

Zsoldos Jenő

J A B N E H

HOMILETIKA

Dr. Weisz Miksa emléke

(Arcképek leleplező ünnepén)

A régi Pestnek egyik szük uccájában áll egy odon, szürke ház. Nagy rabbónimnak volt ez találkozó helye, előkelő papok vívták ott szellemi harcukat. Egész a közelmúltig ott volt évtizedeken át a pesti zsidó hitközség rabbiságának székháza, hol *Dr. Kohn Sámuel*, *Dr. Kaysertling Mayer*, *Brill Sámuel Lőb*, *Pollák Eleázár*, *Feldmann Mózes*, *Dr. Adler Illés* tanácskoztak és mérték össze a tudás fegyvereit. Sok éven át, munkavégzés után, együtt mentünk onnan haza, mi ketten, ő, meg én. És az úton hazafelé elbeszélgettünk egymással mindenről és mindenféleről, a minden koturnus nélkül való igaz emberi szóval. És akkor úgy belerajzolódott az ő gondolatvilága az én gondolatvilágomba, az ő lelke az, én lelkembe és ez ad nekem bátorságot, hogy az emlékezés ez órájában beszéljek Róla.

Vannak arcom, melyeket a természet szabályosnak alkotott, nincs rajtuk egyetlen rendellenes vonás sem. Azt mondják az arcképfestők, hogy épen ezeket az arcomat a legnehezebb lefesteni. De könnyű lefesteni az olyan arcomat, melyen jellegzetes, tipikus vonások vannak. *Dr. Weisz Miksát* könnyű lerajzolni, mert az ő egész lényében volt valami jellegzetesség. Nemes típusa volt ő az újkori magyar zsidó papnak. Ez is egyik oka annak, hogy e gyülekezetben, hol oly jól ismerték őt, miért kísérlem meg lerajzolni.

Jesájáhu próféta mondja: »A te szemeid látni fogják a te tanítódát«. Ez a kép, melyet ti most itt leleplezték, csak szimbólum a ti számotokra, csak szimbólum mindannyiunk számára. Nem ebből a vászonra festett képből és nem csak az ő áldott nevét viselő kultúrkörben látja ez a gyülekezet felejthetetlen tanítóját. Benne él ő minden egyes hívének lelkében, képe be-

1) והו עיניך ראות את מורדך Jes. 30. 20.

lerajzolódott mindazoknak a lelkébe, akik csak ismerték a tudást, a papot, a tanítót, az embert.

A XIX-ik század zsidóságának egyik legfontosabb problémája volt a papnevelés, a rabbiképzés. Azon időpontig fényesen bevált a régi jesiba, mely csodálatra méltó műhelye volt a hatalmasan termékeny zsidó szellemi életnek. De amint a régi, dicső zsidó kultúra érintkezésbe jutott az európai kultúrával és a hívek soraiban mindinkább megnövekedett az európai műveltséggel bírók rétege, szaporodott a művelt kereskedők és iparosok, az akadémiai grádust elért hívők száma: a rabbiképzés nem maradhatott régi formájában. A papoknak legalább is azon a műveltségi nívón kell állaniok, mint a híveknek, de azon felül kell, hogy egy bizonyos tudásbeli többlet is legyen bennük, a zsidó teológiai tudás plussza. Németországban, Boroszlóban oldották meg először szerencsésen a rabbiképzés problémáját. Megtartották és ápolták a régi zsidó tudományt, de hozzácsatolták a korszerű műveltséget is. Az iskola élére *Dr. Zacharias Frankel* állott, az egyházi és világi tudással ékeskedő, konzervatív vallásosságú drezdai rabbi. Ennek az iskolának volt neveltje *Dr. Kohn Sámuel*, az első pesti magyar hitszónok. Benne élt a vágy, az akarás, hogy a német rabbiképzőnek méltó mása állítsassék fel nálunk is. Midőn *I. Ferenc József* király a zsidók által fizetett hadisarcot egy rabbiképző létesítésére ajánlotta fel, állott elő *Dr. Kohn Sámuel* a boroszlói mintával és ennek az intézetnek nyomán szervezték meg a budapesti Országos Rabbiképző Intézetet.

Intézetünknek szerencséje volt, hogy élére *Bloch Mózes* rabbi, a szigorúan vallásos, melytudású talmudista került, aki megőrizte és terjesztette benne az ősi zsidó vallásosságot, a régi teológiai tudományt és ápolta a modern tudományt is. Mellette állottak munkatársai, a boroszlói szeminárium neveltjei, *Dr. Bacher Vilmos* a bibliatudomány és *Dr. Kaufmann Dávid* a történetkutatás avatott művelői. Ebből a körből került ki *Dr. Weisz Miksa* és ebben a körben növekedett nagytudású pappá. A talmud, a biblia és a történet tárházaiban kutatott, fáradhatatlan, szünetet nem ismerő megállás nélkül. Íróasztalán fel voltak halmozva régi föliánsok és elsárgult kéziratok, melyekből ősi zsidó igazságainknak újabb és újabb bizonyítékait olvasta ki. És amit a tudomány mély aknáiból merített és felszínre hozott, azt nemcsak agyával dolgozta fel, hanem szívével és lelkével is. Azután oda állt az iskola katedrójára — középiskolában, talmudtórában, majd a rabbiképzőben, — oda állt az előadó asztal mellé, a nagyközönség elé és két kézzel szórta, szóval és írásban terjesztette a talált kincset. Tékozló módjára

pazarolta a tudás javait, mert célja volt, hogy a zsidó tudás közkincs legyen és terjedjen el a zsidóságnak legszélesebb rétegeiben.

De nem csak tudós, hanem vallásos életű pap, rabbi volt a szó igaz értelmében és a diszpozíciót erre szülei lelkéből merítette. Ne mondja senki sem, hogy az iskola van hívatva vallásosságot adni. Aki a vallásosságot nem hozza magával hazulról, annak hiába való az iskola. Az iskola csak tudást adhat, az iskola igenis a tudás támasztékával erősítheti meg az otthonból hozott vallásosságot. *Dr. Weisz Miksában* is a rabbiképző meg erősítette és tudományos meggyőződésévé fejlesztette azt az őszinte vallásosságot, melyet nagyjámbor, talmudtudós atyja és neves papi családból származó, finomlelkű anyja oltott belé. Ezért volt régi felfogású, konzervatív pap, ki magára kötelezőnek tartotta a hitéletnek legkisebb szabályát is.

Pap volt ő, nemcsak a szószéken és katedrán, nemcsak magán életében, hanem — ami a legnehezebb, — pap volt ő odakint az életben is, hiveinek széles körében. Kevesen tudják, hogy mit jelent a főváros sokrétegű társadalmában papnak lenni. Ezer bajjal, ezer jajjal kopogtatnak szüntelenül a pap ajtaján az élet küzködői, az élet hajótöröttjei. Magára maradt asszony, özvegysegre jutott nő, ha *Dr. Weisz Miksa* elé jött szive bánatával, lelke fájdalomával, égő könnyével: gondolt a maga boldog családi otthonára, melyet oly széppé varázsolt a hűséges hitves megértő lénye. Ezért volt az ő szíve csupa szív az ő lelke csupa együttérzés, azért volt ő megértője, akart segítője, támogatója lenni minden szerencsétlen, boldogtalan asszonynak. — Atyjátlan árva, ha felemelte előtte féltékeny kérését: gondolt saját fiaira, az ő szép jövőjükre és megragadta az árvának elhagyatott kezét, segítette, támogatta, atyja akart lenni minden atyjátlan gyermeknek. Boldog családi élet vette őt körül, ezért tudta megérteni mások boldogtalanságát, mások baját.

Volt *Dr. Weisz Miksa* életében még egy csodálatos komponens, melyet sem iskolából, sem családi otthonból nem merített, Istentől kapott legsajátosabb tulajdonsága volt: az ő bájos közvetlensége, az a lebilincselő érintkezési mód, az az ő mindenki szívéhez utat találó beszédmodora. Egy hangon beszélt mindenkivel és mégis mindenki úgy érezte, mintha csak az ő számára teremtdött volna meg ez a hang. Ha meg akarom értetni *Dr. Weisz Miksa* szavának közvetlenségét, el kell mondanom azt a régi hagyományt, mely szól: »Jött a Szinájrról

(²) בא וראה הוצרך הקול ויצא אצל כל ישראל וכל ארץ לפי כחו. והקנים לפי כחו הבחורים לפי כחו והקנים לפי כחו והקנים לפי כחו והקנים לפי כחו (Exod Rabba. cap. 5.)

egy szó és ime, mindenkinek a fülében másképp hangzott, öregnek és fiatalnak, férfinak és nőnek. Egy szó volt, mégis mindenkinek a maga módja szerint csengett a fülében.» Neki is csak egyféle szava volt, a keresetlen természetesség szava. Egyszer hangon beszélt azokkal, kik a társadalom tagozódása szerint alatta, fölötte, vagy mellette állottak. És mégis, mindenki fülében úgy hangzott szava, ahogy annak hangoznia kellett. Az alatta állónak felbátorított bizalma nem fajult bizalmaskodássá, a felette álló kihallotta hízélgéstől mentes szavából is a kijáró tiszteletadást, míg a mellette álló érezte szavának őszinte barátságát..

És volt még valami sajátos tulajdonsága: az ő soha meg nem szünő optimizmusa. Gyönyörűen ivelő életútján neki is voltak meg nem valósult akarásai, összeomlott álmjai, az ő szívének is voltak fájdalmái. De ezt soha senkinek nem mutatta. Arcán mindig ott ragyogott az optimista hívőnek derült mosolya. A talmudi legenda szól egy bölcsről, kiről a járókelők, mikor meglátták arca derűjét, így gondolkodtak: »Nyilván anyagi javakban bővelkedik, azért oly derűs a kedve.« »Óh, nem, — szólt a bölcs, — én a hittel, a tanással foglalkozom, ezek az én javaim ezek sugároztatják az arcomat.« A nitnek, a vallásosságnak, a Tórának szeretete adta meg *Dr. Weisz Miksa* optimizmusát. Tanulta és tanította az ő szeretett Tóráját, ez kárpótolta őt sok mindénért és ezért nem szünt meg az ő arcáról sem a hívőnek derült mosolya.

Igy látom én *Dr. Weisz Miksa* képét és tudom, hogy ti is így látjátok. Ez a kép a legszebb zsidó élet típusa és ezért nem volt nehéz feladat azt megrajzolni.

Jesájúhu próféta szavaival kezdtem: »A te szemeid látni fogják a te tanítodat« és a próféta szavaival akarom befejezni a képet: »Füleid hallgassanak a mögötted elhangzott szóra: ez az út, melyen járjatok, akár jobbra, akár balra fordultok«. Járjatok az úton, melyre *Dr. Weisz Miksa* tanított benneteket az ő életével és ezzel áldoztok a nagy tanító dicső emlékére az ő életével és ezzel áldoztok a nagy tanító dicső emlékének.

Budapest.

Dr. Grossmann Zsigmond

(³) ה' וינה כד הוה שתי ד' כפי דמיסתא הוה הוויק רישיה עד הגא המיתו הדא מטרוניתא אפי' נהוירן אמרה סבא הדא מהנו תלת מיליא אות כך או דשתו תמרא את או דמלוה ברובית את או דמנדול הוירין את א"ל תיפח דוהא דהויה אותתא דהדא מהלן תלת מיליא לית בי אלא אולפן שביחא די דהכין כתיב חכמת אדם תאור פניו (Jerus. Sekalim III. Perek 3 hach.)

(⁴) ויאמר תשמענה דבר מאחרך לאמר זה הדרך לכו בו כי תאמינו וכי תשמאלו (Jesaj. 30, 21.)

(אלהים אלחכמה אלמחצה) a *bölcs*, tiszta bölcsességgel a *hökös* (אלהים אלחכמה אלמחצה) a *Mindenható* (אלקאדר קדרה תאמה), aki tökéletes jötevő (אלמחסן) (אחסאנה כאמלא) aki felülemelkedik minden magasztaláson és dicséretben.

A *Példabeszédek*hez irt bevezetésben így szól: „Áldassék az Isten, Izrael Istene, az *egyedi az igaz egységben*. (אלפרד עלי חקיקה) (אלפרד עלי מעני אלחררה) (אלקאדר עלי מעני אלחררה) Az *első* az egység tekintetében. (אלדוי עלמה הו אנה אעלם בלבד) kinek tudása az, hogy *ő mindent tud*, (אלדוי עלמה הו אנה אעלם בלבד) kinek hatalma lényegében az, hogy *ő hatalmas* minden dolog fölött (ומעני קדרתה הו אנה קאדר עלי כל שי) aki irányunkban a jót és üdvöset akarja, miknek kezdete és nyitja a megösmerés

(אלמרוד בנא אלכיר ואמצל וראשמה ומפתחהמא אלמערפה).

Jöbhoz irt bevezetésében a következőket mondja: Áldassék Isten, Izrael Istene, aki első a kezdetek előtt és *megmaradó a végék után*. (אלקדים קבל אראבתרות ואלבאקי בעד אריהאיהא) Aki teremt és előhoz *semmitől* (אלמכרטי) (אלמכרטי) aki *visszatérít* (t. i. a halálba) és életet ad (אלמעיד אלבאעה) akit joggal illet meg dicséret és magasztalás, általános kegyelme és mindenkire kiterjedő jóakarata miatt (עלי פצה אלעאם ואחסאנה אלשאמל).

Ezek azok a tételek, amiket a teológiai spekulációnak igazolnia kell. Elsősorban természetesen Isten létét, illetve — mutazilíta példára — azt megelőzően a világ teremtett voltát, mert hiszen abból a Teremtő léte önként következik. Sz. gondolatmenetét, mely teljesen egyező az Amanat-ban követett uttal, a Zsoltárokhoz irt bevezetésben látjuk: „Amint a *dolgok véges volta és térbeli határoltsága*, az *accidenciák* és az, hogy ezek mindenhez hozzájárulnak, továbbá az *idő oszthatósága*, a fő bizonyítékai annak, hogy minden létező *lett*, (mivel ahány bizonyítékot hoznak is arra, mind e *háromban leli gyökerét*.) úgy az értelem parancsolta cselekedetek, az irott törvények és az elbeszélések azok a források, melyek az embert a tökéletes engedelmességhez vezetik.“ Bennünket itt csak e mondat első része érdekel, amennyiben a világ teremtésének bizonyítékait három főosztályba csoportosítja. És valóban Sz. e három bizonyítási módot követi. A világon minden határolt, véges, ennél fogva az idő is az, tehát az időben lévő világ keletkezett. A második a világon minden dolog alapján épült, amely szerint a világon minden dolog összerített, az ősi, az új, ennél fogva a világ is új; a harmadik

a matematikai idő és a történések inkongruenciájának felismerésén épül.

Mind e bizonyítási módok a mutazilíták okoskodásának nyomait mutatják, akiknél azonban az okoskodás alapja végeredményében ugyanaz az elv volt: *A természet az értelmet a teremtés és az Isten feltételezésére készíteti*. Ezt a gondolatot igen szépen fejti ki Sz. a XIX. Zsoltárhoz irt kommentárjában, amely zsoltár e szavakkal kezdődik: *השמים מספרים כבוד אל ומעשי ידיו מנוד הרקיע* az Ég hirdeti Isten dicsőségét és kezének műveit regéli a menybölt. Már az arab *fordításban* is előtűnik e gondolat: *היה עליו כבוד אלמוות הדל עליו כבוד* az Ég *bizonyítja* Isten dicsőségét és a menybölt hirdeti kezének *teremtő* munkáját. A következő vers is megváltozik Sz. értelmezésében:

יום ליום יביע אמר ולילה ללילה יהיה דעת

ובדרך התאבע יום ליום ידוי מתל הדא אלקול ותואהר ליל בעד ליל וכברנה

בהרה אלמערפה

a napok változása, az éjjelek visszatérése, ráutal ugyanarra, amire az Ég és a szférák boltozatja; azaz a *világrend bizonyítja Isten létét*. E gondolat kifejezésre jut az 5.-ik versben is, ahol a *קום* „fonaluk“ szót *bizonyítási erejükkel* fordítja, míg a *מליהם* szavaik kifejezést *argumentumaikkal* adja vissza. Továbbá idevonatkozik a 8. vers *הנהם* — Isten tana tökéletes, — *elő szurt kis mondat*; *... וידלון אנמעין עלי אן תורה אללה*; ... *elég együtt bizonyítják, hogy Isten tana igaz*. A hozzáfűzött kommentár teljesen kifejti e gondolatot:

געל אלנבי מא פי נעף הדא אלמווד דלילא עלי מא פי נעפה אלחאני ואלדליל מן קולה „השמים מספרים“ אלי „תורת ה“ נרדה פיה אן אלעקר אדא שאהד תאתיר חרכת אלפלך ומסיר אלשמס וסאיר אלכואבב אסתדל עלי אנה תגרו פי דואור מתואויה. עלי אפק מתנאהיה ואדא צה ענדה והואה אלמרכו ואמחיש נמעא אעני אלראין ואלסמא אונב דלך ענדה תנאחי ומאנחא כתנאחי דאתהמא ולדך קאל פי הדא אלמווד „ובקצה תבל מליהם“ „מקצה השמים“ פלמא צדר בהרה אלדלאיל קאל פי אלחאני „תורת ה“ תמימה“ ירוד אן אלעאקל אדא צה לה אן אלשא מחדת צה בדרך אן כלאמה חק ותורתה נוד וסאיר מא פי קצה. וקולה „אין אמר ואין דברים“ ירוד בה אן הדא אלשא תדלנא כאלמשארהה ולא כאלמכאמבה.

„Amit a próféta e zsoltár első felében mond, bizonyítékul használja fel a másik fele számára. A bizonyítás... a következő: Amikor az értelem az égboltozatot, a nap futását és a többi csil-

lagokat szemléli, abból megállapítja, hogy azok egy határolt térben párhuzamos körökben mozognak. Mikor aztán így világossá lőn előtte a középpont és az egészet környezőnek, azaz a földnek és égnek véges mivolta, ez szükségszerűvé teszi előtte azok idejének és lényegének véges mivoltát is. Ezért beszél a zsolttár az ég és világ „széléről.“ Miután e bizonyítást előre bocsátotta, szól a zsolttár második felében az Ur tanának „tökéletességéről.“ Azt akarja véle mondani, hogy mihelyt az értelmes ember előtt világos, hogy e dolgok (ég, föld, világ) teremtettek, világos előtte az is, hogy Isten szava igaz, tana fény és mindaz, ami a felsorolásban van (igaz). A kifejezés „szavak mondás nélkül“ odautal, hogy e dolgok szemlélet utján adnak bizonyítékot és nem beszéd utján.“ (azaz nem kinyilatkoztatás, tanítás törvények utján, hanem az egyén spekulációja által.)

E kommentárnak hármás jelentősége van: a) Bemutatja Sz.-geocentrikus, tehát *aristotelesi* természetlátását, a föld körül párhuzamos körökben mozognak a csillagképek, amelyek egy határolt gömböt zárnak be, e gömb tartalma a tér. b) A föld végeességéből következtet a végtelenre, miután az idő véges voltát analógiával bebizonyítottnak vélte — ebben a mutazilita okoskodás nyomait látjuk. c) E bizonyítás által Isten létét igazolva, igazolta egyuttal a kinyilatkoztatást is, és így logikai uton megalapozta a Szentírás és a hagyomány hitelét, mert ha igaz az egyik, hogy Isten van, úgy igaz a másik is, hogy Isten tana tökéletes. Ekép az etikai törvények fontossága is igazolódik.

Igen érdekes és jellemző, hogy Sz. állandóan összekapcsolja ily módon metafizikáját az etikával (l. főtebb a Zsolttár bevezetéséből vett idézetnél.) Így a 148. Zsolttár kommentárjában is, amely arról szól, hogy Isten dicséri a természet embereket, állatok, hó és jég, hegvek, ásványok, ebben Sz. a teremtés tényének bizonyítását látja és e bizonyítást azonnal kapcsolatba hozza az erkölcsi kötelességek teljesítésével:

קד יכון להרא ארפצל תלאת מעאני ודרך זן אלשהר למא שאהרת אלנמאר

וכתורא מן אלוויאן וליס ינטקן...

ואלתאני יכון מעני אלתסכוה נפור אמר אללה פהא כמה קאל „כל אשר הפין עשה“ ואלתארת זן יכון מעני אלתסכוה הו אדלאלה ודרך ארא שאהרתהא אלנמאר על זן להא ולה כאלקא פינב לה אלתסכוה.

Három értelme van e fejezetnek: Az első, hogy Ő (a Zsolttáros) tanúságot tesz arról, aminek tanúságát szolgáltatják az ásványok és állatok, habár nem beszélnek . . .

A második az isteni akarat átható erejének dicsőítése e versben: „Minden akaratát teljesíti“: a harmadik a bizonyítás és pedig, hogy amikor az ember belátja, hogy mind e dolognak és neki magának teremtője van, érzi, hogy kötelessége Istent magasztalni.“

Tehát a 148. Zsolttár is a természetből bizonyítja Isten létét, az isteni akarat aktusát a természetben és egyuttal az ima kötelezettségét is, mint etikai követelményt.

Hogy mennyire ügyel Sz. arra, hogy az isteni teremtés fogalma meg ne hamisíttassék és az isteni akarat ne pusztán mechanikus elv, egy primus movens legyen, hanem öntudatos, működő, ható, tényező, szemben az aristotelesi mechanika világelvvel, azt a 148. zsolttár 5-ik versének fordítása is igazolja ונבראו כי הוא צוה ונבראו — Isten parancsot adott és a világ *megteremtődött*. A ונבראו nifal alak kifejezhet egy reflexivumot is, önmagára visszahatást és az olvasóban az a hit ébredhetne, hogy a világ az isteni akarat behatása alatt bár, de mégis mechanikusan, önmagából alakul ki. Így a világ örökkévalósága, legalább substantiális, anyag, chaos mivoltában, mint szentirási elmélet jelentkezne. Ezért Sz. a következőképen fordít וכלקום אמר וכלקום — Isten parancsot adott és megteremtette ezeket. Így Isten aktusa a teremtés és a világ keletkezése elmélete ellen nem lehet bibliai támaszt szerezni.

Ugyancsak a קדמות העולם a világ őslétezése ellen küzd a 168. zs. 34-ik verse fordításában, ahol a שמי קדם kitételt így fordítja: „Az ősidőben teremtett ég.“ A kommentár azonnal meg is magyarázza: ואצפת אלי „שמי קדם“ מעני אלכליקיה ליקאום „קדם“ אלמדכוור פיה לילא התוהם קדומה.

Az *ős éghez* hozzátoldottam a teremtettség fogalmát mellé állítván az említett קדם szónak, nehogy azt gondolják, hogy az ég örök.“

Amint kezdete van a világnak, úgy vége is van. A világ végeinek elméletét a 72 zs. 7. versére alapítja, ahol az עד בלי ירה „Amig nem lészen hold“ kitételt így fordítja יהי ימי ארפלך ואלתארת אלאנסאן „Amig az ég elpusztul.“ A kommentárban hozzáfűzi: ועד בלי ירה „ארמד בה אלי“

פנא אלעאלם פסוה עריך קאל „עד בלתי שמים“ או „עד בלי שמים“ כלה ואחד קצהו פנא אלעאלם. E kifejezés alatt: „Amig nem lesz hold“ érti a világ végét és mindegy lett volna, ha e zsolttárban e kifejezéseket használja is: „Mig ég nem lesz, mig nap nem lesz.“ Mindnek egy a jelentősége, a világ elmúlása.

Sz. igen heves polémiát folytatott az ősananyag elméletét vallók ellen, és nem egyszer heves és személyes élti támadásokban részesítette őket. Így Ézsajás 28. 15. kommentárjában Sz. szerint akik e versben így szólnak: „Szövétséget köténk a halállal és az alvilággal léptünk egységére, ha özönlő ár torlódik, nem ér el bennünket, mert a hazugságot tettük menedékünké és álságba rejtezkedénk“ — azok a hamis bölcselek, akik a tulvilági számonvétel elől biztosságban érzik magukat, mert hamis elméletek révén tagadják a tulvilágot. Ilyenek elsősorban a világot ősananyagból származtatók:

פי אמה „כוב“ פהו אלכראם ארדי יתוהם אלגארף אנה כלה פי דאר ארניא מן אן רפסלג עליה אלחנה ומן אן ישיקה אלבראהן, ואמא „שקר“ פהו אפמדהב אלבאטלה מתל מרהב אלדהריון ואלתליון אלדין יחסכון אנהם אדא אענקדווא סקט ענהם אלחסאב ואלעדאב ואפמטאלבה. ומא מרת אלמדכרוין אולא אלא כמא יכרן מן כיסה צפרה אוהם אלנאם אנה דהבא ארדי לא יציר דהבא. ואמא אלמדכרוין אכרא פמן סתר ונהה ען נור אלשמש וקרר בדרך אן אפשמש קר עדמת אד האל הו בינה ובינה.

„A szó ama dologra vonatkozik, melyről úgy véli, képzelet a balga, hogy az védelme néki e világon, nehogy meggyőzze őt az érv és meggyőzze a bizonyíték. A שקר szó jelenti a hiábavaló tudományokat, mint a világ örökkévalóságát hirdetők és a dualisták tudományát, akik azt hiszik, hogy amikor önnön meggyőződésükké tették azt (elméletüket), akkor eltávolították tőlük a számonkérés, a büntetés és a fenyítés. És mihez hasonlíthatók az előbbieket, nemde ahoz, hogy valaki kivesz erszényéből valami sárgás dolgot és az emberek úgy vélik, arany az, holott nem arany. A másik pedig hasonlít ahoz, amikor letakarja valaki arcát a nap fénye elől és azt hiszi, hogy evvel elérte, hogy a nap leszállt, holott takaró volt közötté és a nap között.“

Ilyen erőteljes gunnyal támadta Sz. azokat akik a világ

¹ Bacher így olvas: אלתנוין a dualisták.

örökkévalóságának tanát hirdették. Mert szerinte absolutum csak egy lehet, az Isten, aki a világ végességével szemben végtelen, időbeliségével szemben örök. Ezt kifejezésre juttatja a 30. zs. 6. v. fordításában. ahol a חיים „élet“ szót אלהים az „örök élet“ kifejezéssel adja vissza, továbbá a 118. zs. 17. v., ahol ה' Isten אלאל az „örök“-kel van fordítva. Isten öröklétét látja kifejezésre juttatva a *Pentateuch* következő helyein:

יאמר אלהים אל משה אשר אהיה ויאמר כה תאמר לבני ישראל אהיה שלהני ... II. 3 14.

קאל לה אלאלוי ארדי לא יזול קאר כרא קל לבני אכראיל אלאלוי בעתני ...
אנא אללה אלהים אלבאק' = אני ה'. III. 18 4.
הי אני נאם הי = ובקאי אלהים יקור אללה IV. 14 28. I. még IV. 15. 41.

Dánielben:

6 27 = mindvégig tart uralma די הוא אלהא הי ... ושלמה עדיסופה
= a világ után is... אד הו אלאלאה אלחי ... וסלטאנה אלי אכר אלעארם

A teremtés ténye utal minket az Isten örökkévalóságára, amennyiben, ha Isten nem volna örök, ő is létrejött, teremtettetett volna. Ezt a gondolatot találja meg. Sz. a 135. zsolttárban, melynek kommentárjában a következőképpen szól:

אונב אלחסביה פי חרא אלמומר עלינא מן ג' נהאת למא תקדם מן כלקה קאר פיה „כל אשר חפץ עשה“ ולמא הו דאים „מעלה נשיאים“

„Három okból teszi szükségessé e zsolttár, hogy Istent dicsőítsük, először azért, ami megelőzte a teremtést és ami kifejezésre jut abban a versben: „Minden akaratát végrehajtja“ másodszer azért, mert örökkévaló... „Látjuk tehát, hogy a teremtés megelőzése egyenlő fogalom az örökkévalósággal.“

Ézsajás 43. 7-hez, ahol három kifejezés van a teremtésre vonatkozólag, egy kommentártöredék van, melyről Bacher azt mondja hogy nem lehet Sz.-tól való. Ugyanis olyan elméletet hozott a világ teremtéséről, amely teljesen ellenkezik Sz. mindenütt hangoztatott felfogásával. A három kifejezés עשה és יצר. A kérdés, mit jelent mindegyik. Két magyarázat van kommentárban. Első szerint három fokozatot jelent az alkotásban: élettelen, élő, emberi világ. Ez a magyarázat Sz.-ra vall. Azonban a második már egészen idegenszerű. Lényege, hogy e három kifejezés Istennek három kü-

² V. ö. a Targum Jerus. fordításával.

קא"ל ולם יקול ואתי וקול למך „נשי למך האזינה אמרת“ ולם יקול נשי ואשבה דלך כדאך אלמעני האהנא „אלהים נצב בעדתי“

„Ez a kifejezés Él gyülekezetében, miután már említette Isten nevét, hasonlít a megismételt nevekhez Sámuelben, ahol dacára annak, hogy Sz. maga beszél, nem azt mondja, Isten küldött engem, hanem azt mondja: *Sámuel*. Ugyanígy Lemekh nem szól önmagáról, hanem Lemekhről, midőn feleségeihez szól:“

אמא תכונא אש"א — u. o. 6. 1. még 138 1.

136 2. הודו לאלהי הארדהם — ואמדהו לרב אלארבאב

Pentateuch:

I. 28. 21. — Mintha több Isten volna, mert egyet választ ki a sokból ויבא אלהה לי ודינו

II. 4. 16.⁴ — Áron Mózes והוא יהיה לך לפה ואתה תהיה לו לאלהים

Szája — Mózes Áron Istene.

Áron tolmács — Mózes úr. I. még 71.⁴

Érdekes a 814. fordítása, ahol הארץ szót világgal visszaadja, hogy kifejezze, miszerint Istenhez nemcsak a földön, de az egész világon nincs fogható, u. i. 195-ben is.

Ugyanígy fordít Jesaja 43 10-nél, hol a לפני לא נוצר אל — az Isten teremtett voltára engedhet következtetést. A passzív formát aktívá változtatja:

— Müvem előtt nem *teremtett* Istenség

VI.

Isten mint absolutum nemcsak egy, hanem egységes is. Ez kifejezésre jut Sz. attributum-tanában. A mutaziliták tanításait követve, csupán három lényeg-attributumot ismer el. E három lényeg-attributum: Isten mindentudása, élő mivolta és mindenhatósága. Ez attributumok teljesen azonosak Isten lényével és csak nyelvünk korlátolt volta miatt kell különválasztanunk őket Istentől. Nem járulékos attributumok ezek, mert Isten örökkévalósága folytán, ha elismernők azt, hogy ő egy külön *élet* által él, egy külön *hatalom* által uralkodik, egy külön *bölcsesség* által bölcs, akkor elismernők ezáltal azt is, hogy rajta kívül is van-

⁴ Lásd Targum.

nak örök létvalóságok, Ezzel a többistenséget is elismernők. Ha pedig azt mondanók, hogy ezek nem örök létvalóságok, hanem időben járulnak Istenhez, akkor Isten lényében változást feltételeznék ami az ő absolut mivolta folytán lehetetlen. Ez a gondolat egyébként már a IV. században Augustinusnál is megjelenik, akinél az universaliák kérdésében ven e gondolatnak szerepe. Sz. a három attributumot megemlíti Ézsaiás 63. 7-hez szóló kommentárjában. A vers így hangzik: ה' חסדי ה' אוכיר תהלות ה' — A zsoltóros Isten kegyességét és dicsőségét említi. Sz.-ban felmerül a kérdés, mi a különbség a két kifejezés között. A válasz az, hogy a חסדי kifejezés az isteni gondviselésre, a másik az isteni attributumokra vonatkozik:

תהלות ה' ויודי בה מדהאכה לדאתה אנה אלואלי אלחכים אלקאדר

„Az örökkévaló dicsősége kifejezés Isten *lényegének* magasztalását jelenti, hogy ő *örök, bölcs, hatalmas*.“ Amint fentebb láttuk, ahol Sz. a *dualistákat* hevesen támadja, a Gáon erős polémiát folytat minden olyan képzet ellen, amely az Isten egységének gondolatával ellenkezik.

Az Amanatban polemizál a trinitás elve ellen. Már most, ha a bibliában oly kitétel fordul elő, amely bár, ha csak poetica licentia is és semmi komoly alapot erre nem ad, mégis úgy volna magyarázható, hogy az az Isten egységét megbonthatná, akkor Sz. az ő rationalis methodikáját alkalmazva a fordításban kiküszöböli a meg nem felelő kitételt. Három kifejezés az, amit e szempontból, következetesen kerül: az isten fia (בן ה'), isten szelleme (רוח ה') kifejezéseket, továbbá azon helyeket, ahol Isten mint *atya* van beállítva. Dacára annak, hogy e helyeken az istenfiuság, atyaság, szentlélek gondolatnak még csak nyoma sincs, mert pusztán képek ezek, melyek csak költői, avagy szónoki lendületet adnak a szövegnek, Sz. mégis tulzó óvatosságból és rationalis szempontjait is kielégítendő a képek *értelmét* adja vissza mindig. A fiu בן szót rendszerint *ol* szóval adja vissza, ami *kegyeltet, kiválasztottat*, (a késői arabs nyelvben szentet) jelent, az *atya* szót מנשי-*ra* (létrehozó) fordítja a szellem szót pedig igen különböző módon ülteti át:

Zsoltórok:

2. 7. ה' אמר אלי בני אתה אני היום ילדתיך = *fiam* vagy, ma *szültelek*

kedveltem vagy ma אן אללה קאר לי אנת ולי אליום
tettelek nemessé מנשיתך שריפא

וּפְסֶרֶת „בני אתה“ וְלִי עָלַי מֵא סֶפֶף מִן „בנים אתם דְּהוּ אֱלֹהִים“. שְׂחַת לוּ לֹא
בניו מומם“ למה אחאל אלעקל תפסורה עני אלשאהר ובאנת מע דֶּךְ פֶּטְשָׁה „בן“ פי
לנה אלקים עלי עשרה צרוכנ אלרפסיר והדא וואהר מנהם.

Igy fordítottam Deut. 14.1. és 32.5. analogiája alapján, mivel az értelem eltiltja fordítását a külső jelentés (טאהר)⁶ szerint és különben is a בן szó a nép nyelvhasználata alapján 10-féleképpen fordítható, és ez egy közülök.

Targum:

Zs 2. י אמר הכיב כבר לאבא לי אנת דכאה כאלו יומא דין בריחך

Kedves vagy nekem, mint atyának a fia, tiszta vagy, mint a napon, mikor teremtélek.

Kommentár folytatása:

וּפְסֶת „ילדתך“ אנשיתך כמסתעמלהם איצא פי הדא אלפטה אד יקולן
בטרם הרים ילדו⁶ (90.2) ואיצא „או מי הוליד אנני שלי“ (Job 38.28) ואיצא
„וצפור השמים מי ילדו“ (Job 38.29)

A „szültetek“ kifejezést. *alkottalak*-kal adtam vissza a nyelvhasználat analogiájára, amint a Szentírás több helyen mondja: „mielőtt hegycik születtek“, „ki szülte a harmatcsöppeket“ vagy „az ég madarát ki szülte?“,

kedveltjeidet . . . = קד כרבת בלדך אוליאתך = 73.15 הנה דור בניך בנודתי

(אוליא pl. fractusa ולי).

az ág = ועל בן אמצת לך = ואלנצן אלדי עידתה לך

Kommentár:

וּפְסֶרֶת „על בין אמצת לך“ מתל „וינקותך“ (u. i. 12.)

A „וינק“ szó analogiájára itt is ágat fordítottam. (T. i. e. jelent szópós csecsemőt a héberben, de jelenti a fiatal hajtást is. És a 12 versben egy *Egyptomból* szétterjedő szőlőtöke (Izrael) hajtásairól van szó.)

⁶ Látjuk tisztán a mutaz. hatása nyomait. Azok is philologiai módszert alkalmaznak, a szavak szótári jelentését alapul véve, továbbá analog helyekkel bizonyítanak és végül a szavak külső jelentése a טאהר-ral szembe állítják a belső jelentést a באשן-t

⁷ Itt látjuk a természet megszemélyesítésének egy módját a bibliában. És tudomást veszünk arról, hogy Sz. e helyeket miként fordította. Mert a 90. zoltár sajnos nincs kiadva. A Jób helyek fordítása szószerint.

Istenről mondja Dávid. = אנת מנשיי = 89.27 אבי אתה

Isten m. Dávidról, hogy első- ואלוי אין אהרב מן נצבך = 143.10 רוחו טובה
szülöttévé tette; nemessé tette. ואנא אילא מנעלה שריפא. תדבירך אלניו =

Kommentár:

ועברת „בכור“ שריפא לאסתחאלה אן יצור דאוד בכרא בעד מא הו סאכענא.

Azért fordítottam így, mert lehelten, hogy Dávid elsőszülötté lett legyen, miután ő hetedik (gyermek) volt.

(Szóval Sz. nem akarta úgy felfogni a verset mintha Isten elsőszülöttjéről volna szó, hiszen szerinte erről szó sem lehet, hanem itt történeti tévedés van a szövegben.)

11.5. וישע וואהר המס שואה נפישו = ואמא אלפאסק ומחב אלשלים פקד

שואהא. Elhagyja a lélek szót.

139.7. אנה אדך מרוחך . . . = הová menjek *szellemed* elől (Isten!)

” meneküljek *haragod* elől. = ואלוי אין אהרב מן נצבך

Isten jó szelleme. = 143.10 רוחו טובה

” „ *gondviselése.* = תדבירך אלניו

Továbbá a már fentebb idézett 29.

Pentatauch:

II. 4.22. כה אמר ה' בני בכורי ישראל = כרא קאל אללה משרפא אבני

בכרי איסראיל.

Közbetoldja e szót משרפא = *a célból, hogy nemessé tegye*, evvel akarván jelezni, hogy nem szabad szószerint értelmezni a mondatot. Hogy a kifejezést szószerint fordítja le, annak oka pusztán az, hogy a következő mondat így szól:

שלחה את בני . . . והמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך.

Fáraónak szól: Bocsásd el fiamat, ha nem, úgy én megölöm a te *elsőszülött fiadat*. Vagyis éreztetni akarta a fordításban is a viszonyosság elvét, amit a Szentírás eredeti helye oly éles megvilágításban tár elénk.⁷

5. 14.1. בנים אים לה' אלוהים, אד אנתם אוליא אללה כאלבנין

32.5. שחת לו לא בניו מומם = אפסד אמאמה לא כאוליאה . . .

Isten szele = ורוח אלהים = וריה אללה I. 12,

⁷ Az ilyen magyarázó betoldás nem szokatlan Száadjánál. Rationalismusára vall. Így I. 47. 31. וישרתו ישראל Izrael leborúl. Miért? Sz. megmagyarázza hogy magasztalja Isten. L még II. 42.

Isten szelleme nem marad örökké = לעולם לא ידון רוחי באדם לעולם 63.
az emberben.

Isten lényege = לא ינאד דאתי פי האולא אלנאם

41 38. הנמצא כזה איש אשר רוח אלהים בו

הל נגד מתל הדא רגלא פיה רוח אלה עלמא

Magyarázó toldás: רוח אלהים = ת-עלם-et a tudást. v. ő.

II. 4 22. fönt.

II. 31 3. ואמלא אותו רוח אלהים = ואכמלת פיה עלמא מן ענד אלה

Istentől való tudással töltötte meg Izraelt az Ur.

Jesajás:

44. = Isten eltávolítja Ción szenyje bölcs szellemével, tisztító szellemével.
בער כבוד הכמה וכוח בער

erejével = בקוה אלחכם או כדוה ארנפי

45 11. האותיות שאלוני על בני = סאלוני אלאותיאה ועי מא אהדה...

A szó tehát itt az Isten által előidézett történeti eseményekre van vonatkoztatva, vagy a teremtésre.

63 8.⁸ ויאמר אך עמי המה בנים לא ישקרו = וקאל אד הם אמתי ואוליאי לא יגדון

magasságos szellem = עד יערה עלינו רוח ממרום. 32 15.

magasságos irgalom = אלי אן תגפרנ עלינא רחמה מן ארסמא

Isten szelleme össze gyűjti őket = רוח הוא קבצן 34 16.

Isten Követe = ומלכה הו השרהן

Isten lelke = 30 33. נשמת ה' בו עורה בו

Isten parancsa = ואמר אלה כואד

Isten lelke és szelleme = 42 1. בחורי רצתה נפשו נתתי רוחי עליו

מכתאלי רצית בה נפסי אנעל נבותי פיה

A szót megváltoztatja és profécitá magyaráz belé.

A szóra vonatkozólag a *Kommentár* megjegyzi:

ואומי בקולה „רצתה נפשי” אלי אלחכמה וכדלך כל נפש מצורף אלי אלקדים

מתל „ורשע וארב המם שנהא נפשו” וכדלך „ושבע תועבת נפשו” (Péld. 6 16)

A lélek szó Isten bölcsességére utal, mint mindenütt, ahol Istenre vonatkoztatva a lélek szót használta. Így a két idézett helyen.

A kitélre vonatkozólag azt mondja, hogy ez *Kyru*s tudására vonatkozik, hogy Isten ráarasztotta a bölcseséget és az nem fáradtságosan megszerzett tudás (עלם אכתסאב) hanem isteni tudás (עלם אלאה).

⁸ Természetesen Isten szól e helyeken.

(Feltűnő, hogy *Kyru*sra magyarázza e szakaszt, pedig a zsidó theologia általában a messiásra, vagy Izrael népére érti a szimbólumot. Ebben is rationalistikus szelleme mutatkozik.)

Isten kiönti szellemét Izrael ivadékaira = אצק רוחי על ורעך 44 3.

Isten kiönti proféciját... = אצב נבותי צבא עלי נמלך

Az örökkévaló és szelleme küldött... = ה' שלחני ורוחו = 48 16.

” profécijával ” = ואלאן אלה רבי בעתני בנבותה =

parancsa = ואמר אלה עלמה = 59 19. 1. 37 7. 63 14.

Isten m. a prófétának 59 21. רוחי אשר עליך = נבות אלהי עריך

61 1. רוח ה' יהוה עלי = נבוה אלה רבי עלי

63 10. והמה מרו ועצבו את רוח קדשו = פכאלפו ושאקו נבותה אלמקדה

Még egy helye *Jesajás*nak tartozik ide a 7 14. ahol a proféta arról szól, hogy egy ifju nő (עלמה) szülni fog egy fiut és az lesz Izraia megváltója. A christologia az szót szűznek fogja fel és Mária személyére vonatkoztatja, a gyermek természetesen Jézust jelentené. Száadja e felfogás ellen tiltakozva szokásostól eltérően fordít:

Ime az ifjú nő *terhes lesz* és fiut fog szülni = הנה העלמה הרה ויודת בן =
Száadjáról: = הודא כך נאריה האמל סתלד אבנא =
Ime ez a terhes ifju nő *fiut fog szülni*, szóval a csoda nem a szülés tényében áll, hanem abban, hogy a proféta előre megmondja, hogy mit fog szülni.

VI.

Az előző szakasz elvezetett minket Száadja munkálkodásának amaz igen fontos szakaszához, mely az anthropomorphismusok és anthropopathiák eltüntetését célozza. Mert a mutazilíta böcselet szerint Isten egységéből következik az Ő testnélkülisége. A bibliai anthropomorphismusok alapja a Pentateuch I. 1. 26—27. és 5. 7. verseiben van lefektetve, ahol el van mondva, hogy Isten az embert saját képmására alkotta, A zsidó theologia általában úgy fogja fel e kifejezést, hogy az ember erkölcsi képességeiben és lelki művoltában hasonló Istenhez, a tiszta erkölcsiséghez és a tiszta szellemhez. Sz. azonban másképp értelmezi a hasonlóságot, szerinte az ember a föld felett való uralkodásra van teremtve és magasabbrendű a többi teremtenyeknél, amint Isten is uralkodik az egész világ felett és tökéletességben a legmagasabbrendű. Így kerül el az anthropomorphismust. Erre maga a biblia szolgált alapot, ahol Isten így szól:

Pentateuch:

נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וירדו בדת הים I. 26. — alkossunk embert hasonlatosságunkra és uralkodjon.

נענו אנשאנא בצורתנא כשברנא מסלמא יסתלון עלי...
בצלם אדום ברא אתו = בצורה שרירה מסלמא כלקא u. o. 27.
51 ברמות אלוהים עשה אתו = מסלמא צנעה.

A bibliában előforduló anthropomorphismusok leggyakoribb formája az, amikor Istennek emberi testi formákat tulajdonítanak és emberi testrészekkel ruházzák fel. Így szól a Szentírás Isten arcáról, szeméről, kezéről, karjáról, szívééről, stb. Sz. képek gyanánt fogja fel e kifejezéseket és eljárási módja teljesen azonos avval a módszerrel, melyek általában a bibliai képes kifejezésekkel szemben követ. Vagy hasonlattá alakítja át e kifejezéseket — és ez a ritkább eset — vagy egyszerűen a kifejezés értelmét adja, amennyiben az a szövegből megállapítható. Az egyes kifejezéseknek állandó, stereotyp fordítást szokott adni: egyenként, esetenként megjelöljük majd a szokásos fordítási módokat.

Vegyük sorra e kifejezéseket:

a.) arc, a héber פנים szó, arabs egyenértéke وَجْه Fordításai:

1. Arc az *irgalom*. Isten irgalmát jelenti tehát elsősorban:

Zsoltárok:

13 22. עד אנה תסתיר את פניך = אלי קם וכאלמתנובה רחמתך עני

Továbbá: 44 25; 67 2; 88 15; 143 7.

Pentateuch:

III. 26 9. ואקבל ברחמתי אליכם.

Továbbá: V. 32 20.

Ézsaiás;

59 2. והטאותיכם הסתירו פנים מכם — וכטאותיהם הגנת רחמתה מן אן יסמע לכם

2. Gyakran Isten jóakarátát jelenti. (קצד v. רצא.)

Pentateuch:

IV. 6 22. ישא ה' פניו אליך — (A papi áldásban) — ויקבל בקצד אליך

Továbbá: V. 4 37. Ézsaiás 54 8.

3. Ezeknek ellentétét is jelenti: נצב Isten haragját. Amint igen sok héber kifejezés, általán a sémi nyelvek szokása szerint *in bonam* és *in malam partem* értelmezhető.

Zsoltárok:

34 17. פני ה' בעושי וע = וגנבה חאל בעאמלי אלישר

Továbbá Pentateuch III. 17 10.

4. A héber nyelvben לפנים annyit jelent: valami előtt. Isten előtt járni Sz. szerint annyit tesz, mint Isten iránti engedelmességben טאעה járni. Így:

Pentateuch:

I. 17 1. אני אף שרדי התהלך לפני = אנה אלמאיק אלקאפי אסלך פי טאעה

Továbbá: I. 23 10; 48 15.

5. Egyéb fordítási módok: מהצר = Isten jelenléte.

Zsoltár: 117. אהב ישר יהרו פניו — ואלמסתקום מהצרתה ישהר

Azon helyeket, ahol a לפני לפנים kifejezéseket a héber nyelv szellemének megfelelően ...-nak fordította, feleslegesnek tartom felsorolni, mert Sz. bölcseletére semmi jellemzőt nem szolgáltatnak. Azonban idetartozik még Pentateuch I. 33 10, ahol emberről van mondva, hogy arca Isten arcához hasonlít:

ראיתי פניך כראות פני אלוהים — פאני קד ראית ונהך כנטר ונה אלאשראף.

Száadja a *nemesek* arcához hasonlítja

b.) Isten szeme עין jelenti I. rendszerint Isten mindentudását.

Zsoltárok:

11 4. ה' בשמים כסאו עיניו יהוו עפעפיו ובהנו בני אדם

פאן אללה פי אלמא כרטיה ועלמה אלנאשר אלי בני אדם.

Továbbá: 17 2; 66 7; 139 16.

2. Egy helyen Isten gondviselését jelenti:

Pentateuch: V. 11. 12.

ארץ אשר תמיד עיני ה' אלהך בה — ארץ אלוי... ודאימא ענאיתיה בהא

3. Egy helyen Isten irgalmát jelenti:

Jesájás:

15. 1. אעלים עיני מכם — אהגב רחמתי ענכם.

4. Egyéb fordítási módok:

Zsoltárok:

17 8. שמרני כאישן בת עין — כהפט אלנאסאן לנגן אלעין

(mint az ember őrzi szemfényét.)

Pentateuch:

II. 33. 12. ונמ מצאת הן בעיני — ונרת הטאינ ענדי

u. i. 13. 16. 17. 34. 8.

Ésaiás:

16. 1. הסירו רוע מעלליהם מנגד עיני — ואוישו קבה שמאילכם מן בין ידי (előlem)

3. 8. למרות עיני כבודו — וכאלפון בהא מא קצדה בנלאעה 37. 17. még

c) Isten *füle*, állandó jelentése nincsen. Rendszerint Isten figyelmét jelenti, de azt a *שמע* szóval adja vissza, ami annyit jelent odahallgatni, csak ép a fent idézett Jesaja 37. 17. versben Chizkijah imájában, amit Rabsáké dőlyfős szavai után mondott, az egészen különös, a rendestől eltérő fordítást:

הטה ה' אוזן ושמע — אללהם טאלב מטאלבה שמיע
(Istenem, állj rajtuk bosszut hallván . . .)

A többi helyeken nagyjában megegyező a fordítás, vagy elhagyja a kényes kifejezést, vagy értelmét adja.

Zsoltárok: 17. 6. 18. 7. 34. 16. 86. 1. 130. 2.

Pentateuch: IV. 11. 18. 14. 28,

Jesajás 37. 29 50. 4. 59. 1.

d) Isten *szája* jelenti Isten parancsát (*אמר*). E kifejezés egyébként igen gyakori Sz.-nél és azt a feltevést kelthetné, hogy mivel a Targumban rendszerint *נימרא* az egyenértéke, itt is a *logoszt* jelentené. Azonban Sz. filozófiai téren idegenkedik e gondolatól. A későbbi filozófiai nyelvben, így Jehudah Halévinél *אללה* va-lóban az isteni emanáció első fokát, a *logoszt* jelenti. Ott héber fordítása mindig *אלדי*. Azonban Sz. tisztára az anthr. elkerülé-sére használja és mivel szájról volt szó, közelfekvő volt, hogy a parancs fogalmat helyettesítette be. A Pentateuch IV. 4. 41. versé-ben a *פי* szót *קול*-al fordítja, amit, ha filozófiai terminusként használná az *אמר* kifejezést, nem tett volna, hanem ragaszkodott volna terminológiájához.

Megfelelő helyek:

Pentateuch: II. 17. 3. IV. 4. 41.

Jesajás: 30. 2. 34. 16. 58. 14.

Más módon fordít:

Zsoltár:

(igaz szavaidat) אקואלך אלצאדקה — 138. 4. כי שמעו אמרי פיך

Jesajas:

(Isten szól) כן נאד קאל אללה — 1. 20. כי פי ה' דבר

e) Isten *ajka* szintén Isten parancsát jelenti:

Zsoltár:

17. 4. בדבר שפתך — מן אמרך ונהיך.

f) Isten *orra* haragját jelenti. A *והרה אף ה'* — Isten haragja felgerjedt, igen gyakori kifejezés a bibliában. Éppen ezért ennek

נצב-bal való helyettesítése nem jellemző. Ugy hogy a helyeket mellőzhetjük. Csupán egy vers van, ahol Sz. fordítását tényleg bölcséleti szempontjai irányítják:

Pentateuch:

ויצונו קטורה באפך — ויצונו אלכבור בין ידיך. V. 33. 10.

g) Isten *keze* jelenti Isten hatalmát (*קדרה*):

Zsoltárok: 44. 3 78. 42. 109. 27.

Pentateuch: IV. 11. 23.

Jesajás: 8. 10. 19. 16. 25, 11. 26. 11. 28. 1—2. 31. 3. 41 20.

Érdekes, hogy ott is ahol nem Istenre vonatkozik a szó, így fordít pl.: Jes. 45. 9.

2. Isten csapását, büntetését is jelenti:

Zsoltárok: 32. 4. 38. 3 39. 11.

Pentateuch: II. 3. 20 7. 4. 9 3. 14. 31 24. 11.

Emberekre vonatkozólag is ily értelemben fordít Zs. 77. 3.

ידי לאל נגיה — אדא⁹ אנגרת עלי אפתי באלליל.

3. Jelenti továbbá Isten parancsát is (*אמר*):

Pentateuch II. 16. 3. ליתנא מתנא באמר אללה — מי יתן מותינו ביד ה'

L. m. Jes. 11. 11. 15. és 25. 10.

Másutt mint esküformulát, ennek megfelelően fordítja: *אלדי* אקסמתי באמרי.

Pentat. II. 6. 8. IV. 14. 30, Egyebütt egyszerűen elhagyja a fordításban a *יד* szót: Pentat. II. 17. 16. V. 32. 40.

4. Isten jóságát (*נעם*) is jelenti:

Zsoltár 17. 14.

Jesajás 66. 14.

5. Egyszer az Isten iránti engedelmességet (*טאערה*) is jelenti:

Pentateuch I. 49. 24.

E magyarázatot alkalmazza oly helyen is ahol emberi kézzől van szó: Pentateuch V. 33. 9.

6. A kéz felemelése esküt tesz. Ez alapon Isten kezének felemelése is a már idézettekén kívül a következő helyeken:

Pentateuch II. 17. 16. V. 32. 40.

7. Egyéb módon:

⁹ E versnél feltűnő, hogy a héber kifejezést az arab szövegbe arabs formára alakítva átveszi.

Zsoltárok:

8.7. תמשילוהו במעשי ירך — וסלטהה מן כלאיק (teremtményei)

31.6. בידך אפקד — פאני אסתודעך רהי (Istenre bízom)

75.9. כי כום ביד ה' — ועקאבה שבה באם
lit a serleghez.)

Jesajás:

51.16. בצל ידי כסותך — ופי מלי נשיחך.

Hasonlóan elhagyja a יד fordítását Jes. 64.7. 62.3. Ez utóbbi helyen Isten kezében helyett így fordít ענד אללה — Istennél.

h) ez utolsó kép átvisz abba a csoportba, melyben Isten *tenyere* כף szerepel. Két helyen fordul elő, ahol felhőt (כחאב) jelent és pedig Pentateuch II. 33.22. és 23. Másutt az isteni gondviselést jelenti (תדביר) Zsolt. 78.72. A 139.21. 5. versében Isten hatalmát jelenti.

i) Isten *karja* ידוע jobbjá ימין jelenti:

1. Isten hatalmát (קדרה):

Pentateuch II. 15.16.

Jesajás 30.30. 40.11. 48.14. 51.9. 52.10. 53.1. 59.15. 63.12.

Ez utolsó helyen érdekes kommentárt közöl: מולך לימין משה: זרוע תפארתו ומעני דלך אן מוסי כאן אדא אשאר באלעצאח וקאל „יהו הושך“ „הי ברך“ יכון עלי ארמכאן פצאר ענד אלנאשרין כאן יד אללה מע יד מוסי סאירה אדא אהרת אללה דלך אלשי בעד חרכה יד מוסי.

„Ennek értelme az, hogy, mikor Mózes felemelte botját és így szólt: „Legyen jégeső, legyen sötétség!“ — azonnal meglett és ez olybá tűnt a szemlélők előtt, mintha Isten keze járna Mózesével, minthogy Isten azonnal megtette ama dolgokat Mózes kezének forgása után.“

Zsoltárok:

44.21. זרועם לא הושיעה למו כי ימונד זרועך ואור פנדך

אדרעהם לס תגרתתם בל ימונד ועוד ונור ונחך.

(Igen érdekes, hogy a פנים és ימין és שולג szerint fordítja. Ugyálszik azért, mert egy változtatás is elég arra, hogy az olvasó ne vegye szó szerint a szöveget. Egyébként a megszokottabb képeknél meghagyja az eredeti szövegezést; amint azt már fentebb is láthattuk. Így זרוע הושיעה יד ה' fordítása mindig, kivétel nélkül שדיה יד és שדיה ממודרה יד.)

Továbbá: Zsolt. 78.4. 80.16. 33.2.

62.8. נשבע ה' בימינו ובזרוע קדשו — אקסם . . . בקדרתה וקוה עזרה

(hatalma és erejének képessége.)

A Kommentár megmagyarázza e fordítási módozatot:

למא כאנת אלקדרה אלמכרנה אלי אדפעל ענדנא כאלדין וכאנתא ימין ושמאל תמלת קדרה אלכארי בדרך. פימכן אן יכון מעני „ימינו“ „זרוענו“ אלדין דלך קלת קדרה וקוה. וימכן אן יכון „מונו“ אלהוריה עלי מעני „מימינו“ אש דת למו, (M. V. 31 2.) „זרוע עו“ אלמלך עלי מעני „ויהן עו למלכ“ (Sám. I. 2.) וימכן אן יכון „ימינו“ אלהואב חסב קולה „נעמימות בימינו“ „זרוע עו“ אלעקאב כקופה „ברוע עו“ „פורת איבך“.

„Mivel a hatóerő, mely a cselekedetre képesít, minálunk a kezekben van és azok jobb és bal, ennél fogva az analógia (תקריב = közelhozás) útján Isten hatalmát hasonlítottam ehhez. És mivel a két kifejezés a *kezeket* jelentheti, azért fordítottam így: erő és hatalom. De lehet, hogy a „jobb“ kifejezés a Tórást jelenti, amint írva vagyok: „*jobbánál* a tan tüze“ viszont a „Kar ereje“ jelenti az uralmat, mint „erőt ad az uralomra“. De lehet az is, hogy a „*jobb*“ a jutalmat jelenti, az írás ama szava szerint: jobboldon kellemesség, a „*bal ereje*“ pedig a büntetést, mint „*karod erejével* szétszórtad elleneidet.“

(Két helyen emberekre is alkalmazza ezt a módszert:

Zsolt. 137.5. תשבה ימיני — Ha elfelejttek Jerusálem, szaradjon el *jobbom*, a קווי helyett ימיני — erőm szóval fordít.

Jesajás:

63.5. ותושע לי זרועי — וסתנתת בקוה.

Itt a prófétára vonatkoztatja e verset és mégis így fordít, valószínűleg, mert tudja, hogy általában Istenre van vonatkoztatva. Ő is csak azért vonatkoztatja a prófétára, a *re*-re, mert Istenről nem lehet azt állítani, hogy valaminek segítségére szorult volna.)

3. Isten csapását (אפה),

Zsoltár:

77.11. חלותי היא שנות ימין עליון — הדא היא צרעתי ומדה אפה אלעאלי.

Jesajás:

51.5. זרועי עמים ישטפו אלי אים יקו ואל זרועי ייהלון.

Isten *karja* előnt népeket és Isten karjában remélnék nemzetek. (Eredetileg *foljópartról* van véve a kép.) Ennél fogva a ford. כדאך אפאתי תחכם פי אלאמם פום ירוון רחמתי ועברון אפאתי.

Isten csapása itél a népek közt, de azok Isten irgalmában bízva, *elviselik csapásait*.

4. Egyéb módon:

Zsoltárok. 84 14.

ולך אלאטימה ואלגבורה — לך ודוע עם גבורה (erő és hatalom)

נאם ה' לאדני שב לימיני — קאל אללה לסדי אנלם פי נצרי 1101

(ülj oltalmamba.)

Kommentár:

פקאד אללה דה אנלם פי נצרי ועוי לאן ימין הדא מעניהא קד יכון ומן אלמחאל אן יכון אלמרתנאוריאן כל ואחד מנהמא עלי ימין צאחבה אד קאל „שב לימיני“ (ה' על ימינך“ (5 v.) ואדעקל יוד הדא אלצפאת אלי קדרה ונצר.

Isten így szólott hozzá: ülj oltalmamba és erősségemben, mivel a *jobb* szónak ez is lehet értelme és különben is lehetetlenség, hogy két szomszéd közül mindegyik a másiknak a jobbján legyen, pedig így szól: ülj jobboldomra és később (az 5. versben) Isten van jobboldon. Az *értelem* pedig ez attributumokat Isten hatalmára és oltalmára vonatkoztatja.

j.) Isten *ujja* is Isten hatalmát jelenti: (קדרה)

Pentateuch II. 31 18. V. 9 10.

2. Egyéb módon:

(fénylő alkotása) Zsoltár 84 — מעשי אצבעיך — עמלך אלבאהר

(Isten csapása) Pentateuch II. 8 15 — נראחה מן ענד אללה (Isten csapása)

k.) Isten *szive* jelenti Isten lényegét (ראת אללה)

Pentateuch I. 8 21,

Másutt az emberekre viszi át Istenről e kifejezést, hogy az anthr. elkerülje: Pentateuch I. 6 6. בארין — כי עשה אתה אדם בארין — תואדהם אדלה במא צנעהם פי אלארין ואוצל אצמשקה אלי קלובהם ויתעצב אל לבו — תואדהם אדלה במא צנעהם פי אלארין ואוצל אצמשקה אלי קלובהם (Isten az emberek szívébe gyökerezette a fájalmat)

1. Isten *lába*, egy helyen az Isten iránti engedelmességet jelenti (טאערה) Jesajás 41 2. מי העיר ממורה צדק וקראוהו לרגלו

מן דא אטהר מן אלמשרק עלי יתבעה אלי טאערה

szóval nem Kyrusra, hanem Isten személyére vonatkoztatja a *lába* szót.

2. Másutt Isten büntetését jelenti (עקאב אללה).

... Zsoltár 74 3. הריומה פעמדך למשוואות נצח — ואטהר עקאבך ...

Kommentár:

ועברת „הריומה פעמדך“ אטהר עקאבך למא אלאצל ארפע קדמך ולמא נפי הדא אלכלאם אלמנסם ען אלקדים מתל קולה „עד עשות איבך הדום לרגלך“ ואיצא „ולאומים תחת רגלך“.

Igy fordítottam, mivel szószerint: „Emeld fel lábadat“ lett volna. Már pedig az értelem elveti e megtestesítő kifejezést Istenről. Analógiája ennek: „Ellenségeidet számollya teszed lábaid számára,“ ahol Isten Dávidnak vagy Sz. magyarázata szerint Ábrahámnak mondja. Továbbá: „Isten nemzeteket vet lábunk alá.“

3. Jelenti Isten uralmát (כלטאן) és dicsfényt (סכינה):

נשתחווה להדום רגליו — ונסגד לבהר סלטאנה Zsolt. 132. 7.

והארין הדום רגליו — ואלארין מהאל סכינה 66. 1. Jesajás

4. Végül helyértékét adja vissza:

תחת רגליו — מן דונה Pentateuch II. 24. 10.

m) Isten *öle* jelenti a jeruzsálemi szentélyt:

Zsoltár:

74. 11. 10 74. 11. פמה תשיב ירך וימינך מקרב חוקך כפה — פא יתרד ענהם יוד

וימינך כל אפניהם מן נוף ביתך.

Kommentár:

וססרת „מקרב חוקך“ מן נוף ביתך לאן בית אללה יסמא „היק“ כקול פיה „ומחיק

הארין“ ואיצא „והחיק לה אמה.“

Azért fordítom így, mivel két analóg helyet találtam, ahol „öl“ házat, hajlékot jelenti.

n) Isten *vállá* előfordul Pentateuch V. 33. 12.

(Isten lakozik Benjámin vállán, azaz oltalmazza Benjámint.)

o) Isten *háta*:

Jesajás 38. 17. כי השלכת אחרי גוך כל חטאי — Száadja ezt hasonlatként fogja fel: „נפרת כטאי כמן יטרהה ורא מרהה“ mintha valaki háta mögé dobná őket.

Az eddigiek is mutatják Száadja metaphorikus magyarázatainak mutazilita eredetét, ugyanis a mohamedán mutazilita theologusok is ugyanilyen átértékeléssel, symbolumként fogták fel a Korán anthropomorphistikus kitételeit. Különös élességgel tűnik ez ki Tabari polemijából ellenük, aki a 69. szúra 5. verséhez irt exkurzusában így ír róluk, midőn az ekként hangzó verset magyarázza:

„A zsidók mondják: Isten keze bilincsbé van verve ellenkezőleg az ő kezei ki vannak nyújtva, ő úgy adományoz, a mint akar.“

¹⁰ Oly esetekben, ahol a פמה kifejezés szemrehányás jellegű Sz. אל-val fordít, hogy elkerülje az Isteni fenség megsértését.

Ehhez a vershez fűzi:

„A dialektikusok (ahl el dsadal) különféle véleménnyel vannak, e szavak: „mindkét keze ki van nyújtva“ magyarázatában. Némelyikük a „kéz“ kifejezés alatt, mindig hivatkozva az arabs szóhasználatra, a *kegyelmet, a hatalmat, az uralmat*“ érti.

VII.

Összefüggésben Isten anthr. felfogásának kérdésével van a *theophániák* kérdése: lehet-e Istent látni. Ha Istent testi formában nem szabad elképzelnünk sem, vajjon elfogadhatjuk-e igaznak, hogy Ábrahám, Jákob, Mózes és a próféták *láták* Őt, vagy hogy „az igazat látják az Ő arcát.“ Ahol teheti képes értelemben fogja fel a biblia illetén szólását és rendszerint az istenség jelenlétét, vagy az Isten előtt való jelenlétet érti alatta. Így:

Zsolt. 11. 7. *ישׁר יהוה פניו — ואף מסתקים מהצרתה ישׁר* (megnyilvánul számára Isten jelenléte.)

Jákob is azt mondja magáról, hogy ő látta Istent; Száadja szerint *angyalt* látott:

Pentateuch:

I. 32. 31. *כי ראיתי אלהים פנים אל פנים — אני ראית מלאך אלה מואנה.*

Mózes is szemtől-szembe látja Istent:

Pent. II. 33. 11. *וידבר ה' אל משה פנים אל פנים — ויראכלם אלה מע* (közvetlenül) U. i. V. 34. 10. *מוסי שפאהא*

Dániel is látja az „idők öregét“:

7. 9. *הוי הוי ער די כרסון רמיו ועתיק יומין יתיב*

Sz. ezt a mintha szó közbetoldásával enyhíti, evvel mintegy az egésznek *pusztán a fantázia által költöttség jellegét* adva. *תם ראית כאן כראסי קד טהרת ואן שיכא קד גלם*

E fentidézett helyeken Sz. még ilyen módon megkerülhette az Isten látásának kérdését, azonban olyan határozott kijelentésnél, mint Pent. IV. 128. már más eszközökhöz kellett folyamodnia:

פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בהודות ותמונת ה' יניש

— látta Istent, *de nem vízióban* és Isten *képét* látta. Száadja itt alkalmazza a mutazilita teóriát a *teremtett jelenségről*. A jámborokról ugyanis megmondattott, hogy látni fogják Istent. A kérdés az, vajjon *ifjában* szemtől-szembe fogják-e látni. Az orthodox mohamedán felfogás igenlőleg válaszol e kérdésre, a mutaziliták egy-

része azonban azt mondja ez csak „rujat al-kalb“ a szív látása vagy „rujat elfuád“ a szellem látása: azaz, amint egy másik arab kifejezés megmagyarázza „ilmin va-vahjin“ tudásban és fantáziában élő látás. Nem valóságos látás, hanem belső látás vízió. Sz. mint láttuk, alkalmazta e felfogást Dániel esetében. Egy másik mutazilita theória szerint Isten ilyen *képet teremt* az igazok számára és ők azt látják, nem Istent. E helyen ezt a felfogást alkalmazza.

אן שפאהא אכאטבה ורויח ולא באהאדית וצור אלהה אסמכלוק לה וראהא

Isten Mózesnek ilyen teremtett képmását mutatta meg. Azonban e képmás nem emberi és egyáltalán nem testi jelenség, hanem közelebb van a szellemiséghez, mint anyagi formákhoz. Alaktalan, igen finom anyag: *fény*, mert az a legfinomabb anyag, már átmenet a szellem birodalmába. E fényjelenség (*נור אלהה*) szerepel a bibliai theophániákban. E fényjelenséget Isten alkalomról-alkalomra teremtí és az a szemlélő előtt megjelen.

Zsoltár: 17 15.

*אני בצדק אהוה פניך אשבעה בהקיץ אתך רמונתוך
ואנא באלצלאחי אנשר אלי נור ונודך ואסתקתך ענד אלהשר*

Kommentár:

וקולה „אהוה פניך“ אנשר אלי ונודך אנשר אלי אלמר אלמכלוק אדוי כאה
אללה בה אלצלאחין ואלי תלך אלצורה אומי אד קאל תמונתך

„Látom arcodat“ e kifejezés a *teremtett fényre* vonatkozik és ilyen képmásra utal a másik kifejezés is. Ugyanigy fordít a köv. helyeken: Pentateuch II. 24 10, 11 IV. 14 14. Jesajás 61,5, 33 17. 52 8.

A Pentateuch 33 20, és 23 verseit, ahol arról van szó, hogy Isten arcát nem láthatja Mózes, de hátát igen az *אול נור* (a fény eleje) és *אואכר נור* (a fény háta) kifejezésekkel adja vissza.

Gyakori e theophániákban, hogy Isten jár, áll, leszáll, eltávozik, visszatér, elvonul; természetesen mind e *cselekvések*, amelyek Istenre nem vonatkoztathatók, hiszen az arstotelesi tíz kathegoria Istenre nem vonatkozhat és a *cselekvés* is e kategóriák egyike, — a legtöbb esetben *fény-jelenség* által hajtának végre. E jelenség száll le Szináj ormára, jelenik meg a nép előtt, lakozik a frigyátorban, vonul el az előcsapatok előtt, kíséri a hátvéket és eltávozik, ha a nép bünt követ el, viszont, ha Izrael megtér, egy a

fényjelenség, az isteni glóriola, v. aureola visszatér hozzá. Így: Isten jár.

אלהים בצאתך לפני עמך בעדך בישומן Zsolt. 68 s.

אללהם כמה אשררת נורך בין ידי קומך פאן יסאורה פי אלסמאוא

Kommentár:

ועברת בצאתך טהור נור אללה וכדא בעדך למה אסתהאל אפקול פי אללה.

Azért fordítottam Isten fényének sugárzásával, mivel az értelem tiltja a testi felfogást L. m. Pentateuch l. 18 33 ll. 33 3, 14, 16. 34 9, III. 26 12. Ez utobbinál műveltető formát használ:

והתהלכתי בתוככם — ואסדר נורי פי מא בינכם

(Még gyakran lesz alkalmunk látni, hogy Istenre vonatkoztatott cselekvéseket *műveltető* formára hoz. Hogy ezáltal mások cselekedetévé váljon az Istennek tulajdonított cselekvés. Mert a műveltetés maga nem cselekvés, csak az isteni akarat egy ténye, mint akár a teremtés.)

Továbbá: IV. 12 9. V. 1 30. 20 4. 23 15. 31 6. 33 2.¹¹

Isten elvonul: Pentateuch II. 33 22; 34 6. V. 9 3. 31 3. E helyeken is mint a következőkben következetesen a נור אללה-t helyettesíti be.

Isten lakozik:

Zsoltárok 11 4. 135 21. Pentateuch II. 25 9. 29 45. 34 34. V. 16 2.

Idetartozik az a kifejezés is, hogy Isten Izrael népe között van. Pentateuch II. 17 7. IV. 11 20. 16 3. V. 7 21 31 17.

Isten áll:

Pentateuch I. 28 13. II. 34 5.

Isten nyugszik:

Zsoltár 132 8. Jesajás 66 1.

Isten egyéb térbeli felfogása ellen is a נור elmélettel védekezik: Pentateuch: I. 28 16, II. 19 24. 20 21. V. 5 5.

A látomás végén Isten *felszáll* az illetőről, aki végigélte a visiót. Ezt Sz. az isteni fényjelenség eltávozásával magyarázza:

Pentateuch I. 17 22. 35 13

Egyéb helyek, ahol a נור אללה szerepel:

אלהים בצאתך לפני עמך בעדך בישומן — ועיצו בני נורה עדיך Pentateuch IV. 6 25.

... שובתה ה' רבבות אלפי ישראל — ה' יא רב נורך ארי רבואת ... 10. 36.

¹¹ Mindezekben a helyeken a targum שכינה-val fordít.

... 11.17. ואצילתי מן הרזה אשר עליך ושמתיו עליהם — ואסדרה מן אסדר ...

Mindenütt, ahol a נור Isten dicsősége olyan összefüggésben szerepel, hogy meglátják, vagy megjelenik, Sz. נור אללה-t fordít. És ez megmutatja e gondolat eredetét. Ugyanis Pent. II. 24, 17. azt mondja: וטראה כבוד ה' כאשר אוכלת: égető tűz Isten dicsőségének színe. Viszont máshol II. 19, 18. azt mondja az Irás, hogy Isten tűzben jelenik meg כאשר יורד ה' בנור. Tehát a נור megjelenése és Isten megjelenése azonos. És az tűz, ennél fogva Sz. joggal következtet a fényjelenség létére. E felfogást támogatja a régi zsidó hagyomány is a Targum fordítása is igazol.

VIII.

Természetesen az előbb felhozott cselekvéseknél nem pusztán az említett módszert alkalmazza, hanem eltérő módon is fordít, aszerint, amint az illető bibliai helyeknek jobban megfelel. Ha sorra vesszük őket, jobban kitűnik ez:

a) Isten jár. Leggyakoribb eset, hogy behelyettesíti Isten parancsát (אמר) vagy hatalmát (קדרה) vagy választottját (וילי) Egyéb-ként Isten jövetele az ő visionárus megjelenését jelenti (תגלי). Egy helyen a büntetést.

Zsoltár:

אלהים בקודש דוכך — אלהים פאולינא מן סידך אלמקדם 77. 14.

Isten hozzon minket közel az ő szent utjához. Sz. szerint Isten utja az ember erkölcsi utja.

Pentateuch:

1. 20. 3. ויבא אלהים אל אבימלך — פנא מלאך אללה. (Isten angyala ment)

II. 11 4. אני יוצא בתוך מצרים — אנא מתגלי פי בלך מצר (Isten megjelenik)

L. m. Pent. II. 19. 9. 20. 20. 24. V. 33. 2.

Pentateuch:

IV. 22. 9. ויבא אלהים אל בלעם — פואפא אמר אללה (Isten parancsa)

L. m. Jesajás 26. 21 40. 10.

Jesajás:

45. 2. אני לפנך אלך — ואסיר קדרה בין ידך (Isten hatalma)

63. 1. מי זה בא מארזים — מן דא אלמנבל וליה ... (Isten szentjét küldi)

¹² Az *amr* fogalma ettől kezdve erősen kidomborodik. Hypostazáltatik mintegy Isten közvetítője gyanánt, a Targum מומרא „logos” fogalma nyomán.

Kommentárja:

ואלמטאר אליה בהרא אלקצה הו רב אלאעלמן נפ גדלה ולחן מא צלה מנהא
אן וצפה כנסבתה אפי רב אלאעלמן פעהת בה וממא לס יצלם רדת אלי וליה.

„I. kép odamutat, hogy Isten a világ Ura és ezért, amiről helyes volt, hogy rávonatkoztassam, azt Neki tulajdonítottam, amit nem találtam helyesnek, azt választottjára vonatkoztattam.

„I. kép odamutat, hogy Isten a világ Ura és ezért, amiről helyes volt, hogy rávonatkoztassam, azt Neki tulajdonítottam, amit nem találtam helyesnek, azt választottjára vonatkoztattam.

„I. kép odamutat, hogy Isten a világ Ura és ezért, amiről helyes volt, hogy rávonatkoztassam, azt Neki tulajdonítottam, amit nem találtam helyesnek, azt választottjára vonatkoztattam.

„I. kép odamutat, hogy Isten a világ Ura és ezért, amiről helyes volt, hogy rávonatkoztassam, azt Neki tulajdonítottam, amit nem találtam helyesnek, azt választottjára vonatkoztattam.

(Isten büntet).

b) Isten elvonul, rendesen annyit tesz, mint Isten megjelenik. (יהל)

Pentateuch II. 12. 12 és 23.

c) Isten áll, e kitévelt Sz. műveltető formára alakítja át. Az *amr-t* állítja, v. egy helyen: jelet állít.

Zsoltár 82. 1. אלהים נצב בעדתי אל — אלה מנהצב אמרה.

Pentateuch II. 17. 6. והנני עומד לפניך שם — והנני עומד לפניך שם — והנני עומד לפניך שם.

d) Isten nyugszik, e kifejezés elkerülésére szintén a műveltető alakot használja: Pentateuch II. 20. 11 31. 17.

A theophániáknál is használja más expedienseket, mint az isteni fény elmélete. Így azon kifejezést *יהל* Isten találkozott, ami, mint tudjuk látomásszerű jelenést fejez ki és összefügg a héber *נלה* kifejezéssel és Isten megnyilatkozását jelenti, nem pedig testi formákban való megjelenését. Másutt az *amr* megjelenése szerepel.

Pentateuch I. 12. 7. II. 3. 18. V. 23. 3.

Idetartozik az a kifejezés is: Isten leszáll. Ezt is rendszerint a *נלה* kifejezéssel adja vissza, vagy *אמרה* *נלה* Isten leküldé parancsát, v. műveltető formában *אורד*.¹³

Zsoltárok 18. 10. ומיל אלסמא ואורד אמרה.

Kommentár:

ועברת „יש שמים יורד“ ואורד אמרה לאני פרדת הדא אלאפעאל אליה נפעה
אלעקל ענה אלי אלכלקה פכאלת אלאמרא אלדי אחלה באעדא. אלודי הו אלמודר מן
אלסמא והו אלמעמן באלמלאיכה כמא קאפ „יורכב על כרוב“ והו אלדי אסרע בה
כאלשי אלמאור כקולה „ויעוף“ פסאר נקמה סרעיה כקולה „ורדא על כנפי רוח“ והו אלדי

¹³ Az asarítáknál szintén szerepel e kérdés: *janzilu* = leszáll helyett *junzalu-t* olvasnak némelyek, szóval ők is műveltető formára hozzák az anthropomorphistikus cselekvést.

(I. Goldz. Vorlesungen 125.)

האט בה אלסלאם כק. „ישת הושך סתרו סביבו סתו“ ואחלה בה אלמטאר כק
„חשבת מים עבי שחקים“ „מנה ננדו עבו עברו ברד ונהלי איש“ וצאר עקאבה עאמא.
וצרפת נמיע הדא אלאפעאל ען רב אלאעלמן נלה ואיה.

„Így fordítottam: „Parancsot küldött,“ mivel mindazon cselekvéseket, miket az értelem nem enged Istenre vonatkoztatni, a teremtett dolgokra vonatkoztatom és értem itten a parancsot, mit ellenségei ellen bocsátott. És ő a „választott“¹⁴ akit az Égből elküld és ő'lvagol az angyalon, mint a következő vers mondja és ő vitéti magát az angyal által, mint szárnyaló dolog, amint írva van: „És ellebeg“ és ő gyors bosszú lészen, amint írva van „szél-szárnyain szálldos“ és ő az, akit a sötétség burkolt, amint írva van: „Rejtekévé teszi a sötétség, környező sátrává“ és ő általa özönlének le a záporok az Irás szava szerint „Vizek sötétsége, átlátszó felhők, körötte fénylenek fellegei, zuhannak jégeső és tűzpatakok“ és az ő büntetése általános lészen. Mind e cselekvéseket elvonatkoztattam Istenről, akinek fensége magasztaltatik.“¹⁵

Továbbá: Pentateuch I. 11. 5. 7. 18. 21. II. 3. 8. 19. 11. 18. 20. IV. 11. 7. 25. 12. 5. Jesajás 64. 2.

Isten megnyilatkozási formái közé tartozik az is, hogy Isten beszél. Az Amánát theoriája szerint Isten nem maga beszél, hanem teremtett hang, (קול מכלוק) utján közvetíti gondolatait az emberekkel. E hang valamilyen substratumon (מהל) jelenik meg. Ilyen módon Isten beszéde meg van magyarázva. Sz. valahányszor arról van szó, hogy Isten beszél, szóról-szóra fordít, mert e gyakori kifejezéseknél nem változtathat mindig a szövegen, és különben is e magyarázat elég. Azonban a világ teremtése előtt, amikor még semmi sem volt, sem substratum, sem hang — nem lehet Istennek ilyen beszédmódot attribuíni. Pedig Mózes I. 1. fejezete szerint a teremtés Isten beszéde által jött létre. Sz. szerint a „beszéd“ kifejezés itten az isteni akaratot jelenti, minthogy a teremtés Isten akaratának aktusa. Így:

¹⁴ Itt már tisztán látjuk az *amr* megszemélyesítését. *Angyal, küldött, kitévelt* Isten és a világ közötti.

¹⁵ Láthatjuk, hogy Sz. fölve a behelyettesítés; oly cselekvések esetén, mik Istenhez nem méltók, Isten által teremtett hordozói, művelői e cselekvéseknek lépnek a szintérré, akik Isten akaratát végrehajtják. E cselekvésekre még lesz alkalmunk rátréni.

I. 1. 13. = וישא אלהים = וישא אלהים = Isten akarta, hogy . . .
I. még u. o. 6, 9, 14, 20, 24.

Egész a 26-ig versig, ahol már substratum volt, amely a beszéd hordozója lehetett volna, e kifejezőmódot használja. Itt már szószerint fordít: קאל אלה.

Egy helyt Isten helyére angyalt tesz:
Pentat. I. 20. 6. אלהים בהשגות — פקאל לה מראך אלהים פי אלהים.

Előfordul az is, hogy Isten *hiv* valakit. Ezt a kiválasztás-t, nemessé téfelt jelenti Sz. szerint: (שרף).

Pentateuch:

II. 31. 2. ⁶⁷ וראה קראתי בשם בעלאל — אנשר קד שרפת אסם בעלאל.

u. e. még egyszer II. 35. 30.

Jesajás 45. 3.

A prófétáknál Isten beszéde a viziot (חח) jelenti:

Jesajás:

38 4. ויהי דבר ה' אל ישעיה לאמר: ואהויה אלהים בישעיה קאלא.

Ezzel kapcsolatos az *Isten hangja* kifejezés. Sz. állandóan a *מר-ra* változtatja. Így a 29. zsoltár 4—5. verseiben:

. . . ה' על מים רבים קול ה' בכה קול ה' בהדר —

ואמרה נאמר פי אלמא אלגור ובלאמה בקול וכשאבה בבהא,

Pentateuch II. 19. 5. Dániel 9. 10.

Egy helyen e kifejezést: „Isten szól“ úgy fordítja: Isten parancsol.“

Pentateuch:

II. 24. 7. ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע —

וקאלו נמיע מא אמר אלהים בה נקבלה ונצנעה

Amint nem lehet a *beszédet* attribuíálni Istennek, úgy a *hallgatást*, elcsöndesedést sem: Ily esetekben műveltető-re alakítja Sz. az igét. Isten elhallgatása a *büntetés* szünetelését jelenti.

Zsoltárok:

83. 2. Isten ne csöndesdj el magadban, ne hallgas és ne szünetelj. . .

= ne hallgattasd el = אלהים לא אסכאת לעקאך פלא תמסכה ולא תקרה *büntetésedet*, ne tartsd vissza és ne szüneteltesd azt.

Kommentár:

פסרת „על דמי“ לא אסכאת לאן אלסכות ואלמסאך ואלקראר דלך ממא כא

פי אלני מנסוכא אפי אלקדים פאלעקל יקצי ברדה אלי אלמכלוקן פדלך נעלהה אסכאתא אעני אמחאל פי אלעקאב.

Műveltető formában adtam vissza e három kifejezést, mint-hogy az eredeti szöveg Istennek attribuílja őket — már pedig az értelem kívánja, hogy ezek a teremtményekre vonatkoztassanak. Ezért fordítottam: „hallgattasd“ ami alatt a *büntetés halogatása* értendő.

Továbbá *Jesajás* 42. 14. החשתי מעולם אהריש =

Isten hirdeti Izraelnek hogy elhallgatott, örökre csöndben marad — megkönyörültem rajtatok örökre. = . . . יקול מהלתהם דהרא

Nem lehet Istenre vonatkoztatni olyan működéseket sem, melyek *érzékszervek* útján történnek. Így nem lehet azt mondani: Isten lát. Isten látása annyit tesz, hogy Isten tud, amint Isten szemé is az ő mindentudását jelentette.

Zsoltárok 113. 5. המשפילי לראות = mély tudásu.

L. m. Pentateuch I. 1. 4. 10. 12. 18. 21. 25. 31. 29. 31. II. 3. 4. 32. 9. 33. 12.

Egy helyen *Istenről emberre* viszi át a cselekvést. A *zsoltáros* azt mondja Istennek:

142. 5. הבט ימין וראה = nézz jobbra és lásd. Sz. így adja azt a zsoltáros szájába:

. . . ונאנא אלחפת ימינא לארא = Én jobbra tekintek és ime . . .

A kommentárral próbálja e fordítást igazolni:

קולה „הבט ימין“ מעניה „אבט ימין“ וננע אלבלאם אלי נפסה בקול אלהים בוד דוד עבדי הוישעי“ (Sám. II. 3. 18.) ומעניה „אוישעה“ וכדלך „הנזור“ (Zakarja 7. 3.) מעניה „אנור“.

Két analog helyet hoz, ahol második személy imperativus pótolja az első személy imperfectumot. Ennek alapján magára a zsoltárosra vonatkozik e kitétel.

Isten hall, e kifejezést szintén kerülni kellene, azonban igen gyakori, ezért általában lefordítja. Erre vonatkozólag Sz. egy kommentárban így szól:

Zs. 5. 2. 3. 4. e kifejezéseket *האוינה* és *שמע* így fordítja *ואלטפאאל* „שמע והקשיבה והאוינה“ *אלמנסכה* *אפי אלה* *מא אסתעמלה ארעבר*

פי פנתהם תרננאה בחאלה ומא כאנת לא תסתעמלה נקלנאה.

A kifejezések közül, melyek Istene vannak attribuíva, azokat melyeket az arabok is használnak nyelvükben meghagytam eredeti állapotukban, amelyet nem használnak elhagytam. (u. i. האוינה = fűlelj, figyelj kifejezést אסמע-val fordítja.)

A bibliában előfordul az a kifejezése is „Isten szogol.” Az áldozatok füstjét. Sz. rendszerint az *áldozat elfogadását* érti alatta.

Pentateuch:

ה' וירח ה' את ריח הניחוח I. 8 21. = Isten Ábel áldozatának kellemes illatát *szogolja*.

מקבל אלה אלקרבאן אלמרצי = Isten *elfogadja a kedvelt áldozatot*. I. m. III. 26 31.

Valahányszor előfordul לריח ניחוח לה, hogy az áldozat „kellemes illatul” szolgáljon az Örökkévalónak, Sz. „מקבול מרצי” fordít, ami annyit tesz, hogy „kedvére legyen” és „elfogadja”.

Igy II. 29 25, 41, III. 1 9, 13, 17. 2 2, 9, 12. 3 5, 16. 4 31. 6 8. 14. 8 21, 28. 17 6. 23 13-18 24 18, IV. 15 3, 7. 10, 13, 24. 28 2, 6, 8, 13, 36.

IX.

Egyéb oly cselekvések, melyek Istenre nem vonatkozhatók:

1. Isten *ül* Sz. rendszerint a סאכן szóval adja vissza lakozik. T. i. az égben. Mert e kitéltet csak így lehet rá alkalmazni. Egyéb-ként állandóságot, maradandóságot jelent Isten létében, vagy a világban. Egy helyen az Istenről azt mondja imákon *ül*; itt az imákkal elteltiséget jelenti.

Zsoltárok:

24. אסאן אלסמא I. m. 123 1. Pentateuch II 15 3.

95. ישבת על כסא שופט צדק = Isten az *igazságos bíró székébe ül*

ווצעה כרסוך יא האכס אלעדל = *megalapozta trónusát* = I. 47 9.

וה' לעולם ישב u. o. 8.

ואלה אלתאבת אלאבר = Isten örökké *rendületlen*.

224. ואתה קדוש וישב תהלות ישראל — ואתה אלקדום מלא צלואת אסראל (telve imákkal)

— ה' למבול ישב וישב ה' מלך לעולם 29¹⁰

Isten — אן אלה נצב אלאעלם ללמפאן וקתא כרא נצב מלך אמתה אבדא maradandóvá tette a világot, a vízözön daczára, az időben, így maradandóvá teszi népe uralmát örökre.

Kommentár:

ופסרה „ה' למבול ישב” הו תצודר צדר בה יעני כמא אנה אחר אלמבול וקתא תם אעתא אלנאם אמאנא מן הדותה אבדא כמא קאל „ולא יהיה עוד המים למבול”

כראך אגלא אלאמה תם בשר ברדה ואעטארה אמאנא מן אלעודה אלגלות אבדא כמא קאל „כי מי נה זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נה עוד על הארץ כן נשבעתי מקצוף עליך ומענך בך” (Jes. 54⁹)

E mondat „Isten a vízözön felett ül” egy hasonlat első része, amely azt mondja, amint Isten egyszer a vízözönt árasztotta, majd biztos ígéretet adott az embereknek, hogy nem fog megismétlődni soha, úgy száműzte népét egyszer, majd kihirdettette a visszatérést és ígéretet adott neki, hogy a számkivetettség nem fog visszatérni soha.

2. Elég gyakori a bibliában a következő kép: Isten *nyargal* Gyors felhőn száll le a földre. Ezt a képet Sz. egyrészt úgy oldja fel, hogy behelyettesíti az isteni parancsot (אמר) amint azt egy esetben (a 18 zs. II. versében) már láttuk: E helyet másodszer főlősleges idéznünk. Annál fontosabbak azonban a többiek. Másrészt egyes helyeken e nyargalás a felhők közt trónolást jelenti:

Zsoltárok: 6. 8. ויכלעוא לסאכן אלניום —

וטולו לרוכב בערבות —

Továbbá: 25 3. Pentateuch V. 33 26.

Jesajás:

19. 1. הנה ה' הוכב על עב קר — הודא אלה מעמן אמרה סהאבא מסרעה (Isten rendelí parancsát).

3. Az a képzet, hogy Isten *ül*, okozója volt a héber fantáziában ama másik képzetnek, hogy Isten fölkel. Rendszerint אס ב' fordulattal adja vissza, ami annyit tesz: peragere aliquid, valamit véghezvinni, valamire kelni, rendesen בנצר = segítségére. Az arabs nyelvhasználat itt igen jól alkalmazkodott Sz. felfogásához és magához az eredeti szöveghez, mert hiszen pusztán a ב' praefikum alkalmazásával megszűnt a kép anthropomorphistikus éle. Így:

Zsoltárok 68. 2. אדא יבן אלה בנצירא — יקום אהינו

Továbbá: 3. 8. 132. 8. Pentateuch: IV. 10. 35.

Viszont Jesajás 38. 10.:

עתה אקום ואמר ה' עתה ארמם עתה אנשא — אלאן אקום בהם יקול אלה ואלאן (megtámadom őket) — ארתפע פיהם ואתאטם

4. A próféták gyakran a fűttyent kifejezéssel Izrael végpusztulását akarják jelképezni. Száadja ezt enyhíti és nála a romboló sereg elhivatását jelenti ez:

Jesajás 5. 26. וישקף לו מקצי הארץ — וינאדירה מן אקאצי אלארין

L. még 7. 18.

5. A büntetést jelenti a prófétánál az a kifejezés is, hogy Isten a bűnös haját levágja. Sz. hasonlattá alakítja e képet:

Ézsajás:

7. 7. ביום ההוא יגלה ה' בתער השכורה בעבר נהר במלך אשר את-הרהא ושער הגולים וגם את-הזון תספה.

וְפִי דִלֵּךְ אֲלוֹקֹת יִמְסַחֵם אֱלֹהִים כְּמֵא יִמְסֵה אֱלֹמוֹסֵי אֱלֹהֵיךְ שֶׁעַר אֲלֹרֵם וְאֲלִמְקֹדֵם וְאֲלֵלְהֵיךְ כִּדְאֵךְ יִהְיֶךְ אִהֵל אֲנִיְהֵר וְקוֹם מִלֶּךְ אֲלִמְוֹעֵל.

6. Isten elkerül — e kifejezés használatik a tizedik csapásnál, ahol el van mondva, hogy Isten Egyiptom minden elsőszülöttjét megöli, de a zsidók házat elkerülte. Sz. a testi kifejezést nem hagyhatja. Az ő felfogása szerint „elkerült” annyit jelent: megkönyörült azon a házon.

Pentateuch II. 12. 13. וְרֵאִיתִי אֶת הַדָּם וְסַחֲתִי עֲלֵיכֶם

וְאִנְשֵׁי אֲדָם וְאִרְתִּי עֲלֵיכֶם

1. még u. o. 23. és 27. verseket.

7. Isten öltözködik — e kifejezést rendszerint műveltető formára alakítja. Másutt annyit tesz: sugározni.

Zsoltárok 104. 6. כִּדְלֵךְ אֲלִנְמֵר אֲנִיְנִיְהֵא כִּלְבֵּאֵם
Ézsajás 59. 17. וְיִשָּׁב צִדְקָה כְּשֵׁרִיץ = וְאִשְׁתֵּר עֲדֵלָה כְּלִבְאֵם אֲלֵהֵר

8. Ide tartozik az a kifejezés is: Isten övezkedik, fegyvert ölt. A felvértezett embert nehéz megközelíteni, azért ez jelenti Isten megközelíthetlenségét.

Zsoltárok: 64. 8. נִעוֹר בְּנִבְרָה = וְאֲלִמְנִיעַ פִּי בְּנִבְרָה

Isten fegyverei — egy helyen Isten könyvét jelentik. Másutt *kan* betoldással tompítja a képet.

Pentateuch 32. 42. פִּכְאֵי אֲסֹדֵר סִהֲאֵי מִן דְּמֵהֵם

Ézsajás 52. 11. נִישׂאֵי כְּבִי ה' = הֲאִמְלִי כְּתֹאב אֱלֹהִים

Isten botja — Isten fenségét, nagyságát jelenti.

Zsoltárok 23. 4. שִׁבְטֶךָ וּמִשְׁעֲנֶתְךָ הֵמָּה יִנְחַמֵּנִי

אֵת מִעֵי בַעֲדָךְ וְגַלְאֲלֶךָ כְּסוּךְ אֲלֵקְצִיב . . .

Pentateuch II. 17. 9. וּמִטָּה אֲדֹרִים בְּרִדִי =

וְאֲלֵעֲצָא אֱלֹהִים אֲמַר בְּהָא אֱלֹהִים פִּי יָדִי

A próféta egy helyen Isten szigonyáról szól, ahol az a képzet szerepel, hogy Isten halászik. E képet hasonlattá alakítja át.

Ézsajás 37. 9. וְשָׁמְתִי חֵהִי בְּאֶפְסֶךָ וּמִתְנִי בִּשְׁפָתֶךָ

לְאֲצִירְךָ כִּמֵּן יַעֲלֶה אֲדֹנָאֵךְ פִּי אֲכַפְהֵה וְאֲלֵלְנָאֵם פִּי פִּמָּה

9. Másutt ismét Istent magát nevezi a szentírás fegyvernek.

Zsoltárok 84. 12. כִּי שָׁמֵשׁ וּמִנֵּה ה' דָּאֵן אֱלֹהִים רִבְנָא כְּאַלְשֵׁמֵם נִמְרֵר וּכְאַלְתֵּרָם מוֹקֵי

Nevezi árnyéknak is.

Zsoltár 121. 5. ה' צִלְךָ עַל דִּי יִמְנֵךְ

— אֱלֹהִים אֲקִרֵב מִן שִׁבְךָ עֵין דִּי יִמְנֵךְ

Ékességnek is nevezi:

Ézsajás 28. 2. בְּיוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' צְבֹאוֹת לְעֵשֶׂת צִבִּי

— Ismét *amr.* — פִּי דִלֵּךְ אֲלוֹקֵיךָ יִכֹּן אֲמַר אֱלֹהִים תִּנְאָה סִרְיָה

Tűznek is. Száadja Isten büntetését (עֲקָאב) nevezi így:

Pentateuch V. 4. 24. כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ אִשׁ אֹכֵלָה הוּא

לֵאן עֲקָאב אֱלֹהִים רִבְךָ נִרְאֵה אֹכֵלָה

E képzettel függ össze, hogy Isten haragjáról általán azt a kifejezést használja az Irás: „Isten füstölög.” Sz. úgy fogja fel, hogy Isten *haragja*, teremtett harag, füstölög.

Zsoltárok 18. 9. עֵדָה עֵשֶׁן בְּאִפְסֵי וְאִשׁ מִפִּי . . .

חֵהִי כִּאֵן אֲלֵדְכֵאֵן יַעֲדֵךְ מִן דִּלְךָ וְנִרְאֵה מִנֵּה תִחְרַךְ . . .

Kommentár:

וקולה „עלה עשן” אראד בה אן אלה עו וגל חין אטלע עלי אלאעדא אלוין האטו בוילה כטט עיהים כטטא עטימא עלת מנהא אלנאר ואלעתאן וכאור מא ועף מן שרתה.

„E kifejezés alatt azt értjük, hogy midőn Isten a magasztos és fenséges, letekint az ellenségre, mely az ő választottját környezi, nagy haragot támaszt ellenük és abból kél a tűz, a füst és mind a többi, ami erejének tulajdonítottatik.”

80. 5. ה' אֲלִקִים צְבֹאוֹת עַד מַחֵי עֵשֶׂת בְּתַפְלֵה עִמְךָ

אי רב אֲנִיְוֵשׁ אֲדִי כִם תְּקִלִי צִלוֹה קוֹמְךָ — a megvetést jelenti.

Idetartozik az a képzet is, hogy Isten megemészti az áldozatot. Sz. szerint *tűzet* küld, hogy az eméssze meg.

Zsoltárok 20. 4. וְעוֹלָתְךָ יִדְשֵׁנָה = פִּיאֲמֵר בְּקִרְאִיכָךְ בְּמֵא יִהְרַקְהֵא

Kommentár:

ופסרת „ועולתך ידשנה” ואמר פיה כמא יתרקה” לאני (צרת אלכלאמה מן „דשן” אלדי הו רמאד) ולם יחסן פי אלאכראא: אן אקול ירמדהא וכאנת פצילה ללקום ארא אחרות אלכאר קראיכרם.

„Így fordítottam, mivel nem lett volna helyes, ha a fordításban mondtam volna: Isten elhamvasztja azt — és különben is a kegyelem jelének tekintette a nép, ha áldozatát tűz emészttette meg.”

10. Méltatlan kifejezés: Isten eszik, iszik, éhez, jóllakik.

Zsoltárok 57. 12. אם ארעב לא אמר לך — לא ינו עלי ארנוע פאשכוח לה
Nem ér el engem éhség (ahelyett: ha éhezem, nem tudatom veled), hogy tudatnám veled,

U. o. 13. v. ולא אכל בשר . . . — האוכל בשר

” ” ” ” — ולא אשרב אשתה a kérdő formulát tagadóra változtatja.

Jesajás 1. 11. קד אסתכסרת צוועד . . . — שבעתי עולות — jóllakott h. megsokkalta.

A proféta ugyane kép folytatása gyanánt azt mondja, hogy Isten nem bírja el a vétkesek áldozatát. Sz. ugy fordítja: Nem engedí meg.

Jesajás 1. 13. לא אוכל און ואצרה — לא אנוי לכם אלגל ואלמכת פי אלקים

A következő versben arról van szó, hogy Isten számára *teherre* lön az áldozat, Isten nem tudja elviselni. Sz. a vers első részét *hasonlatképp* kezeli, a másik részben Isten helyére (אלחק) a jogot állítja:

הוי עלי למורה נלאתי נשווא — וצארת ענדי כאלחקל יענו אלק אהרמאלאה

Ezzel szemben Izraelt viszi az Isten. Sz. ezt is hasonlatképpen fogja fel.

Pentateuch II. 19. 4. ואיש אתכם — והמלרכם שבידא

11. A méltatlan anthromorphismusok sorába tartozik, hogy Isten *ébred, alszik*. Rendszerint műveltető formában adja vissza.

Zsolt. 35. 23. העורה והקוצה למשפטו אחי — ébredj ítéletemre

— ébreszd ítéletemet. — נבה הכמי ויקצה יא אלה

Kommentár:

ורדרת, "העורה והקוצה" אלי אלמכלוקון חשב מה קדמת פי אול אכתאב ועלי

מא יונבה אלעקל מן נפי אלצפאת אלהונה ען אלהה נל ועו.

„E kifejezéseket a teremtményekre vonatkoztattam (Sz. állandóan így fejezi ki magát, ha azt akarja mondani, hogy műveltető-igévé alakította, (azon oknál fogva, amit e könyv elején előrebocsájtottam. (A 2. Zs. 4. v. kommentárjában, amelyre később térünk át) és mivel az értelem szükségessé teszi, hogy Istenről tagadjuk a „világi attributumok“ létét.

U. így: 44. 24. 59. 5. 6. 78. 65. Ez utóbbihoz kommentárt is fűz.

ויקץ כישן אדני כנבור מתרוץ מיון — החי יקטן אלצהה שעבה ממא כאן כנאי

מצאר כנבור מסתפיק מן חמרה. (Isten népét ébreszti fel)

Kommentár:

„ויקץ כישן ה'“ מרדוד אלי פעל אלהה אד מע אלעקל רד רלך עפי אלקים

תבדך.

E kifejezés Isten alkotására vonatkozik, mivel az értelem vonakodik attól, hogy az Örökléttüre alkalmazza.

Istenről azt is mondja az Írás, hogy *megnyitja* az emberek ajkát:

Zsolt. 51. 17. אדני שפתי תפתח — אללהם ואדן פתח שפתי

Istenem engedd meg szám nyílását — (részben a szabad-akarat sérelme is volna, hogy az imára Isten nyissa meg ajkát.)

Másutt azt mondja, hogy anyaméhet nyit meg. Sz. értelmét adja: Pentateuch I. 29. 31. ויפתח את רחמה — ורוקמה ולדא

U. ez I. 30. 22.

13. Egyéb kifejezések:

a) Isten társasága jelenti Isten akaratát: (מראדת)

Zsolt. 139. 17. וימע דאך מא אעד עלי מראדתך

Kommentár:

ופסרת „רעי“ „רעד“ מראד לאני אשתקקה מן „רעיון לבי“ ומן לנה אלתרנום אדרי נאל אלמררד וארצא „רעותא“ ואומי בקולה „ולי מה יקרו רעד“ אלי אלפראין אלהה.

Isten „akarata“ így fordítottam e kifejezéseket, mivel analogiát találtam a „רעי“ kifejezésben és a targumi nyelvezet „רעותא“ kifejezésében is, mely akaratot és szándékot jelent. És az egész jelenti Isten parancsolatait és tanát, ami az Ő akarata.

b) Zsolt. 23. 1. אלהה כאלראעי ה' רעי — Isten pásztor. Hasonlat-
tal adja vissza.

c) Isten szétszaggat — büntelése által szétszaggattat:

Zsolt. 57. 22. פלא אסתרכם באלעקאב

U. i. műveltetővel fordít: Pentateuch II. 4. 24.

d) Isten tisztít = Isten megbocsát: (együttal a kép hasonlat-
latta alakítva.)

Zsolt. 51. 9. . . . פאנפר לי וכאנך דכיתני . . .

e) Pentateuch V, 4. 24 és 18. 2. ה' הוא וחלתו — egyik helyen
— Isten helyett Isten *adomány* ill. *parancsa*.

f) Jesajás 34. 17. . . . כאן אל מלך אוקע להן — כהן הוא הפיל להן גורל —
hasonlatla alakítja át a testies cselekvést: „mintha sorsot vetne.“

X.

Istennek e cselekvései és tulajdonságai után áttérünk a bibliai *anthropopathiák* tárgyalására. Egy lelki cselekvés, mely külső formában is kifejezésre talál, visz át e csoportra: a bibliának gyakori kifejezése: Isten *nevet*. Sz. nem engedheti meg, hogy e cselekvést Istenre vonatkoztassák és ezért rendszerint *műveltető* formában adja vissza: Isten nevetett.

Zsolt. 2. 4. יושב בשמים ישחק ילענ למו
 וסאכן אלסמא יצחק בהם כדאך אללה יהוי בהם.

Kommentár:

ורדרת „ישחק“ אלדי פי יושב בשמים“ אפי אלמכלוקין פקלת יצחק בהם כמה ונדת נמוע אלפאעאר אלתי ינפיהא אלעקל ענה מצרופא אפי כלכה מן דלך „וישבות ביום השביעי“ (M. I. 2. 2.) עטל פוכן אלמעני „השבת“ וכדלך „וירד ה'“ (M. I. 1115.) אורך פוכן אלמעני „הוריד“ פאטברד דלך כתיבא ומנאז הדא פי לנה בני אסראיא אנהם קד ינסבן אפעל אלחאל פי מפעל בה אלו אלפאעל. כקף פי יהודה „וירא אתם את בן המלך“ (Kir. II. 11. 4.) ואלמעני פי דלך וראחאם וכקופ דניאז „ויבן וידבר עמו“ (9. 22.) ומענה פי דלך ואפמני כדלך אהנה „ישחק וילענ“ ישחק וילענ.

Vagyis Sz. e kifejezéseket a teremtményekre vonatkoztatja, mivel úgy találta, hogy minoén esetben, amikor a cselekvést, az értelem Istenről tagadja, mindannyiszor az a teremtett dolgokra vonatkozik, így a már tárgyalt két esetben: Isten megnyugodott és leszállt. Egyébként is nyelvszokás a héberben, hogy oly cselekvés esetén, mely egy eszköz által végeztetik, a cselekedetet a műveltető alanyra vonatkoztatják. Ennek analogiájára két esetet is hoz a bibliai irodalomból, amivel az egész elmélet létjogosultságát akarja megadni.

Hasonlóképp fordít Zsolt. 104. 6. 38. 13. 59. 9.

E cselekvéssel kapcsolatos, hogy Isten „örül.“ E kifejezést vagy műveltető alakban adja vissza, vagy úgy értelmezi: Isten elrendel.

Pentateuch V 28 63. .. כן ישיש להאביד... כן ישיש להאביד...
 ויבן כמה קצד אן יחסן עליכם... כדאד יקצד...
 amint elrendelte... úgy fogja elrendelni.

Jesajás 62. 5.

משוש חתן על כלה ישיש עלך אלהיך — כמה יסר אלכתן באלערום יסרך בנססך

amint a vőlegény *megörvendeztet*i a menyasszonyt, úgy *örvendeztet* meg Isten önmagaddal. I. m. Jesajás 9 16, 65 17.

Isten gyűlöl — ezt sem lehet állítani. Azt sem, hogy ellenségei vannak. Isten ellenségei — Izrael ellenségei. (66. 21.) Isten gyűlölete — Isten hatalmas. (Jesajás 37. 32.) Egy helyt hasonlattá alakítja: Jesajás: 63 16.

Isten képzetele jelenti: Isten rendelését (Decretum divinum)
 אמ לא כאשר דמותי בן היתה — ליטונן אלאמר כמה קדרת. Jesajás 14. 24.

XI.

A *térbeliség* kategóriája sem vonatkoztatható Istenre. Ennek alapján azokat a bibliai helyeket, melyek Istent térbehelyezik, szintén az értelem utasításaihoz kell alkalmazni:

Zsoltár 57 2-3.

מציון מכלל יופי אלהים הופיע... אש לפניו תאכר וסביבו נשערה מאוד —
 אללה ישחר לקצא... פאנה יתוי כדאך.

Itéletre jő az Isten és az itélet előtt a tűz és a körül a borzalom.

Kommentár:

ועטפת בקולה „וסביבו“ עלי אלנאר למא אסתהאר עלי אלקדים

A „körülötte“ kifejezést a tűzre vonatkoztatom, mivel lehetlen Istenre érteni azt. L. még Zsolt. 118 7. ahol כְּעֵרְיָ h. כְּעֵרְיָ fordít a térbeliség elkerülésére. Továbbá Pentateuch IV. 14 42, 43. Jesajás 59 13 — ahol az Istentől való távozás az Isten iránti engedelmeségtől való távolodást jelenti: Isten jelenléte jelenti Isten uralmát: Pent. II. 8 18. מַסַּלְט עָלַי אֲלֵאָרֶץ — מסלט עלי אלארץ I. m. IV. 14 42. Isten elé menni = Isten parancsa (אמר) elé menni. (Pent. II. 19 17.) Istenhez közeledni = Isten itéletéhez (הכנס). Isten elhagyni = az engedelmességet elhagyni (Jesajás 14. és Zsolt. 80 19.) Isten fölött — a magasban (פי אלעל) Jesajás 62.

Ez a képzet elvezetett ama cselekvésekhez, melyeket Istennel szemben követnek el a biblia emberei. Mivel azonban Istenre a szemvedés kategóriája sem vonatkozhat, így e cselekvések sem.

Istent keresik, annyi mint Isten irgalmát vagy parancsát keresik.

Zsoltár 63 2. אשחקך — אשלב רהמתך.

Pentateuch II. 18 15. ושלבן אמר אללה —

Amint keresni nem lehet Istent, úgy *megtalálni* sem (már a szoros értelem szerint.)

על זאת יתפלל כל חסיד לאת מצא — עלי הדא אלהא יצל Zsolt. 32. 6.

אליך באר וקת אכלצאניה

A jámbor abban az időben imádkozik, mikor őszintén átérzi.

A *kommentár* analogiát hoz:

ופסרת „לעת מצא“ אכלצא מתל קול דוד „על כן מצא עבדך את לבו“ אכלין קלבה
Istent körülveszik annyi, mint Istentől segítséget kérnek, megkönyékeznek.

Zsolt. 78. ועדת לאמים תסובךך — וקאטבה אלאהראב תסתחים כך

Kommentár:

וישור בקולה „עדת לאמים“ אלו אסראיל יעני אנהם יסלונך אן החוטהם פארחהע
פיהם ותעטמהם בקולה „וד“ סביב ליעמו“

Izraelre vonatkozik e kép és jelenti, hogy ők Istent kérték: vegye őket körül, emelje fel és erősítse meg őket, amint analog hely mutatja ahol a környezés szintén segítséget jelent.

Isten ellen *szövetséget* kötni, annyi, mint Izrael ellen kötni szövetséget

עליך ברית יכרתו—ועליהם קד ענדאו ענדא. Zsolt. 83. 6.

Istennek *örülni* annyi, mint Isten jutalmának örvendeni.

Zsolt. 149. 2. ישמח ישראל בעושו — ויפרח אסראיל בתואב צאנעה

Istenhez *szólni* nem lehet, csak előtte szólni.

Pentateuch. 1. 17. 18. ויאמר אברהם אל האלהים — וקאל אברהים בן די אללה

Isten ellen *hülsenkedni* annyit tesz, mint az Ő iránta való engedelmességgel szemben hülsenkedni.

Dániel 9. 7. אשר מעלו כך — אלדי נכתו בטאעתך

Egy helyen arról van szó, hogy a prófétáknak azt mondja Izrael, távolítsák el az Istent. Sz. itt is szokott módszerét alkalmazza, Isten helyett, Isten említését.

Jesajás 30. 11. — השביתו מפנינו את קדוש ישראל —

ועטלו מן אלתנאנהא דבר קדום אסראיל.

XII.

Ha röviden összefoglaljuk eddigi kutatásunk eredményeit, Sz. telfogásáról Isten *metafizikai* létének tekintetében, akkor a következő észleleteket sorolhatjuk fel: Istenre nem vonatkoztathatók emberi attributumok, formák, érzések és cselekvések és semmi oly

működés, ami az anyagra vonatkozik, azaz az arisztoteleszi kathegoriák. Ha a szentírásban ily attributumok vannak Istenre vonatkoztatva, ezek kiküszöbölésére alkalmazott módszerei: a) (metaphorikus magyarázat, amikor a külső, nyilvánvaló értelem טאהר egy belső értelmet takar. Rendesen az egyes kifejezéseknek állandó belső érteleme van. b) E kifejezést nem Istenre alkalmazza, hanem a teremtményekre, vagy műveltető formára alakítja át. c) A kifejezést hasonlatként fogja fel.

Két olyan fogalom is szerepelt, amelyek — mintegy élő közvetítő szerepét töltik be Isten és a világ között: Isten fénye אלה ונור és parancsa אלה ופיר, amely fogalmak a Targumon keresztül a Philo korabeli peripathetikus iskolából jutottak hozzá. Amint általában a Targumnak erős hatása érzik az eddigiekben Sz. bölcseletére és biblia magyarázatára. Ezzel szemben a teremtett hang, fény elmélete mutazilita eredetű. Száadja attributumtanára vonatkozólag érdekes a Batinija szekta alábbi nyilatkozata, mely Sahrastani I. 22 fejezetében található:

Mi nem mondjuk, hogy Isten létező, sem azt, hogy nem létező, sem azt hogy mindenható, sem azt, hogy hatalom nélkül való és így az összes *attributumok* tekintetében (szifa). Isten meghatározása egyszerű igenléssel, vagy tagadással lehetetlen, hanem ő Isten két szembenálló (= azaz benne egyesül a pozitívum és a negatívum — szóval meghatározhatatlan) teremtője két ellentmondónak és a választó két ellenes között. (הו אלה אלמתקאבידין) E nyilatkozat már bizonyos mérvig túlozza a mutazilita állásfoglalást az attributumok kérdésében. Száadja nem megy el idáig.

Ezekután rátérhetünk az Istenre vonatkozó ethikai kérdések tárgyalására. Elsősorban idetartozik Isten minden-tudása, ill. előre tudása, Istennek második attribútuma, amint a Pent. bevezetésében kifejezte: הננים אעלם מא יכון קבל כונה

Isten mindentudását megtalálja a Szentírásban igen számos határozott kijelentésben. Minket itt csak azon hely érdekel, ahol Sz. e gondolatot a szövegbe belemagyarázza. A 33. zs. 15-ik v. szerint Isten együtt *teremt* az emberek szívét. הווצר יהוה לבם. Sz. e verset úgy értelmezi, hogy Isten ismeri mindazt, ami az emberek szívében van és ennek alapján így fordít:

נדאך יעלם אלכאלק במא פי קלובהם אנמעין ויפרח גמיע אעמאלהם.

Isten mindentudása feltétlen és egyetemes. Alóla nem vonhatja ki magát senki. Ez a gondolat igen érdekes módon jut kifejezésre a 66. zs. 7. v. fordításában: *עונו בניו תצמיח* ¹⁶ A *בניו* kifejezés határozatlan és megengedi azt a magyarázatot is, hogy Isten csak egyes nemzetekre tekint, nem mindre, vagyis Isten mindentudása nem terjed ki minden népre. Ezt elkerülendő, Sz. így fordít: *ועלמה משלע לגמיע אלאמם* — minden nemzetre kiterjed tudása. Mindazon helyeket, amelyeket Isten mindentudásával ellenkeznek, Sz. helyreigazít:

Zsoltár 66. 3. — *ברוב עוןך יכהשו לך אויבך* — Isten elől eltagadják magukat ellenségei.

ומן כרתה עוד יבצעון לך אעדא קומך — Néped ellenségei megadják magukat.

144. 3. *מה אדם ותדעוהו — מא אלנאסאן אד שרפתה.*

Pentateuch 1. 3. 9. *ויקרא ה' אלהים אל־האדם אֵין* — Isten kérdi Ádámtól: hol vagy? pedig tudja. A kérdés megoldása: *פנארה אללה* — Isten bűnét tudatva kérdezi Ádámot — vagyis a kérdést nem azért teszi fel, mintha nem tudná Ádám hollétét hanem, hogy tudassa vele bűnét. U. i. 4. 9. (Káinnál.)

18. 21. *אודה נא ונארה הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה ואם לא אדעה* — *אודר אראן אמרא מנאלא ואנשרו אכצראכהם אלוואצל אלי צכע נמלתהם אם לא* — *Parancsot* küld Isten, hogy a Szodomaiak *lássák*. U. így műveltető formában fordítja a 22. 12. és V. 33. 20. verseket is.

Isten *megtudta* — *וידע אלהים את־בני ישראל וידע אלהים* II. 2. 23. *ונשר אלהה אלי בני אסראיל ורחמתם* — *ועתה אמרת ודעתך בשם* 33. 12.

ואנת פקד קלת לי קד שרפת אסמך — kitüntettek.

V. 9. 13. . . . *וואמר ה' אלי ראיתי את־העם הזה ונהגה* — megláttam, hogy ez a nép — *תם קאל אללה לי עלמרת האולי קום אנהם* . . . mert Isten előre tud és így meglátni, vagy meg tudni kifejezés nem méltó hozzá.)

Összefoglalom az eseteket, megint azt látjuk, hogy a leggyakoribb változtatás a műveltető formára hozás. Másutt Isten irgal-

¹⁶ Már föntebb láttuk, hogy Száadjánál a *szem* Isten minden tudását jelenti.

mát, kitüntető figyelmét jelenti az ő különös tudása. Idetartozik az az eset is, hogy Isten megbánja az ember teremtését, mert bűnösökké lettek. Ez azonban lehetetlen, mert hiszen Istennek előre kell tudnia, hogy az emberek ilyenekké válnak.

Pentateuch 1. 6. 6. *ותאעדהם אללה במא צנעהם* — *וינתם ה' כי עשה את האדם* — (Isten előre *figyelmeztette* őket, *mielőtt* alkotta volna őket.)

Idetartozik az a kitétel is, hogy Isten próbára teszi az embereket, hogy megtudja bűnösök-e vagy sem. Természetes Sz. itt is úgy fogja fel e kifejezést: — *hogy tudassa velük* erkölcsi mivoltukat.

Pentateuch:

5. 8. 2. *למען ענרתך לנסתך דרעת את אשר בלבבך* — hogy megtudja

hogy tudassa az emberekkel . . . *ויתעבר וימתחך ויטהר ללנאם מא פי קלוברך* . . . U. i. 13. 4.

Idetartozik az a kifejezés: Isten *felejt*. Ez is ellenkezik mindentudásával. Sz. hasonlatként fordítja:

Zsoltárok 44. 25. — *למה תשכך עיניו . . .*

mintha elfelejtenéd. . . *כאלמסי צפנא . . .*

U. i. Jesajás 49. 14.

Egy helyen methaphorikusan értelmezi:

Zsolt. 42. 10. — *אימרה האל סלעי למה שבהרתי* —

Oh Istenem ne hagyj el engem. . . . *לא תכדלני*

Isten feltételezett mindentudásával kapcsolatos az a probléma, miként függ össze Isten mindentudása a szabad akaratral? Az ember „*liberum arbitrium*” Sz. által szükségszerűvé tett erkölcsi tétel, amint azt a továbbiakban látni fogjuk. De ha Isten mindentudó, akkor előre tudja az emberek cselekedeteit. Viszont ez esetben e cselekvéseknek be kell következni, mert hiszen, ha nem következnek be, akkor Isten nem mindentudó. Így Isten mindentudása determinálja az emberek cselekedeteit. Ennélfogva a szabad akarat elmélete ellenkezik a mindentudás elvével. E kérdés megoldására Sz. azt a módszert használja, mely otthonossá lett a scholasztikában is, ahol „*scientia media*” néven ismeretes. E fel fogás szerint Isten az *eshetőségeket* tudja és ez eshetőségek közül választani, adatott a szabad akarat. Ez a gondolat mutatkozik még alán kevés biztossággal a 79. zs. kommentárjában. E zsoltár a jeruzsálemi szentély pusztulása feletti sirám. Sz. hozzáfűzi:

הדא אלפצל תהמה כבר ערם אללה. אנה סיכון מן כראב אלקרם ותברוד
אלאמה וסאוד אלמצאויב אלתי חלה, פסבך בדלך קונה ואנבא בה פי איאם דוד
ואלמואב ען אלמסלה הל כאן מן כראב אלקרם בד מע הרה אלתקדמה אם פא אלמואב
פי נמיע מא ערם בה אללה קונה אלדי נקול מן בעד אלחסלים אנה עאלם במא
יכון קבל קונה פלו כאנת אלהאדרה תכון בלאף מא וצענאה לכאן אלעלם איצא תסברא.

„E szoltár alapfeltevése amaz elméletnek, hogy Isten előre
tudta a szentély pusztulását, Izrael szétszóratását és mind a bekö-
vetkezett csapásokat. És hirül adta ezt még *bekövetkezte előtt* és
prófétáltatta ezt Dávid korában. A válasz pedig ama kérdésre, vaj-
jon bekövetkezh-e más, mint a pusztulás ezen alapfeltevés mel-
lett, a válasz erre, hogy mindenben, amikor azt mondjuk, Isten előre
tudta bekövetkezte előtt, mi ezt már a teljesülés után mondjuk,
azonban, ha várakozásunknak éppen ellenkezője történnék is meg,
az isteni tudás azt is magában foglalja.“

Ez az elmélet igen jó expediens volna olyan esetekben, ami-
kor a prófétai jóslatok nem teljesülnek. Azonban Sz. más kiutat
talál Ézsajas próféta ama kijelentésénél, amely szerint Isten így
szól:

A Kommentárban — ויאמר אך עמי המה בנים לא ישקרן ויהי להם פמישיע
לם יוד בדלך אנה תעאלי אחסן עליהם רנא מנהם או טנא אנהם פא
יערוון כל קד ערם דלך קבל קונה אד דאתה דאת עאלמה ולכן אראד בקודה הרה אנה
ועלי אנה קד ערם אנהם סינדרון לם יעו אן יקרם אלעקובה קבל דנב פיציר אלתואב
ואלעקאב אצמא המא עדי עלמה הו לא עלי אעמאר אלעבאד. ולכנה יונב אן ינעם
עליהם אד לם יעצוה בעד והרה קול וינבה אלנשר וקר קאלו איצא אסלאפנא „אין
הקב"ה דן אתהאדם אלא לפי שעתו“ (Ros-hasanah 16 b.)

„E mondat nem akarja azt mondani, hogy Isten azért gya-
korol irántuk kegyelmet, mivel reméli tőlük, vagy úgy gondolja
róluk, hogy nem fognak hazudni, hiszen ő a dolgokat létrejöttük
előtt tudja, mivel lényege a mindentudás lényege, és ezért csupán
azt akarja mondani, hogy Ő dacára annak, hogy tudja róluk hogy
fognak hazudozni, nem engedi meg, hogy a bűnhődés megelőzze
a bűnt és így a büntetés és jutalom csupán tudása alapján és nem
az emberek cselekedetei alapján történnék. Ezért szükséges, hogy
kegyelmet gyakoroljon velük, mivel még nem vétkeztek. És ezt a
spekulatio teszi szükségessé és egyébként is megmondták az ösök:
Isten az embereket *órájuk* szerint itéli meg.

A harmadik attributum, mely Istenre vonatkozatható, az Ő

mindenhatósága, amint azt a Példabeszédhez irt bevezetésében
mondja: „Istent minden dolog felett hatalommal
bír. Ez a gondolat állandóan kifejezésre jut nála, amikor Isten
egyik héber nevét: אֵל fordítja. Ennek állandó fordítása שאיך — ha-
talmas.

Visszautasítja annak feltevését, hogy Isten nem mindenható,
a 78. zs. 39. v.-hez irt kommentárjában:

וקודה „רוח הולך ולא ישוב“ לם ירוד בה אן עללה עו וגל לא יקר אן ורדה
אליה ולא אנה פם ותצמין דלך כל הו קארר. . .

„Az ember tovaszálló szél, mely nem tér vissza — e vers
nem akarja azt állítani, hogy Istennek nincs hatalma őt vissza-
hozni, sem azt, hogy nem képes erre — *sőt Isten mindenható*. . .

Ahol Isten *terveléséről* van szó, ott Sz. mindig Isten *rendé-
léséről* (קדר) decretumáról szól, mert Istennek terve éppen az ő
végtelen hatalma folytán mindig végbemegy:

Jesajás:

19. 2. וידעו מה יעין ה' צבאות — הל יעלמן מא קדר רב אצמויש
55. 8 és 9. כי לא מחשבתי מחשבתכם — פאנה לים תקדורו כתקדורכם.

XIII.

Ezekután áttérhetünk annak taglalására, hogy miként mutat-
koznak Sz. bibliafordításában az Isten *igazságosságáról* (ערל) val-
lott nézetei. Miután Isten létrehozta az embert, ennél fogva világos,
hogy boldogságát akarja szolgálni. Ezért szükségszerű az isteni
gondviselés, amit a Jób bevezetésben úgy fejezett ki: „mindenkire
kiterjedő kegyelem és általános jóakarát“ (פעל אלעאם וואסאן אלשאבל).
Ez kiterjed mindenkire, de a gyermekkorban a szülők képviselik.
Ez a gondolat a 27. zs. 10-ik verséhez szóló kommentárban nyil-
vánul meg.

וקולה „אבי ואמי עובני וחי יאספני“ הו נשיר מא קאל פי מא תרם „כי אתה
נחוי מרחם“ ירוד אנך בחכמתך געלת תבריו פי האל צנרו אלי ואלדי פבראני ואלאן
פקד פקדתמהא פברני אנה יא כיר אלמדברין.

„E vers „Atyám és anyám elhagyott engem, de pártjába vitt
az Isten“ hasonlatos ahhoz, amit előbb mondott: „Az Isten reám
tekint már az anyaméhtől“ — azt akarja mondani, hogy „Te
(Isten) a Te bölcsességedben átadtad gondviselésemet gyermek-

korom idején szüleimnek és ők gondomat viselték, de most hogy elvesztém mindkettőjüket, Te viseled gondomat, ó *legjobb gondviselő!*“

Az isteni gondviselés és igazságosság mindenre kiterjedő aprólékos és részletes figyelmét (השגחה פרטית) Ézsaiás 28. 17-ben véli megtalálni.

ישמתי משפט לך וצדקה למשקלתי — Isten a törvényt mérővesszővé teszi.

Kommentár:

מתל אלה אלקסט ואצדקל באצרת אלדי ימדה אלבנא אצטטמא „ק“: ואלשאקל אלרצאין אצתי ישרהא למסמאה „משקלת“ אראד בדרך נמיע אצחרוד אצהנדיסה לאנהא ואן כתרה אשכאלהא פינמעאה אלטול ואלערין ואלעמק פכאוא דרך אלתר יעדל אלטול ואלערין וכדרך אלשאקול חסקם אלעמק יעני כהרא אצמתל אן אלהא עו וגל לא ישה שי ולא רפותר ולא ינפל ענה.

„Isten az igazságot és az egyenességet a mérővesszőhöz hasonlítja, melyet az építész használ és a vasfonálhoz, amelyet elvet, hogy megmérje az épület minden határát. Mert dacára, hogy sok alakulata van annak, mind egybefoglaltatik a hosszúság, szélesség és magasság (eredetiben mélység) dimenzióiban és e mérővessző helyesen megméri a hosszat és a szélességet, a mérőzsinór a mélységet. E példázat értelme, hogy Isten elől nem tagadhatja el magát semmi, nem marad rejtve előle és nem marad az ő gondviselése nélkül.“

Nem csupán Istennek mindentudása van e példázatban magyarázva, hanem mindenre kiterjedő gondviselésének és igazságos ítéletének magyarázata is bennefoglaltatik. A kép értelme az, hogy amint a mérnök a bonyolult és szétfolyó rendkívül sok alakzattal bíró épülettervet meg tudja mérni pusztán a három dimenzió törvényszerűségének ismeretével, úgy Isten is a rengeteg emberi ségi minden egyedére ily egyszerű törvényekkel tud gondot fordítani és életüket részletesen megfigyelni. Ugyancsak az isteni gondviselést feltételezi Sz. a 143. zs. 10. v. fordításában is:

רוחך טובה — תבירך אלני (nem jó szellemed, hanem *jó gondviselésed*.)

A 16. zsoltár 2. verse szó szerinti értelmében mintegy tagadása a gondviselésnek:

אמרת לה' אדני אתה טובתי כל עריך = Igy szólsz Istenhez: Uram

vagy te, *nem rajtad áll javam*. Száadja a mondat végét a köv. vers elejéhez לקדושים fűzi, a *szenteknek*, a *kedősimnak* szól a zsolttár.

וקלת לך י' רב אנת רם קלת כירי לא עריך ללמעדין . . .

Kommentár:

קודה „טובתי כל עריך“ קול מתצל במא בעדה „לקדושים אשר בארץ המה“ יקוד אלנבי אני קלת ללה „אדני אתה“ וקלת לקדושים אשר בארץ המה והם אלאלהא מן אצנאם „טובתי כל עריך“ יעני לים כירי מן ענדכם כל מן ענד אללה. ואשתקרת „לקדושים“ מן „קדשו עליו מלחמה“ (Jer. 6. 1.) ואשבאה ונעלתה אסתעדאדא.

E mondat kapcsolatos a következővel. Azt mondja a próféta „Igy szóltam Istennek: Te vagy Uram: — a „kedősím“-nak és ezek a nagyok az emberek közül — nem töletek való az én javam: azaz nem töletek, hanem Istenőt! És a kedősím — szentek kifejezést onnan származtatva: szenteljétek háborút, ugy adtam vissza: harcra felkészültnek lenni.

Az isteni gondviselés, kegyelem és jóság legnagyobb ténye a *törvényadás* volt, mert e törvények segítségével éri el az ember az igazi boldogságot. E törvényeket Istennek igazságossága folytán kellett adnia, mert ezek nélkül az ember nem felelős tetteiért, hiszen önön értelme folytán csak lassanként jött volna rá a törvények célszerűségére. Ezt a gondolatot igen bőven fejti ki a zsolttár-bevezetésben, ahol elmondja, hogy az egész szentírás célja a törvény ősmertése minden részében, ugy a költői, mint a történeti szövegekben is. Erről azonban már szóoltunk, azért hosszabban nem időzünk e kérdés mellett, csupán azt említem, hogy a 17. zs. 3-ik versének kommentárjában, továbbá a 37. zs. 25-ik verséhez irt magyarázatában, a 26. zs. 1. 2. versének magyarázatában, továbbá a 109. zs. kommentárjában ugyanezt a gondolatot fejti ki.

Hogy nagyobb hatása legyen a törvénynek, azért kell a *kinyilatkoztatás* és azért kell *prófétát* is küldeni és azért szükségesek — csodák. Ezt a gondolatot csupán érinti a Jesaiás 42. fejezet 1. verse kommentárjában, ahol az isteni bölcseségnek attribálja a proféták küldését. Továbbá a 77. zsolttár 17. verse fordításában:

אתה האל עושה פלא הודעת אתה האל עושה פלא הודעת אתה האל עושה פלא הודעת

בעמים עווד
אתה האל עושה פלא הודעת אתה האל עושה פלא הודעת
במא ערפת אלמאם עווד.

hatalmát a nemzetekket
Az Isten csodát művel, *hogy*
tudassa . . .

Már most a törvények megtartásáért vagy áthágásáért jutalom (תואב) illetve büntetés (עקב) jár. Sz., hogy egy jogi kifejezéssel éljek, egy *bilateralis obligatiót* feltételez ethikai téren és pedig az obligatio egyik oldala: Az ember kötelessége Isten törvényeit megtartani, azok szerint élni, ezzel szemben az obligatio másik oldala: Istennek viszont kötelessége jutalmat adni a törvény megtartásáért. Ez megfordítva is érvényes, ha az ember áthágja a törvényt, úgy Isten önnön igazságosságának kathegorikus imperativusa folytán kényszerül a bűnöst megbüntetni.

Ezt a gondolatot számos helyen kifejezésre juttatja. Így különösen a zsoltárokból. A 26. zs. 1. verséhez, ahol e két kifejezés szerepel: vizsgálj meg engem uram — ítélj meg engem uram — hozzáfűzi, miután a biblia szava általános érvényű:

יקול אלנבי אנמא יסתחק אלעבאר אן יקצי אלה לה עלי מא טלמא ארא כאן
הו צאהא כאמלא חתי ארא אמתחן יסכך לם יוגד פיה זל . . .

„Csak az tarthat számot arra, hogy Isten jogaihoz juttassa, azokkal szemben akik ellene sérelmet követtek el, aki maga tökéletes, igaz ember, elannyira, hogy ha megvizsgálják és megpróbáltatják, akkor nem találják benne vétek.

Jesajás 63. 9. kommentárjában így szól:

יבון אלנעם אלתי אסכנהא מוברה בשריש אלהאעה.

Az isteni kegyelem feltétele: az engedelmesség.

Ugyanígy a büntetésről, mint a bűn egyenes következményéről szót a 38. zsoltár 4. és 8. verse magyarázatában. Ugyanis kétszer fordul elő a zsoltárban: אין מתום בשרי = nincs ép hely testem. Hogy miért ismétli meg a zsoltáros a mondatot, arra vonatkozólag, így szól a kommentárban:

פסרת „אין מתום בשרי“ אלאור פי צחה אלבין ואלעאמיה ואלחאני פי צחה

אלדין ואלעבארה. קאל אלנבי אנמא לא תצה אלבין ממא לא תצה אלטאהה.

„Az első „אין מתום בשרי“ kifejezést a test sértetlenségére és jóllétére vonatkoztatta, a másodikat a törvény és Istenfélelem sértetlenségére. A próféta azt akarja mondani: „*Miért nem egészséges a test? Mert az Isten iránti engedelmesség sem sértetlen!*“

Ezt a gondolatot igen szélesen tárgyalja Ézsajás 58. kommentárjában, ahol azt az elméletet állítja fel, hogy minden bűnre megfelelő a büntetés, párhuzamos az elkövetett vétekkel és abból magából következik. Viszont ezzel szemben az igazakat megmenti

Isten. Minthogy azonban mindenütt csak a próféta iige szellemét adja itt vissza, szükségtelenek tartom, hogy e helyen az egész 3—4 oldalra terjedő excursiót visszaadjam, hiszen semmi újat és Sz. bölcselétére jellemzőt nem tartalmaz,

Ugyanezt a gondolatot fejezi ki a 60. zsoltár 3. versének kommentárja is, ahol a zsoltáros igéjéhez: ונתתנו פרתנו אנפא
הווצתנו תשובב לנו

אמא קולה „ונתתנו“ פלים הו טבאק מא עצר ופרתה לה „בהוצתו את ארסניהים“

לכנה אבדי במא כאן קבל מלכה מן אל הוימה פי אלמלאחם עלי עדה עלי . . .
ואכבר באן אלסכב פי דרך הו אלדנוב ואלעריאן במא קאל „אנפא תשובב לנו“ וילך
שובב אלדי הו עתיאן. . .

„Dávidnak e kifejezése a háborúból való megfutasra vonatkozik Eli korában. És a zsoltáros tudatja vélünk, hogy ennek oka a bűn és a tévelygés, amint azt a kifejezésből lehet következtetni, mely rokon a שׁוּבֵב szóval, aminek értelme: tévelygő.“

Megtalálja a büntetés és jutalom gondolatát Ézsajás 40. 10. és 62. 11. versében; Istennek van *jutalma*. Az egyik helyen így fordít: הווא אגריס ענדה — *jutalmatok* véte van. A másik helyen ekként: הווא גוא טאעיה ענדה — Az Ő iránta *engedelmességek* jutalma.

És a kommentárban (62. 11-hez) megjegyzi:

ונע להא איאת ועלאמאת עלי אלתואב ואלעקאב אלדי פי אלאכרה כן „הנה

שכרו עתו.“

„Hirdeti Isten csodákkal és jelekkel a jutalmat és büntetést, mely a tulvilágon lesz.“

Látjuk tehát, hogy az isteni ítélkezés Sz. e kijelentése szerint a tulvilágra marad. Azonban a fentiek szerint már a földi életben is megbűnhődnek Erre vonatkozólag véleményét a 109. zsoltár kommentárjában fejti ki:

לים גרין הדא אלממור אלדעא מן אלנבי עאדאה ולא אללען דהם במא דם

יבון גרין משה רבינו פי קולה „אלתפן ארימנתהם“ (IV. 16.)

אלדעא אלי ארקדים.

לבן הדא ודא אכבר מן ענד אלה. אכבר אנביאיה במא יחל באטאלמין ואמרה אן

עירון כלאמיה עלי טרוק אלמסלה חתי יחדת אלה מא סאלורה פיהם. תם לים אלמעני

איצא הו אן כל טאלם לא בד מן אן יחז בר מצל מא וצף פי אלדניא. לכנה אנמא

יערפנא מא רו לה פי אלקרהה אן ינולה באלטאלמין. פקד ישא וקהא אן יפעלהה

פי אלדניא וקד ישא אמחאלהם אלי יום אלפעל.

„E zsoldárnak célja nem a próféta ellenségeinek elátkozása vagy káromlása, amint Mózesnek sem volt célja idézett mondatában elátkozni a népet. Hanem mindkettő Istennek kinyilatkozása, a prófétának kinyilatkoztatta, hogy mi fog történni a bűnösökkel és megparancsolta néki, hogy ezt kérés formájában tudassa velük (a gonoszokkal), hogy aztán Isten meg is tegye, amit ő kér. Azonban nem kell azt hinni, hogy minden bűnös okvetlenül e világon bűnhődik. Nem, e zsoldár csupán tudatni akarja velünk Isten hatalmát, hogy ezt (a büntetést) a bűnösökre zudíthatja. *Ha akarja, akkor már e világon teszi, ha nem akarja, úgy az ítélet napján.*“

Szóval a bűnhődés lehet e világon bekövetkezendő, de lehet a tulvilágon is. Ha már e világon történik, annak célja rendszerint a megtérés, hogy a bűnös ember a büntetés hatása alatt felocsudjon vétkeiből és új életet kezdjen Isten akaratához hiven. Ezt a gondolatot Sz. az 58. zs. 10. versénél fejti ki:

בשרם יבינו סירותיכם אשר כמוהו כמוהו הן הן ישרעלים.

Kommentár:

יקולוהו „בשרם יבינו סירותיכם אשר“ יעני בה אן אלקים אלתאמלמן לא ימרל אללה להם התי ובאמנן פי דלך כל יעאנלהם אלעקאב כמה אן אלשור צניר ואלעיסנ כבר פלא ימהרה התי יצור עוסנא כל יקלעה והו צניר מתל קולה „ובליעל כקוין מנר כלהם“ (Sámuel II. 23) ויכון דלך במקדאר מא יחאנ מן אלבעתה פי קלעה והו קול „כמו חי“ ובמקדאר אסתחאקקם מן אלעקובה והו קולה „כמו חרן“

„E kép értelme, hogy Isten nem vár addig, amíg a bűnösök végleg odajutnak (a pusztulásba) hanem ő megbünteti őket, amint a tövis kicsiny a bozót nagy, de nem vár addig, míg a tövis bozottá lesz, hanem kitépi kicsiny korában — hiszen a Szentírás másutt is tövishez hasonlítja a bűnöst. És ez Isten gondviselő rendelése által történik, amikor a véték eltávolítása szükséges és igazságosságának rendelése által, amikor a büntetés szükséges. Erre vonatkozik a „כמו חרן“ és a „כמו חי“ kifejezés.

E gondolat átvész azután a *szükségszerű megbocsátás* gondolatára. Ha Isten a megtérés céljából büntet, úgy a megtérőnek eo ipso: *megbocsát*. Ezt a gondolatot kifejti Ézsaiás 57-hez irt kommentárjában, ahol előre bocsátja, hogy isteni büntetés éri a vétkeket. Majd a 18. vershez megjegyzi:

הם אסתתנו עלי אלנוע „הרכיו ראתיו וארפאהו“ יעני אני ראתי הואלהם אלחאניה נשיר קולה פי ננוה „ורא אלהים את מעשיהם“ פינאנן ארפאה.

„E mondat: utjait láttam és meggyógyítottam őt — a büntetés érvénye alól kivetszi a megtérőt és annyit tesz: Így szól Isten: „Láttam e második állapotukat és szükséges, hogy meggyógyítsam őket.“

Ugyanezt a gondolatot elemzi az 59. fejezet 18. versénél is: „ובא לציון גואל ולשבו פשע בעקב“ ahol így szól a kommentárban: „עלמנא אמנא יציר בנא אלעדאב התי נתוב ואנה כל מן האב נפר לה וילחקה באלמנאתן ולו התי יפעל כל מא קדם דברה מן אלתאמנא...“

„Tudjuk, hogy Isten nem sújt minket büntetéssel, csupán csak azért, hogy megtérjünk, aki pedig megtér, annak megbocsátatik és az az üdvözülők közé sorolatik, dacára annak, hogy elkövette mindama vétkeket, miket előbb a próféta felsorolt.“

Ugyanezt a gondolatot egész röviden foglalja össze a 19. zs. 14. v. kommentárjában: „ואלכבאר לים תנפר אלא כתובה“. A nagy bűnök csak megtérés után bocsáttatnak meg.

Ugyanígy Ézsaiás 63. 10. versében kommentárjában:

אד כאן אנמא יחארהם ליסתחובהם כקולה „ונחמתי אני אתכם“ (Jer. 2. 15)

„Isten csupán azért harcol ellenük, hogy megtérítse őket.“

A leggyakoribb büntetés, mely nem a tulvilágon éri a bűnöst, hogy élete megrövidül. Ezt Sz. a 109. zs. 8. v. kommentárjában fejtegeti.

„וספרת“ „פקודתו יקה אחר“ ואצרף מן עמרה אלי אבד לאנה לים במנכר אן נקין אלבארי מן עמד בעין בלקה כמה נקין מן עמד כל מן מאת בעעפה פי עצר משה וודו נורחמא ואן יוד פי עמר בעעפה כמה ווד פי עמר חוקיה.

„E kifejezést: „szerzeményét más veszi el“ úgy fordítottam: „életidejének egy részét másra adom,“ mivel nem lehet tagadni, hogy Isten elvesz egyes teremtményei életéből, mint ezt a Mózes, Dávid és mások korában halálra ítéltékkel tette, és azt sem, hogy hozzátesz egyesek életéhez, mint azt Chizkijah életidejével tette.“

E rövid fejtegetés azt is mutatja, hogy Sz. tagadja a praedestinációt (קדר), mert az ember sorsát cselekedetei határozzák meg és nem egy előre megszabott isteni decretum, amint azt a fenti idézet is mutatja, ahol az ember bűnei életét megrövidítik, míg erényei meghosszabbítják.

Ha azonban az emberek cselekedetei az irányadók, ha azoktól függ jutalom és büntetés, akkor okvetlenül szükséges, hogy ne csupán az egyén sorsa legyen ment és szabad a praedestinatio

végzetszerűségétől, hanem cselekedetei is. Az ember szabad akarata értelmi követelmény, mert Isten igazságosságával nem férne össze, hogy azért büntessen, amiért nem az ember a felelős, hanem maga az Isten, aki az ő decretum divinum-ával előre, végzetszerűen meghatározta az ember cselekedeteit.

Ennélfogva Sz. határozottan kijelenti, hogy az embernek szabad akarata van, cselekedeteire Isten mindenhatósága nem terjed ki, az ember maga „teremti cselekedeteit.“ Ez a gondolat Sz.-hoz a mutazilita bölcselők hatásaként került, akik szintén észokokból a legerélyesebb eszközökkel küzdöttek a mohamedán orthodoxia szigorú felfogása ellen, akik szerint Isten kényur, akarata az embernek sorsát előre meghatározza és az embernek nincsen ereje, hogy cselekedeteivel a ráért sorsot megváltoztassa. Sz. is ily határozottsággal küzd e sötét elmélet ellen és kategorikusan kijelenti, hogy Isten nem lehet befolyással az emberek cselekedeteire. Különösen olyan bibliai helyeknél, ahol a biblia nyelvezete és alkata folytán könnyen lehetne a szöveget akképp értelmezni, mintha ott a szabad akarat tagadása volna, — igen egyenesen jelenti ki, hogy az isteni igazságosság nem engedi, hogy Isten az embereket erkölcsi téren „vezesse“ azaz cselekedeteiket meghatározza. Így:

Zsoltárok:

17. 4.—5. לפעולות אדם בדבר שפתך . . . תמוך אשרי במעולותיך.

Kommentár:

„Központ“ „פעולות אדם“ הוא מתצל במא בעדה „תמוך אשרי“ פארא אכסת אלקסר כאן אוצח לך ודךך באן תקול „תמוך אשרי לפעולות אדם בדבר שפתך“ פוכן אלקעני אדעאם אקדאמי פי מסאלה טאעטך אצי מא אסתעמל אלנאם, ולים דרה מסאלה פי אלנבר בר פי אסתמאלה אלי אלטאעה כספה אלדנוב.

E két vers egymással kapcsolatban. Értelmük: „támogasd lábaimat engedelmséged örvényein arra nézve, amit az emberek tesznek.“ *De ez nem a servum arbitrium (dsabr) iránti kérelem, hanem áziránt, hogy az engedelmség felé hajlamossá legyünk a bűnök megbocsátása által.* (Vagyis itt ismét az a gondolat merül fel, hogy az isteni bűnbocsánat a javítás célzatával történik.)

25. 4. 5. Kommentár:

כי קור אלנוי „הרכיך ה' הודיעני“ ואיצא „הדרינוי באמתך“ לם יקצר פיה אלנוי לאן אלעקל יקצי אן אלבארי לא ינבר עלי טאעה ולא עלי מאציה. . . לכן מסלתה כפאיה אפעארא ואלמחמאת חתי יעפו דרהנה ותחוס מערפתה.

A próféta szavai: „tudasd vélem ő örökéletű a te utaidat“ és „vezess engem a te hűséged örvényén“ *nem céloznak a servum arbitriumra*, mivel az értelem úgy kívánja, hogy Isten ne határozza meg előre se az engedelmséget, se az elpártolást . . . hanem azt kéri Istentől, hogy háirtsa el ellenségeit és a veszélyeket, hogy szelleme megvilágosodjon és megismerése helyes legyen.

37. 23. Kommentár:

ולם יעני בקולה „מהי מצעדי נבר“ באכן אלטאעה ואלמעציה אד כאן דרך לא מוכל אללה פי אפרעאל אלעבאר לכן פי אלטעאדה ואלנעמה ואלשקא פי דאר אלדניא פט.

A mondat, Istentől valók a férfi léptei,“ az engedelmség és elpártolás fiaira vonatkozik, mert hiszen itten nem Isten beavatkozásáról az emberek cselekvéseibe van szó, hanem az ő boldogságukról, jósorsukról vagy balsorsukról e világban. (Vagyis Isten a *cselekedetekre* nem bír befolyással, csupán az emberek *sorsára*.) 51.12. לב טהור ברא לי אלהים — אלהים אכלק לי קלבא נקי במא תנפר

לי.

A zsoltáros azt kívánja Istentől, hogy *tiszta szívet teremtsen neki*, amiben mintegy erkölcsi predestináció van kifejezve: Isten tedd, hogy ne bűnözsem. Már pedig az a szabad akarat tagadása. Ennélfogva úgy értelmezi a verset: *bocsáss meg nekem Istenem*, mert ezáltal én tiszta szívűvé leszek, azaz lelkiismeretem könnyebbé válik. Szabadja ezt a 16. versnél kommentálja:

וקולה „הצילני מדמים“ לים הו נבר ואנמא יסאל בה יתכלין מן אלמעציה באלמגפרה וכדאך קולה „לב טהור ברא לי“ יעני אנך אדא גפרת לי בקן קלבי נקי פתציר באנה כלקה נדידה.

E mondat „ments meg a vérbüntől“ nem céloz a *dsabr*ra, csupán csak kérelem, hogy megtisztíttassék a büntől a bocsánat által; ugyanígy az a mondat „tiszta szívet teremts nekem“ azt akarja mondani: ha Te megbocsátasz nekem, szívem tiszta lesz és olyan, mintha újratemetett volna.“

119. 36. הט לבי אלעדויתך = fordítsd szívemet tanuságaid felé ומיל קלבי באלמגפרה אלי שואהך = *a megbocsátás* által tedd szívem alkalmassá, hogy tanuságot tegyen Rólad.

141.1. Kommentár:

ולם יריר בקולה „על הט לבי לדבר רע“ אלנוי אנמא קצר בה כפאיתח אלעארא חתי לא ימיל קלבה אלי אלתפכר פיהם ולא אצי אלאתהראם.

E mondat „ne hajltsd szivemet gonosz dolog felé“ *nem a determinatiót* jelenti, hanem csupán az ellenség elhárítását, nehogy szive a róluk való gondolkodás felé hajoljon, avagy az ő tisztelésűkhöz.

A szabad akarat az ember teljes felelősségét jelenti minden cselekedetében. Azonban Száadja a biblia liberalizmusát követve elismeri, hogy vannak olyan bűnök is, amelyekért az ember nem felelős. Az öntudatlan vétkek. Ezt a 19 zsolttár 13. versében szóló kommentárjában fejti ki:

ווצלת בקולה „מנסתרות נקני“ בראה עדר לאן אלצאנאר ואלהואת כלהא מרופה לאלמוני.

„E mondathoz „rejtettekől tisztíts meg engem,“ hozzáfűztem „felmentés által való felszabadítás útján,“ mivel a *csékély vétkek és az öntudatlanok mind megbocsáttatnak a hívőknek.*

Isten igazságosságával kapcsolatosan felmerülő probléma: a gonoszok jó sorsa és az igazak szerencsétlensége. Ilyesmivel, hogyan fér meg az עדו az isteni igazságosság? Száadja szerint a kivezető ut a tulvilág, a gonoszok ott bűnhődnek, az igazak ott nyernek jutalmat: A 73. zsolttár kommentárjában azt mondja, akik Isten könyvét olvassák és a próféták szavaiban elmerülnek, azok előtt nyilvánvalóvá válik, hogy Isten megbünteti a gonoszokat:

חתי ילקוא אלנביא או אלאימה או יקרוא פי כתאב אללה פאנהם יקפון הונך עלי עקיבה האולי אלטארמין.

Másutt viszont határozott kárpótlást ígér a szenvedett igaz embernek a tulvilágon, azért amit ezen a világon szenvedett. A 78. zsolttár 2. verséhez fűzött kommentárjában a következőt mondja:

נקול אן אלצאלה יגו אן יולמה אללה או יכתרמה בעד אן יצמן לתעוין אלאברה. Azt állítjuk, hogy lehetséges az, hogy Isten a jámbor embert szenvedéssel sújtja, vagy elszólítja, *azonban azután kárpótlást (Ivad v. távid) nyújt neki a másvilágon.*

Az Isten igazságosságának problémái közé tartozik az is, hogy miképpen büntetheti meg Isten az atyák vétkei gyermekeiken. A feleletet e kérdésre megadja a 109. zsolttár 13. verséhez fűzött kommentárjában:

ויתקד קולה „יהי אחריתו להביות“ במא בעדה מן „זכור עון אבותיו“ פינתם מן תארף דלך אן אולדה אדאחם איצא וטלמאו ותעדוא ודכרוא ברנב אלאפרם אסתחן אלהאך.

Ugyanezt a feleletet adja a Jesajás 14. 21.-hez fűzött kommentárban is, ahol szintén azt mondja, hogy az utódok csak akkor bűnhődnek, ha vétkeznek és szüleik bűneit folytatják. Szóval senki más ember bűnéért nem bűnhődhet; az ember maga felelős vétkeiért, nem mások. Ezért titakozik erősen az eredendő bűn theoriája ellen is:

Zsoltárok:

5. 17. הן בעון הוללתי = Íme vétkekben születtem. . . . Sz.-i.ál: פאני מן כנלי כאני באצדנב טלק בי מן אול *mintha* kezdettől fogva vétkes volnék.

Kommentár:

ופסרת „הן בעון הוללתי“ כאני מתל קולה „הן פראים במדבר“ (Jób 27. 6.) וחוש ומתל „והנה מן היאור“ (Pent. I. 41. 2.) „והנה אנחנו מאלמים“ ארדי רפסור דלך כאן.

E kifejezést hasonlatként fogtam fel, analógiájára oly eseteknek, ahol magától értődően úgy kellett fordítani „*mintha* . . .“

58. 4. ורו רשעים מרחם תעו מבטן דברי כוב = a gonoszok anyaméh óta rosszak. . . .

כדאך אנתנב אלטארמין אהל ארחם מנהם וצואו מתכלמן אלכדאב פי בטונהם = a gonoszok *kerülik rokonságukat* és a hazugok családjajukat.

Kommentár:

ותרגמת „מרחם“ מן רוו ארחם אעני אלקראבאת ואנכר עליהם מא בעדוא ען אקראביהם כל טלמותם וכדאך בטונהם ארתי הו „תעו מבטן“ ישור בה אלי אלקראובה איצא פאמא רחם פהו בקולה „ישכחהו רחם“ (Job 24. 20.) ובטן מתל „ומבטנו יורשנו“

Két Jób hely analógiájára alapítja a vers fordítását, ahol méh és szülőszerv metonymice a *rokonságot* jelenti.

Természetesen Száadja minden olyan helyet, amely az Isten igazságosságának csorbitását jelentheti, kikorrigál. Így elsősorban azon helyeket, ahol szemrehányó kérdéssel fordulnak Istenhez, hogy: miért telled ezt, vagy azt, — vagy kéréssel: ne tedd ezt, vagy azt — átalakítja tagadó mondattá, vagy elvonatkoztatja Isten személyéről vagy olyan kéréssé alakítja át, melyben nincs szemrehányás, még hallgatólagos sem.

A lma szót rendesen 55-val fordítja. Pld. Zsolt. 42. 10. 43. 2. 79. 10. 80. 13.

Ez utóbbi kommentárja:

ועברת „למה פרצת“ לא תתגר לאן אלמסלה אנמא די פי רחמא ואסתרפאע בלא לים הי ען תעפיל כבר מצי.

Így fordítottam, mivel ez csupán kérdés Isten igalmáért és segítségért, nem pedig az előző elbeszélés megalapozása akar lenni. (Hogy t. i. azért szenved, mert Isten összetörte kerítéseit.)

L. Jesajás 63. 17.

Ugyanez a gondolat, hogy Istennek szemrehányást tenni nem szabad, mivel az kételkedés volna az ő igazságosságában, el van mondva a 44. zsolt. 17. verse kommentárjában is.

וקולה „כל זאת באתנו ולא שכחנוך“ ונא אשבתה לים הו אמנתאן עדי רבהם בל הבאייה מה ינב עליהם ען יפעלה.

E szavak „mind ez (a sok szenvedés) ért minket és mégsem felejtünk el Téged“ — és a hozzájuk hasonlók, nem szemrehányás Istennek, hanem ábrázolása annak, hogy mit kell cselekedni.

Ezzel összefüggésben érdekes megemlíteni, hogy általán az ilyen kérdéseket, még ha nem is Istenről van szó, csupán csak analógiájára, ily módon adja vissza: egy pár példa csupán:

Jesajás 1, 11. 38. 15. 41. 4.

Egyéb oly helyek a Szentírásban, ahol Isten igazságossága mintegy kétségbe van vonva:

Jesajás:

31. 2. וגם הוא חכם ויבא רע = Isten rosszat hoz
פאנה אלהים פיאתייהם במן יסי בהם = Isten azt hozza nekik,
amit megérdemelnek,

u. i. 45. 7. יבורא רע = rosszat terem
צאנע נמיע דלך = mindent terem. (Lásd az imában)

44. 25. משיב חכמים אחר = a bölcsesket lealacsonyítja
כדאך ירד אלמרתחכמן אלי רנא = a magukat bölcseseknek nevezőket. . .

Igen gyakori a bibliában, hogy általános bűnhődésről szól. Sz. ezt állandóan a bűnösökre specializálja, mert hiszen csak azok érdemelnek büntetést. Így:

Zsoltárok:

7. 12. אלהים שפט צדק ואל ועם בכל יום = Isten minden nap haragszik
= Isten arra haragszik, ki elvétekez, mert Isten minden nap haragszik, ki vétkeiben állhatatos.

Kommentár:

ווצלת קולה „ואל ועם בכל יום“ במא בעדה פצאר אלמולך מנדהמא אנה יום מן יהלף „אם לא ישוב הרבו יטש“.

E verset a következőkhöz csatoltam és a kapcsolat eredménye; hogy Isten arra haragszik, aki így esküszik: ha meg nem fordul, kardját feni“ (a 13. versben.)

Jesajás:

6. 9. לך ואמרת לעם הזה = Menj mondd e népnek (bűnhődését)
ארהב פקל להאול אלקים אלעמא = e vétkes népnek
u. o. 11. vers ורחק ה' אתהאדם = eltávolítja Isten az embert . . .
האולי אלנאם = ezeket az embereket.

10. 4. ועוד ירו נטויה = Isten karja ki van nyújtva (büntetésre)
ועאר ירה ממדודה עליכם במקאמכם עלי האל אלנמא = ha megmaradtok vétkes állapotokban.

13. 11. = ומאלב סכאן עמאתהם בשרהם = országok lakóit, v. i. a vétkeseket.

25. 2. = אד צורת מן קרי אלפאר = כי שמת מעיר לנך — az Isten-tagadók városát —

60. 12. והגוים הרוב יחרבון — ועצהם יפון = egy részük pusztul el.
61. 2. שנת רצון לה' ויום נקם לאלהינו

= hívóinek kegyelem — ellenségeinek harag.

L. m. 13. 7. 9. 13; 14. 6. 26; 23. 9; 24. 1. 3. 4—6; 28. 22; 59. 1; 61. 7; 63. 4.

A theodicea kérdésével már foglalkoztunk a „kárpótlás“ teoriájával kapcsolatban. Száadja ezt a büntetésre is alkalmazza, a büntetés elmaradása csak *halasztást* jelent a tulvilági életre. Addig alkalmat ad a megtérésre. (L. 26. zsoltár 2. verse és számos egyéb hely.)

XIV.

Miután Sz. bölcselétének, illetve dogmatikájának ama részét így elvégeztük, mely Isten személyével methaphisikai és etikai szempontból foglalkozott, áttérhetünk egyéb kérdésekre is. Elsősorban Sz. természetszemléletére. Azt már láttuk a 19. zsoltár kommentárjában, hogy kozmológiája teljesen az akkori tudományos,

de naiv és primitív álláspontnak felel meg, geocentrikus; a csillag-szférák párhuzamos körpályákon mozognak a föld körül, mely maga az egésznek mozdulatlan középpontja. Már most a föld jelenségeit (מגורות) négy osztályra sorolja a Példabeszédekhez irt bevezetésében. A legmagasabb osztály az ember (נאשק) beszélő képessége révén (במעני אלנשק) azután az állatok (היוצא), ezek élő mi-voltukban (במעני אליהונית) különböznek a növényektől, amelyek viszont a növés principiumában (באלמט) állanak az ásványok (סאיר) מוגורת — a többi található) fölött.

Az ember legtöbb kiválósága (שרף) abból áll, hogy értelme (עקל) van. Így az ember phisikum (שבני) és lélek (נפש). Természe-tesen a kettőnek összhangban kell egymással lennie.

A lélek, mint tudjuk substantia, igen finom anyag. De nem praeexistáló, hanem együtt teremődik a testtel. Az ellenkező felfogással, amely szerint a lélek egy már megteremtett világlélek leszakadt része erélyesen szembeszáll. Így a 33. zsolttár 15. verse kommentárjában:

תבין ממה פסרנא אן קולה „היוצא יחד לבס“ לים אלמעני פיה אן אלה כלק קלוב גמיע אלנאם מתאלפה זאן אלחם יכרנ חלאף דרך לכנה כלאם מוצול במא קברה והו קולה „ממכון שבטו השניה“ (14. v.) פעטף עזיה בקול „היוצא יחד לבס“ יעני „ממכון שבטו השניה היוצא — יחד לבס“.

E versnek „aki együtt teremti sziveiket“ nem az az értelme, hogy Isten az emberek sziveit egyszerre teremté mind, minthogy a szemlélet az ellenkezőjét bizonyítja. Hanem e vers kapcsolatos az előbbivel „székhelyéről lepillant.“ És a kapcsolat eredménye: „Székhelyéről letekint a teremtő, mindnyájunk szívébe.“¹⁷

A szív a lélek székhelye. Ezt a gondolatot a 27. zsolttár 8. verséhez fűzi:

קולה „לך אמר לבי בקשו פני“ יריד ביה אלקלב הו אלמעטמד לגמיע אעדא אלבדן. עד הו מסכן אלנפס ומה תנשור אלהארה אלגרויה פי גמיע אלנפס פחפיה אלהרבה. ואלחם זלמא כאן אלקלב כדאך קאל אלגבי ענה אנה אמר אלונה פקאל אטלב רב אלעלמין שאנה הו אראהל לדרך.

¹⁷ Itt mindjárt rámutathatunk arra, hogy Ibn Ezra téves értelésés alapján állítja, hogy Jesajás 48. 16. verse: „מאת היותה שם אני“ kommentárjában Száadja azt állította volna: „מכאן רמו שהנשמה קודם לטוף“. Ez a tanúság arról, hogy a lélek megelőzi (jelőben) a testet. Ez teljesen ellenkezik Sz. felfogásával.

E vers „hozzád szól arcom, a szívem, keresd őt“ azt jelenti, hogy a szív a támasztója a test minden tagjának, mivel az a lélek székhelye és belőle árad szét a természetes meleg az egész testbe, hogy azt ellássa mozgási és erő képességgel. Minthogy a szívnek ez a rendeltetése, azért mondja a proféta, hogy a szív parancsolja az arcnak: „Keresd az Örökévalót, mert Ő méltó reá.“

Körülbelül ugyanezt a gondolatot érinti és egyttal tiltakozik a lélek anyagszerű felfogása ellen a Mózes V. könyvében többször előforduló kifejezés fordításánál:

12. 24. כִּי הָדָם הוּא הַנֶּפֶשׁ = a vér a lélek,

מִסְכַּן אֲלֵנָפֶס אֱלֹהִים = a vér a lélek székhelye.

A lélekkel kapcsolatos kérdések körül taglalja még a lélek hallhatatlanságát, a tulvilági élet, a feltámadás gondolatát — és amint azt a 14. zsolttár 28 verséhez, továbbá a 78. zs. 39. verséhez irt kommentárjaiban kifejti, álláspontja teljesen a zsidó tradícióé: van tulvilági élet, amely az ember cselekedetei szerint büntetésben, vagy jutalomban telik. (amint ezt már többször volt alkalmunk látni.) A lélek hallhatatlan és egykoron visszatér Isten akaratából a testbe — és ez a feltámadás. Evvel kapcsolatos még a messiánikus eszme is, a végítélet kérdése — szóval az eschatológia kérdései, melyekről a Jesajás 25. 58. és 59. fejezete kommentárjaiban igen bőven elmélkezik. Azonban e kérdések már nem tartoznak dolgozatunk keretei közé és így rájuk nem terjeszkedhetem ki.

Ha munkánk eredményeit összefoglaljuk, akkor különösen egy nagy érdeme tűnik ki Száadjának, hogy racionalismusával megnyitotta a zsidó bibliamagyarázás ösvényét és előmunkálataival nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a középkor nagy zsidó bibliai irodalma oly fellendülésnek indult. Ha bölcséleti eszméi el is avultak ezt az érdemét nem tagadhatjuk.

Budapest.

Dr. Hevesi Ferenc

Kazinczy Ferenc és a zsidóság

(Harmadik közlemény)

Abban a mozgalmas szellemi-irodalmi életben, amelyt Kazinczy vezérsége varázsolt magyar földre, a zsidóknak a szerény postás szerepe jutott. A kereskedő, vásárra járó zsidók közvetítésével vándorolt az ország egyik részéből a másikba és cserélt helyet író vagy könyvkiadó kezében egy-egy nyomtatott mű, folyóirat vagy kézirat munkára. Íróink ez időtájt szívesen vették igénybe a zsidók ilyenmű szolgáltatait. Báróczi Sándor Erkölcsei Leveleinek második kiadásából mindaddig egyetlenegy példányt sem látott, amíg egy zsidó a könyv elszállítására nem vállalkozott. »Ez a becsületes Zsidó önként ajánlotta magát; s élek is szolgálattjával» írja Bacsányi Báróczinak a könyvvivő zsidóról.⁸⁷ S bizony magának Kazinczynak is néha hosszú heteken át kellett várakoznia egyik-másik munkára, ha történetesen nem akad valaki a helybeli zsidók között, aki vásárra mentében elintézte Kazinczy megbízásait: »Mához egy hét múlva indul egy Zsidó Pestre. Ő télen nyárban minden holnapban látja Pestet, s onnan portékát hoz vissza. Ez a legbizonyosabb alkalom hozzám küldeni holmit.»⁸⁸ Az Erdélyi Múzeum rég megjelent harmadik füzetét hiába várta Kazinczy, de reméli, hogy »a Pesti vásárra már lement Zsidók még e holnapban meg fogják hozni».⁸⁹ Az Antimondolatot is »e héten talán megkapom az Ujhelyi Pestre ment Zsidók által».⁹⁰ Kéziratait is a zsidók gondjaira bizza: »Nyalábam Pályám Emlékezetének harmadik szakaszával kezében van a holnap reggel Pestre induló Zsidónak.»⁹¹ A zsidók mindenkor becsületesen teljesítették a vállalt szívességet. Vitték és hozták a rájuk bízott értékeket: »Ez a Zsidó nekem helybeli Árendásom, írja Kazinczy Dessewffynek, s az én szekeremen megyer Kassára. Neki tehát olly bátran adhatod által Erdélyi Leveleimet, mintha magam venném által.»⁹² De Kazinczy nemcsak a nyomtatott betű erejéig bízott meg a zsidókban. Velük bonjolította le a pénzátutalásokat is. »Ha Semjénből a Zsidó vagy egyéb megíthetlezhető ember oda megy, közli Nagy Gáborral, adja kezébe»

⁸⁷ Magyar Museum 1788—89 I. 89. 1.

⁸⁸ Kaz. Lev. XXI. 407. 1.

⁸⁹ Kaz. Lev. XIII. 73, 75 1.

⁹⁰ Kaz. Lev. XIII. 98, 114 1.

⁹¹ Kaz. Lev. XX. 542. 1.

⁹² Kaz. Lev. XV. 425. 1.

⁹³ Kaz. Lev. II. 529. 1.

az ott fekvő csomagot és a csomagban a 100 forintot.⁹³ Ugyanezt kéri Bártfagné asszonyságtól is: »ha valahonnan már pénz jöve be... azt nekem Engel nevű Ujhelyi zsidó által .. méltóztassék felküldeni».⁹⁴ Engel zsidó éppolyan kifogástalanul teljesítette feladatát, mint amilyen szolgálatara készen állott Kazinczy rendelkezésére Farkas zsidó, aki »a legnagyobb sárban, melyet képzelhetni, tíz egész nap jöve Pestről; de végre itt van; tegnap este jött, s késedelem nélkül vettem képeimet s Miss Sarát és Minnát».⁹⁵ Kazinczy zsidókkal intézeti könyvtári kölcsönzéseit,⁹⁶ zsidók útján veszi anyja üzenetét,⁹⁷ tarnopoli zsidóktól kérdezősködik a kolerajárvány állásáról,⁹⁸ sőt a címére küldendő holmikát is egy zsidó házában gyűjteni össze. Szalay Lászlót és Toldy Ferencet arról értesíti, hogy a fentemlélt Farkas zsidó »száll a Váci úton (Strasse nicht Gasse) Madarasi háznál, Arany Csillag Czimer alatt Winter Jakob Zsidónál. Tégye le az Ur ott a csomót, s veszem bizonyosan...»⁹⁹

Kazinczy az országnak azon a vidéken lakott, ahol a nép körében jelentékenyen volt képviselve a zsidóság. S az író nem tagadta meg a lehetőségét, hogy érintkezze a zsidókkal, kiknek »zsidós öltözetű Nemzetekrek különbözősét nyilván mutatta».¹⁰⁰ A zsidó templom-kultusz formáit jól ismerte. Esztétikai szépeket azonban nem elégitette ki sem a református, sem a zsidó templom hideg egyszerűsége. A protestáns vallással szemben a katolicizmusnak adja az elsőséget, mert ez zenéjével, festészetével, architektúrájával a művészet szellemében építette ki a maga kultuszát. Azt szeretné, ha a protestánsok ebben a tekintetben tanulnának a katolikusoktól, mert, így írja: »a mi épületeink, valamint mind az a mi a Szép tudományához tartozik, egy rendben állanak az Oroszokéval s Zsidókéval».¹⁰¹ Az egyetemes emberi kultúra szempontjából fájjalja, hogy a művészet nem kapott helyet a protestáns és a zsidó felekezet egyházi világában. Amint a protestantizmus Kálvin jóvoltából csak a zenének kegyelmezett meg, úgy a zsidó rituálé tilalma is száműzte a zsinagógából a festészet és szobrászat alkotásait. Kazinczy a gyulafehérvári Szent Mihály templom arannyal be-

⁹⁴ Kaz. Lev. XXI. 364. 1.

⁹⁵ Kaz. Lev. XXII. 443. 1.

⁹⁶ Laz. Lev. III. 307. 1.

⁹⁷ Kaz. Lev. XXII. 92. 1.

⁹⁸ Kaz. Lev. XXI. 445. 1.

⁹⁹ Kaz. Lev. XXI. 407, 416, 419, 423 1. — L. még II. 440, XII. 460, XIII. 146, XVI. 262, XIX. 78. XX. 235, XXII. 419. 1.

¹⁰⁰ Orpheus 1. 76. 1.

¹⁰¹ Kaz. Lev. V. 207. 1.

futtatott oszlopos oltárát szegényesnek találta. Ennek inkább volna helye »református vagy zsidó cultusú templomban, minekutána ez a kettő a művészség s az emberiség nagy kárára kitiiltotta a képeket...»¹⁰² Egy ízben az áhitat és a megingat-hatatlan bizalom konkretizálására a frigyládához közeledő zsidó papra hivatkozik,¹⁰³ máskor pedig egy katolikus prédikáció díj-csérétéül azt említi fel, hogy a beszédet a zsinagógában is el lehetett volna mondani.¹⁰⁴ — Midőn báró Malonyai Jánost Zemplénnemegye főispáni székebe iktatták, Kazinczy is részt vett az ünnepség előkészítésében: »Az én rám is sok tekintetekben terjede ki, én irtam meg a tudósítást, én irtam a Verseket a mik az újságban állottak, s a Zsidók triumfális kapuja felírása által bezonygítottam, hogy a Bibliát is tudom.»¹⁰⁵ Kazinczy hírlapi beszámolójából kitűnik, hogy a zsidók a város végén állították fel diadalkapujukat. Itt mutatták be hódolatukat az új főispánnak és »Oskola-mesterjek ő Nagyságát ékes deák Beszédével köszöntötte».¹⁰⁶ A diadalkapun a Kazinczy készítette felírat díszelgett: „Így tisztelgetik az, a kit a Király akar megtisztelni“.¹⁰⁷ A magyar író-vezér stílusos kapuszőveget ajánlott azoknak a zsidóknak, kiktől polgártársai a társadalmi érintkezésben még mindig idegenkedtek. Ezek még attól is riadoztak, hogy gyermekeik együtt tanuljanak zsidó diákokkal, Kazinczy pedagógiai elvein túl emberértékkelő kultúráltságával tiltakozik a bántó felfogás ellen. Az újhelyi prédikátort támadták: »Er ist ein arroganter Mann! er glaubt an Jesus Christus nicht, er predigt uns aus, er lehrt privatim grichische und jüdische Mädchen mit unsern Mädchen«. Kazinczy az áskálódók érveire eképen válaszolt: »Wie? Siestossen sich über diese simultanea institutio? Wäre meine Tochter hier, ich würde sie mit dieser Jüdin lehren lassen, denn es ist eines der besten Köpfe und unser Kaiser hat ja neulich einen Winterberg(er) Juden mit dem Conseillertitel beehrt. Er sollte sie auspredigen, da er ein neumodischer Prediger gespöttelt wird. Dieses war meine Antwort.»¹⁰⁸ Egyéb-ként Kazinczy kislányával, Eugeniával, kapcsolatban egy kedves zsidó vonatkozású jelenetet örökített meg Kis Jánoshoz írt

¹⁰² Erdélyi Levelek 255. l.

¹⁰³ Kaz. Lev. V. 55. l.

¹⁰⁴ Kaz. Lev. XX. 509. l.

¹⁰⁵ Kaz. Lev. XVII. 533. l. és a jegyzet.

¹⁰⁶ Magyar Kurir 1821. II. 17. szám.

¹⁰⁷ Magyar Kurir 1821. II. 23. szám. (Magyar Pantheon 336. l.) — Kazinczy az Eszter könyvéből (6, 9.) vett idézetet a bihari követ megválasztásá-
val kapcsolatban is használja. (Kaz. Lev. V. 408. l.)

¹⁰⁸ Kaz. Lev. XII. 401. l.

levelében. Eugenia néhány nappal táncvizsgája után »az uczán ment, kísérve egy Felvigyázótól; s ez azt mondja, hogy a Zsidók és Zsidónék körülfogák, s elragadtatva emlegették, mint tánczolt a theatrumon, hol ők is jelen voltak, s azt kérdik a Felvigyázótól, hogy a szép gyermekben van-e öröme szülejik-
nek».¹⁰⁹

Kazinczy részletesebb képet csak egy ízben rajzolt zsidóról. A már említett Kästenbaum Márton pelejti árendás zsidót Kazinczy ugyan nem ismerte személyesen, sohasem beszélt vele, de gyakran látta botorkálni Ujhely utcáin. Az öreg zsbivásáros tudatlan volt és fukar. Egész életében koplalt, rongyosan járt és állandóan azon sopánkodott, hogy nem tud majd megélni vénségében. A nyolcvanéves, özvegy és gyermektelen zsidó fiatal korában apró portékákat árulgatott, majd egyre nagyobb jószágokat vett árendába. Amde emelkedett és tiszteletreméltó gondolatok éltek az ébenséggel nem dicséretes emberi tulajdonságok mögött, s ez akkor derült ki, midőn báró Vay Miklós zemplénnemegyei alispán jelenlétében felbontották a végrendeletét. A pesti újságok Kazinczyt kérték fel, hogy tudósítsa őket a testamentum tartalmáról. Az író hírlapi cikkében nem említi fel Kästenbaum kicsinyes vonásait: »Nem örömet hazudok, még ártatlanul is, s elmondám, hogy ez a magasztalt ember lelki művelés nélkül vala; de azok, a kiknek akaratjokat tisztelnem kell, úgy kívánák, hogy ezt hagyjam el. S így kénytelen valék engedni».¹¹⁰ A tudósítás már euphemisztikus tapintattal érinti csak Kästenbaum fukarságát; »sanyarúan bána magával, mind holtig, mind ifjabb esztendejiben; inkább megszokásból talán, s egy néki saját izlésből, mint fősvénykedésből vagy philosophiából.« A végrendelező vagyonát a zsidó iskolákra, a rabbik jövedelmének gyarapítására, a katolikus, református és orosz kórházakra hagyta. Az elmeháborodottak intézetének 20,000 forintot rendelt »noha nem tudja, úgymond, ha oda fognak e Zsidók felvételni, vagy nem». A zsbivásáros zsidó végső akaratával a legnagyobbak sorába emelkedett: »Megyénk, írja Kazinczy, ditsekdedve fogja mindég emlegetni a Jékelfalussy József, Báró Sennyei János és Gróf Csáky László neveiket...; s ezeknek neveik mellett most emlekezetben fogja tartani a Kästenbaum Márton Zsidóeit is.»¹¹¹

¹⁰⁹ Kaz. Lev. XI. 442. l.

¹¹⁰ Kaz. Lev. XXI. 210, 212. l.

¹¹¹ L. 68. jegyzet. — Kästenbaum Mártonról és végrendeletéről. Ben-Chananja 1860. 380 II.; Knöpfler Sándor: A sátoralja-ujhelyi statusquo izr. anyahitközség népiskolájának története. S. A. Ujhely 1896. 6. II.; Goldberger Izidor, M. Zsidó Szemle 1909. 122. II.

A zsidóság szenvedése, multja, küzdelmes élete a hithűséget szimbolizálta Kazinczy szemében. Tudta, mily keserves megpróbáltatást jelent számukra a vallásukhoz való ragaszkodás. Barátai között is sokan voltak még, kik öröklött előítéletből megvetették a zsidókat. Berzsenyi Dániel még a betyárokat is óvni akarja tőlük, mert félni lehet, hogy a zsidók »napról napra szorosabb szövetségbe keveredvén zsványainkkal, azokat még olly rablásra is vezetik, millyenekről azok gondolkodni sem tudtak volna...»¹¹² Ezek a fájdalmas megbélyegzések azonban nem ingatták meg a zsidók vallásszeretetét. Kazinczy a maga meggyőződéses, rajongó protestáns hitéhez oly göresösen ragaszkodik, mint a jeruzsálemi zsidó a magáéhoz,¹¹³ sőt, amint írja »annak, hogy Kálvin tanítványa vagyok, sok kárát vallottam — a kárt a világ értelmében vévén, de ha hitem mián olly károkat kellene is szenvednem, mint a zsidó szenved a magáért, még sem változtatnám meg».¹¹⁴ A hitehagyást rút emberi gyengeségnek tartotta: »A betsületes ember minden Religio nevezeti alatt megfér; s 100 Convertita között nints egy, a ki vagy magát, vagy azokat a kikhez állott, vagy mindkettőjüket meg ne tsalná. Legkevesebbet vesz az a felekezet, a mellyet a Proseltya elhagy».¹¹⁵ A vallásцерélő iránt megrendül a bizalma. Nem hisz sem a komolyságában, sem az őszinteségében. Friedrich Schlegel: »Most a magyar nyelvből vesz leczkéket, hihetőleg úgy fog fellöle irni, mint az Indiai nyelvről írt — a Mendelssohn leányát vette-el, s Rómában pápistává lett».¹¹⁶ Hogy Kazinczy lelkében tényleg ott élt a lebecsülés érzése a vallásváltozatokkal szemben, ezt világosan kifejezésre juttatja az alábbi megjegyzésében. Igazságtudatát nem befolyásoltatja semmitől. Véleményét még akkor is bátran, őszintén megmondja, ha történetesen kitért zsidó az, akire bírálata vonatkozik. Alaptalanul hiszik róla, hogy antikatólikus. Talán azért »mert Superint. Szilágyi felől azt hirdetem, hogy 1750 körül már metricus verseket dolgozott. De én ezt mondanám, ha Superint. Szilágyi az a Jeruzsálemi Lábe Leo Rabbin volt volna is, a ki X. br. 13 d. Rómában megkeresztelkedett».¹¹⁷ Horváth Adám egy alkalommal tréfás hangon arról értesítette Kazinczyt, hogy »egy meglehetősen iskolai tudományú fiatal Zsidó» előtte »kijelentette szándékát, hogy ő ke-

¹¹² Berzsenyi D. összes művei. Kiadta Döbrentei Gábor. 1842. II. 365. l.

¹¹³ Kaz. Lev. XI. 112. l.

¹¹⁴ Kaz. Lev. IX. 269. l.

¹¹⁵ Kaz. Lev. II. 126. l.

¹¹⁶ Kaz. Lev. VII. 78. l.

¹¹⁷ Kaz. Lev. XVI. 313. l.

resztyén szeretne lenni; s kérdezte, hogy mellyik vallást» javasolja neki. Horváth így járt el: »azt feleltem, hogy a millyen a vocatiója: Ő ki nyiltan megfelelt, hogy azért tserél, mert szégyenl zsidó lenni: No hát mondám, Pápista légy...» Utóbb pedig, midőn Zsolnai Dávid püspökkel találkozott és ez újból téríteni akart, Horváth így szólt hozzá: »én már állítottam magam helyett insurgenst».¹¹⁸ Kazinczy a kitért zsidóval üzött tréfát örömmel hallotta: »Gyönyörű! igen gyönyörű a mit a Zsidóból pápistává lett emberrel tevél».¹¹⁹ Ebben a felkiáltásban vezetőddött le Kazinczy minden emberi megvetése. Lelkiismerete szerint a gyáva zsidó megérdemelte a gúnyüzést, mert ő maga sohasem tudta volna megtenni ezt a lépést és mert senkit sem tudott gyűlölni a hite miatt. Mindegy volt előtte, ki milyen vallást követ: »Születés vétke, ha véték, hogy ez nem amaz, s az nem emez».¹²⁰ És ez a meggyőződése egyetemlegesen minden felekezetre vonatkozott: én a »Zsidók s Mohamet Religiója eránt is tisztelettel vagyok».¹²¹ Kazinczy a maga vallási felvilágosodottságát ebben a határozott hangú megfogalmazásban rögzítette meg: »Legyen szabad hinnem, vallanom, a mit akarok, az az, ne kérdje senki mit hiszek, s ne legyen bántásom azért, hogy nem vizet öntenek a fejemre, hanem praeputiomomat vágják el».¹²²

IV.

História vagy mordál. — Kazinczy és a biblia. — Kazinczy mint exegéta. — Bibliai képek és hasonlatok.

A XVIII—XIX. század fordulóján a magyar szellemi életben Kant filozófiája vezérszerepre jutott. Miként Németországban »még a társaságos mulatságokban is tsak Kántul beszélének»¹²³ úgy a magyar antikantianusok megállapítása szerint nálunk is »átok vala azon a ki akkor mert Kánt ellen szóllani».¹²⁴ Minden sorát, szavát imádni kellett és ha »valaki ellene szóllott, azt oktalannak tartották».¹²⁵ Kant vallás-

¹¹⁸ Kaz. Lev. XII. 128. l.

¹¹⁹ Kaz. Lev. XII. 147. l.

¹²⁰ Kaz. Lev. XIII. 96. l.

¹²¹ Orpheus I. 6. l.

¹²² Kaz. Lev. IX. 80. l.

¹²³ Ruszek József: A filozófiának rövid törtériája. Veszprém. 1811. 306. l.

¹²⁴ Rozgonyi József: A Pap és a Doktor a sinlődő Kant körül... 1819,

¹²⁵ Tud. Gyűjt. 1817. III. 100. l.

bölcselete az erkölcs eszméjén épült fel. A königsbergi filozófus a dogmák értékét morális tartalmukhoz mérte és a biblia magyarázásában az erkölcsi szempontok érvényesítését követelte. Kant tanításai rohamosan terjedtek magyar földön, s vallási nézetei hamar átszivárogtak az iskolák falai közé is. A helytartó tanács már 1795-ben megtiltta, hogy a királyi iskolákban Kant szellemében oktassák az ifjúságot.¹²⁸ A reformátusok intézeteiben szabadabb útja volt a kanti morálfilozófiának. Pedig mind a katolikusok, mind a reformátusok tiltakoznak az új világnézeti áramlat térhódítása ellen. A katolikusok szerint a história becsmérlésének alapját Kant vetette meg. Rendszerében az erkölcsöség minden józan religió lelke, és ha az emberek gyarlósága miatt nem árt is tiszteletben tartani a szent könyveket, mégis: »csak azon legyenek a tanítók, hogy ahhoz, a mi historicum magokat ne kössék, hanem mindent ha erőltetve is, csak a Morálra húzzanak, s így elkészítvén a híveket a pusztá morál követésére, a positivumokon ki lehessen adni». Kant tudatosan végezte a maga romboló munkáját. Láttá ugyanis »hogy a sz. Irás szavai igaz értelemben meg nem egyeznek az ő erkölcsi systémájának különös állításáival, és azért kívánta volna behozatni a morális magyarázást; mert már így könnyű volt volna akár-melyik helynek (locus) nyakán tekeríteni s azt a maga értelmére vonni».¹²⁷ A protestáns antikantianusok is egyházzellenesnek tartják Kant vallásbölcseletét, mert »mikor a Kantianer azt sürgeti, hogy minden Dogmákat a Morálból kell postulatálni, akkor a Keresztyén Vallásnak ássa a vermet, mely tsalahatatlan historiai dátumokon épül, és a melyeknek némely Dogmái a Morálból le nem hozhatók, de azzal nem is ellenkezők...»¹²⁸

Kant morálfilozófiai gondolatait Márton István ültette át elsőnek magyar földre. Ő »állott ki legelőször szerencsétlenül a Kant böltességéve! a Magyar Közönség eleibe».¹²⁹ Helytelenítette, hogy a vallásoktatás a bibliai történetek vezérfonalán halad,¹³⁰ és ezért morális katekizmusában a tanúbizonyosságokat nem a szentírásból veszi. Már csak azért sem, mert a gyermekéssz még nem alkalmas arra, hogy akár a bibliát, akár annak napkeleti stílusát megértse, vagy a szent könyvek bizonyító helyeinek erejét felfogja. Műve »a Mindenes Morálnak (Doctrina

¹²⁶ Ruszek József: i. m. 366. l.

¹²⁷ Egyházi Értekezések és Tudósítások. 1821 III. 88. l. és 1822 I. 22. l.

¹²⁸ A Kant szerént való filozófiának rostálgatása levelekben... Pozsony. 1801. 115. l.

¹²⁹ U. o. 110. l.

¹³⁰ Márton István: Keresztyén theologiai Morál vagy erkölcstudomány. Győr. 1796. 785. l.

Moralis Universalis) Fundamentomos Rajzolatja» csak látszólag mülja felül a gyermek elméleti képességeit, Mert igaz ugyan, hogy a problémákat spekulatív alapon fejtegeti, csakhogy azok nem dogmatikai spekulációk, hanem olyanok »a melyeket a Philosophus a közönséges és pallérozatlan, mindazonáltal erkölcsi érzéssel tsakugyan bíró emberek szívéből vett ki: és így még az edgyűgyűek által is felfoghatók.»¹³¹ Márton tehát úgy vélekedik, hogy a 6—8 éves gyermekeknek semmit sem kell tudniok a bibliából, főlöleges emlekezetüket olyan dolgokkal terhelni, amik 18. század előtt Palesztinában történtek és amik természetes okoskodással meg nem fejthetők.¹³² Ez a nevelési program sokak ellenkezését váltotta ki, mert »a Naturalizmus, melyre a Kantianizmus és Pestalozizmus egyenes uton vezetnek, tiszta virtusra és erkölcsi szentségre nem nevelheti az embert...»¹³³ Kazinczy barátainak véleménye is megoszlott ebben a kérdésben. Szabó János szerint bibliai historiák nélkül haszatalan a dogmatika tudása. A vallást katekizmusból tanítani annyi, mint a botanikát Linné rendszeréből magyarázni és nem magából a természetből. Az igazságok szisztematikus oktatása a filozófiába és a matematikába való, nem pedig a válásba. A csodák nem gátolják a gyermekben a hívést, mert a gyermek helyesen megérzi, hogy ott, ahol egy hatalmasabb valóság munkálkodik, nincs helye a hitetlenségnek, még ha csodás is az.¹³⁴ Kis János felfogása racionálisabb. Attól tart, hogy a csodás történetek könnyen hiszékennyé teszik a kevésbé értelmeseket és babonáságot tenyésztenek. A veszedelmet az exegezis alkalmazása teszi elkerülhetővé. A szent történetekből maradjon el minden, ami a tudós exegezis szerint csoda és erkölcsi tendencia nélkül való.¹³⁵ Guzmics Izidor a keresztény pozitívizmus álláspontját vallja. Célt vesztett dolog a vallási nevelést arra az időre halasztani, amikor a hideg ész trónja előtt bírálgatja a fiatal szív, mert a religió a szív ügye elsősorban s csak azután az észé.¹³⁶

Kazinczy nemcsak elméletileg kapcsolódott bele kora időszerű problémájába, hanem elgondolását formába is öntötte. Felfogásának megértéséhez az író és a biblia viszonyának

¹³¹ U. a.: Keresztyén Morális kis Katekizmus a Helvétziai Vallástételle megegyezőleg... Bécs. 1817. XX. és XXIV. l.

¹³² Tud. Gyűjt. 1817. I. 86. l.

¹³³ Folnesics Lajos: Kant, Fichte, Schelling és Pestalozzi. Tud. Gyűjt. 1817. V. 64. l.

¹³⁴ Kaz. Lev. XX. 399. l.

¹³⁵ Kaz. Lev. XX. 116. l.

¹³⁶ Kaz. Lev. XIX. 542. l.

ismerete adja meg a kulcsot. Kazinczy gyermekkorának nagy élménye volt a biblia. A szentírási történetek olvasásával indult el a német nyelv meghódítására: »A német bibliában gyönyörűséggel olvasgattam azokat a tüzes prófétákat, még mikor nem parancsolták is.«¹³⁷ Önéletrajzi visszaemlékezéseiben hasonló lelkesedéssel szól szentkönyvi tanulmányairól: »Elragadtatva érzem magamat a próféta (Esaiás) munkájának szépségei által, és mivel a nyelvet nem értem a hogyan illet, kivitem az atyám magyar bibliáját, s most éjjel nappal a prófétákkal mulattam magamat.« A prófétai könyvek mellett leginkább a történeti elbeszéléseket kedvelte: »az új-testamentom történeti könyvei, és még inkább a mit az ó-ban találtam... kedves olvasásaim maradtak szinte öreg napjaimig.«¹³⁸ Bibliái tudására büszke volt. A szentírási idézetek, hasonlatok néha olyan sűrűn tölultak a tolla alá, hogy szinte úgy érezte, mentegetni kénytelen magát: »Meggyszállott a Sz. Írásbeli helyek citálásának lelke.«¹³⁹ Lényegesnek tartotta az általános bibliái tájékozottságot minden művelt embernél, bár helytelenítette azt a vélekedést, hogy Omár kalifa példájára a korán-tudáshoz hasonlóan azt higgyük a bibliáról: aki még megtanulta, az mindent tud.¹⁴⁰ Ő maga nem állott a kinyilatkoztatás alapján, Indifferentizmust, baylei protestantizmust vettek a szemére, pedig Kazinczy a materializmus érintésével a deizmus eszméiben keresett megnyugvást: »En religiosusabb s egyszersmind vallástalanabb embert magamnál nem ismerek. Vallástalanannak magamat abban nevezem, hogy a mit mások olly erős hittel hisznek, én hinni nem tudom. Hogy hihetném a mitől az eszem borzad? hogy hihetném hogy az igazság Istene azt kívánhatná igaznak tekintetni velem, a mit az ő-általa adott ész és okosság nem igazságnak kiált, hanem tévedésnek, hazugságnak. Valóban az Isten azt nékem tiszteletlenségnek nem veszi.«¹⁴¹ És mégis, e vallomás ellenére is azt hirdeti, hogy a biblia és az ész nem zárja ki egymást: »az ész és a szent könyv... soha egymással ellenkezésben nincsenek.«¹⁴² Racionalizmus nem tagadja meg a bibliát. Ellenkezőleg: Kazinczy nagyon

¹³⁷ Kaz. Lev. XX. 189. 1.

¹³⁸ Pályám emlékezete. 13. II.

¹³⁹ Kaz. Lev. VII. 82. 1. — A forráshelyeket azonban nem tudta mindig pontosan megjelölni. A „litera occidit: spiritus vivificat“ szállóige (Pál levele a korinthusbeliekhez II. 3, 6.) lelőhelyéről tüzetes felvilágosítást kér Somosy Jánostól (Kaz. Lev. XXI. 382. 1.)

¹⁴⁰ Kaz. Lev. XI. 429. 1.

¹⁴¹ Kaz. Lev. XXI. 218. 1.

¹⁴² Kaz. Lev. XII. 66. 1.

is közelérezte magához a szentkönyveket. Az a véleménye, hogy a bibliának egy része poézis és a szentírást csak a költői szépségek iránt fogékony lélek magyarázhatja szerencsésen. A bibliában még a történeti és didaktikus részeket is tele vannak képekkel és érzelmi ábrázolásokkal, és ép ezért: a bibliát »senki nem érti meg, nem alkalmazhatja, a ki előtt a képzelésnek ez a módja idegen.«¹⁴³

Kazinczy a bibliának jelentős szerepet juttat a gyermeklélek kiművelésében, általában: az ifjúság erkölcsi nevelésében. Hibáztatja a fiatalok vallástalanságát: »Ifjainknak közönséges vétke, a vastag Irreligio... Nincs előttük semmi szent, semmi tiszteletes.«¹⁴⁴ Voltaire némely munkáját nem szívesen látja a kezükben: »En nem mondhatnám, hogy nagy Antimaterialista vagyok, de irtozom mikor azt látom, hogy a fiatal ember materialista.«¹⁴⁵ Arra kell nevelni a gyermekeket, hogy istentől tisztelettel, szeretettel és bizalommal függjenek, hogy mindazt, amit az isten parancsol, kételkedés, vizsgálódás nélkül teljesítsék, mint Kant tanítványai a morális »kell«-t. A szülők végzetes hibát követnek el, ha vallástalan filozófussá nevelik gyermeküket. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a filozófia nem lehet tényező az erkölcsi eszmék megismerésében.¹⁴⁶ A gyermekszív első benyomásait a bibliából nyerje: »Gyermek semmi jobban nem kezdheti a tanulást, mint Bibliái Történeteken s elébb még, mint iskolába küldetnek.«¹⁴⁷

Budapest.

(Folyt. köv.)

Dr. Zsoldos Jenő.

¹⁴³ A szép tudományok befolyása a felsőbb tudományokra. Erdélyi Museum. 1815. IV. 17. 1.

¹⁴⁴ Kaz. Lev. XVIII. 203. 1.

¹⁴⁵ Kaz. Lev. IX. 78. 1.

¹⁴⁶ Kaz. Lev. XV. 536. 1.

¹⁴⁷ Szent Történetek az ó és új Testamentom könyvei szerint. Sárospatak. 1831. Előszó.

A kazár probléma.

Hosszú szünet után néhány új tanulmány jelent meg a rejtélyes kazár népről. Az egyik a *Baschmakoff* tollából a *Mercur de France* m. é. júliusi számában olvasható (*Une solution nouvelle du problème des Khozars*), mely felöleli az egész kérdést; a másik *Mandel Miklóse* (József Khazár király válaszelevelének hitelessége, Pécs 1929. Dun. egy. ny.), mely főként avval a levéllel foglalkozik, melyet állítólag József kazár király irt az andalúziai Chaszdáj Ibn Saprut tudakozó irására válaszul, s ahol a probléma egyéb oldalai csak mellékesen vannak ugyan vázolva, de legalább röviden érinti a kabar kérdést is. Egy harmadik értekezés a Poznansky emlékkönyvben héber nyelven jelent meg *Dubnowtól* (1929). Ezt dr. Friedmann Dénes már ismertette a Magyar Zsidó Szemlében.

Magyar szempontból fontos Baschmakoffnak az a kísérlete, mellyel Kazárország fekvésének és a nép nemzetiségének tárgyához igyekszik közelebb férni.

A „Magyar Honfoglalás Kútffi“ c. millenáris munkában bőven találkozunk olyan értesítésekkel, hogy a két nép között, — régebbi, rövidebb (valószínűleg területi és hatalmi érdekekbe vágó) viaskodások után — szomszédoknál szokatlan jóviszony fejlődött ki.

Ha a kazárok aránylag bő eseményes történetén és különös vallási körülményein kívül: nyelvükről, földrajzi és ethnikai viszonyaikról is volnának hasonló értesüléseink; ha továbbá nagyfokú műveltségükhöz mért egyéb emlékeik is fel volnának tárva, akkor valószínűleg sokat tudhatnánk meg a magyarságnak is a honfoglalás közvetlen megelőző, viszontagságos állapotáról, nyelvéről, vallásáról és egyéb történetéről.

E kutatások megindulásának Baschmakoff abban látja legfőbb akadályát, hogy a kazárok költözéseinek étapejait, de még birodalmuk összeomlása előtti lakóhelyét is eddig pontosan nem ismerjük. És valóban míg a Millenáris történeti mű a Volga és Dnieper közé határolja e birodalmat és más történetirók is, — inkább önkényesen — az alsó Volga egyéb tájaira helyezik őket, addig Kohn Sámuel (Héber kútff. és ad. M. O. tört.-hez Bp. 1881), és Mandel M. is a József-féle *Válasz* adatai alapján akarván a hely

kérdését megfejteni — nem jutnak határozott állásponthez. Sőt Mandel, részben éppen ez adatok miatt veszi tagadásba a *Válasz* hitelességét, „abszurd állításnak“ mondván a király levelében azt, hogy országának három „birodalomszerű fővárosa“ lett volna. A *Válasz* tévedése szerinte, Ibn Fadhlán és Maszudi tudósításainak félreértésére vezethető vissza. Mandel tovább is megy, mikor e forrásokkal és a *Válasszal* szemben még azt is kétségbe vonja, hogy a kazárok a kereskedelmen kívül földmiveléssel is foglalkoztak volna behatóan: „mert hiszen a *Karicin*-tól a Volga alsó részeig terjedő terület, — a Khazárok tulajdonképeni lakhelye — sós, semmit sem termő, földmivelésre alkalmatlan terület“ és a földmivelés „csak a *Don* vagy *Tereh* melletti területeken lett volna lehetséges.“ Az arab írót (s a *Választ* is) a konkurenciától félő kazár kereskedők tévesztették volna meg ennyire!

Evvel szemben Baschmakoff a hitelesnek vallott *Válasz* méreteit úgy fejtí meg, hogy (nyilván a felsorolt adófizető népek határainak tekintetbe vétele nélkül) csak a szorosabban vett „királyság“-ra vonatkoztatja a megadott méreteket; melyek kiindulópontjával nem a Volga torkolatán épült *Atel*-t, hanem a nyári székhelynek bizonyuló *Mojarskáját* veszi (= *Madjary*) a Keleti Manyes folyó partján. Ez a székhely, a Volga torkolatától délre, éppen a *Terek* folyóig és a Káspi tengertől nyugatra felmért négyszög kellős közepére esnék, igen termékeny területre, mely pontosan megfelel az adott méreteeknek.

E méretekhez képest a *Firkovics*-féle második kézirat (ed. Harkavy: 1875) *Úgrú* folyójában a *Terek*nek látja kazár megfellelőjét (ennek öble ma is *Agrakkan*); a kéziratnak azt az értesítését pedig, hogy a *Buzan* folyó az *Úgrú*-ból szakad, a *Szolkának* és a *Tereknek* felső mellékfolyására: a *Molkára* érti. Ez oly közel éri a *Szolka* (*Buzan*) forrásvidékét, hogy „a tavaszi áradások idején egy osztatlan víztömegnek tetszhettek.“

E megállapítás után, szerinte megindulhatnak végre az ásatások, melyek hivatva lesznek fölfogását igazolni és fényt deríteni a kazár nép kiletére.*)

*)Az ásatásoknak pl. a Volga torkolatánál: *Atel* (*Itil*) -nél eddig sem állta útját semmi és nyilván nem a topográfiai tájékozatlanság, hanem közömbösség késleltette.

A Volga torkolatnak egyik ága ma szintén *Buzan* nevet viselvé, ebben a kazár nyelvnek egy maradványát látja és alább tárgyalandó céljához képest, egyrészt *Ezékiel* próféta *Bazan* folyó nevével azonosítja azt, másrészt a cirkasz nyelvnek egy „folyót” jelentő szavával: *psé*.

Már ez az egy példa is óvatosságra int B. szófőjtő eljárásával szemben, melyre pedig, igen bonyolult uton, többször egyéb eredményeit is alapítja.

Azok a „párhuzamosan haladó iskolák”, melyek Németországban, a praearianus ázsiai népeket *alarodianus* és *kázi* (Hommel és Wirth), Oroszországban pedig *jafeti* névvel illetik (Marr), és amelyeknek Baschmakoff hívéül szegődött, azt remélik, hogy a tagadhatatlanul gazdag és napról-napra gyarapodó keleti leletekből elvett előkerülő nyelvi anyag (összevetve régebben ismert forrásokkal), máris eltájékoztathat bennünket (négy- és ötezer évnny messzeségben) a kelet ősi népeinek tömkelegében.

Igy B. néhány szó és jel alapján — bár igen szellemesen — praearianus népnek mondja a kazárokat, rokonnak más protokaukázusi és protoanatóliai népekkel, melyek között ott találjuk a hittitákat, a cirkasz, csecsen, lezgiai és osszét népet, továbbá, az (áriai vegyülék) kurdokat és örményeket is.

A kazár népet a keleti források szerint, történeti multjának első felében (K. u. 200—600-ig) szakadatlan érintkezések fűzik az örmény síksághoz, az Aras völgyéhez, Azerbeidjan és északkeleti Perzsiához. Ettől fogva az 1000-ik évig ezek a kapcsolatok folyton gyűrűlnek és végleg el is tűnnek; — miközben a kazarak ázsiai, Kaukázuson inneni őshazájukból a Kaukázuson túlra: a Volga mellékére szorulnak. De ez a délről északra haladó menet bizonyítja legjobban praeariai voltukat.

E költözési iránynak megfelelően fővárosaik is változnak: *Belendjer*, *Semender*, *Madjar* és *Itil*. Ez állomások jelzik ezuttal a kalifátussal folytatott háborúik sorsát. A Volga felé haladtukban találkoznak ural-altaji fajokkal, kiket maguk elől tovább űznek (a *Válasz* szerint is országukat a *Venenter* (*bolgár!*) néptől foglalták volna el). Az újabb források aztán lassan el is felejtik a kazároknak a Kaukázustól délre eső kapcsolatait, melyekre már csak itt-ott utal egy-egy név, mely a kazaroaktól tapadt a tőlük

elhagyott országokra. Így Roger Bacon 1265-ben a Krimai Soldáját *Cassaria* néven említi; *Bakaj* arab geográfus pedig még a 15-ik században is úgy említi a Kura vidékét: Kazárok földje.

Az arabok folytonos támadásai oda magyarázhatók, hogy az izlám terjedésének a Kaukázustól északra eső népek felé, a kazárok állták útját. Részben innen fejthető meg a kazárok idegenkedése az izlámtól, míg a kereszténységtől talán konstantinápolyi befolyásoktól óvakodva tartózkodtak.

De nemcsak tudatos politikából szított e nép felsőbb rétege a zsidó valláshoz, hanem, mert más kaukázusi és Volga melléki népekhez hasonlóan, (I. Kohn Sám: A zsidók tört. M. o.-on 9, 19. 0.) itt is majd kétezer éven keresztül zsidó befolyások érvényesültek, még pedig kevésbé vallásiak, mint kulturális és ethnikai természetűek. Ezeknek a távoli zsidó behatásoknak emlékét máig is féltékenyen őrzi vallásában, egy kicsiny transkaukázusi harcias nép, mely egy iránítájszólást beszél, de amely feltűnő brachykephal jellegénél fogva hittita-rokon maradéknak bizonyul.

Ezek a néprajzi és történeti vonatkozások jobban megállják helyüket, mint Baschmakoff *nyelvi* bizonyítékai. Ezeknek tarthatatlan voltára álljon itt még egy példa: A fenti adattal kapcsolatosan, (*Bazan*) Ezekhiel próféciájában gog és Mágog ellen (38. fej. 1-3. és 6 v), találja a *Mesek* népvénet. Ezek szerinte az ékirások *mushki*-jai, kik azonosak volnának a K. e. 6. sz. beli „Mosseyneuk” néppel. Strabo „*Chorzen*”-nek nevezi a felső Kura balpartját, ennek északi határhegyei: *Moschici montes* a *Mesek* népvénet őrítették volna meg. A névváltoztatást id. Pliniusnak evvel a mondatával véli bizonyítottnak: „A szkíták a perzsáknak *Chorzari* nevet adtak”. Ezek a nagyon elszórt adatok nem lehetnek elegendők arra, hogy a Kazárok történetelőtti koráról némiképp is tájékoztassanak.

A József-féle *Választ*, már a vele egykorúnak vehető *Al-Barseloni*, (1100 körül) is ismerte (más azóta elveszett hasonló „*Válaszok*” mellett) és nem tartotta hitelesnek. Annál kevésbé tarthatja annak Steinschneider (*Die Geschichtsliteratur der Juden*, Frankf. 1905), bár még nem volt tudomása az azóta előkerült önálló geniza-töredékről (Schechter 1912) és az itt említett *Al-Barseloni*-féle tudósításról sem, melyet 1924-ben Sz. Assaf közölt. *Mandel* éppen

ez utóbbi forrásokkal összevetve mutatja ki a *Válasz* apokrif voltát, de kiemeli, hogy legfeljebb 120 évvel lehetvén későbbi keletű, mint a Chászdáj levele, a kazár népre vonatkozó értesítései igen fontosak, de annyi értékük még sem lehet, mintha kazár embertől és különösen a királytól származnának. Mindezeket Baschmakoff nem veszi figyelembe és nem veszi észre azt sem, hogy Joszippon, ki jó néhány évvel Chaszdzáj levelének kelte előtt írta zsidó krónikáját, jobban van értésülve, mint a *Válasz* királya, amennyiben a nála is kazárokkal egyszármazású „Togarma“. ivadékok közül: *Ungár, Bulgár és Porczínák* (bessenyők)ről már tudja, hogy a „nagy folyó mellett laknak, melynek neve „Dubni“.

Baschmakoff a *Válaszban* felsorolt 10 rokon törzs közül nyolcat *Alarodian*-nak tart és *Joszippon* szerinte csak „indirekte“ volt értesülve: „il croyait à une pluralité des peuples turco-finno is dans la descendance de Thogarma, d’où la version moderne est probablement sortie“!

Azt, hogy *Gomboc Z.* e tárgyra vonatkozó nézetéről is tájékozva legyen Baschmakoff, még kevésbé lehet kívánni. (M. Ny. 7: 18). Gomboc két kazár nevet vesz szemügyre és abban állapodik meg, hogy azok nem csuvas, hanem köztörök típusú nyelv sajátjai. Az egyik maga a *kazár* név, mely ha tör. „kóbor“ jelentése találna is, habár e nép igenis költöző és tanyázó természetűnek bizonyul (l. erre a *Választ*), mégsem lenne szükségszerűen kazár eredetű, sőt valószínűbb volna, hogy török szomszédaitól származik. A másik fővárosuknak *Ibn Rosteh* és *Gardizínál* előforduló, Vámbéry és Marquarttól *sarig-sar-ra* emendált neve (fehér város). Ennek első fele török eredetűnek látszik és magában véve; biztosabb alapot nyújt, mint Baschmakoff összes feltevései, de döntő bizonyítékul még sem szolgálhat. Egy másik „fehér város“ a Don és Donec összefolyásánál a mai *Bjela Vjezsa*, megfelelne ugyan a tör. *Sarkel* orosz fordításának, ez azonban a *Válasznak* Firkovics-féle változatában az adófizetők közt van felsorolva és több mint 50 farsangnyira (majdnem 300 km.-nyire) esik nyugat felé a Baschmakoff által megállapított kazár határtól.

A kazár birodalom a 10-ik század vége felé — a folytonos harcokban felőrölve, már nem tud ellentálni ellenségei támadásainak és az egykor hatalmas nép a gyenge kiewi Ruszi-k martalékává

lesz. Ha *pekh*-jük vagy *khágán*-juk kézhez is kapta volna Chaszdzáj levelét, nem valószínű, hogy a folytonos harcokban fáradozó király ráért volna olyan derűs, nyugodt képet festeni népe boldog állapotáról és temérdek adófizető szomszédairól. Ezt különben még a *Válasz* is sejteti: Nem engedem, hogy a *Ruszi*-ok, akik hajókon jönnek, ezeken (t. i. a torkolatokon) átmenjenek; a szárazon jövő ellenségeiket pedig hasonlóképp nem engedem (a *Ruszi*-ok) országukba. Kemény háborukat viselek velük... (Kohn Sám. ford. id. m. 41. l.)

A kazár birodalom bomlásának már jóval korábban mutatkoznak jelei ott, mikor egyik, sorsával elégedetlen, fellázadt és legyőzött törzsüknek leválását a mind-gyengülő nemzet testéről, nem tudták megakadályozni. Constantinus *kabarok*nak nevezi őket, de a magyar helynevek között található *Kazár* nevek azt mutatják, hogy a régi népnév nem ment feledésbe. Viszont a *Kabar*-féle helynevek és a *Melich* tárgyalta *hontmegyei Kovár* s a *nyitramegyei Kovárc* (M. Nyelv 24: 246) nem vallanak feltétlenül „kabar“-okra.

Abban igaza van *Melich*nek, hogy „e terület a IX–X. században lakatlan volt. Ami gyér tót és német lakosság itt lehetett, az a betelepülők számához viszonyítva elenyészően csekély volt“. De a *Kabar*, *Kovár* stb. helynevek lehetnek magyar ősvallási eredetűek. Kiadásra váró munkámban a magyar helynevek jelentékeny részének vallási: *samáni* eredetét tudom bizonyítani, ami a magyar ősvallás külsőségeinek megismerésére és a magyar telepedés-történet sok fontos, vitás kérdésének megoldására vezethet. Doubletek, egyéb nyomós oklevélbeli bizonyítékok és a temérdek helynévi adat mellett valószínűvé tehető, hogy a magyar *Szunyog*, *Nyü*(*ved*) *Légy*, *Féreg*, *Bogár* és más efféle szók, valamint ezek szláv megfelelője: *komar*, horv. *komarac* (számos *Komárom*, *Komaróc*-félékben), azért olyan gyakoriak helyneveink közt, mert nagy erdőségek hijával a szent fákra aggatott áldozati bőrök és testrészek némely helyen feltünővé tették a bogarak, férgek elszaporodását és az evvel járó sok bajt. A kultuszhelyeknek ilyen „bogár“-t jelentő német elnevezése lehetett a *kabar* szó: úfn. *käfer* öfn. *kevar*, bajor-osztrák *këbar*, szlavon-horvát tájnyelvi *gëbar*. (Sőt valószínűnek tartom, hogy a magyar *bogár* szó maga sem egyéb,

mint egy ilyen „*gēbar*“-nak első hangzójában illeszkedett, meta-thesises formája).

A *kabar* kérdéssel újabban *Dr. Csetényi Imre* is foglalkozott (M. Zs. Sz. XLVII: 48) és arra az eredményre jut, hogy „a kabar a kazároknak nemzsidó felekezeti törzse lehetett“. Ez nagyjában el is fogadható, kevésbé a másik: „minden valószínűség szerint mohamedán“. Feltűnő azonban a sok *Zsidó*, *Sidó*-féle hely- és családnév a *régibb* oklevelekben. Ezt a szláv szót, épügy mint a „német“-et a kazárok és a magyarok is az oroszoktól kaphatták (v. ö. *Kohn Sámuel* M. Nyelvőr 10, 221), és így a fenti nevek eredhetnek a honfoglalás korából és jelölhették a 8.-ik: *kazár* (*kabar*) törzsnek némely zsidózó tagját vagy telepét. Eddigi hireink alapján t. i. úgy sem lehet, mint *Csetényi* teszi, a kazároknak zsidó vagy nemzsidó felekezeti „*törzsei*“-ről beszélni, hanem legfeljebb családokról. Hogy ilyenek voltak a kabarok közt, még pedig éppen a vezetők, az több mint valószínű. Ezek zsidósága azonban az új hazában nem igen lehetett maradandó, mert e vallás a kazárok e családjában inkább csak elvi jelentőségű volt és eltörpült a nemzeti, hódító faji jelleg mellett.

E családok épen a faji és hódító vonások miatt semmiképp sem olvadhattak össze az itt talált zsidókkal, habár ezek tudvalevőleg sokáig némi megkülönböztető bánásmódban részesültek.*

Ha a fentemlített „*Sidó*“-féle helynevek kazár telepek voltak, akkor a mondottak szerint a keresztény térítés idején áttérésük még könnyebben ment végbe, mint a többi kazároké vagy magyaroké, mert zsidóságuknak halvány emléke kívánatosá tette számukra Krisztus hitét, különösen, ha a kazárokat *török* népfajnak tekintjük (amit fent kétségbevitünk). Ez esetben ugyanis zsidózásuk miatt ki kellett rekedniök az akkortájt még *ősi érintetlenségüknek* bizonyítható samáni törzskeretéből, s ez számukra a 10. század első évtizedeiben, (mikor a nagyszerű eredményeket az a pogány ősök vallásának, (istenek segítségének tulajdonították) kényelmetlen lehetett.

Budapest.

Dr. Kallós Zsigmond.

* Még a kereszténnyé lett magyarok sem törekedtek ezek megtérítésére, annyira nem külön vallásnak, hanem elzárkózottságnak fogva kezdetben inkább csak külön fajnak tekinthették őket. Ellenben *csak* vallási különbséget láttak a rokonfajú mohamedánoknál, kiknek később sikerrel járt térítéséről bölcs törvény intézkedett.

IRODALOM

IRODALMI SZEMLE

Emil Ludwig: Schliemann, Geschichte eines Goldsuchers, Berlin-Wien-Leipzig (1932) 343lap.

Ez az érdekes könyv zsidó szempontból azért említésre méltó, mert Schliemannt ásatásaihoz a törhetetlen hit Homerosban vezette, noha ez hősköltelemény, mégis adatait igaznak vette, ellentétben a bibliakritikusokkal, akik eleve nem hisznek a Biblia történeti könyveinek. De van benne néhány, zsidót érdeklő adat is. Sch. könyv nélkül tanulta Homeroszt, a recitálás meghallgatásához egy szegény amsterdami zsidót fogott magának és fizetett neki azért, hogy őt meghallgassa. Török szokás szerint a menyasszonyt szimbolikus aranydarabbal vették. Hogy honnan jött ez a törökökhöz, azt nem tudom, de érdekes az, hogy ez analógia a zsidó házasságkötésnél évszázadok óta átadott aranygyűrűhöz (150 l). „Ohne seinen Glauben an Plutarch, hätte Napoleon seine Ziele sich nicht einmal gesteckt: ohne den Glauben an Homer hätte Schliemann Troja nicht einmal gesucht. Nur indem sich beide mit ihren Vorbildern gleichsam verbündeten, ja, in Stunden der Erhebung geradezu gleichsetzten, gelang es ihnen, ein vorgeschautes Bild zu verwirklichen“ (321 l). Más helyen majd bemutatjuk, hogy az ötven éve uralkodó Wellhausenianismust hogyan cáfolták meg [az ásatások és a régi keleti népek története.

*

Carl Gebhardt, Spinoza, Leipzig (1932), Reclam 145 lap.
Spinoza születésének 300-ik évfordulója a Spinoza-irodalmat jelentékenyen gazdagította. Igen kevés munka van, amely tudásra és népszerűsége a szóban állóval vetekedhetnék. G., kivel egyéb-

iránt Amsterdamban személyesen ismerkedtem meg, a jelenkor legnagyobb Spinoza-bűvára: kiadta Spinoza összes műveit, alapított Amsterdamban egy Sp. társulatot, megvétette a házat Hágában, ahol Sp. élete utolsó éveit leélte és ott egy Sp. muzeumot alapított. G. az első keresztény ember, aki Spinoza összes műveit kiadta, elődei Stern és Auerbach zsidók voltak. G. teljesen elfogulatlan, azt mondja, hogy az amsterdami községnek igaza volt, midőn Sp-t kiközösítette, a község annyira ment, hogy évjáradékot kínált neki. Eloszlatja G a legendát, hogy Sp. szegénységben élt, két barátja és tisztelője évjáradékot biztosított neki (összesen 500 forintot). Nem is volt aszkéta. Ideiktatok néhány mondatot: „Die Grundfrage, die Spinoza in seinem Selbstbekenntnis stellt, ist nichts anderes als die Frage: Was kann ich tun, um selig zu werden? Es ist die Frage des Menschen, der die Religion sucht. . . Spinozas Ziel (Baso és Deschartessal ellentétben) ist ein religiöses. Bei aller Trennung von Judentum ist Spinoza darin Jude geblieben, dass ein Leben für ihn ohne Sinn ist, das nicht in der Gottverbundenheit seine Sicherheit hat“ (40 l.). Sp. könyvtárában Josephus művei is meg voltak. (42 l.). Sp. a holland állam vezérével (de Witt) jó barátságban volt. De Witt halála után az egyik pamflet azt írta a Tractatus politico theologicusról: „Durch den abtrünnigen Juden zusammen mit dem Teufel in der Hölle geschmiedet und mit Wissen von Mr. Jan und seinen Spiessgesellen herausgegeben“ (64. l.). A döntő tény: „dass die eigentliche Zielsetzung Spinozas überhaupt nicht eine philosophische sondern eine religiöse gewesen ist, und dass darum allein die Einordnung in religiöse Zusammenhänge dem Charakter des Spinozismus entspricht“ (89. l.). „Dieser Charakter des Spinozismus als einer philosophischen Religion ist sicher im Ausgangspunkt Spinozas gegeben: als Marane war es sein Schicksal sich selbst die Religion zu suchen“ (91).

Mint ismeretes, Sp. a bibliakritika megalapítója. Bölcséletéből folyt, hogy az isteni kinyilatkoztatást tagadta. Isten mindenben jelen van, tehát minden tevékenységben és így nem állhat külön a világtól. (Bibliakritika 65. l.), A zsidók és a görögök a legvallásosabb népek(89). Goethe, Lessing, Herder, Schleiermacher s sok theologus spinozista volt. Mendelssohn tisztára akarta mosni Lessinget, az ő kebelbarátját, miről e könyvben nincs szó. A 127.

lapon vannak idézetek, melyek az *amor dei*-t mutatják. Kétségtelen, hogy *Leo Hebraeus* (Juda Abarbanel) munkája hatással volt Sp-ra. Erről e munkában szintén nincsen szó. *S. Seeligmann* az „Amstelodamus“ 1933. évi egyik füzetében a Spinoza és az amsterdami község ügyét az összes biográfusoktól eltérően állítja be. Philo az ókori keresztény bölcselet, Gabirol a középkori skolasztika, Spinoza az ujkori bölcselet megindítója. Mindháromban van misztikus elem. A zsidók is nagyban ünnepezték Sp. 300-ik születésnapját. Kérdés, hogy a zsidó vallás szempontjából helyén való volt-e? *Seeligmann* határozott nemmel felel. A Tractatus Theologico Politicus *Popovics* már régen lefordította magyarra. A művet a szerző kérésére kéziratban átnéztem és zsidó szempontból helyesbítettem, illetve kiegészítettem. Spinoza bibliakritikája majd szóba kerül még külön is cikkemben, melyet újabb keresztény tudósok munkáinak kapcsán e folyóiratban a *bibliakritika alkonyáról* fogok írni.

*

Jefim Schirmann, Die hebräische Übersetzung der Makamen des Hariri, Frankfurt a. M. 1930, 132 l. (Schriften der Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums. No. 37.) Bizományban M. et H. Marcus, Boroszló.

A héber irodalomban híres a Charizi „Tachkemoni“ című műve, amely verses prózában, azaz makamában van írva, vegyítve igazi versekkel. Ez a költői forma az arab költészet találmánya. A leghíresebb terméke Hariri makamái, amelyeket ugyancsak Charizi fordított héberre. Egyetlen egy kézirat létezik belőle, a Bodleianában. Ebből a nagyhirű francia orientalista, Silvester de Sacy 1822-ben kinyomatott egy makamát. Azután mások is kiadtak részeket, míg végre 1872-ben Thomas Chenery kiadta az egész művet angol fordítással. Azelőtt is, azután is sokan foglalkoztak a művel. Mindezekről beszámol Sch. és nagy alaposággal tárgyalja nemcsak ezt a művet, hanem az arabs makamákat is, t. i. Hariri előtt is voltak már makamák. A Chenery kiadása nem tökéletes. Sch. sok helyen a kézirat alapján javítja. Kívánatos lett volna a szöveg új kiadása, minthogy a Chenery kiadása nem igen hozzáférhető. Kétségtelenül anyagi okokból maradt el. A zsidó tudomány nagyon szegény. Sch. igen alapos munkát végzett, de azért azt mondja, hogy még sok maradt hátra.

A mű három fejezetből és négy mellékletből áll. A legfontosabb, úgy gondolom, az első fejezet, melynek címe: Bevezetés (5-24). Ebben tárgyaltnak: a nyelvezet, stilisztikai sajátosságok, arabismusok, szójátékok, képletes nyelv s egyebek. A második fejezet: Megjegyzések Chenery kiadásához (25-70). Ezt csak az olvashatja, akinek kezében van a Ch. kiadása. A harmadik fejezet: A makáma irodalom (71-87). Szerző maga azt mondja, hogy ez nem teljes, csak hasznos kezdet. A mellékletek eredeti címeikkel a következők: I. Neuhebräische Wörter und Wendungen in Harizis Übersetzung (91-94). II. Die Gedichte in Harizis Übersetzung (95-97). Alphabetisches Verzeichnis der Gedichte (95-97). Die Versmasse der Gedichte (92-100). III. Harizis Bildersprache (in vier Abteilungen: A. Die Natur. B. Das menschliche Leben. C. Eigenschaften und Empfindungen. D. Poesie und Bildung (101-110). Verzeichnis der hebräischen Maqamen-Dichter (111-132). Sch. a Brody H. által alapított és vezetett „Forschungsinstitut für neuhebräische Dichtung“ tagja. A jelen munkával szépen állított be.

*

Rubinstein S. M., A talmud szerkesztésének kutatásához; Kovno 1932, 64 l. (héberül: לחקר סדרו התלמוד).

A füzet két értekezésből áll. Az első azt mutatja ki, hogy a talmud szerkesztői különböző forrásokból merítettek. Ez bizonyos, csak azt kellene megállapítani, hogy korok szerint milyen volt a talmud, mondjuk pl. a 3-ik század vége felé. Valószínű az, hogy minden amóra nemzedéknek meg volt a maga talmudja, amely nemzedékről nemzedékre nőtt, körülbelül 550-ig, midőn a szaboreusok végleg lezárták, noha később is becsuszott egyik-másik kisebb dolog. A második értekezés arról szól, hogy a talmud szerkesztői egy amorának mondását az ő neve alatt oly tárgyról is hozták, melyről ő nem beszélt. R. ezt a feltűnő tényt bebizonyította. Egyik-másik állításban kételkedni lehet, pl. a 39-41 lap némely részletében.

A talmud szerkesztéséről Dr. Weiss A. (legutóbb Varsó, most Berlin) nagyobb munkát készít elő. A Hazofehben néhány részletet már közölt. Nehéz probléma oly múnél, melyet sok századig élő szóval tradáltak. Próza múnél erre nincsen példa a világirodalomban, beleértve a távol Keletet is.

*

Sinai Annuar de studii Judaice Redactor Dr. M. A. Halevy. Vol. V. Bucuresti 1933. 104+LIV. lap.

Ez az évkönyv ünnepi mű Dr. J. Niemirower főrabbi és szerző 60. születésnapja tiszteletére. Az első rész több nyelven, főképp románul, különféle értekezéseket tartalmaz, melyek közül a rendelkezésre álló térre való tekintettel csak néhányat emelünk ki: „Aegyptische Namen bei den Hebräern“ (Loewe), Moïse à la lumière de l'histoire (Galanté). Irtak még: Gaster, Strauss, Halevy és mások. Dr. Mark németül arról elmélkedik, hogy alámerül-e a zsidóság? *Theilhaber* már sok év előtt közzétett egy füzetet: „Der Untergang der deutschen Juden“, de az neki sem jutott eszébe, hogy a zsidók egyetemlegesen eltűnnek. A kérdés tárgyalása már zsidóellenes. A talmud azt mondja, hogy a zsidókat nem lehet kiirtani, mert, ha egy országban üldözik, megmaradnak a többi országokban. Goethe is azt mondta: Die Juden sind von ewigem Bestand. A héber részből kiemeljük a következőket: *Halevy*, a Mózesről szóló midrások, amiről már franciául is irt. *Reicher*, régi midrások alapjai a bibliában. *Fleischer J. L.* kiad. Ibn Ezra c. asztrológiai művéből egy részletet tanulságos bevezetéssel. F. Ibn Ezra specialista, a Hazofehbe is dolgozott. *Kaminka* néhány bibliai verset magyaráz és élesen kikel a zsidó bibliakritikusok ellen. Egyébiránt csak néhány van, kik arra a sokszor hangoztatott „christliche Wissenschaft“-ra adták magukat. Az ünnepi mű első kötete már előzőleg jelent meg, melyben magam is üdvözöltem az előkelő, nagyérdemű jubilánst.

*

J. H. Hertz, (Chief Rabbi), The Battle for the Sabbath at Geneva, Oxford 1932, University Press, 76 l., 4°.

Mint ismeretes, évek óta foglalkoznak Genfben a kalendárium megreformálásával, melynek lényege az, hogy a hét megzavartatnék, ha meg is marad azáltal, hogy az évet megtoldanák egy üres nappal. Azután újból kezdődnék a hét. Vannak persze más tervek is, de ez a legegyszerűbb. A zsidó vallás szempontjából ezek a kísérletek a szombatot súlyosan érintik. A Chief Rabbi a fenti iratban összefoglalta a zsidóság aggodalmait, illetőleg tiltakozott.

A gyönyörűen kiállított munka címlapja előtt diszül ott van a két birodalmi főrabbi Hertz és Israel Lévi arcképe.

A zsidó delegáció a népszövetség 1925. és 1931. értekezletén vett részt. Szerző mindenről beszámol, meggyőzően érvel, illusztrálja munkáját azon férfiak arcképével, akik az ügy körül érdeket szereztek, kik között nemzsidó is van. Érdekes olvasmány. A munka különnyomat az angol zsidó történelmi társulat kiadványából (Transactions etc.). Itt említem meg, hogy a Chief Rabbi az elmúlt Peszachkor megható beszédet tartott a német zsidók sorsáról Egyiptom és Németország címmel. Nagyon tapintatosan és igen elmésen.

*

Zum vierzigjährigen Bestehen der Israelitisch-theologischen Lehranstalt in Wien. Zugleich Jahresbericht 37-39. Wien 1933, 169 lap. Két tudományos dolgozat előzi meg az Értesítőt. 1. *Aptowitzer V.*, R. Chuschiel und Rabbi Chananel. 2. *Krauss S.*, Minjan. Mindkettő nagy tudománnyal íródott. Lehetne egyet-mást kifogásolni. Következnek emlékbeszédek boldogult Schwarz rektorról, akinek koporsójánál saját utolsó kívánsága szerint beszédek nem tartottak.

*

Wachstein Bernhard, Diskussionschriften über die Judenfrage. Das neue Gesicht des Antisemitismus. Wien 1933, Bnai Brith kiadása. 40 lap.

A zsidó kérdéssel legújabbán két gyűjtőmű foglalkozik, melyeknek címei: 1. *Der Jude ist schuld?* Diskussionsbuch über die Judenfrage. *Basel-Berlin-Leipzig-Wien* 1932, 316 l. 2. *Klärung* 12 Autoren, Politiker über die Judenfrage, *Berlin*. Koek, 206 lap. Erről a két műről referál W. kiváló tudással, ragyogó stílussal és elmeéllel. A nevezett két munkában kevés zsidó jut szóhoz, egész, fél antiszemita írók vagy látszólag neutrálisak. A két könyvet nem láttuk, nem is olvsnánk el, csak W. bemutatásából ismerjük. Hogy a zsidógyűlölet megokolására mit mondtak, annak nincs semmi jelentősége. *A prius a gyűlölet, a megokolás a posterius*. A gyűlölet éleslátó és éleseszű. Azt is látja és azt is kigondolja, ami nincs. Az antiszemita meggyőzetni nem akarnak, a gyűlöletet meggyőzni nem is lehet. „Tut nichts, der Jude wird verbrannt“, mondja az ellenérvekre a Nathan der Weiseban a Tempelherr, a zsidók ellensége. *Lessingnek* ebben az egy mondasában bennfog-

laltatik az egész zsidókérdés. Ez örök igazság. Nincs érzelemmentes gondolat, a „hideg ész“-ben több a hideg, mint az ész. Milyen eleven lesz a lomha emberi ész a kész vélemény okainak megtalálásában, minden szerző mást-mást mond. Már az antiszemita szó is ilyen föltalálás volt Mózes I, 10. alapján, hogy a lejárt zsidógyűlöletre tudományos gunyát adjon. A népek hármass felosztása a tudományban már nem létezik, de az antiszemitizmus szóban és írásban rendíthetetlenül élt itt-ott. A 18. századig a zsidók ellen nem volt más kifogás, mint az, hogy hitetlenek. Már a 16. században egy renegát közzétett egy iratot e címmel „Das schwer zu bekehrende Judenhertz“. Ha a zsidó megtért, lehetett az egyetem rektora, mint pl. egy raguzai zsidó doktor a 17. században Bécsben.

A Spanyolországból 1492-ben kivonuló zsidó tömegeket szerzetesek kísérték keresztfel a kezükben, azt kiáltva, aki ezt megfogja, maradhat. A 18. századbeli „felvilágosodás“ folytán a hit háttérbe szorult ugyan, de csak elméletben, a valóságban a kitérés szabadságlevél volt egész 1933-ig, midőn a hitlerizmus ezt visszacsinálta fajelméletre, vagyis „árják“-ra. Inkonzekvenciával természetesen. A hit lehanyaglott, a gyűlölet maradt. De nem örökre, a civilizált és leiggadó német nép is ki fogja vetni magából, nem lesz „A nagy per, melynek nincsen vége“. *Wachstein* cáfolgat, azt hiszem, hogy ennek nincsen célja. Vagy W. azt hiszi, hogy a zsidók annyira asszimilálva vannak, hogy az antiszemitáknak is felülnek? A zsidókérdés velejében kereszténykérdés — ha a keresztények akarják, van zsidókérdés, ha nem akarják, nincs zsidókérdés. A zsidók nem lehetnek semmit, mert vannak zsidók, „a zsidók“ nincsenek. A szóbanforgó munkákból nem idézünk, valóságos blasphémiák is vannak benne (ker. íróktól), a keresztény vallásról és alapítóiról, melyek minden hívő ember érzését sértik felekezeti különbség nélkül. A zsidók legjobban tennék, ha ilyen könyveket nem olvasnának, beléjük ne irnának és megjelenésüket semmiféle alakban elő nem segítenék. A legnagyobb igazság *Baltazár* református püspökmondása: „A zsidókérdés hánytorgatása már antiszemitizmus“.

*

Maarsen I., De Besponsa als bron voor de geschiedenis der Jooden in Nederland. (Különnyomat a hollandi zsidó tuda-

mányos társulat közleményeinek V. kötetéből). *Amsterdam* 1933, 20 lap

Tudva van, hogy a responsumok nagybecsű történeti anyagot is tartalmaznak. M. e bővített felolvasásában, melyet az említett Társulat közgyűlésén tartott, felmutatja, hogy mily művek és mily *kéziratok* jönnek tekintelbe. Közöl egy kézirati dokumentumot is, melyet azonban sajnos nem tudok olvasni a betűk apró volta miatt. Keenen irt már egy történetet a holland zsidóságról, M. kimutatja, hogy még sok forrást, rabbinikust kell kiaknázni. Maarsen, hágai főrabbi, széles irodalmi ismeretekkel bír. Olvasóink ismerik a *Hazofehből*, melynek jeles munkatársa volt. E rövid bemutatással meg kell elégednünk és csak azt jegyezzük még meg, hogy a hollandi zsidók története a 16. századtól kezdődőleg, midőn a portugál és spanyol maranusok nagyobb számban menekültek a spanyol iga alól felszabadult Németalföldre, igen érdekes és jelentős. Rendkívül nagy szolgálatot tettek új hazájuknak. Lassanként délnémet zsidók vándoroltak be, 1648 óta (Chmel kozáküldözés) lengyel zsidók is. Ma a szefard zsidók már csekély számban vannak. Csak Amsterdamban és Hágában van még hitközségük, de mindkettőnek csak egy főrabbija van, mindamellett fennáll még „*Etz Chajim*“ nevű szemináriuma.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

Abulwalid grammatikája

(Sefer Hariqma (Kitáb Al-Luma) Ab Jonah Ibn Ganah Lin-gua Arabica Conscriptus Hebraice vertit Jehuda Ibn Tibbon. Edidit Michael Wilensky. Fasciculus secundus. *Berlin* 1930. *Akademie Verlag*, 206—571 lap. Héber cím: ספר הרקמה. Héber nyelvű mű.)

Ennek a nagyjelentőségű műnek első részét e folyóiratban bemutatuk. A kiadó négy kéziratot használt fel a héber fordításból és mindvégig összehasonlította az arab eredetű, melyet Derenbourg és Bacher adtak ki. Wilensky feljegyzi a variánsokat és mindenre kiterjedő indexekkel látta el munkáját. A szöveg csak a 398. lapig terjed, az indexek innen 471-ig. Igen sok a javítás és a pótlék, ami W. gondosságáról tanuskodik. Az indexek közül a legfontosabb az Abulwalid által idézett bibliai verseket tartalmazó, amelynek segítségével az exegeta azonnal megtalálhatja az Abulwalid által

vallott nézetet. Ez nagyon fontos, mivel Abulwalid a legnagyobb héber grammatikus és lexicográfus volt. Hogy exegetikai munkákat is irt, azt nem tudják, legalább azt nem, hogy vannak töredékek a Magyar Tudományos Akadémiába került *Kaufmann*-féle kéziratgyűjteményben.

A szövegkiadásról az első rész ismertetésében nyilatkoztunk, néhány észrevételt is tettünk. Csak ismételhethetjük, hogy W. mintaszerűen dolgozott, úgyhogy a *Goldberg*-féle kiadás most már minden tekintetben meg van haladva. Abulwalid szótárának eredetijét kiadta *Neubauer*, a héber fordítást pedig *Bacher*, aki N. kiadásának hibáit is kijavította (ZDMG). A kisebb munkák töredékeit közzétette *Derenbourg*, *Opusculs* stb. Most már tehát 800 esztendő után minden ki van nyomva, amit Abulwalid, a héber nyelv legnagyobb mestere szerzett, kinek grammatikáját és szótárát lényegileg Dávid *Kimchi* (Redak) szorította ki, aki egyébiránt tőle függ. Már főmunkájának a nevét és beosztását is A-tól vette: *Michlól: Dikduk és Sorasim*. A jelentőségének méltatásához hozzátartozik még az, hogy *Kimchi* mennyit vett át Abulwalidtól? *Rendszeres és teljes összehasonlítás kell*. Minthogy a modern bibliamagyarázat (a keresztény is) *Elia Levita* közvetítésével keletben (és azután is) *Kimchitől* függött, — pl. az angol zoltárfordító *Kimchi* magyarázttát használta — Abulwalid befolyása mai napig tart. *Chajug* fedezte ugyan fel a hárombetűs gyökelméletet, de a legnagyobb héber nyelvész mégis Abulwalid. Az összehasonlító nyelvészetet *Pott* előtt ezer évvel gyakorolták a héber nyelvészek már a két nevezett előtt is (Riszáleh).

W. a szöveget forráskijmutatással kísérte, mire nagy szükség van, mivel Abulwalid az arab grammatikusok légkörében élt és irt. Hogy marad még *crux interpretum*, nem csoda. Mindjárt az első lapon a קצרה דרך-*ra*, melyet A. רבותיו nevében idéz, sem *Bacher*, sem W. nem találnak kielégítő magyarázatot. Nem lehetséges, hogy a talmud vagy a midras רבני-ról (a konkrét esetben a ה konjunkció) beszéljen. Nézetem szerint a רבותיו e helyen vagy a rabbikra (korábbikra vagy régebbikre) vonatkozik, vagy fel kellene tételezni, hogy A. elírta magát, vagy pedig azt, hogy ezt a két szót valamelyik másoló toldotta be. A mű nemrég jutott birtokomba az Akadémia előzékenységéből, úgyhogy nem tudtam végigolvasni,

de megállapíthatom a nagy alaposságot és a helyes módszert. A kiállítás minden tekintetben gyönyörű. Az „Akademie für die Wissenschaft des Judentums“ e munka kiadásával öregbítette nagy érdemeit, melyeket aránylag rövid fennállása alatt a tudomány körül szerzett. A *Mendelssohn* összes műveit a „*Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums*“ közreműködésével szintén az „Akademie“ adja ki, melyből eddig négy kötet látott napvilágot. Az első két kötetet folyóiratunkban ismertettük — az első, talán az egyetlen részletes ismertetés — és a másik kettőt nemsokára szintén bemutatjuk. Ajánlottam évek előtt az Akademiának, hogy irassa meg az antiszemitizmus történetét, ugyszintén az emancipációt, amely műveknél hatásosabb zsidó apológia nincs. Mindig mást és mást mondtak, különösen a 19. század eleje óta mindig a divatos jelszavakkal harcoltak a zsidók ellen. A múltban is mondtak a hiteltlenségen kívül egyebet is. Sajnálatos, hogy az Akademie nem vállalta a tanács megvalósítását, melyet az események fájdalmasan igazoltak. Ily tárgyalagos mű megalkotására a jövő szempontjából még most is sürgős szükség van. Ez Irodalmi Szemlében utalunk két gyűjtőmunkára, melyekben a politika és tudomány öve alatt bestiális érzések jutnak szóhoz. Az emancipáció történetére javaslatomra az *Israelita Magyar Irodalmi Társulat* 1000 pengős pályadíjat tűzött ki, a beérkezett pályaműnek a bírálók a díjat odaitélték. Ha a munka teljes értékű, más nyelveken is kiadható lesz. Akad majd kiadó.

Ez utolsó megjegyzések nincsenek összefüggésben az ismertetett művel, de megragadtam az alkalmat, hogy az eléggé nem becsülhető érdemeket szerzett Akademie figyelmét újból felhívjam régi javaslatomra. A jelen súlyos helyzet Isten és a német nép legjobbjainak segítségével meg fog változni, midőn higgadt atmoszférában ilyen munka sine ira et studio létesíthetővé válik.

Wilensky munkáját a héber és általában a sémi nyelvészet művelőinek és barátainak a legmelegebben ajánlunk megvételre. Aránylag olcsó. Megrendelhető az *Akademie Verlag*-nál (Berlin, W. 35, Lützowstrasse 16) és minden könyvkereskedőnél.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

MORIJA H

PAEDAGÓGIA

Nevelés- és erkölcsan viszonya a zsidó megvilágításban

Napjainkban indokoltan sokat hallunk az iskolai oktatás eredményének problémájáról, arról a kérdésről, melynek felelete hivatva van kijelölni azokat a szempontokat, melyek az iskolai élet végső célját jelzik. Mint minden gondolatbeli problémának, úgy ennek a kérdésnek is megvan a maga sajátos zsidó vonatkozása. Hogy ne lenne a zsidó léleknek hozzáfűzni valója e kérdéskomplexumhoz, mikor az négyezer esztendő történelmi tapasztalatával rendelkezik, olyan négy évezred lelki eredményeivel, mely idő alatt a szellemiség kihangsúlyozásának ténye sohasem halkult el. Feladatunk ezuttal az, hogy válaszoljunk meg a magunk módján ezt a kérdést: mit tart a zsidó lélek minden pedagógia ideáljának, elérendő célkitűzésének s mi módon vél afelé közeledhetni. Dolgozatom címében már pedzem a feleletet, melynek tartalmát kell nyujtanom az alábbiakban. Az etosz genie-je a zsidó, Goethe szerint is, aki azt állítja, hogy a zsidó szellem a maga alkotó képességének maximális energiaösszességét a vallásba fektette, szerintünk az etikaiba.

Hitünk és meggyőződésünk, hogy pedagógia és etika között elvihatathatatlan összefüggés és ez összefüggés létrehozásában a zsidó szellemnek is kétségtől szerezve van. Ugy tartjuk, hogy minden oktatás, bármily foku legyen is az, annyit ér, amennyi erkölcsi van benne. Ki tagadhatná, hogy a zsidó életlátás, melynek legősibb és legeredetibb megfogalmazása a bibliában található, világszemléletének középpontjába az etikait helyezi, tanításában észszerűen életlátásra és világszemléletre óhajt nevelni, azaz összekapcsolja elválaszthatatlanul a pedagógiát az etikával. A régi, zsidó pedagógia nem ismerte a hittant, mindent egy vallási összességbe tömörített össze. Mikor elveiről szólunk mai összefüggésben, hasonlóan és indokoltan nem a hitoktatást tartjuk szem előtt, hanem a pedagógiai világ összességének összefüggését keressük az etikával — zsidó szemszögből. Minden tanítás az életre nevel és az ideális ember lelke középpontjában az erkölcsi áll, amiben nincsen

erkölcsi tartalom, az számára nem létezik s ideális állapot az, amikor az élet minden viszonylatát átlenge a köznapokon is egy emelkedett szellemiségnek a megnyilatkozása.

Ugyanakkor nem tagadható azonban az sem, hogy, amikor egy nagy egységnek tüntetjük fel az ismeretek megszerzésének a világát, a módszerek és utak különböznek egymástól a tanulmányi fokoknak megfelelően. Elemi iskola és egyetem ugyanarra akar nevelni és képesíteni, a magunk módja szerint való erkölcsös életnek élésére, de a kettő természetesen két különböző világ, mely egyesegyedül csak az etikai részen mutat fel érintkezési felületet. Mondanivalóinkban a hármassal követve külön világítjuk meg az elemi fokon elérendő etikum pedagógiai formáit, majd a középfoktól megkivánt erkölcsi tudás elsajátításának módzatairól szólnunk, végül a legfelsőbb igaz tudomány etikai tartalmáról. Bevezetőleg is megemlíthetjük, hogy a három etapot memotechnikai alapon a három időformával is jelezhetjük. Az elemi fok etikai operatív eszköze a mult, a középfokunak a jelen pillanat, a felsőfokon pedig a jövő tudata tölti meg a studiumot etikai tartalommal. E hármassal uton haladva eredményünk adni fogja a pedagógia és etika viszonyát zsidó szempontból.

Mikor az etikai és pedagógiai összefüggéseket vizsgáljuk, utunkat az elemi fokon kell megkezdenünk. Nemcsak azért, mert az elemi oktatás önmagában is lezárt egész alkot és a népiség egy részének teljességét foglalja magába, de már azért is kell ezzel a körrel foglalkoznunk, mert sajátos elemei vannak, melyek sajátos eszközöket és bánásmódot igényelnek. Feltevésünk szerint az elemi foku pedagógiának etikai tartalma a multban találja kiélési felületét. Ami erkölcsit az elemi tanulóval meg akarunk érteni, azt véle csupán a multon keresztül lehet érzékeltetni. A gyermeknek kizárólag a legenda és a mondavilág pozitívumai felé hajló lelke az etikai értéket is onnan hámozza ki s ami több, erkölcsi alapképleteit onnan eredezteti és vezeti le. Ne feledjük sohasem, hogy minden erkölcsi elképzelés alapeleme az első benyomások etikai kifejtése. Ezért nagyfontosságú az elemi foku oktatás hittana, mely kizárólag legendáris elementumokra támaszkodik, de például már az embertestvériség gondolatának magvát magában viseli. E legendáris fontosságot egyéb körülmények is bizonyítják.

Az új népiskolai tanterv egyenesen odáig megy, hogy a számtan és nyelvtan száraz tárgyi igazságait is a mondavilág keretébe utalja. Mennyivel közelebb áll tehát akkor a gyermeklélekhez maga a történetes valóság, a csupán monda vagy legenda, melyet nem kell átalakítani, mint a számtant vagy nyelvtant, hanem mindvégig a régi keretek között mozoghat. Ezért lehet ezt különösképpen előnyösen és eredményesen etikai célokra felhasználni, belőle a kifejlődő lélek erkölcsi alapérzéseit levezetni. Nem lehet azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy ügyes interpretálással mellett akár pozitív vagy negatív irányban minden történet kihasználható, mennyivel inkább az a bibliai história, mely minden bizonnyal kimondott erkölcsi célzattal és ihlettel készült. Gondoljuk meg, milyen kiirthatatlanul idegződik bele a gyermeklélekbe, melyet az élet realitásainak polemizáló ereje sem zavar meg, az a tudat, melyből az erkölcsi gondolkodás leglényegesebb ismeretének, az istengondolatnak igazsága beszél. A következőkben még ennek nagy nevelő erejére kell reámutatnunk, mint az elemi foku pedagógia és etika kapcsolatára.

A mult eseményeiből táplálkozó istengondolat a történelmi deizmus nagy igazságára eszméleti lelkünket. Arra a nagyértékű gondolatra, melyet ismeretesen a naturális és pszichikai deizmussal együtt az isten megnyilatkozásai helyei összességének ismerünk el. A gyermeklélek közel engedi magához az isteneszmét és ügyes beoltás után sohasem fogja őt többé elhagyni. A céltudatos nevelés pedig ezt a mélységes hatást épen a mult elveivel éri el, mely időszak a maga valóságos meseszertűségével a gyermeklélekhez legközelebb áll. Nem lehet azt felednünk, hogy csak legalább a látszólagos pozitívumot tudja a gyermekpsziche feldolgozni és annak a jelen kötelességeihez vagy épen a jövő reménységeihez és elgondolásaihoz még érzéke sincsen. A lélek mélyébe plántált istengondolat alapja bensőnk mindig kiegyensúlyozott állapotának. S kinek nem lenne vágya lehetőség szerint e kiegyensúlyozottságot biztosítani. E dolgok lényegül tehát megállapíthatjuk, hogy az elemi fokon a pedagógia és etika érintkezési felületét a multban, a való vagy vélt történések világában találjuk meg.

A középfokon a köznapok élet intelligenciáját nevelik, azt a réteget, melynek tagjai különösképpen a ma kérdései iránt érdek-

lödnek, érzékük a praktikum iránt van. Gondoljuk meg, milyen nagy jelentősége van e téren az etikai gondolat kialakításának, melyhez kétségtelenül a más keresztül lehet hozzáférni. Ez a gondolat jut talán nem is tudatosan a nagyközönség ama sokat hangoztatott jelszavaiban is kifejezésre: a középiskola az életre neveljen, tehát a más érzékeltesse. Az etikai elmélet így e téren észlelhetetlen semmivé változik át. De minthogy az etikum hitünk és meggyőződésünk szerint az élet semmiféle viszonylatában nem mellőzhető el, itt is ezt a jelenen keresztül, mint praktikumot, élő valóságot kell érzékeltetnünk. Gondoljunk arra, hogy a középfoku ismeretek elsajátítása után ezeknek ma különösen jelentékeny része tanulmányait be is fejezte, az élet különböző hivatalait kevés kivétellel el is foglalhatja s így szükségszerűen az etikai praktikum jelen és örökkévaló értékeit e fokon kell elsajátítania. Ezért kell e részt különös részletességgel kihangsúlyozni, hiszen életünk jelenének etikai tartalmáról van szó.

A középfoku ifjúságot egyedül a jelenkor problémái érdeklik és foglalkoztatják. A ma eseményeiben kell tehát ügyes pedagógiai érzéssel érzékeltetni az etikai igazságnak és elvnek mindig való érvényességét. Hite így tudássá és meggyőződéssé lesz. Azt kell megvilágítani, hogy a jelen történéseiben is egyedül az etikai jelleggel és tartalommal bírók a maradandók. S mulóért dolgozni nem érdemes. Ugy vagyunk ezzel is, mint a zsidó messiási ideával, hogy noha a jövőbe van kivetítve a cél, a jelenben irányítja és befolyásolja cselekedeteinket. Ha a mulandóságot jól érzékeltetem és az etikátlannal kihangsúlyozom, kitér az emberi lélekből az elmulástól való rettegő félelem s többé nem fordul felé. Mindenki szereti munkáját maradandóvá tenni vagy legalább is annak hinni, de ez a mi világlátásunk szerint csak az etikain keresztül lehetséges. Ez reá vezet minket egyszersmind arra is, hogy a mulandóság és maradandóság vívódó küzdelmeiben az emberi lélek a megmaradás felé hajlik, mert mindig elkésérintőleg hat az elmulás tudata. Felkelteni ezt a tudat alatt meglévő, de szunnyadó érzést, teszi a pedagógia és etika kapcsolatát a középfokon, hol a gondolkodás középpontjában a jelen áll.

Igy válik e témából a legnagyobb közösségi kérdés: a jelen történéseinek etikai telítése. Mérhetetlenül nagy tehát a hordereje

annak, hogy a középfokon mily mértékben szinezik etikai tartalommal a pedagógiát. Minthogy ebből az ismeretkomplexumból fog az életben az egyén megélni, etikai problémákkal sem találkozik többé. Így hát végérvényesen lezárul az etikai nevelés életrealitásából a további lehetőség, e téren is befejezett egésznek kell nyújtani, mert különben hiányos etikai felépítettségű embertől nem is lehet teljes erkölcsi értékű életet sem kívánni. Nem lehet továbbá figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az élet látszólagos eredményeinek nagy küzdelme van az etikai tanításokkal. Az életnek felszínesen tekintett eredményei merő ellentmondások az erkölcsi princípiumok irányában. Ezekre az ellentétekre is reá kell mutatni, mint látszólagos jelenségekre, hogy a magunk nagy igazságát annál jobban érzékeltethessük. Hangsúlyozva hangsúlyozzuk, hogy az ellentétek megvilágítása vezet egyseségül arra a komoly és biztos eredményre, melyet megkövetelünk önmagunktól, mikor a középfoku pedagógiát óhajtjuk etikai elemmel telíteni.

De hiába ölt szakképzettségi jelleget a felső oktatás, nem ment attól a követelménytől, mely szerint a legmagasabb tudományt át kell, hogy lengje az etikum. Minden tudomány az élet ismerete, az elméleti és gyakorlati egyaránt s az életet mi erkölcsi tartalom nélkül nem tekintjük annak. A való tudomány, vagy ami ezzel egyet jelent a felső oktatás egy új világot épít a régi fölé vagy annak romjain. A jövődóért munkálkodik s nem keresi a termés gyümölcsöt a jelenben. Ha elmondhattuk az előbbieken joggal, hogy az elemi fokon a multon, a középen pedig a jelenen keresztül érzékelteti a pedagógia az etikumot, úgy fokozottabb mértékben igaz ezuttal az, hogy a felső fokon a jövődó erkölcsiségének kihangsúlyozása található. Tudni kell továbbá azt is, hogy az új gondolatok elméleti megalapozása mindig a legfelsőbb ismeretek alaján nőtt, legfeljebb csak gyakorlati keresztülvitelük fűződhetik más névhez vagy réteghez. Ennélfogva a jövő kiindulásának helyéről ered a jövődó erkölcsi tartalma is. Ez nem azonos a zsidó messiási gondolattal, hanem csupán azzal rokon, mert azt hangsúlyozza, hogy az élet hangsúlya a jövődón van, mert a muló mult és az elillanó jelennel szemben maradandót egyseségül a jövő jelent.

Milyen igényeket támaszt az etikai neveltségi lélek a jelen-

dővel szemben? Kérdésünkre a választ egyedül matematikailag lehet kifejezhetni úgy, hogy azt állítjuk: az eddiginél nagyobb és több etikai elem legyen benne. Minden társadalmi egyesülés és mozgalom lényegében és végső elemzésében ezt a törekvést szolgálja, egy másabb jövődőről dolgozik, melyben etikai győzelmet óhajt aratni. De ki áll más az ilyen mozgalmak élén, mint éppen a felső oktatásnak részesei, kiknek tehát szükségszerűleg a jövődőről gondolat fontosságát már akkor kell felvenniök a tudat világába. Nincsen értelmiségi pálya etikai vonatkozás nélkül. Etikum van az orvos tudományában, hiszen segíteni akar és ez erkölcsös cselekedet. Etikum a jogban, akár bíró, akár ügyvéd formálja számunkra, mert az igazságért tesz és cselekszik. A tanár munkájában a lélek formálására vállalkozott, a mérnökében, aki az életet céltudatos technikával telíti, a lelkészében, aki a mondottakat meg akarja értetni. De ha mindezek az ellenkezőt tennék, a jövődőről alacsonyabb foku lenne a multnál, haladás helyett visszaesés jelentené az emberiség értékének utját s a régi időknek nem kényelmes tudatlansága, hanem csupán erkölcstelen élete támadna újra fel, mely mindig megsemmisülést vont maga után.

A felsőfoku pedagógia érintkezése az etikával élénk összefüggést mutat az evolúció problémájával. Haladni állandóan, úgy-hogy a holnap külön legyen a mánál, mert a ma is külön a tegnappal: ez az evolúció problémája. De miben legyen haladás? Minőségben-e vagy mennyiségben s mi annak az értékmérője — az ilyen kérdésekre adott feleletek teszik éppen a világnézetet és annak sajátosságát. A mi hitünk szerint, amely egy kinyilatkoztatott etikai maximumban látja a folyton haladó élet praktikumának utját, mert a kinyilatkoztatásban teoretikumát látja a célnak, az életben pedig a praxist, a mi hitünk szerint az erkölcsi jó lehet az az egység, mellyel az evolúciót mérem és megállapítom a haladást, illetőleg a visszaesést. S ha egy nagy utegységnek tekintem az egész pedagógiai világot, akkor elvontan azt állíthatom, hogy az összemberiség maga is ezt a pedagógiai utat járja. A multba tekint, a jelenbe dolgozik, de dolgoznak lényege a jövődőről van. S valószínű, hogy ezen evolúció gondolatot senki más nem tudta találobban kifejezni, mint éppen a hívő zsidó lélek, mikor az eljövendő etikum maximumának szükségszerű elkövetkezésébe vetett

hitét prófétái által világgá hirdette. A következőkben a megtett ut ismételt áttekintése a feladatunk.

Megállapításaink szerint a pedagógia és etika érintkezés felületeinek vizsgálata a pedagógia végcéljainak taglalási körébe tartozik s hozzá a tanítási módszerek útján jutottunk el. Megállapítottuk, hogy minden nevelés értékét a benne levő etikai hányad adja meg, ami erkölcsi nélkül való, az értéktelen valami. A gyermeklélek az erkölcsit is a multon, a legendáris világon keresztül érti meg, az ifju a ma problémái iránt mutatkozik legfogékonyabbnak, tehát etikailag is a jelenen keresztül lehet megközelíteni, a magas műveltség a jövődőről munkálkodik, etikája is a jövődőről hangsúlyozza ki. Végül még az etikai nevelés célszerűségének kérdését kell taglalnunk. Azt a kérdést: vajjon meglehetősen értetni minden tárgyon keresztül az erkölcsi örökkévalóságot, betetézi e kérdést felette a jelen tapasztalatainak sokszor való ellentétessége, ellenmondása. Jaj annak az erkölcsi teóriának, mely a a gyakorlatban ellentétesen fest és a neveltek szeméből a nevelő felé az ilyen ellentét által kiváltott fitymálás sugárzik.

Heller Bernátnak a zsidó hittérítésről mondott jeles megállapításai csupán fogalmi változással tárgyunkra is vonatkoztathatók úgy, hogy misszió mindíg az etika értendő. Erkölcsünk: tántoríthatatlanságunk. Lerontja az erkölcsit, aki ember, ha nem tölti be emberi hivatását. Erkölcsös, ha magát embernek vallja: a mesterember, a munkás, aki lelkiismeretesen végzi, amit vállalt; a kereskedő, aki nehéz időben is becsületes; az ügyvéd, aki nemcsak felét, hanem az igazságot képviseli; az orvos, aki gondos, folytonos továbbképzéssel a földi fájdalmak összegét csökkenti; a tanító, aki szeretettel és hozzáértéssel oktat s a kötelességteljesítés boldogságára nevel; a művész, író, aki nem rabja a pillanatnak, a haszonnak, nem csikland érzékiséget, nem hizeleg hatalomnak, szenvedélynek, elfogultságnak. Erkölcsös minden ember, aki magát embernek tudja és vallva, becsülettel áll pályatársai mellett vagy előtt. Ily értelemben legyünk mindannyian erkölcsösek. E felette szép szavak találoán és élesen világítják meg a mondottak igazságát, csupán arra kell törekedni, hogy a látszólagos ellentétek kiküszöböltsenek.

A multon keresztül be kell bizonyítani azt, hogy egyedül az

erkölcsös érte tul az időt s vált örökkévalóvá, a jelenen kell megvilágítani azt, hogy egyedül az etikum mentődik át a jelen pillanatának továttnése után, a jövőn keresztül érzékeltetni kell azt, hogy egyedül örökkévaló eszmék és gondolatok szelik át és ölelik át a világ szellemiségét, minden más csak röpke semmiség és az enyészeté lesz. Az előbbi szavak meggyőzően bizonyítják azt is, hogy mint lehet ezt az igazságot az élet minden viszonylatában érzékeltetni. Sikeresen bebizonyítottunk látom e kísérletből azt, hogy van összefüggés pedagógia és etika között s hogy ez az összefüggés sajátosan zsidó szempontból is megvilágítható s az ismertetett képet, eredményt, megfontolást bizonyítja. Ezt az írást is a szellemtörténeti problémák közé sorolom, bár kétségtelen, hogy nem egy lezárt, hanem folyó kérdéssel foglalkozik, azonban eminenter szellemi problémát érint.

Ujpest.

Dr. Friedman Dénes

A zsidó cserkész vallási ismeretei

Most, amikor a hazánkban tartandó, negyedik Jamboree a társadalom lezselésebb rétegeinek figyelmét a cserkészmozgalomra irányítja, nem lesz érdektelen, ha folyóiratunk hasábjain megvilágítjuk a zsidó cserkészek vallási nevelésének problémáját. E problémával egyizben már foglalkoztunk (M. Zs. Sz. XLIII. 58-60.), akkor azonban csak általánosságban jeleztük, hogy azokat a gazdag lehetőségeket, amelyeket a cserkészet nyújt, miként lehetne minél nagyobb mértékben kiaknázni s a zsidóság javára értékesíteni. Azóta a zsidó cserkészek száma erősen megnőtt. Ma már a Magyar Cserkészsövetségbe tartozó, igazolt csapata működik a pesti zsidó polgári iskolának (252. Kiss József), a pesti zsidó gimnáziumnak (297. Báró Eötvös József), a Mikéfének (310. Jókai), a budai (311. Vörösmarty), a kaposvári (528. Bem József), a szegedi (598. Báró Jósika Miklós), a kecskeméti (883. Kada Elek), az újpesti (921. Dr. Venetjaner Lajos), hitközségnek és a debreceni zsidó gimnáziumnak (983. Báró Eötvös József). Ha e csapatok cserkészeihez hozzá vesszük a vegyes csapatok zsidó cserkészeit is, akkor a magyar zsidó cserkészek számát *legalább másfélezerre* kell becsülnünk. Másfél-ezer zsidó fiú vallási nevelésének és irányításának kérdése pedig

kell, hogy foglalkoztasson minket, de kell, hogy foglalkoztassa a Magyar Cserkészsövetséget is. *Positív vallás nélkül nincs nevelés.* A modern pedagógiának ez a meggyőződése nyert szankciót a legújabb középiskolai törvényben és a népiskolával foglalkozó miniszteri rendeletben. A középiskola egyik feladata, hogy a tanulókat »vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje» (1924 XI. tc.), a népiskola célja pedig, hogy »a hazánknak vallásos, erkölcsös... polgárokat neveljen» (1467/1925 eln. sz. V. K. M. rend.). A modern pedagógiának ez a meggyőződése kell, hogy vezesse a Magyar Cserkészsövetség intéző köreit is s amint az iskolák célkitűzései, úgy az ő elgondolásaik sem korlátozhatják a vallást egy bizonyos felekezetre vagy egynéhány kiválasztott felekezetre. Ezek a megfontolások indítottak arra, hogy amikor megjelent a Kiképzési Szabályzat (Cserkészsabályzatok 3. sz.), memorandummal forduljak a Magyar Cserkészsövetség Országos Vezetőtiszti Testületéhez.

A Kiképzési Szabályzat 3. 1.-jén az olvasható: A cserkészlélek annál inkább tud nagyszerűen megnyilatkozni, *minél inkább a »Szentlélek temploma» számára a teste.* A 4. 1.-on: lélek, ész és test, keresztény, fiús követelményeinek romantikával feltett élet keretében való nagyszerű egybefoglalása — éppen ez a cserkészet. Megírtam, hogy a 3. 1.-on Szentlélek helyébe *Isten*, a 4. 1.-on keresztény helyébe *vallásos* teendő, mert ez a megfogalmazás *per de jinitione* kizárja a cserkésztől a zsidó fiúkat, de kizárja a mohamedán és egyéb vallásúakat is, akik pedig szintén nagy számban csatlakoztak a mozgalomhoz és akiket szintén cserkésztestvéri szeretettel kell fogadnunk és vendégül látnunk a gödöllői Jamboreen.

Dr. Sztrilich Pál: Csapatmenetrend 6. 1. szépen és mélyen jegyzi meg: »A parancsnok másvallású cserkészei vallásosságát is felelős». Ugyanez vonatkozik a Szövetségre is: a Szövetség másvallású csapataiért, másvallású cserkészeiért is felelős. Mégis mind a Csapatmenetrend (6-7. 1.), mind a Kiképzési Szabályzat (26-29. 1.) — azóta hozzáférhetjük: mind a Temesi Győző-féle Cserkészkönyv (7. kiadás 1932., 8. kiadás 1933. több helyen) — csak a katolikusok, reformátusok és evangélikusok illetve katolikusok és protestánsok számára tartalmaz útmutatást és irányítást, de nem az izraelita vallású cserkészek számára is. Ezért indítványoztam a Kiképzési Szabályzat »A cserkészet élése» c. fejezetének a következő szakasszal való kiegészítését.

A vallásosság alpontjai izraelita cserkészek számára.

I. Tartalom.

III. osztályú próba. (Első próba). Kivülről tudja a tíz igét magyarul s legalább kezdő szavait héberül, a hitvallomást (sómá jiszróél) héberül és magyarul, ismeri az imarendet, az ünnepeket, azok jelentőségét és szertartásait. Beszámol a tórah elbeszélő részeiről. Olvasott vagy hallott zsidó meséket vagy legendákat. Imádkozik reggel felkelés után, este lefekvés előtt, étkezésnél, földi, fái gyümölcs stb. élvezésénél, péntek este vagy szombaton istentiszteleten vesz részt, a főbb imádságokat bármely héber imakönyvben fel tudja lapozni.

II. osztályú próba. (Második próba). Az előzőek. — Ismeri a zsidóság történetének alapvonalait. Társai közt vallásos élettel jó példát mutat. (Tóraolvasásban stb. részt vesz, esetleg napon estig böjtöl, a vallás minden szabályának és követelményének a lehetőség szerint eleget tesz.) Tudja a vallási jelvények szerepét és a rájuk vonatkozó be nemkedéseket. Beszámol a zsidó ifjúsági mozgalmak, elsősorban a zsidó cserkészlet történetéről.

I. osztályú próba. (Harmadik próba). Az előzőek. — A cserkész törvények magyarázatában a zsidó vallás törvényeinek és a zsidóság történetének ismeretét bizonyítja. (Pl. a természetzetet követelő cserkész törvény magyarázatában beszél a Szent írás állat- és növényvédelmi itélkedéseiről stb.) Cserkészideált választ a zsidó történelemből (pl. Mózes, Dávid, Júda Makkábi) és választását megindokolja. Olvasmányai alapján a zsidó vallás- és erkölcstanról világos képe van. Ismeri a zsinagógai naptárt, a magyar zsidóság szervezetét és intézményeit, a zsidóság világ-helyzetét.

II. Tanítás.

A vallásosság nem próbapont a többi próbapont közötti, nem rész a cserkész munka többi része közötti, hanem beletartozik a csapat egész életébe és programjába. Otthonukat díszítsük vallásunk szimbólumaival (kettős köntábla, hétágú gyertyatartó stb.) tartsunk chanukkai ünnepélyt, lagbeómeri kirándulást stb., imádkozzunk, énekeljünk zsidó, esetleg héber dalokat. Együtt vegyünk részt istentiszteleten, zsidó kultürestéken, zsidó múzeum, nevezetesebb zsidó templomok, iskolák stb. meglátogatásában. A csapatunka senkit se vonjon el vallási kötelességeinek teljesítésétől. (Istentiszteleti időben, esetleg talmud-tóra idejében ne legyen összejövetel, szombaton ne legyen írás és pénzkezelés stb.) — A tudásszerű anyagot előadjuk, egyet-mást esetleg csa-

patlapban megírunk. Cserkészeink olvasmányait szemmel kísérjük, kezükbe könyveket adunk. Meg kell ismertetnünk vallásunkat, hogy megszerettessük azt. — Külön utasítás csak a zsidóság történetének tanításánál szükséges. Nagyon ügyeljünk, hogy az adatok sokaságába ne vesszünk és semmi fölöslegeset ne tanítsunk. Az egyes korok szellemébe nyújtunk bepillantást (jól meg lehet ezt csinálni egy-egy érdekes életrajzon keresztül), mutassunk rá, miben különbözik a zsidóság története minden más nép történetétől és legyünk tekintettel arra, hogy azokat a fogalmakat, amelyekről a fiúknak téves vagy zavaros tudásuk lehet, tisztázzuk. Pl. mi a talmud, mi a sulchán-áruh, kik voltak a farizeusok).

III. Próbáztatás.

A tudásszerű anyagból rendszeresen próbáztatunk. (Pl.: Milyen hónapjai vannak a zsinagógai naptárnak?) Egyébként megfigyeljük a fiúkat és lehetőleg gyakran beszélgetünk velük. Különben is a próbák a konfirmációval (bár micvá) és az iskolai hitoktatással nagyrészt párhuzamosan haladnak. A fiúknak nem kell mindig tudniok hogy velük való beszélgetésünk próbával kapcsolatos. Ha a cserkészideál választását vagy a zsidó szempontból való törvényt magyarázatot egy cserkész örs- vagy raj-ülésem előadta vagy a csapatban megírta, minden külön próbáztatás nélkül elismerjük és beírjuk a nyilvántartásba.

* * *

E szakasz teljesen a Kiképzési Szabályzat beosztását és intencióit követi. A vallási ismereteket megpróbálja közelhozni és szerves egységbe forrasztani a cserkészelettel s a cserkészgondolattal. Az egyes cserkészt és a csapatot megpróbálja ránevelni, hogy zsidóságában ne az egyetemes emberitől elválasztó, hanem az egyetemes emberhez hozzákapcsoló erőt lásson, hogy — amint a magyar cserkészmozgalom is az »emberebb ember» ideálját a »magyarabb magyar» ideáljának útján keresi — zsidó feladatainak minél hűvebb teljesítésével igyekezzék a cserkészet és a magyar cserkészet értékes tagjává válni.

Természetesen e szakasz megírásával, még ha a Magyar Cserkészszövetség már elfogadta és kötelezővé tette volna is, nincsen megoldva a zsidó cserkész vallási ismereteinek problémája. A Kiképzési Szabályzat csak tartalomjegyzék, tárgymutató, az élő, ható ismeretanyagot nem ebben, hanem a Cserkészkönyvben kell keresnünk. Nézetem szerint tehát egyrészt azt kell elérnünk, hogy a Kiképzési Szabályzat mellett a Cserkészkönyv is a zsidó cserkészekre vonatkozó fejezetekkel bővüljön, másrészt azt, hogy legyen egy Zsidó Cserkészkönyv, amelyben a fiúk mindent meg-

találhatnak, a próbák anyagát éppen úgy, mint a zsidó dalokat vagy a zsidó cserkész-tábor szakácsának speciális tudnivalóit. E Zsidó Cserkészkönyv megalkotásán néhány kiváló zsidó cserkészvezető segítségével már régebben dolgozom s — Isten segítségével — az idén már el is készülök. Nem hittankönyv, egyáltalában: nem tankönyv lesz, hanem jóbarát, akitől tanácsot, útbaigazítást lehet kérni és kapni.

* * *

Jól tudjuk, hogy a lelki életben és a nevelés munkájában »minden mindennel összefügg.« Az »egész« embert neveljük és így az értelmi meg az érzelmi mozzanatok minduntalan át — meg átjárják, át — meg átszövik egymást. Mégis valamiképpen fel kell osztanunk anyagunkat. E cikkben *elsősorban az értelmi* neveléssel, az ismeretek kérdésével foglalkoztunk, legközelebb inkább az *érzelmi* hatásokat, a tábori istentiszteletek, a tábor-tüzek, avatások stb. lélekformáló erejét igyekszünk majd vizsgálni.*

Budapest.

Dr. Vidor Pál.

* Korrektúra közben értesültünk arról az örvendetes hírről, hogy a zsidó cserkészcsapatok száma ismét megnövekedett. A Magyar Cserkészszövetség Országos Intéző Bizottsága utolsó ülésén a győri izr. hitk. Szőgyi László cserkészcsapatát 479. szám alatt igazolta.

J A B N E H

HOMILETIKA

Rabbiavató

ונתתי לכם רעים כלבי (Jer. 3. 15.)

»És én adok nektek szívem szerint való pásztorokat«. Főlkészültetek a nagy és szent küldetésre, hogy Isten kedvére való lelkipásztorok legyetek Izraelben. Hivatástok az örök prófétai szellem tragikus szépsége: a szentség álma, a hit, a meggyőződés erkölcsi rájongása, az istenkeresés, melynek nyoma néha bizony az elárvultság érzése, tűrő, néma lelki fájdalom az értetlenség és közöny miatt, a papi eszmények meghazudtoltsága. Főnség és martirium: nem ritkán a próféta-sors a papi szolgálat. De ép ez benne a nagyság és erő: a szenvedni tudás lelkek fölemeléseért, hogy visszaadja nekik az Istent, akit elvesztettek.

Ez vár rátok, ifju kartársaim, hogy egy hitetlen, lelkiséget kicacagó, nyűgnek, avultságnak érző világ közepette, ti is hitet, erkölcsi harmóniát vigyetek a magával százfélekép meghasonlott, beteg korszakembe.

סבבני בכחש (Hos. 12. 1)

A tagadás lehelete csap meg mindenütt. Amott egy világnézeti zsarnokság történeti megváltásként kínálja, erőlteti a vallások kiirtását,

כי לא להוכיר בשם ה' (Ám. 6. 10)

hogy már említeni sem szabad az Isten nevét. Aztán a világnyomor terméke, a vallási és erkölcsi nihil a tömeglelek mélyén, ahonnan feltör az átkozódás, kétségbeesés, hogy szakítani kell mindennel, ami eddig volt

עֲוֹנוֹתַי אֶת הָאָרֶץ (Ezek. 9. 9)

mert elhagyta az Isten a földet, nem törődik többé az emberrel, minek hát a vallás?. Csakugyan, mintha eltűnt volna az Isten a földről, a lelkekből, mert nagyon kevesen érzik és imádják.

קִץ דְּרֹדֵר יַעֲלֶה עַל מִנְחֹתָם (Hós. 10. 8)

Tüske és bogáncs veri fel az oltárt. Jaj, az a kegyetlen gyöngédség, az a nyugtalanító kímélet, ahogy ezek és tizezrek a világért sem bántanak a vallást, csak penész és pókháló tenégye-

szetéről szánták. Nem az elvek, elméletek nagyzói, jelszavak kényesei, hanem a szellemi felsőbbség választottjai, kiknek gondolkozása nem tud hozzásimulni a vallási formákhoz. Mérégetik, becsülgetik a hagyomány és fejlődés jussát. És az elképzelések, tervek zürzavarában, a szinte egyénekenként különböző izlések, igények kavargásában keresitek, őriznétek az összhangot a mult és haladás közt.

Erjedőben, átalakulóban az emberiség létformái. Új világrend készül.

כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה (Jes. 65. 17)

Újjá teremődik az ég és a föld, az anyagi élet, az Erkölc. Mű vár a zsidóságra a fenyegető kultúrhistoriai válságban? Lelketeken megroskaszto felelősségérzet, ifju kartársaim, hogy mikép lesz papi működések igazán zsidó, méltó eredményekkel ékes, midőn lépten nyomon izeszt, lesujt Izrael annyi sok műveltjének huzódózása a zsidó életlő. Tereljétek oda a vallás veltjének huzódózása a zsidó életlő. Tereljétek oda őket a zsidó néplélek kultúrtörténeti jelentőségének tudatához, hogy hódolat, erkölcsi lelkeseds fakadjon a megismerésből.

A bibliának eme jövendölése, hogy Izrael meg számlálhatatlan lesz, mint a föld pora és az ég csillagai, a midras szerint azt is jelenti, hogy a végletek találkoznak a zsidó léleken: ernyedten a porba hanyatlik, hűtlen lesz önmagához, feledve nagy, örök hivatását, hogy ő Vallás és Kultúra, de aztán a mélyből a csillagokig szárnyal. Ez a rejtelmes erő a zsidóság legbensőbb lelke, halhatatlansága. Emeljétek föl hát tanítástokkal a zsidó élet elidegenültjeit abba a magasságba, ahol a zsidó műveltség csillagfénye ragyog. Értessétek meg velők, hogy a zsidóság nem csupán kegyelet, vértanu-szépségek igézete, vagy valami szent rögeszme, hanem az idők végső igazsága, a messiánizmus, az erkölcsi egység, az erkölcsi tökéleteseds vágya, világtörténeti szükségesség, melynek semmibevevése nem csak önmagunk lefokozása, hanem bűn az emberiség ellen. Lehetetlen,

ושפלה מארץ הדברי (Jes. 29. 4)

hogy gyülekezeteink összezsugorodva, rögök közt kuporogva egészen a rögök világába, az anyagi enyészet megrázó panaszába temetkezzenek. Papi munkátok lelkeséget, Tórást és Kulturát vigyen Izrael községeibe.

A zsidóság — a Tóra. A zsidó néplélek az az őserő, mely a művelődéstörténet főnséges rejtelmeként tudományt teremtett a vallásból és vallásnak tette meg a tudományt. Ez a Tóra klaszszikus jelentősége. Ezt a szellemet kell helyreállítani és ápolni

Izrael községeiben. És ha szentséges, életmentő igyekvéstek látára fejést csovalná a kétely

אולי הנביא משנע איש הרוח (Hos. 9. 7)

és botornak nevezné a profétát, balgának a szellem emberét, annál büszkébben, odaadobban csüggyetek papi hivatástokon, hogy együtt legyen benne az a kettő:

דעת עליין (Num. 24. 16)

a hitnek élménye és magasrendű ismeretek. Izraelnek igaz papja a profétaság és a szellemiség avatottja, Istennek és tudomány-nak ihletettje. Egyéniségében erkölcsi mámor s a tudás fölénye. Ez a rátermetség és legszebb, a legbecsültebb érték a zsidóságban. Profétaság és műveltség fölkentje legyen Izrael papja: őszinte, meg nem tántorodó az Ige tanításában és lelki vezér a képzettsége által is.

A zsidóság nemcsak vallás, hanem tudomány: ez a kettőség a Tóra világa. Tömerdek példát idézhetnénk, hogy a régi mesterek folytonos tanulása mily sokat felszift koruk szellemiségéből.

A hagyomány összeolvadt avval, ami folyton változik: a korok műveltségével. A Tóranak ez a teljessége, hogy a rabbi a vallási és világi ismeretek nagyja volt, szerezte meg neki az ellenállhatatlan érvényesülést, hogy aki hive még oly magasan állt is, fölfigyelt rá, דעת עליין és a מהוה שדי a hordozójára: papjának működéséből a hit és a tudomány összhangja áradt.

Él-e még községekben a vallásért való aggódás? Gyötrőlátvány a hitélet sorvadása, de nem féltelek benneteket, ifju kartársaim, a vallási elszigeteltségtől, hogy talán egy fásult környezetben rátok nehezedik majd a magát fölöslegesnek érző ember irtóztatós erkölcsi szenvedése.

ואתם כהני ה' תקראו וכו'

»Es ti az Ur papjainak fogtok neveztetni és azt mondják majd nektek: Istenünk szolgálai». És nem fog hamis értelemben torzulni az a szó, mely ott a maga helyén a legkülönb megdicsőítés; nem fog gúnyos elmésséggé szinesedni, hogy bizony csak az Istennek vagytok papjai, de nem az embereké is, elvontságokon fedledkeztok, álomvilágban jártok, de maga az Élet, patakokban könnyező, vért verejtékező nyomorával, kegyetlenségével — csukott könyv a számotokra, nem ismeritek a valóságot.

Talán még soha nem dobált az élet kinzőbb terhet a vallás emberére, mint ez a korszak.

פור התפוררה ארץ מוט התמוטה ארץ (Jes. 24. 19)

Reng, inog a föld, mintha nem bírná el a rázuhanó átok isszo-

nyú tömegét és be akarna szakadni az emberi boldogtalanság titáni súlya alatt. Beléremegtek, ahogy a föld megvonaglik a rajta élők kaoszából és odasiettek majd a fáradtakhoz, kiknek ziháló melléből gyűlölet liheg; fölkeresíték az agyonhajszoltakat

לְהִנְשֵׁב לִנְשֵׁבֵי לֵב (Jes 61. 1)

bekötözték a megtört szívűeket. Isten papjai leszték, de az embereké is, a szenvedőké.

Ránevelíték majd ifjainkat a hamisítatlan, öntudatos zsidóságra, hogy a lelkük megittasodjék szentséges tanaink erkölcsi szépségétől.

וַיְבָרֵךְ ה' מֵאֵלָהּ אֶת הַמְּשִׁיבִין (Exod. 40. 35)

Papi buzdítástokra visszatér Izrael hajlékaiba Isten dicsősége, a vallásosság erényei kivirágzanak és a hitnek e szolgálatában benne lesz a próféta szerepe is, ősi mintára, אִישׁ אִישׁ aki figyeli az idők lelkét és átsejdi a jog, az emberszeretet, az igazságosság új eszményeinek távoli, vagy közeli világába, mint az őskor bibliai látnokai.

וְהָיוּ יָדַי רַפּוֹת (Jes. 35. 3)

Erősítétek a lankadó kezeket. A jelennek papja nemcsak az Isten atlétája, hanem a társadalmi feladatok hőse is; a jóság megszerzésében ottlegyen a papi dologtevés.

כִּי עֵרֶךְ מֵאֲחֻמְלוֹ תִּפְתָּה (Jes. 30. 33)

Mert a jövő máglyát rak a tegnaptól, évezredes értékek, hasznosságok, szentségek is odakerülhetnek, de a vallásnak nem szabad áldozatul esnie, vádtól megbélyegzetten, hogy nem teljesítette kötelességét.

Prófétai ihlet Izrael papján, hogy tanítása által ismét az életé lesz a vallás, nemcsak a templom és iskola ügye. Ősi szentség hordozója, a zsidó örökkévalóság lelki intézménye mindkettő, de a ti egyéniségetek templomon és iskolán kívül is tanítás, példaadás legyen. A prófétaelem Izrael papjának hivatásában, aki nemcsak korhol, hanem vigasztal is, — Lelkében sajog népének minden szenvedése, sirhatnék, midőn bűnöket ostoroz, ám a sötét jóslatok végén felmosolygó bizakodás és vigasz. Az Élet nagyon rászorul ma a vigasztalásra. Sziveteken átresztek Izrael féltése és a magyarság történeti gyásza, Minden szavatok reményt sugározzon, a magyar megújíthat hitét, akaratát, hogy Nagymagyarország üdvének boldogja lehessen a hűséges, önfeláldozó magyar zsidóság is. Amen!

Makó.

Dr. Kecskeméti Ármin.

Küldjétek el minket...

וַיֵּרְאוּ אֶת אֱלֹהֵי אֲדָמָה¹ Mi láttuk az Istent... Örömpercben és bánatorákban, élettavasban és a tél hidegében mi láttuk, ismételen láttuk az Istent... Szentírás tekercsek, talmud foliánsok, foszladozó pergamentek zizegő lapjain megjelent né-
שׁוֹרֵי מַלְאִים אֶת הַהֵיכָל² künk az Isten.

És eltöltötte isteni szellem a tudomány e csarnokát, ahol minden az ő nagyságát hirdeti, ahol mindenből felénk árad és szívünkben öleli az Isten.

וַיֵּרְאוּ אֶת אֱלֹהֵי אֲדָמָה³ Mi láttuk az Istent, és az a szellem, amit az ő közelsége lehelt keblünkbe, egyesült a szívünkben feltörő szent vágyakozásokkal és megbredt lelkünkben az óhaj-
וְהָיוּ יָדַי רַפּוֹת⁴ tás Isten szolgálatára... Mi megláttuk Istent és megérez-
וְהָיוּ יָדַי רַפּוֹת⁵ tük, hogy ő elhív minket s elvállaltuk szolgálatát.

שְׂרָפִים עוֹמְדִים מִמַּעַל לָו⁶ Szent tűzű álmoképek, édes ábrándok tarka sokasága örömmámorban tovább szövegette vágyakozásainkat és álmodozó napjainkban boldogság hatalmasodott el rajtunk; elragadta lelkünket a hivatás felmagasztosító érzése: וְקָרָא הוּא אֵל הוּא⁷ hirdetni Istent az embernek, hirdetni az égi dicsőséget a földi lét emberének. — Lelkünknek százhangú karában felcsendült az öröm hozsannás kórusa és a boldogság szimfóniája égi magasságokba emelt bennünket: וַיֵּרְאוּ אֶת אֱלֹהֵי אֲדָמָה⁸ mi látjuk az Istent, Isten lát minket, — mi látjuk az Istent és halljuk hívó szavát.

Most azonban, amikor itt állunk vágyaink igazra valóslásán, amikor reánk hajnalodik álmaink megvalósulása, מִקּוֹל הַקּוֹרָא⁹ megrendül szívünk, megremegünk a hirdető hivatás hatalmas súlyától, וְהָיְתָה יְמֵלָה עֵשֶׂן¹⁰ s aggodalom felhője üli meg agyunkat, félelem fellege nehezedik szívünkre. A feladat nagysága előtt érezzük gyengeségünket,

כִּי אִישׁ טָמֵא שְׂפָתָיו אֲנִי

¹ Jesája, VI. 1.

² U. o.

³ Id. h., 2.

⁴ Id. h., 3.

⁵ Id. h., 4.

gyarlók vagyunk és oly igen emberek, „nem hiányzik belőlünk semmi sem, ami emberi“,

ובתוך עם טמא שפתים אנכי ישב

és kettőzötten nehezedik emberi vállainkra a feladat ma, amikor embertestvéreink nem látják Istent, az emberek nem látják Isten nagyságát.

ואשהדי לותי הד מי שמישיא ובפומיה ממלל

De ezt a mi hánykolódó lelkünket a magabizás révébe visszavezetik mestereink, akiknek szeme előtt átértett hatalmasságában áll Isten. Szellemük tűzvarázsos szava érintette lelkünköt,

לקח מעל המוכה

ők hoztak oltári tüzet ajkainkra: hitet és tudást.

Es újból áttüzesedik lelkünk, újra felébred lelkesedésünk:

אכן רוח היא כאנוש וגשמה שדי הבינם

nem a mi szavunk szól, Isten hangja beszél a mi ajkunkon, nem emberi tűz, Isten tüze izzik lelkünkben.

משייל הייתי בבית הלמודי

És ezért itt Isten e házában, itt ebben a tanuló-templomban, amidőn felhangzik a felszólító szó:

את מי אשלח ומי ילך עי

kit küldjünk mi követnek, ki lesz a mi hírvivőnk,

יהי מן אשלח לאתנבאה ומן יול לאלפא

ki megy hirdetni az ígét, ki megy tanítani Isten igazságát? — Mi ismerjük a feladat súlyát, mi tudjuk hivatásunk vért követelő, lelket emésztő nagyságát — mi tudatos erővel, feladatunkban lelkesedő érzéssel mondjuk: ההנני שלחני¹³ Itt vagyunk, minket küldjete!

הנני שלחני Itt vagyunk, küldjete! És hiába rémitenek bennünket a kishitűek, hiába rettentenek:

»Vágyaid elérhetetlen
Tartományba vonzanak;
Az, mi után futsz epedve,
Csalfa, tünde fényalak,
Egy sugár a nap szeméből...

⁶ Id. h., 5.

⁷ Targum id. h., 6-hoz.

⁸ U. o. (az eredeti szöveg).

⁹ Jób, XXII. 8.

¹⁰ Peszikta di Rab Kahana (ed Buber), XVI. 125b.; Leviticus rabba, X. § 2. (ed. Wilna 14 b.); Jalkút Jes., XL. 1-hez (II. § 443.)

¹¹ Jes. id. h., 8.

¹² Targum id. h.-hez.

¹³ U. o. (az eredeti szöveg).

Büszke diadalmosoly,

Mely a sirva futó telhőn

Megtörrik, — de nincs sehol!¹⁴

Hiába a lebeszélés hangja: שמעו שמעו ולא תבינו¹⁵ hirdetni fogtok süket füleknek, nem hallják meg szavakat, nem értik meg ideáljaitokat, nem akarják meghallani, nem fogják elfogadni törekvő öhajástokat. Szívárványkergetés lesz a ti jó szándékokot, csalfa délibábót kergettek botorul.

בעולם הזה נרמו עונות ונעשו ישראל הרישם מן התורה

A mai élet elsorvasztja az életet megszépítő érzelmeket, kiszikkad a lélekből minden magasabb emberi megézés:

כספו אמונים מבני אדם

eltűnt már a hit az emberiség lélekvilágából.

בני סרבנין הן, מרהנין הן Fülünkbe zúg a mardosó, a keserű valóság: kialudt a zsidó önérzet szikrája.

אלא על דאמרה לי הויין אפיך כיהודיאמא דא שרי ושביק לך

Arccpirulás, szívdobogás követi, ha szemébe kiejtik: zsidó vagy! — az ősi szilárd gerinc meggyöngyült, meghajolt. Hol van az atyák öntudatos büszkesége, zsidó lelkesedése?!

הנני שלחני Küldjete, mi megyünk!

A borzalom új rémei ijeszgetnek: látjátok?! a vallástalan lélekben a hit helyett feltör más valami. Nincs vallásos érzület, van álbölcsesség. Kufárság uralja a tudományt,

עד אשר אם ישאו ערים מדין

és téveszmék metelyezik meg a társadalom életét, politikai saskeselyük lepik el a tereket, וכתים מאין אדם betörnek a családi hajlékba, új rendet teremtenek, amely mindent felforgat

האדמה השאה שממה

és a rend nevében megteremtik a tökéletes felfordulást.

Hiába való mind ez a mesterkedétek, — így erősködik a mi szívünk — hiába rettennek rémképek, kérő szótól zeng a lelkünk: ההנני שלחני itt vagyunk, küldjete!

Hiába mondják: עניי הייתי וטרוד במונותי²¹ A „ma“ nagy gondoljai nem engedik, a mindennapi élet nem tűri, hogy magasabb problémákkal foglalkozzék az ember; kényér kell, nem

¹⁴ Arany J. A gyermek és szívárvány.

¹⁵ Jes. id. h., 9.

¹⁶ Aggadát Berésit LXIX. § 1. (2. ed. Buber 114 old.)

¹⁷ Zsoltárok, XII. 2.

¹⁸ L. ¹⁰ jegyzetet!

¹⁹ Rabba Ekhá I. 11-hez. (ed. Wilna 16 b.)

²⁰ Jes. id. h., 11.

²¹ Jóna, 35b.

manna! Bizony hiába mondogatják:

השמן לך העם הזה... פן יראה בעיניו²²

azok, akiknek adott Isten a bőség tarsolyából, elvakulnak saját jólétüktől és göggyükben nem keresik Istent. Hasztalan hajtogatják: ורהק ד' את האדם eltávolította az ember fel, fel a magas messzeségbe istenét, ורובה העוובה בקרב הארץ²³ alig van, akit hevítene az Isten-eszme! — Mi mégis, mindenek ellenére is azt mondjuk, egyre azt: הגני שלהני Itt vagyunk, küldjetelek!

הגני שלהני Itt vagyunk, küldjetelek! s visszük magunkkal a tüzet, az oltártüzet és lángot gyújtunk vele mindenütt Izraelben.

ויעמד בין המתים ובין החיים ותעצר המנפה²⁴

Kiállunk a küzdőterre, keblünkre pártázzuk a zsidó eszméket, s megállunk élők és holtak között. Mi érezzük, hogy megszűnik a lelkek válsága, hisszük, hogy a lelkekben kigyullad az égi fény!

אם נודקנה אומתך עמוד ונודרה²⁵ Serény, önzetlen munka,

ez lesz életünk programja. Dolgozni akarunk Izraelért, cselekedni fogunk a zsidósáért — sohasem önmagunkért!

ולא עבדים לעבדים²⁶

Szolgái leszünk Istennek, embernek — soha!

הגני שלהני Itt állunk, küldjetelek! Meg akarjuk mutatni

a hitbéli lelkesedés tüzével, hogy a hit megerősít az élet forrongásaiban, meg akarjuk mutatni a tudomány világosságánál, hogy az Isten-hit nem ellentétes a megismeréssel. Megmondjuk, hogy vannak végokok, amelyek Istenhez vezetnek, vannak kérdések, amelyekre csak Isten léte felelhet, vannak fájdalmas megsejtések, amelyekre megnyugtatás egyedül Isten. Meg fogjuk mutatni, hogy az élet forrongásaiban csak egy szilárd sziget van, ahová elmenekülhetünk, ahol megpihenhetünk. És bele írjuk a lelkebe: erkölcsli törvények uralkodnak az élet felett, Isten törvényei, s ezekben a törvényekben megszépül az élet. Mi meg akarjuk tanítani az embereket arra, hogy örüljenek az életnek: ne az élet hiú örömeit keressék, hanem találják meg az életben azt a magasabb értéket, amely örömet jelent, tartós örömet, az élet boldog diadalát. És meg akarjuk erősíteni az elesett hitűeket — megerősíteni az élet igazságaiban, amelyek uralkodnak mindenek felett, és ha a mi emberi szemeink előtt másképen látszanak is, hitünk azt harsogja bennünk: végsőeredményükben diadalt aratnak!

²² Jes. id. h., 10.

²³ Id. h., 12.

²⁴ Numeri, XVII. 13.

²⁵ Jerusálmi Berákhót, IX. (14 c.)

²⁶ Kiddúsin, 22 b.

הגני שלהני Itt vagyunk! mi vállaljuk azt a látszólag megvalósíthatatlant, hitünk azt suggalja, hogy vállalkozásunk nem hiábavaló.

27 ונאלה ונאלון אשר בשלכת מצבה במ ורע קיש מצבהה Szent a zsidóság ősi törzsoke, az évezredek törzsoke ma is egészséges, ma is életerős, életerős hajtásokat hozhat, amelyek terebélyes lombozattal ajándékozzák meg a zsidó roburt. Már látjuk is egy kegyetlen hosszú tél után az új lombfakadást, mi látunk, látunk az ősi fán új hajtásokat.

הגני שלהני Itt vagyunk, küldjetelek! Munkásai akarunk lenni a zsidó tudománynak. Azt a parázsló tüzet, amit itt kaptunk, élesztetni fogjuk. מננה היה מרליק Ez a tűz az, amely fellobbantotta bennünk a tudományos lelkesedést, 28 ובה היה מסיים, és ezzel a tüzzel fognak napjaink elaludni, a tudományos munkának, a tanulásnak tüzeiben fog életünk elhamvadni. Ezt követeli tőlünk a bennünk élő parancsszó akarata, de követeli tőlünk intézetünk szerete is, az a hálás érzés, amit ezen órában, bucsuzás idején, kettőzöttén érzünk lelkünkben.

הגני שלהני Ti küldtök, mi megyünk. Valami megmagyarázhatatlan felmagasztosító érzés hat át bennünket, keblünkben öllekezik a hála óhajtsa és a búcsú elandalodása, ránk nehezedik ez ünnepi óra minden életútravalója, mestereink szava és lelkünk legbelső szózata.

Esztendőök sorát, ifjúságunk legszebb éveit töltöttük el ezen falak között és most elragad a búcsú ez óráján a hálás emlékezés és a köszönet Isten-hozzádja.

29 ויהי לאבר כנרי Fájdalomban csuklik szavunk. Ránnyugszik az örökkévalóságba költözött mestereink szellemalakja. Megjelenik előttünk Klein Miksa וניצל; ő aranyozta be gyermekreményeinket, ő gyújtotta meg ifjú szívünkben a lelkesedés lángját. És hálás kegyelettel ráemlékezünk a mi jóságos mosolyú professzorunkra: Weisz Miksára וללהיה. Ifjává serdülő életünkben kézen fogott bennünket és atyai szeretettel mutatta nekünk az utat a szent hivatás felé.

ולהבידיל בין הים להים És a búcsú óráján felkeressük a világ zajától félrevonult tudós tanárunkat, aki évtizedekig intézetünk rektora volt. Köszönetet mondunk neki is jóságos gondoskodásáért, tudománya gazdag gyümölcseiért. — Hála és köszönet minden mesterünknek, alma materünk tudós professzorainak, drága jó tanárainknak. Köszönetet mondunk főiskolánk kuratoriumának, nagy és nemes férfiaknak, köszönetet, hálás

²⁷ Jes. id. h., 13.

²⁸ Sábbat, 22 b.

²⁹ Jób, XXX. 31.

köszönetet mindenkinek, akik életünk ezen boldog órájág el-
segítettek.

Es most... Főtisztelendő Vezető-Főrabbi Ur! ki intézetünket
kormányozza, Föt. Vizsgálóbizottság! Szeretett Professzoraink!
הגני שלחני Itt állunk készen az útra, küldjetez minket!

לא אשלחך כי אם ברכתני³⁰

de ne bocsássatok el, amíg meg nem áldottatok. רבינו ברכנו³¹
Rektor Urunk, áldj meg minket, meleg szíved áldásával,

וסמכת את ירך עליו³²

tedd a mi fejünkre kezedet, שיתברך תלמודו על ירך³³
hoggy leggyünk mi, a te tanítványaid, áldottak, וסמכת את ירך עליו
áldj meg minket, להיות שואל ודורש ומורה הוראה³⁴
hoggy áldásodból felfakadjon nekünk a jog, hoggy tanítsunk,
hirdessünk, döntsünk.

... ואראה את אדני. Mi láttuk az Istent...

Örömpercben és bánatorákban, élettavasban és a tél hidegében,
mi láttuk az Istent, s mi láttuk az Istent. וישוליו מלאים את ההיכל
Es most is eltölti lelkünk szentélyét az Isten áhitás magasztossága:

אלקי משכנותיך וידידות

וקרבתך במראה לא בחידות

Isten! mily szép volt közeledben

Ittasulni dicsfényedben!

Bűvös idők lenge szárnyon

Szentélyedbe vitt az álom.

הקיצות ועודי עמך אל

והודיתי ולך נאה להודות³⁵

Lobogott az oltár lángja, Útra serkent a mi lelkünk,
Köröskörül tömjénpára, Útra indul Veled együtt
Leviták szent dala zendült S mire vágyva, égve epedt
S mi daloltunk velük együtt. Tovább zengi énekedet³⁶.

ואראה את אדני

Látjuk az Istent, látjuk mindhalálig

Lát az Isten, lát — az örökkévalóságig!

Amén.

Budapest.

Dr. Weisz Pál.

³⁰ Gen., XXXII. 27.

³¹ Ber., 28 b.

³² Num., XXVII. 18.

³³ Szifré Zutta Num., XXVII. § 18. (ed. Horovitz, 1907. 321 old.)

³⁴ Szifré Num., § 140. (ed. Horovitz, 186 old.)

³⁵ Brody, Diwan des Abu-l-Hasan Jehuda ha-Levi II. Berlin 1896-97.
160. old.

³⁶ V. ö. Patai, Héber költők (IMIT kiadása 1910) I. 137 old. „Álom“.

Az Országos Rabbiegyesület közgyűlése

1933 május 9.

Néhány éves szünet után újra összegyűlt az Országos Rabbiegyesület rendkívüli közgyűlése és tegyük mindjárt hozzá, a közgyűlés sikerült, népes volt, reménynyújtó a jövőre nézve.

Az ORE elnöksége a szomorú gazdasági helyzet folytán, az évek óta állandóan romló hangulatban nem akarta tagjait közgyűlésre egybehívni, attól tartva, hogy a hívás eredménytelen marad. Ez az elgondolás, meg az a nézet, hogy a lefelé hanyatló viszonyok között nem illik ünnepi diszgyűlést tartani, eredményezte azt, hogy az ORE 25 éves jubileumát nem ünnepeltük meg az egyesület tagjainak és a felekezet vezetőinek meghívásával, hanem csak az ORE 25 éves történetének megírásával. Részemről nem voltam ezen a véleményen és ma is tudom sajnálni, hogy a szép alkalmat elszalasztottuk a kínálkozó ünnepség megtartására. Meggyőződésem és azóta tapasztalatom is, hogy komoly és érdemes jubileumi ünnep minden körülmények között sikerül és felemelő, nevelő hatással van nemcsak a szorosán vett jubileumi körre, legyen az egyén, család vagy testület, hanem a kívülálló nagyközönségre is.

Hogy az ORE rendkívüli közgyűlésének összehívása időszerű volt, bizonyítja az azon megjelent tagok száma és névsora, mely a következők:

Adler Ig. (Gyula), Adler V. (Hatvan), Bande (Kispest), Benoschofszky (Buda), Bernstein (Nyiregyháza), Braun (Bpest), Edelstein (Buda), Frenkel (Bicske), Farkas (Bpest), Feigl (Gyöngyös), Flesch (Mohács), Friedmann D. (Ujpest), Friedmann Gy. (Bpest), Friedmann H. (Dombóvár), Friedmann J. (Heves), Goldberger (Tata), Gross D. (Nagykőrös), Grossmann (Bpest), Heves (Szolnok), Hevesi F. (Bpest), Hevesi S. (Bpest), Hirschler (Bpest), Junger (Zalaegerszeg), Kálmán (Kőbánya), Kiss (Buda), Kriehaber (Pesterzsébet), Láczer (Bpest), Lichtmann (Ujpest), Liebermann (Bpest), Links (Kőszeg), Löw (Ádánd), Löwinger (Bpest), Neumann I. (Óbuda), Péner (Baja), Pfeiffer (Monor), Róth (Eger), Rubinstein (Szekszárd), Scheiber (Bpest), Silberstein (Siklós), Schmelcz (Bpest), Schwarcz B. (Bpest), Schwarcz L. (Bonyhád), Silberfeld (Bcsaba), Schweiger (Nyitra), Schulcz (Mezőtúr), Wallen-

stein (Pécs), Weisz J. (Bpest), Wolf (Bpest), Würdiger (Szentés).

A közgyűlés tagjai órákon át a legnagyobb érdeklődéssel folytatták a szőnyegen lévő kérdések tárgyalását és az egyik legfontosabb ügy sikeres megoldásával, a régi alapszabályoknak szükségessé vált módosításának keresztülvitelével, megvetették az alapját a jövő élénkebb és tartalmasabb egyesületi életnek.

Az ORE nem egy a sok száz meg ezer egyesület közül, melynek élete és működése csak az egyeslet tagjait érinti és érdekli, az ORE a magyar zsidóság tulnyomó részének felekezeti tényezője, melynek hűség és üdvös működése kihat és kell, hogy kihasson az egész modern magyar zsidóság fejlődésére! Ezt a fejlődést kellőképpen irányítani és a legnagyobb mértékben szolgálni oly feladat, mely méltó az egész rabbikar odaadó, lelkes munkásságára. Ezt a munkásságot pedig igénybe venni, lehetőleg egyöntetűvé, a kitűzött cél érdekében minél eredményesebbé tenni, az ORE fontos hivatása. Ezt a hivatást teljesítenie kell a Rabbiegyesületnek, mert különben elveszti létjogosultságát. Ezért töltött el igaz örömmel engem és azt hiszem az egyesületnek minden komoly tagját a rendkívüli közgyűlés szép eredménye, mert ebben zálogát látjuk a jövő kitartó munkásságának, mely az egyesület tekintélyét és jótékony hatását biztosítani fogja.

A közgyűlést választmányi ülés előzte meg, amelyen felmerült az az indítvány, hogy sürgőnyileg fejezzük ki a németországi általános Rabbiegyesület elnökségének (Dr. Bäck, Berlin) együttérzésünket. Tekintve azonban a német viszonyokat, elálltunk ettől, hisz talán sürgőnyünket egyszerűen nem is kézbesítik és még az ottani rabbiegyesületnek kellemetlenséget okozunk. Rábizta azért a választmány az elnökre, hogy a közgyűlésen adjon érzelmeinknek kifejezést.

A választmány egyik tagja szóvá tette egyes felekezeti lapoknak a rabbikaral szemben tanusított nem megfelelő viselkedését. A választmány az elnököt bizta meg, hogy járjon el az ügyben és értesse meg az illetőkkel, hogy a rabbikar a felekezeti sajtó legerősebb támasza és elvárhatja, hogyha egyesek megbírálásáról van szó, ami természetes joga a sajtónak, akkor is tekintettel kell lennie a rabbikar tekintélyére. Ugyancsak szóvá tette az a választmányi tag, hogy a fiatal kollégák, amint a hitközségbe lépnek, a köteles

szerénységet félretéve, az idősebb kartársakkal szemben nem mint kezdők, hanem mint teljes igényű főbbik viselkednek.

Tagadhatatlan, ha nem is szabad általánosítanunk, hogy van valami a dologban. Bizony némi irigységgel nézhetjük a másvallású, nem épen katolikus papok rangbeosztását, ahol méltó disciplinát találunk; de még az orthodox rabbiknál is tapasztaljuk, hogy az a bizonyos Derech Erec nagy hatalom, amely a fiatalabbakat az idősebbekkel, a tudásban kitünőkkel szemben jobban vezeti a helyes utra, mint akármily szervezeti szabály. Valóban e tekintetben is jótékony befolyással kellene lennie az ORE-nek a fiatal kartársakra, amit persze csak a rendszeres összejövetelek és a nyílt, őszinte megbeszélések által érhet el. Még néhány folyó ügy után a választmányi ülés véget ért és következett a közgyűlés.

Dr. Hevesi Simon elnök nagyszabású és nagyhatású bevezetőjében felölelte mindazt, ami az összszidóság és külön a magyar zsidóság jelen viszonyai között a zsidó lelkeket és elsősorban a rabbikét foglalkoztatja. A németországi végzetes zsidóüldözés, az egész világon a zsidósággal folytatott vad ellenségeskedés kirobbanása, mely végtelen szomorúsággal tölt el mindnyájunkat, hisz tudjuk, hogy németországi hittestvéreink az összszidóság egy igen értékes, magas színvonalon álló része, rendkívüli szenvedéseken megy át, ugyszólván mindnyájunkért. Tehetetlenül állunk a nyers erőszak szerveztségével szemben és majdnem kétségbe kellene esnünk az emberiség fejlődésének és erkölcsi haladásának lezülése miatt, ha nem volna az a világító sugár, mely egyes nagy kultúr-nemzetek másvallású, előkelő főpapjainak és államférfiainak fennkölt nyilatkozataiból, az emberiség becsülete érdekében kifejtett küzdelméből felénk ragyog.

És ha a németországi rettenes csapás ellen nem tudunk kellő védekezést kifejteni, viszont azzal a tértítő mozgalommal szemben, mely az utóbbi időben a fővárosban tudományos színvonalú, vallási vitaelőadásokban lépett ki a porondra, nem kell behatóbban védekeznünk. Mi bizunk hűveink józan ítélőképességében egyrészt, becsületes vallási meggyőződésében másrészt, nem fogja őket a szírhangu csábítás egyikben sem megingatni. Még egy nevezetes felekezeti eseményről emlékezett meg az elnök, a kongresszusi árnyalathoz tartozó zsidóság komoly szervezkedési

mozgalmáról, mely a modern rabbikart különösen érdekli. Itt is annak a meggyőződésnek ad kifejezést, hogy bizhat a rabbikar nemcsak igazságos követeléseire erejében, hanem a világi vezetőség belátásában is.

Az elnöki nyilatkozatokat a közgyűlés megértő helyesléssel fogadta és csak a harmadik kérdésre nézve fejlődött ki élénk vita. Miután azonban ez az ügy nem volt napirendre tűzve, a közgyűlés nem foglalkozott tovább annak részleteivel, hanem az elnök másnapra tűzte ki a szervezeti bizottság rabbitagjainak összefogását, amikor is tüzetesen fogják a kérdést megtárgyalni.

Majd áttért a közgyűlés főtárgyára, melyet *dr. Bernstein Béla* alelnök adott elő és pedig: Az alapszabályok módosítása. Előadó az alapszabályokat, melyek 27 évvel ezelőtt készültek, a közben szerzett tapasztalatok alapján átdolgozta és kiegészítette. A közgyűlés a módosított alapszabályok tervezetét pontról-pontra meghallgatta és letárgyalta.

Behatódott változtatás történt a tagok osztályozásánál, amikor pártoló, pártfogó és alapító tagok felvételét is elfogadta a közgyűlés. Vezette pedig e módosításnál az az elgondolás, hogy módot kell találnunk arra, hogy a hitközségek és egyesek tehetségük szerint elsősorban anyagilag részt vegyenek az ORE céljainak előmozdításában és ezáltal egyttal bekapcsolódjanak abba a gondolat-és munkakörbe, melyet a rabbikar betölt.

Szükséges azonban ehez, hogy a kartársak, mint az egyesület buzgó tagjai, mindenütt megtegyék kötelességüket, megszerezzék hitközségeiket, az azok kebelében fennálló egyleteket, pl. Chevrákat, nemkülönbén az arra hivatott egyéniségeket az ORE pártoló, pártfogó, esetleg alapító tagjainak. Itt nincs kifogásnak, huzódózásnak helye, hanem önzérzetes kívánságok, a zsidóság érdekét képviselő meggyőzés kifejtésének. Reméljük, hogy mihelyt a módosított alapszabályok a kormányhatósági jóváhagyást elnyerték, megindul e tekintetben kartársaink köteles, céltudatos munkája.

Alapos megfontolást igényelt az a kérdés, vajon fiókkörök alakítását ajánlja-e, illetve lehetővé tegye-e az alapszabály? Tekintve azonban azt a sajnálatos tényt, hogy megcsonkított hazánkban annyira leszállott az ORE tagjainak száma, hogy az egyesület teljes szétforgácsolását jelentené, ha pl. csak két fiókkör alakulna, alföldi

és dunántuli, a közgyűlés nem fogadta el ezt a tervet. Előadó javaslatára úgy határozott ennek korrektívuma gyanánt, hogy két alelnök helyett hármast választ és pedig egyet a fővárosi, kettőt a vidéki rabbik közül, egyiket a dunántuli, másikat az alföldi rabbik közül. Ha tehát bármelyik szükségét látná, hogy a maga körében gyűlés hívassék egybe, ezt az Elnökségben indítványozza és az elnök helyett, ha ez nem mehetne el, az illető alelnök vezeti a neki megfelelő helyre összehívott gyűlést. Miután az alapszabály megállapítja azt is, hogy a gyűlés helye Budapesten kívül a vidéken is lehet, amint azt a választmány időről-időre megállapítja, a vidéki alelnökök esetleges kívánságának semmi akadálya.

A közgyűlés a módosított alapszabályokat egyhangulag elfogadta és elhatározta, hogy jóváhagyás végett mielőbb felterjeszti az illetékes Minisztériumhoz.

Ugyancsak nevezetes indítványokat terjesztett elő *dr. Bernstein Béla* alelnök. Abból a helyes feltevésből indult ki, hogy az egyesületnek az infláció áttal semmivé vált alapítványait helyre kell állítani, mert nem szabad belenyugodni abba, hogy azoknak nevei, akiket az alapítványok megörökítettek, ezeknek eltűnésével végleg csorbát szenvedjenek. Azért indítványozza, hogy néhai *dr. Schnitzer Ármin*, egyesületünk első elnökének családjához forduljunk és pedig *dr. Löw Ferenc* marosvásárhelyi rabbi utján, akivel ez ügyben már levelezett, azzal a kéréssel, hogy az általuk annak idején egyesületünkül létesített 1500 K. alapítvány helyreállításához sziveskedjenek hozzájárulni és az egyesület a maga körében szintén meg fogja tenni a magáét.

Indítványozza továbbá, hogy az egyesület második elnökének, a rendkívüli tevékenységű, nagyérdemű néhai *dr. Neumann Ede* családjához is forduljunk, fia *dr. Naményi Ernő* utján, akivel már szintén érintkezésbe lépett, azzal a kéréssel, sziveskedjenek b. emlékü édesatyjuk nevét viselő alapítvány létesítésére a kezdeményezést megtenni. Az egyesület természetesen megtesz a maga körében mindent, hogy kiváló elnökének nevét méltón tudja megörökíteni.

Indítványozza még azt is, hogy keresse meg az egyesület a pesti hitközség érdemes Elöljáróságát, sziveskedjék a néhai főrabija *dr. Kohn Sámuel* nevére tett 10.000 K. alapítványát a viszo-

nyokhoz képest felujítani, hogy az azt a nemes célt, melyet az alapítvány annak idején magának kitűzött: rabbiözvegyek támogatását újból előmozdithassa.

A közgyűlés mindhárom indítványt egyhangulag magáévá tette és megbizta az Elnökséget, hogy azok végrehajtása érdekében, az indítványozóval egyetemben, mielőbb tegye meg a szükséges intézkedéseket.

A közgyűlés elvégezvén teendőit, lelkes hangulatban esti 8 órakor véget ért és az esti imával zártuk be.

Nyiregyháza

Dr. Bernstein Béla

50 éves jubileum.

Kevés embernek van módja annyira tudni, mily nehéz a magyar zsidóságban valamit alkotni és föntartani, mint nekem. Sorsunk és helyzetünk úgy ki van téve hullámvásznak és változásnak, az anyagi teherbirás forrása elapad, hittestvéreink minden irányban igénybe vannak véve és nem marad erejük saját szőlőkertünkért áldozatot hozni. 50 év a magyar zsidóság tudományos folyóiratának, fentartásában sokat jelent. Ebből 48 évnek munkája *Dr. Blau Lajos* professzor tevékenységéről tesz tanuságot. Negyven évig szerkesztette a *Magyar Zsidó Szemlé*t. Széles és mély tudásával, bölcsességével, szellemességével, világos ítéletével, tudományának méltóságával és tekintélyével, mélyen szántó tollával, kulturprogramjának gazdagságával. Ünnepelni tulajdonképen csak őt kell és csak őt lehet. De neki nincs szüksége ünneplésre. Ünneplik őt életének tényei, munkásságának monumentumai, tevékenységének eredményei.

Tanári, papnevelő, tudományos, irodalmi érdemei mellett a *Magyar Zsidó Szemle* szerkesztése és fejlesztése is megmutatja azt a kulturkonceptiót, mely benne élt és munkált. A *Szemlé*t kiegészíti a külföld számára a *Haczofe* hébernyelvű tudományos folyóirat továbbá a *Jabné*, a *Mória*, a zsidó homiletikának és vallásoktatási tanügynek szolgálatában. Lelke vágya volt a zsidóság forrásait áhító szomjazóknak és a tudást keresőknek *mindent* nyújtani könnyen hozzáférhető formában és egyszerű keretek között. Nagyvonalu elgondolásaiból sokat sikerült megvalósítania és amit megvalósított az minta marad és irányító erő azok számára, akiket önfeláldozó munkássága nemes példájának követésére lelkesít. — Midőn a *Magyar Zsidó Szemle* jelenlegi buzgó szerkesztőit, kik a *Haczofe* művét *Haszókér* címén szintén tovább folytatják és a *Jabne* és *Moria* föladatait is beleolvastották a *Szemlé*nek megfelelő rovatába. most ünnepi hangulatok atmoszférájában az 50 éves jubileum

alkalmából meleg szerencsekivánataimmal és őszinte elismeréssel üdvözlöm: jól esik kegyeletes hódolattal adóznunk *Bacher Vilmos* és *Bánóczi József* emlékének, amely emlékek szövétnekként világitanak előttünk — és boldogan adok hálát Istennek, hogy itt van közöttünk *Blau Lajos* profesor, aki most is hű munkatársa a Magyar Zsidó Szemlének, de akinek történelmi méltóságra emelkedett munkája és érdeme a legszebb utmutató Makabeuslámpa a Szemle és a Haszókér új korszakának és jövőjének küszöbén.

Ennek a fénye előre világít, de csillanjon vissza egy szerény sugár őfelé, mint hódolatunk jele a történetnyomozó talmudtudós, a kulturtörténész, a nagy kutató, a kiváló papnevelő mester, jogbuvár és elméleti jogász, az elegáns tudományos író és zsidó tudományos folyóirataink érdemkoszoruzott szerkesztője előtt.

Budapest.

Dr. Hevesi Simon

Emlékezés a Magyar Zsidó Szemle 50 éves jubileumára

Most, hogy a Szemle 50-ik életévét betölti, senkisé gondolom arra, hogy 43 év előtt ép ezidőtájt, mikor e sorokat írom, megszűnés előtt állt. Talán már senki nem is tudja. A Szemlét *Simon József*, az Országos Iroda vezetője alapította, hogy a zsidó tudománynak magyar organuma legyen. Ez az alkotás a Rabbiképző alapításával szoros összefüggésben volt, a Rabbiképzőnek mintegy kiegészítése. Egy másik cél az volt, hogy az Országos Irodának legyen szócsöve. De ez a második cél volt, ami abban is kifejezésre juttatott, hogy az első években a Szemle első rovata a *Tudomány* volt és csak azután következett a *Társadalom*. Az anyagi eszközöket szintén *Simon József* szerezte meg. Kereken 800 előfizető volt, még pedig elsősorban a zsidó társadalom előkelői közül. Céljainak megfelelőleg *Simon József* azt kívánta, hogy a Rabbiképző egész tanári kara szerkessze az új folyóiratot. Végül azonban szerencsésebben *Bacher Vilmos* és *Bánóczi József* lettek a szerkesztők, kik tekintélyes tiszteletdíjat kaptak és egyideig a cikkeket is honorálták. Az első évfolyamokba külföldi neves tu-

dósok is dolgoztak, kiket *Bacher* szólított fel és akiket ő maga csakhamar sorra értesített, hogy nincs honorárium. Három év múlva *Simon* egészen visszavonult, szubvenciót szerezve még, de a folyóirat anyagi oldalát is a szerkesztőkre bízta. 1890-ben, a hetévi szerkesztés után *Bacher* is, *Bánóczi* is a folyóirat létét nem látták biztosítottak, *Bacher*, mint nekem maga mondta, a munkát is sokalta. A folyóiratot meg akarták szüntetni. Nagyon örültek hogy *Mezey Ferenc* meg én hajlandók voltunk a szerkesztést átvenni, mire *Simon* is erősen biztatott bennünket. Mi nem keveseltük a szerkesztői díjat — szót sem érdemelt — és nem keveseltük a munkát. Beteljesedett *Bánóczi* nézete, melyet előttem kifejezett, hogy a Szemle újból fel fog virágozni. Ez be is következett, a Szemle terjedelemben megnövekedett és főleg *Mezey* élnék temperamentuma és eleven magyar tolla folytán megélenkült. Őt, esztendei (1891—1895) szerkesztés után a Szemle ismét válságba került, mivel *Simon* visszaléptette *Mezeyt*. Tette ezt azért, mert a recepció körül két harcias természet között annyira kiélesedett a hirlapi polémia, hogy egészen a párbajrahívásig ment, amit nem tartott a zsidó ügy érdekében állónak. Ekkor a Szemle patrónusa *Simon József*, azt az ajánlatot tette, hogy a Szemle alakuljon át negyedéves folyóirattá és a költséghiányt fedezni fogja. A kiváló szerkesztőtárs biztosított, hogy ő tovább is fog dolgozni, amit az egyedüli szerkesztésem alatt megjelent első számban hozzámt intézett levelében kifejezésre is juttatott. Nem volt szükség sok rábeszélésre, készséggel vállalkoztam, hogy magyarul fogok dolgozni, noha akkor is tudtam, hogy a közvélemény széles rétegében a külföldi munkának itthon is nagyobb becsülete van. A Szemle 40—50 ive 25 ivre redukálódott, a munka simán folyt, volt elég munkatárs, habár nagy sajnálatomra jeleseink közül egyik-másik — a mult harcai miatt — duzzogva félreállt. A deficit fedezéséről az állam, a pesti hitközségi szubvenciók és az Országos Iroda, később az Irodalmi Társulat, melyet a Szemle köre hívott életre, gondoskodtak. A háború alatt nehéz volt a helyzet, egyre rosszabbodott és valósággal veszélyessé vált. 1919-ben, a kommunizmus alatt a Szemle is be lett tiltva, de azért még akkor is sikerült egy számot kihozni. 1920-ban a Szemle fennállása ismét kockán forgott, a kiszedett számot sem lehetett kifizetni. Kérésemre

Hevesi Simon belépett szerkesztőtársnak és megmentette a Szemlét a megszűnéstől. Hogy a magyar zsidóság első és egyetlen tudományos folyóiratát az esélyektől megmentssem, abban az egyetlen esetben félretettem minden büszkeséget és az utolsó években szubvenciók szerzésével — nem kell felsorolnom — függetlenítem minden esélytől. A Szemle fenntartása egyaránt hitfelekezeti, kulturális és magyar hazafias érdek. Megelégedéssel konstatalem, hogy ezt a nemes magyar kultuszminiszterium és a felekezeti testületek mind elismerik. Amig ereje megengedte az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, a Szemle alkotása, karolta fel a legerősebben. E rövidke áttekintésből látható, hogy Szemlénket három ízben 1890, 1885 és 1920 években fenyegette a megszűnés. Mindháromszor szerencsésen megmenekült és jelenleg szilárdan áll az órhelyén.

A zsidó tudománynak az egész világon mindössze négy időszaki organuma van: Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums, amelyet *Frankel Z.* 1852-ben alapított Boroszlóban (az 1854-ben megnyilt rabbiszeminárium igazgatója), a Revue des Études Juives, amelyet a Société des Études Juives ad ki, de amelyet velejében *Zadoc Kahn* Franciaország főrbijája alapított 1880-ban Párisban és amely társulatnak Rothschild a tagja, Jewish Quarterly Review, melyet 1886-ban alapított *Claude Montefiore* Londonban és a 20-ik évfolyammal beszűntetett, mivel keveselte a *theológiai* dolgozatokat és átengedte a kiadást az amerikaiaknak. *Cyrus Adler* a newyorki szeminárium és a philadelphiai Dropsie College elnöke adja ki az új sorozatot. Volt még régebben egy hollandi folyóirat a Letterbode és Firenzében, szintén az ott alapított szemináriummal kapcsolatban a Rivista Israelitica, amely tíz évfolyamra vitte. Látjuk ebből, hogy a német, a francia, az angol és a magyar zsidóság tart fenn tudományos folyóiratot. A lengyel és az orosz zsidóság, három-három millió lélek efemer próbálkozásoknál többre soha nem vitte. A M. Zs. Szemlét a külföld mindig méltányolta; és épúgy mint én itt, sorolta fel a külföld adott alkalommal a zsidó tudományos folyóiratokat. Igen kiváló amerikai tudós sajnálatának adott kifejezést, hogy a Szemlét nem tudják olvasni, nem vehetnek tudomást értékes tartalmáról.

A Szemle presztizst adott a magyar zsidó tudománynak a külföld előtt, egyuttal a magyar tudománynak is. A magyar-zsidó tudás erejére vall, hogy saját szellemi erejéből tartotta fenn fél-századon át folyóiratát, míg a többieknek nemzetközi munkatársi gárdája volt és van. Magam is dolgoztam valamennyibe, sok másba is amennyire a köz szolgálata, a Szemle és egyebek időt engedtek. A Szemle tekintélyét a külföldön tanúsítják a következő tények: A Szemle egész sorozatát megvette az amszterdami egyetemi könyvtár (*Rosenthaliana*), a washingtoni képviselőház (Library of Congress), a baltimorei egyetemi könyvtár, a newyorki rabbiszeminárium könyvtára; más európai és amerikai könyvtáraknak is van Szemléjük. A Szemléből sarjadt ki saját alkotásom a héber tudományos folyóirat, a *Hazofeh*, amelyet 1911-ben alapítottam és a háborus évek szüneteltetése folytán 1931 végéig 15 évfolyamra vittem a nehéz időkben szintén *Hevesi Simon* támogatásával, mint szerkesztőtársal (első években *Guttman Mihály* volt szerkesztőtárs). Az egyetlen héber tudományos folyóirat volt az egész világon majdnem megszűnésig, amely egészségi állapotom folytán 1931 végén következett be. Noha Amerikából és máshonnan is kérték, jobbnak láttam, hogy ez általában méltányolt és a magyar zsidóságnak, valamint a magyar tudománynak megbecsülést szerzett folyóirat maradjon úgy, ahogy szerkesztésem alól kikerült.

Szívből üdvözlöm a Magyar Zsidó Szemlét, melynek 48 év óta vagyok munkatársa és melyet 40 évig legjobb erőmmel szerkesztettem, nagy napján, jubileumán. Hőn óhajtom, hogy az ifjú szerkesztők vezetése alatt vivat, crescat, floreat közös dicső eszményeink a hit és haza üdvére.

Budapest.

Dr. Blau Lajos

Ötven éve (1884—1934.)

Örömet, ünneplést jelent a jubileum, mégis rendszerint az alkonyodó napsugár melankólikus hangulata reszket benne, idők mulására figyelmeztet, fiatal esztendőkre, amik immár elmultak, delelő napokra, amik fölött elrohant a kor.

Am valójában ez a megállapítás csak az egyes ember jubiláló ünnepségére talál: amikor gyakorta a jóleső hűség kielégülést nyer az ünneplő floskulusok röppenő csillámaiban, s nem látja meg a hulló szerpentin-szórásban a saját homlokának öreg redőit, arcának fakó hervadtságát, a keze remegését.

Intézmények, alkotások azonban, ha születésük percében igazi szükségletet elégítettek ki: idők múlása után se válnak elaggottá, a zsoltár szavai illenek rájuk: „még öregségük idejében is gyümölcsöt hoznak, üdék és zöld lombot-hajtók“, hiszen azért „növekszenek úgy mint a cédrus a Libánonban, mert az Isten házában vannak elültetve, az Istenek udvaraiban virítanak“.

Életszükséglet kielégítésére volt hivatott már alakulásának első órájától kezdve, ötven esztendővel ezelőtt, a „Magyar Zsidó Szemle“. Első szerkesztői: *Bacher Vilmos* és *Bánóczy József* világos célkitűzéssel indítják útjára a magyar zsidóság törekvéseinek ezt a pusztaságban való hirtívőjét és mi most hálás kegyelettel emlékszünk meg róla, hogy miképpen jártak ők eszményeink őrzésében „sivatagban, még be nem vetett földön“. Ébresztő munkára vállalkoztak, parlag mezőség beszántására, s kezeikben az ekevas, a borona és a sarló meg nem csorbult és fiatal szüretelésük mámorát mindig ifjunak-maradt szent örökségnek származtatták át szerkesztő utódaikra, a magyar Izrael egén hervadatlanfényű plejád-csillagzattokra: *Mezey Ferenre*, *Blau Lajosra*, *Hevesi Simonra* s a mánc szerkesztő társaira: *Dr Lövinger Sámuelre*, *Dr. Hevesi Ferenre* és *Dr. Friedmann Dénesre*. Hála Önékik, hogy a „Magyar Zsidó Szemle“ ötven esztendő után is fiatalon jubilál.

Az 1884. évben, amikor Bacher és Bánóczy szerkesztésében megindult a „Magyar Zsidó Szemle“, teljes egészében igaz volt a megállapítás, hogy hiány pótlására volt hivatott ennek az organumnak létesítése. A magyar zsidóságnak, amely pedig a leginkább rászorult közlőnyre, nem volt értesítő szerve. Évezred óta máshíttü honfitársaival együtt élve nemcsak hogy nem ismerték a zsidóságot — félre is ismerték. A zsidó meggyőződés és törekvés, a zsidó ambíció és sérelmek napvilágot keresnek, bajuk, végeztük az, hogy homályban tengődnek. Vallásunk, hagyományaink, ős irodalmunk, a zsidó tudomány hamupipőke zugban, nemcsak hogy mások nem ismerik, maga a zsidóság is bekötött szemmel

áll előttük. A felekezet érdekei közönyben elmerülve, részvételenység a zsidóság egységének megnyilvánításával szemben. A magyar zsidóság: ügyeiben, hogy utmutatást nyerjen, hogy a nem zsidó társadalom megismerje a zsidóság tanait, tudományát, évezredes fényes irodalmát, erkölcsseinek alaktalanságát, egyenjogosságára irányított törekvései igazságát: ez a M. Zs. Szemle kibontott zászlójának jelszava.

A hazai irodalomban a zsidó tudománynak minden ideig csak kevés művelője akadt. Egy-két rabbi kivételével alig volt szószólója. Zsidó tudományról ha irtak, ezt idegen nyelven cselekedték a zsidó tudás magyar földön élő művelői s aki a közönség köréből érdeklődött a zsidó gondolat iránt, idegen nyelvű forrásokhoz volt kénytelen fordulni. A magyar nyelven megszólamló zsidó tudomány ennek a folyóiratnak megteremtésével először száll sorompóba ezeknek a fonák viszonyoknak megszüntetéséért. Ezentul kezét állandóan ott tartja a külföldi irodalomnak, zsidó tárgyú termékeinek, munkásságának útőerén. Gondoskodik róla, hogy a M. Zsidó Szemle közönsége megismerhesse a zsidó tudományos kutatások újabb eredményeit. Számot akar adni minden jelenségről, amely a zsidó tudományt fejleszti, alkalmat a magyar zsidó tudományt hivatott művelőinek, hogy irodalmi találkozóra gyűlhessenek e lapok hasábjain, új, fiatal adeptusokat akar nevelni honi földön a zsidó tudás számára.

A magyar zsidóság hitfelekezeti viszonyai rendezetlenek, társadalmi helyzete állandó félreismerésnek van kitéve, belülről tájékozatlanság, kívülről támadás és gáncs, szervezetlen volta kulturális törekvéseinek kerékkötőjének: a „Magyar Zsidó Szemle“ segítő munkára vállalkozik, azt tűzi ki céljául, hogy a hazai izraelita hitfelekezet, mint vallásos társulat szabad, önálló és autonom testület legyen, mint a keresztény autonom egyházak“.

Föl akarja ébreszteni az érdeklődést a külföldi zsidóság állapota iránt, a hazai zsidó kicsiny beléletet figyelemmel kísérni, intézményeik, iskoláik életmegnyilvánulásait szemmel tartani. Munkássága körébe be akarja vonni a külföldi zsidó tudomány neves reprezentánsait, kivált vidéki magyar gyülekezetek kiváló zsidó papjait tudós munkára serkenteni, összeköttetést létesíteni kül- és

belföldi tudósítói révén a világ zsidósága tudós és társadalmi munkásságának ismertetésével a magyar és a külföldi zsidóság között.

Szent etikai célkitűzések ezek: ötven esztendő lefolyása alatt dicsőséges munkát végzett a „Magyar Zsidó Szemle“ — ma jubilál s jogos önérzettel vallhatja: a vállalt kötelezettséget hiven teljesítetik, az ötven éves forduló elé érkezve időben öregedett csak, a lelke az eszmények örök ifjúságában fiatalnak tudott megmaradni.

Első szerkesztői: *Bacher Vilmos* és *Bánóczy József*, 1884—(1890) a legszerencsésebb találkozása a tudásnak, a lángbuzgalomnak, a felekezet szent ügyei iránti törhetetlen lelkesedésnek, a zsidó és a magyar lelkület egybeforrottságának, ideális módon hivatottak rá, hogy a kitűzött cél uttörői legyenek.

Bacher Vilmos a zsidó tudomány világszerte elismert fejedelmi alakja. A szentírás tudományának őserdejét éles szekercéjével törí át, régi magyarázóinak lelkét megszólaltatja, a talmud mestereinek életét, életmunkásságát homályból napvilágra segíti, ígéiket összefüggésbe hozza a jelzett anyaggal, az anyagot a szóval magyarázza, amíg munkássága révén szentírásmagyarázat s a tannaiták és amorák világa valóban a zsidóság tudományává válik. Az évszázadokon át áthatlan bozótta sűrűsödött rengetegbe világosságot árasztott, harmóniát teremtett az egybefolyó zűrzavaros hangok tömegébe, időknak és térnek széles egyhangúsága fejlődéssé, történeté alakult csákánya előtt. Csodálatos ösztönnel, a szeretettel lihegő önfeledtségével minden ősi szó elevenné vált az ő látásában, minden betű a maga emberéhez talált kutató munkájában. S amire talán csak kevesen eszméltek: a munkássága természetével fogva száraznak tetsző tudósban mély lélek-poézis rejlett, nemcsak a perzsa költők fejletett műveinek föltárásával, hanem minden irodalmi szépség megértésével bizonyult a nagy mester poeta doc-tusnak.

Ezek a lelki, szellemi adottságok adják annak magyarázatát, hogy Bacher Vilmos elsőrangban volt hivatott a zsidó tudós és irodalmi folyóirat szerkesztésére. A tudományos rész szerkesztésében a legkiválóbb külföldi és hazai tudósok seregét válogatta ki munkatársaknak, szavára, megtiszteltetésnek fogadva a meghívást, a M. Zs. Szemle hasábjain megjelennek tudományunk elsőrangú képviselői s amikor a zsidó poézis termékeit először kezdik ma-

gyar nyelvre átültetni ifju zsidó literátorok, Bacher Vilmos örökdő gondnal hasonlítja össze az eredeti szöveget a fordítottal s ha néha Bánóczy szószótlásaira helyet talál a Szemlében egy-egy az eredetitől eltérő, de a zsidó költészet szellemét teljesen mégsem megtagadó átültetés, Bacher Vilmos fölismeri a turpiságot s az egyik nagytehetségű műfordítónak tréfásan mondja: „ebben a versben a Jehuda Halévi Jákob hangja benne van ugyan, de az ön ügyesen vadászó Ézsau kezei őt elfogott énekes madárból alkottak egy csalogányt: Jehuda Halévi, Gabiról, Ábrahám Ibn Ezra, Samuel Hanagid és Nachum tollaiból lett egyetlen Jehuda Halévi vers.“

Szerkesztőtársa: Bánóczy József, a magyar irodalom koszorusa. a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a magyar lélek szerelmese, a zsidó tudomány és irodalom bámuló hive, a magyar zsidó közélet serkentője — az ő kedves és bájos lelkülete ott lebeg az új folyóirat minden lapján, az ő szellemének köszönhető, hogy a Magyar Zsidó Szemle a legelőkelőbb magyar nyelvű folyóiratok sorába emelkedett, büszke volt rá, hogy Gyulai Pál és Beöthy Zsolt is akadémiai magyar színvonalon állónak értékelték a Szemlét. Ő sürgeti a „Szemle hasábjain az Izr. Magyar Irod. Társulat megalakítását, ő az életbehívója a Szentírás magyar fordításának számtalan magyar zsidó tudós kezdeményezés az ő szivéből fakad. Ő fedezi föl az Országos Rabbiképző Intézet tanítványainak sorában a tudományos és zsidó poétai munkásság talentumait, ő serkenti azokat munkára. Műveiket bírálja, éjszakákon át korrigálja, az egész országgal levelezésben áll a Szemle érdekében, Bacherrel együtt a külföld zsidó tudósait megnyeri, hogy lépjenek a Szemle munkatársainak körébe. A szervezeti kérdések megbeszélésére inspirálja holtig hű barátját, az arra leghivatottabb Mezey Ferencet, a zsidó tanügy munkásait kiszemeli és seregbe gyűjti, a magyar zsidó vonatkozású Kútfők gyűjtésére ösztönzi a történeti kérdések búvárlóit. Örökké mozgékony, soha el nem fárad, nagy része van benne, hogy a zsidó poéták hivatott tolmácsokra akadnak tanítványaikban. Boldog, hogy *Vajda Bélát*, *Kecskeméti Lipótot*, *Makai Emilt*, *Kiss Arnoldot* *Gábor Ignácot* fölfedezí a héber poéták magyar átültetőinek.

Hogy egy kis személyes emlékezéssel jellemezzem Bánóczy

József szerkesztői egyéniségét, elmondom róla: hogy a Magyar Zsidó Szemlé, az abban való írói szereplést, legtekintélyesebb felekezeti fórumon való megjelenésnek tartotta, a fiatal gárda számára tudományos és irodalmi beérkezettiségnek. Nem jog nélkül.

Magam még a rabbiképző alsó tanfolyamának növendéke voltam, amikor Bánóczy felszólított: fordítsak héber poétákból a a Szemle számára, írjak eredeti verset.

Két verset vittem el hozzá. Egy Gábirol költemény fordítását s egy vallásos éneket.

Dobogó szívvel vártam verseim megjelenését. És megjelent a Szemle legközelebbi száma, s a versek nem jelentek meg abban. Bizonyára nem feleltek meg a Szemle mértékének — gondoltam — és respektussal hallgattam a felelet nélküli kopogtatásról.

Egyszer aztán találkoztam Bánóczyval az intézet folyosóján. Megszólított: „mért nem küldte be a versei korrekuráját?” kérdezte. Meglepve válaszoltam: „én nem kaptam semmiféle korrekurát.” — De hiszen én elküldtem önnek a korrekurát, s megnevezte egyik poéta tanuló társam nevét, akinek számomra a korrekurát átadta. Kiderült: egy kis írói féltékenység volt az, ami társamat arra indította, hogy a küldeményt magánál felejtette.

A következő számban aztán már megjelentek a versek. Lenkedezve lobogtatta Bánóczy József a kezében a „Szemle” szürke fedelű új füzétét előttem: „megjelent! megjelent! igen szépek a a költemények.”

A két szerkesztő már a Szemle első évfolyamában maga köré gyűjtötte a külföldi és a hazai tudósok és írók legkiválóbbjait. A hazai tudósok és írók közül: *Bacher Simon, Bacher Vilmos, Goldzicher Ignác, Hochmuth Ábrahám, Kardos Albert, Kármán Mór, Kaufmann Dávid, Kayserling M., Kohn Sámuel, Kohut Sándor, Löw Immánuel, Marczali Henrik, Neumann Ede, Palóczy Lipót, Perls Ármin, Rosenberg Sándor, Schill Salamon, Seltmann Lajos, Szidon Adolf* neveivel találkozunk. Külföldi tudósok, írók: *Astruc Arisztid (Párizs), Dessauer Mór (Meiningen), Loeb Izidor (Párizs), Maybaum Zsigmond (Párizs), Rosenspitz Sándor (Fortland), Schwartz Adolf (Kalsruhe)*. Az ifjabb generáció tudósai és írói közül: *Blau Lajos, Kecskeméti Lipót, Schreiner Márton, Vajda Béla*. Már a következő évfolyamban sorra kerülnek: *Bárány József,*

Herzog Manó, Klein Mór, Kunos Ignác, Lederer Ábrahám, Pataki Bernát, Radó Vilmos, Steinerz Jakab, Sturm Albert. Külföldiek: *Derenbourg József (Párizs), Frankl P. F. (Berlin), Gudemann Mór (Bécs), Hübsch Adolf (New-York), Lewin Adolf (Freiburgi Br.), Neubauer Adolf (Oxford), Rosenspitz Sándor (Jacksonville Florida), Zirndorf H. (Cincinnati).*

Kiss József a M. Zs. Szemle első évfolyamában szerepel már „Templomi énekeivel.” Az első műfordítást zsidó költőkből *Vajda Béla* közli. Sorra kerülnek: *Kecskeméti Lipót, Kiss Arnold, Makai Emil, Gábor Ignác* ugyancsak zsidó költők poémáinak fordításaival. Élénk, változatos a „Szemle” terjedelme. A zsidó tudomány minden ágára kiterjedő. A zsidó irodalom minden jelenségét figyelemmel kíséri. Mindig izléses, irodalmi hangon, de önérettel száll sikra a magyar zsidó felekezet jogaiért. Az antisemitizmus áramlata ellen bátor szembeszállással száll sikra. Tisztultabb, nemesebb élet és vallásos felfogást sürget a hitköz-segekben. A magyar-zsidó történet eredményes, uttörő kutatója.

Néha nem volt elkerülhető a polémia hangja. Mezey Ferenc éles tollal áll sorompóba felekezeti tulkapások, — szerinte — elővigyázatlan kezdeményezések ellen. Az ifjabb írók, tüzes buzgalommal eltelve tudós polémikiakat vívnak egymással. Ilyenkor néha elragadja őket a tulzott hæv. Schreiner Márton, a fiatal tudós p. o. tudós vértetének csillogtatásával nem egyszer igazságtalanul bírálja el az idősebb tudósok munkálatait, ám mindenkor a tudományos törekvéseknek kijáró tisztelettel. Van azonban arra is eset, amikor ifju tollak igazi alap nélkül törnek érdemes munkás-ságra. Mindez azonban végeredményben — kevés kivételtől eltekintve — a legelkeसेbb buzdóság forrásaiból fakad.

Az 1891. esztendőből fogva *Dr. Blau Lajos* és *Dr. Mezey Ferenc* veszik át a M. Zs. Szemle szerkesztését. A magyar zsidóság égboltozatán ragyogó ikerocsillag. *Dr. Blau Lajos*, nemcsak a magyar-zsidó tudománynak vezető alakja, de világszerte a zsidó tudás egyik legbecsültebb képviselője. Művei felölelik a zsidó tudományt egész terjedelmében, szelleme új utakat vág, új megismeréseket talál, a talmudi és a későbbi hagyományos irodalom meg nem látott jelentőségének tartott észrevételeiből régi zsidó kulturát épít föl. Uttörő ebben az irányban *Blau Lajos*. Művei, cikkei nemcsak

mennyiségükkel bámulatot érdemlők, alapvető munkásságukban is a zsidó tudomány felbecsülhetetlen értékei. Blau Lajos egymaga annyit alkotott a zsidó tudás terén, amennyi generációk munkájában is számottevő. Mint a M. Zs. Szemle szerkesztője: valósággal őrtoronnyá teszi ezt a folyóiratot, amely figyelemmel kíséri a zsidó tudomány minden mozzanatát, a magyar-zsidó tudományos élet irányítója, a felekezeti élet élesszemű kutatója, a magyar-zsidóság harcosszervezője, a magyar-zsidóság harcos orgánuma. *Mezey Ferenc*, a szerkesztő társ, a felekezeti egyetemet érdeklő nagy kérdésekben, bámulatos szaktudással, remek tollal, a felekezeti jogaiért vívott harcaival és azoknak eredményeivel a magyar zsidóság örök háláját vívta ki magának.

Blau Lajos és *Mezey Ferenc* hatása az újabb munkatársak legkiválóbbjait gyűjtötte a Szemle táborába, közöttük: *Büchler Adolf*-ot (London), *Guttman Mihály*-t, *Heller Bernát*-tot, *Pollák Miksát*, *Bernstein Bélát*, *Venetianer Lajos*-t, *Weisz Miksát*, *Welles Gyulát*.

Dr. Mezey Ferenc az 1895. évben megvált a Szemle szerkesztésétől, arra hivatkozva, hogy amidőn felekezetünk, hála a szabadelvűség győzelmének, egyenjogositva, szervezeti ügye megindítva, kulturális feladatainak kerete részben megállapítva van, a kedvező viszonyok továbbfejlesztésére, égető kérdések tárgyalására és a nagyobb nyilvánosság érdeklődésének felkeltésére és ébrentartására hosszú időközben megjelenő folyóirat alkalmas sajtó közegnek nem mutatkozik.

Blau Lajos marad meg a Szemle szerkesztőjének. *Mezey Ferenc* a szerkesztőség kötelékéből való kiválása után is tovább támogatja. Blau Lajos joggal hivatkozik rá, hogy a M. Zs. Szemle az első és egyetlen folyóirat, amely a zsidósággal foglalkozó tudományt magyarul megszólaltatta és e tudománynak egyik ágát, amely bennünket magyar zsidókat a legközelebből érdekkel, mert velünk foglalkozik és amelynek művelése és fejlesztése ugyan-ezen okból első sorban a mi kötelességünk, virágzásnak indította: a magyar zsidóság körébe tartozó számos és becses dolgozat, nagyértékű történelmi okmányok egész tömege ebben a folyóiratban látott napvilágot. A hazai és külföldi zsidó tudósok legjobbjai nyerte meg munkatársainak, büszke reá, hogy a zsidó tudomány számára hazánkban egy ifju író nemzedéket nevelt. Negyven

éven át *Blau Lajos* szerkesztette a M. Zs. Szemlét. Az övé hát az érdem oroszlánrészében abban a felbecsülhetetlen hatásban amelyet a zsidóságra gyakorolt. *Blau Lajos* azután hivatott ifju tehetségekre bízta a Szemle szerkesztését. A *Hevesi Simon*nal való társ szerkesztés után *Dr. Löwinger Sámuel*, *Dr. Hevesi Ferenc* és *Dr. Friedmann Dénes* vezetik a folyóiratot. *Hevesi Simon* lángbuzgalommal, nagy tudásával, filozófiai képzettségével, elegáns és ragyogó tollal támogatva közlönyünket, a jelen szerkesztőség a fiatal generáció legkiválóbbjai közül való.

Sok kiváló alkotás kezdeményezése fűződik a M. Zs. Szemle működéséhez. Megteremtette 1911-ben a „*Házofeh*“ negyedéves folyóiratát, amely a zsidó tudományok művelésének egyedüli héber orgánuma volt az egész világon. Elmondhatjuk, hogy a magyar szentírás fordításának gondolata az ő hasábjairól indult el, ugyancsak az *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat* megteremtésének gondolatát is itt hangoztatták először. A magyar zsidó tudomány és irodalom életbehívója. *Blau Lajos* szavai amit a Rabbiképző Intézetről mondott annak ötven éves jubileumán a M. Zs. Szemlére is teljes mértékben ráillik: „egy új virágzó ágat oltott be a magyar nemzeti irodalom hatalmas törzsébe.“

Ötven éven át oktat, tanít, lelkesít, buzdít, világosságot terjeszt.

Adja Isten kegyelme, hogy felekezetünk felismerje mindjobban nagy érdemeit, nagy értékét, hogy lángja még sokáig el nem homályosuló fényt ontson a Magyar Izraelre és zsidó tudományra.

Budapest.

Dr. Kiss Arnold.

A Magyar Zsidó Szemle és az Országos Iroda

A magyar zsidóság a múlt század három utolsó évtizedében politikai, gazdasági és társadalmi téren nagy átalakuláson ment keresztül. Mint minden országban, amely a zsidóságban rejlt szellemi és gazdasági erőknél szabad érvényesülést engedett, hazánkban is megindult az áldásos, békés munka, amelynek eredményei nemcsak a nemzetgazdaságot virágoztatták fel, hanem a kulturális és tudományos élet fellendüléséhez is jelentős mértékben hozzájárultak.

A magyar Izrael géniusza azonban az általános művelődés nagy munkatérén kívül a zsidó tudományosság ősi hagyomá-

nyaihoz sem lett hűtlen és a szent örökséget, ha talán nem is az atyák és nagyatyák módszerei szerint, de azok szellemében ápolta, a modern filológia és történetírás nagy apparátusával felszerelve védelmezte ellenséges indulatok, rosszakarátu támadások ellen. A magyar zsidó tudomány nagy arzenálja már felépült, az Országos Rabbiképző-Intézet nagy mesterek vezetése alatt képezte és küldte ki az élébe neveltjeit, akik Magyarországon és a nagy világon mindenütt hirnevet, becsületet szereztek a magyar zsidóság főiskolájának.

Csak természetesen, hogy a Rabbiképző-intézet köréből indult ki az egyetlen magyar nyelvű zsidó tudományos folyóirat és a szoros kapcsolat a tanház nagyjai és tanítványai, valamint a Szemle közt mindvégig fennmaradt. *Bacher Vilmos*, *Blau Lajos*, *Hévesi Simon* neve és tekintélye, tudományos munkássága képezte a Szemle szilárd fundamentumát, amelyen a kiváló tanítványok és későbbi tanítók serege fáradhatatlan buzgalommal épített tovább.

De a szemináriumon kívül erős támaszt, szellemi és anyagi segítséget talált a Szemle a kongresszusi zsidóság másik nagy intézményében, az Országos Irodában is. Az 1884.-ben megjelent első szám előszavában a szerkesztők, *dr. Bánóczy József* és *dr. Bacher Vilmos* a zsidó tudomány ápolásán kívül a folyóirat egyik főcéljával a felekezet szerveztlenségének orvoslását, illetve az erre irányuló törekvések elősegítését jelölik meg és ebben a munkában erős és buzgó segítőtársat kaptak az Országos Iroda fiatal, nagytehetségű fogalmazójában, *dr. Mezey Ferenc*-ben. A Szemlének a tudományos és tanügyi rovatain kívül Kutfők c. rovata is volt, amelyről az első szám a következőket mondja: »E címen állandó rovatot nyitunk mindannak közlésére, ami a magyar zsidóságnak történelmi, tudományos, vagy társadalmi életéhez forrásbeli adalékul szolgál.« Mindjárt az első szám közli a községkerületi elnökök ülésének *Trejort* Agost kultusz-miniszterhez intézett nevezetes emlékiratát az izraelita hitfelekezeti viszonyok rendezése tárgyában és az orthodox közvetítő bizottságnak ellenirátát.

A Kutfők rovata egymásután közölte a felekezet bonyolalmas közzégi viszonyainak rendezésére irányuló összes alapvető kormányrendeleteket, az Országos Iroda felterjesztéseit, a községkerületi elnökök ülésének határozatait, az Iroda és a VI. községkerület évi jelentéseit, az egyházpolitikai törvényjavaslatokat és törvényeket, a községkerületi elnökök ülésének 1896. évben az egyetemes gyűlés mielőbbi egybehívása tárgyában *Wlassics Gyula* kultuszminiszterhez, majd 1905.-ben és 1908.-ban ugyanezen tárgyban gróf *Apponyi Albert*hez intézett nagy közzégi és történelmi jelentőségű emlékiratait. Az

1912. évben megindult és a világháború folytán abban maradt emlékeztető autonómia-mozgalom dokumentumai szintén megőriztettek a Magyar Zsidó Szemlében. (Az 1912. február 20.-án tartott országos értekezlet és az ugyanez év október 22.-én ülésezett százas bizottság határozati javaslatai.) Érdekes történelmi okmány az Országos Irodának 1914.-évben, a világháború kitörése után az orthodox és status quo hitközségekhez, s rabbikhoz intézett felhívása a magyar zsidóság kibékülése ügyében. Az utolsó, kortörténelmi szempontból jellemző aktákat a Szemle 1921. évi folyama közli a nyilvánossággal. Az egyik az Irodának a főrendiház akkor tervezett reformja tárgyában az igazságügyi, valamint a vallás- és közoktatásügyi miniszterekhez intézett felterjesztése, amelyben tiltakozik az ellen, hogy a nemzetgyűlés elé terjesztett törvényjavaslat a főrendiházi képviselőkre jogosult felekezetek sorában a törvényesen bevett izraelita felekezetet mellőzte.

A másik dokumentum az Irodának a soproni népszavazás ügyében írt körlevele, amelyben a magyar zsidóságnak a legmostohább viszonyok közt is mindenkor bevált hazaszeretetére appellálva, a népszavazás alkalmával is a haza iránti hűséges ragaszkodásra buzdítja soproni hittestvéreinket. (Tudvalevőleg a soproni zsidóság a népszavazásnál fényes tanubizonyosságot tett önzetlen hazaszeretetről.)

A »Kutfők« rovata 1884.-től 1914.-ig a felekezetünk jogállására és szervezetére vonatkozó egész anyagot tartalmazza és így bátran mondhatjuk, hogy a Magyar Zsidó Szemle a magyar zsidóság egyik eseményekben gazdag korszakának igen fontos forrása. Természetesen az ehhez való anyagot az Országos Iroda, illetve annak ifju fogalmazója, *dr. Mezey Ferenc* szolgáltatta.

A magyar zsidóság e nagy férfianak hatalmas publicisztikai munkássága egyébként is elválaszthatatlan a Magyar Zsidó szemlétől. Az első cikket a Szemlébe 1886.-ban írta »Autonomia és anyakönyv« címen, amelyben az 1885. évben megjelent és felekezetünk közigazgatása szempontjából alapvető anyakönyvi rendeletet ismerteti. Ettől kezdve, egészen 1895.-ig, egy évtizeden át a *Társadalom* és *Szemle* című rovatokban egymásután jelennek meg *dr. Mezey Ferenc* nagyszerű jogászai tudással megírt cikkei és tanulmányai, amelyek a magyar zsidóság akkori életbevágó problémáit tárgyalják és jórészt a megoldás felé is vezérlik. Az ezen évtized folyamán közzétett cikkek száma meghaladja az ötvenet; a recepció, az egységes szervezet, a felekezeti anatómia, a hitközségi igazgatás, az egyházpolitikai törvények, a két felekezet annyi bajt okozó téveszméje körül évek hosszu során át állt a harc a zsidóságon belül és kívül egyaránt és ennek a nagy küzdelemnek egyik vezére volt *Mezey*

Ferenc és ebben a küzdelemben a kongresszusi tábor fontos erődítménye a Magyar Zsidó Szemle, élén a félelmetes hajvivóval *Mezey Ferenc*cel, aki öt évig, 1891.-től 1895.-ig társszerkesztője is volt a lapnak. A jogegyenlőségért és a felekezeti tekintélyéért folytatott harcok mellett a magyar Izrael kulturális törekvései is mindig lelkes segítőtársat találtak a Szemleiben. Az Országos Izr. Ösztöndíjgyűlet, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, az Országos Magyar Izraelita Közalap, a Ferenc József Kulturális Alap keletkezése, működése az Országos Iroda és a Szemle baráti köréből indult ki. *Simon József*, *Bacher Vilmos*, *Bánóczi József*, *Mezey Ferenc* és *Blau Lajos*, a magyar zsidó tudomány és szellemiség nagy reprezentánsai voltak a hűséges és heroikus baráti kör tagjai, akiknek szellemi hatereje, munkásságuk eredményei nélkül elképzelhetetlen volna a magyar zsidó közösség utolsó félszázadának történelme.

A világháború és azt követő fájdalmas esztendőök megbénították a Szemle erejét is. Az eddigi terjedelem nem volt fenntartható és lassanként elmaradoztak az Országos Iroda publikációi is. De a mult küzdelmes emlékei, az évtizedek tradíciói tovább is éltek, továbbra is hatnak. Az 1915. évfolyam hozza *dr. Blau Lajos*nak, *Simon József* országos irodai főnök felett tartott emlékbeszédét, az 1916. évfolyamban találjuk *Mezey Ferenc*nek a magyar zsidóság patriárchája, *Mezei Mór* országos irodai elnök 80. éves születésnapja alkalmából a VI. községkerület és a Rabbiképző-Intézet vezérő bizottságának küldöttségei élén elmondott üdvözlő beszédét. Az 1927. és 1928. években jelennek meg *dr. Grossmann Zsigmond* tanulmánya *Schweiger Márton*ról, (1834—1905.) az Iroda első elnökéről, *dr. Endrei S. Henrik* visszaemlékezései *Simon József* (1844—1914.) irodafőnökéről, *dr. Friedmann Dénes* cikke és az ifjúkori barátnak, a férfikor hűséges bajtársának, *dr. Blau Lajos*nak megírázó erejű emlékbeszéde egykori szerkesztőtársáról, megdicsőült *dr. Mezey Ferenc*ről, (1860—1927.) az iroda elnökéről.

A magyar zsidóság kongresszusi szervezetének egyházi főhatósága a félszázados jubileum alkalmával szeretettel és örömmel köszönti egyetlen tudományos folyóiratunkat és hálás elismeréssel emlékezik meg arról a megértő, értékes támogatásról, amelyben felekezetünk igazaiért vívott küzdelmei közepelte a Szemle részesítette. Öszinte kívánságunk, hogy most, az új egyházi szervezet megalkotásának küszöbén a Magyar Zsidó Szemle táborának tudományos felkészültsége és tapasztalatai teljes mértékben érvényesüljenek a magyar zsidóság jobb és szebb jövődjének előkészítésére, egy hitben elmélyült és az ősi hagyományokhoz hűségben visszatérő új zsidó élet megteremtésére irányuló munkában.

Budapest.

Dr. Bakonyi László.

TUDOMÁNY

A magyar szabadelvűek mozgalma

a zsidók egyenjogosításáért 1840-ben.

Magyarországon a tizenkilencedik század harmadik évtizedében indult meg az, a reformmozgalom, mely a származáshoz fűzött ősi kiváltság helyébe az emberi jogot, a politikai szabadságot, az állampolgári egyenlőséget iktatta. A szabadelvű eszmékért folytatott küzdelemnek Magyarországon minden más országtól eltérő, különleges fordulatai vannak. Sok helyütt *alulról* ostromolták a várat és az érdekelteket jogtalanok kerültek szembe a birtokállományt védő kiváltságosokkal. Volt eset arra, hogy *felülről* az uralkodó rombolta le a régi rend oszlopait. De mikor sem alulról nem követelték, vagy nem követelhetők sullyal és tekintéllyel, felülről pedig egyenesen megakasztották a jogok kiterjesztését és a magyar történelmi osztály odaállott az eltiportak mellé, hogy saját kedvezményeinek feláldozásával emberré tegye a páriát — ez olyan mozdulat volt, mely a magyar szabadelvűek küzdelmét páratlanok mutatja a maga nemében. *Grünwald Béla* írja »A régi Magyarország« című klasszikus művében: »Hosszu tespedés után Magyarországnak első történelmi egyjéniségei csak a következő korszakban (melyről szölvünk) kelnek fel és ezek azok, akik magasabb eszmék nevében támadják meg a fennálló jogrend alapjait. Történelmünk következő korszakának fénye s e korszak kiváló alakjainak, egy Széchenyinek, Deáknak, Eötvösnek s végre Kossuthnak történelmi nagysága nem is érthető a nemzet e mély süljedése nélkül. Nem válhatott nagygyá, aki belenyugodott Magyarország akkori intézményeibe; a nagyság feltétele a nemzet világnézetével s jogrendjével való meghasonulás volt. Ha ők is küzdelem nélkül belenyugodtak volna s nem keltett volna lelkükben mély undort s szánalmat a nemzet akkori állapota, ők is törpék maradtak volna, mint e korszak nemzedékei. Nagyságuk alapja az, hogy küzdöttek a fennálló jogrend ellen, s hogy azt valóban meg is döntötték.«

Még egy rendkívüli körülmény teszi sajátossá a magyar szabadelvűség nagyszerű mozgalmát. A monarchián belül Magyarországának küzdenie kellett nemzeti önállóságáért, nem is a gazdaságiért, melyről szó sem lehetett, hanem a lelki, a közjogi szuverenitásért, amelynek mindig a nyelv volt legtermészetesebb kifejezése és legfontosabb tényezője. A magyar közéletben sokáig hivatalos nyelv a latin, a főurak társalgási nyelve pedig a német volt. Rendkívüli harcot kellett megindítani, és lefolytatni azért, hogy a törvények a hivatalos nyelven kívül a nemzet nyelvén is megjelenjenek. Párhuzamosan folyt a küzdelem a magyar nyelvért, a jogtalanok politikai jogaiért, a jognélküliek gazdasági felszabadításáért, szemben a főrendi tábla többségével, szemben a hatalom erőszakával és ármányaival. *Horváth Mihály* írja »*Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823-tól 1848-ig*» című munkájában: »Azon végzéseket is átküldték volt a rendek a felső táblához, mely szerint azt kívánták, hogy üzeneteiket a főrendek is hozzájuk magyarul intézzék. Mondják, e napokban *gróf Cziráky országbíró*, mikor értesült arról, hogy a magyar nyelvet visszaállítják természetes jogaiba, sirva panaszkodott asztalához hívott vendégeinek és felkiáltott: *Vége a magyar alkotmánynak!*»

A jogfosztó, nyelvkobzó, néposztályokat elnyomó magyar alkotmánynak vége is lett és helyére jött az új, a friss, népbarát, emberszerető magyar alkotmány, mely az országot az európai jog és kulturközösségbe beillesztette.

Mikor a zsidó szabadegyetem vezetősége felszólított, hogy a félévi tanfolyamon két előadást tartsak, arra gondoltam, hogy akkor, mikor a hívők az ősi vallás nemes hagyományait oly kegyelettel ápolják, a hitéletet annyira kimélyítik és a zsidóság egyetemes történetének kiemelkedő mozzanatait oly széles körökben ismertetik — ugyanakkor az emancipáció hazai történetét oly kevéssé ismerik, sőt alig derítették fel annak közvetlen és nevezetes előzményeit, amelyeket éppen a reformmozgalom szabadelvű apostolai kezdeményeztek. Ezért választottam előadásaim tárgyául a reform-korszakban alkotott első magyar törvényt, mely a *zsidókról* szól és a magyar törvénytárban, mint az 1840. XXIX. törvénycikk szerepel. A magyar országgyűlés képviselőházának könyvtárában és Pest-megye levéltárában kutattam e törvény keletkezésének körülményeit, tárgyalása és meghozatalának módzatai után. A haza és a vallás iránt való kötelességemnek teszek eleget akkor, mikor kutatásaim eredményét elátárom és *Nagy Miklós*, képviselőházi könyvtár igazgatójának és *Rexa Dezső*, Pestmegye főlevéltárosának köszönetemet nyilvánítom.

Az anyag megértése céljából meg kell világítanom az ak-

kori rendi és társadalmi viszonyokat. 1848 előtt a közjogi helyzet Magyarországon következő volt:

Az ország lakószai (Regnicolae) négy rendben tagozódtak:

1. *Főpapok rendje.* (Praelati.)

2. *Zászlósurak és főnemesek rendje.* (Barones Regni et Magnati.) Ez a kettő alkotta a *felső táblát*.

3. *Nemesek rendje,* köznyelven: *Magyarország karai és rendei.* (Regni Hungariae Status et Ordines.)

4. *Szabad Királyi Városok rendje.* (Ordines urbium regiarum). Ez a két utóbbi volt az *alsó tábla*.

Ez a négy rend vett részt az országgyűlésen, de nem egyforma joggal.

A főrendi tábla tagjai személy szerint voltak tagjai a felső táblának — a nemesek rendje az alsó táblán *vármegyéenként* képviseltette magát *két utasítással küldött követ*vel. A szabad királyi városok pedig szintén két, a kisebbek *egy követet* küldtek. *De az összes városi követek szavazata csak egyet számított,* tehát az összes együttvéve annyit, mint *egy vármegyei nemesi követ*.

A nem nemeseknél a jogtalanoknak fokozatai voltak. Legfelül állott a *szab. kir. város polgára*, akinek a jobbágnál több, a nemesnél azonban kevesebb joga volt. *Grünwald Béla* kitűnő művében így ír a városi polgárról: »Polgárság nagyobb része német volt és nem vett részt a nemzet szellemi életében. A városnak önállósága nincs, elnyomja a kir. Kamara, városi közelet nincs és mint országos rend sem jut érvényre. *A nemesség liberális része a polgárság támogatása nélkül vivja ki a demokratikus eszmék és intézmények diadalát.*»

A *parasztságnak* jogai nem voltak, csak köteleességek terhelték. Ki volt szolgáltatva a földesur önkényének és gazdasági érdekének. A paraszt bírája földesura, kinek érdekében áll elnyomni őt. *A parasztnak nincs közjogi és még magánjogi személyisége sem.*

A jogtalanok utolsó fokozatában élt a *zsidóság*. Még a szabad királyi városokban biztosított lakhatási joguk is több helyen csak papiron volt. Vásárra bemehettek a városba, de éjszaka vissza kellett térni falusi otthonukba. Azok a városok, amelyek megtűrték őket, földesur birtokok voltak. Nem csakely számban voltak egyházfejedelmek és káptalanok, melyeknek birtokain zsidók laktak. Különbben ki voltak zárva az ingatlanból, a céhekbe, a tudományos pályákról, kivéve az orvosi szakot, melyre való reátermeltségüket gyorsan bebizonyították. *Marczali Henrik* említi *Magyarország története II. József korában* című nagy művében: »Mintha a császárnak emberséges és a politiká-

nak megfelelő eljárása azonnal meghozná a gyümölcsét, már 1781-ben látjuk, hogy egy magyar zsidó tudományos pályára lép. Egy zsidó ifju engedelmet kér a doktorátus letételére. A magyar kancellária a csehtől kérdezi, minő eljárást követ és válaszul nyeri, hogy zsidó is végezheti a jogi és orvosi tanfolyamot. Az elintézés ez értelemben történt. »Viszont *Mária Terézia 1744-ben törvény nélkül, az országgyűlés hozzájárulása nélkül behozta rájuk a megszegyenítő türelmi adót, (tolerantialis taxa) mely több mint száz éven keresztül alázta meg a hazai zsidóságot. II. Józsefnek átmeneti könnyítései után, melyeknek egyrészt az 1790.-iki országgyűlés papíron fenntartotta, a zsidók visszatettek a régi jognélküli állapotba.*

Az a szabadelvű szellem, mely Deák Ferenc megjelenése óta az alsó tábla többségét áthatotta és amely utat talált a vármegyék nemességéhez és nemesi gyűlekezeteihez, de a felső tábla egy részéhez is, észrevette és magához emelte a jogtalan osztályok minden nemét, a polgárt, a jobbágyot és a zsidót.

A nevezetes és emlékezetes 1839-40 évi országgyűlés első-sorban azokkal a súlyos sérelmekkel foglalkozott, melyek a szó-lásszabadságnak elnémitása, a szabadelvű eszmék terjesztésé-nek eltiltása és törvénytelen uton hozott ítéletek által érték a magyar közéletet. Az országra lidérenyomásként hatott az üldözés alatt megvakult báró *Wesselényi Miklósnak*, az országgyűlési ifjuságnak, köztük a fogságban megőrült *Lovassy Lászlónak* és végül az akkor még csak sajtótudósítóként szereplő *Kossuth Lajosnak* elítéltetése és bebörtönzése. Mit követtek el? *Wesselényi báró Szatmár megye közgyűlésén* beszédet mondott a kormányzati rendszer és a kiváltságos osztályok által egyformán elnyomott jobbágyok érdekében, mire felségsértés címén megindult ellene. Az országgyűlési ifjak Pozsonyban társalkodási egyletet alakítottak és ebből üdvözölték *Wesselényit*, mire a katonaság összefogdosta őket. *Kossuth* a felpozsonyi vármegyei életéről közölte a »*Törvényhatósági Tudósítások*»-at, melyeket a nádor betiltott és *Kossuthot* fogságba vetették.

A sérelmek között elsőnek szerepelt a pestmegyei *Ráday Gedeon gróf* esete. *Ráday* ellen szintén becsületvesztési per indult azért, mert Pestmegye közgyűlésén szót emelt a szólás-szabadság áldozatai mellett. Pestmegye erre való tekintet nélkül a *Pozsonyba 1839 június 2.-ára összehívott országgyűlésre. Rádayt és Szentkirályi Mórict* választotta követekül. A kancellária Pestmegyéhez sürgős leiratot küldött, melyben a választást törvénybe ütköző merényletnek nyilvánítva, a megyének meghagyta, hogy *Ráday* helyett más követet válasszon. Maga

Deák Ferenc nyilatkoztatta ki, hogy e leirat a követválasztási jog és a képviselői függetlenség súlyos sérelme, melynek orvoslása előtt semmiféle tárgyalásba bocsátkozni nem lehet. De miután az alsó tábla vezető férfiai később biztosítást nyertek az iránt, hogy az elítélteket amnesztiá útján szabadon bocsátják, ami meg is történt, a *Ráday*-ügyet úgy intézték el, hogy *Ráday lemondott a követségről.*

Pestmegye az emancipatioért.

Ráday helyére Pestmegye, a vezérvármegye *Dubraviczky Simon* első alispánt küldte követnek Szentkirályi Mórict mellé. Pestvármegye még 1839-ik Esztendő Szent György hava (április) 15. közgyűlést tartott, amely folytatólag 20.-án következő végzést hozta:

2758. Folytatólag vizsgálat alá vétetvén az országgyűlési tárgyakkal foglalkozó küldöttségnek tudósítása:

Végzés:

Indítványba hozatván a *sidóságnak* Hazánkban és más nemzetek példájára polgári jogokkal megajándékozása, mielőtt ezen oly sok oldalú tárgy a közgyűlés által tanácskozás alá vétetett és iránta a dolog vélejt illető határozat hozatott volna, megfontolás s véleményének előterjesztése végett az országgyűlési tárgyakkal foglalkozó küldöttséghez utasított.

Pestmegye még 1837 november 14.-iki közgyűléséből küldöttséget választott a sérelmek összeszedése és a jövő országgyűlésre a követeknek adandó utasítások elkészítésé végett. E küldöttség a netalán ennek utána közbejövendőeknek is nyilvánosságba tartása tekintetéből állandónak nyilvánított.

A küldöttség következőkből állt: Első Alispány *Dubraviczky Simon* előlülése alatt *gróf Károlyi György, gróf Ráday Gedeon, gróf Teleky Sámuel, Jankovits Miklós, Kovács György, Fáy András, Benyovszky Péter és Tahy Károly* táblalibrák, másodalispány *Földváry Gábor, Gál József főügyvéd, Zlinszky Lános fősolgabíró és Nyáry Pál aljegyző.*

A küldöttség a hozzá utasított tárgyat elvívázzván, azt az 1839 június 10.-iki közgyűlés elé terjesztette, amelyen az Egybegyűlt rendek ez alapon országgyűlési követekinek következő utasítást adták:

3258 sz. Miután a Magyar Nemzet a sidókat az ország nemkülönben nemzetének, hanem csak különböző vallásu polgárainak ismeri meg, s a magyar Polgárokat illető polgári jogokban kész ingyen részesíteni, anélkül, hogy az eddigi tapasztalás által Státus céljaival legkevésbé ellenkezően nem bizonyított s ennelfogva a Törvényhozás körén kívül eső vallások s szertartások változtatását kíváná, azt, hogy magokat mindazon intézeteknek

és szabályoknak, melyek a más vallásu idegen ajkuak magyarosítására nézve eddig fennállanak és ezután tétetni fognak, alávessék és arra Törvény által is kötelezve legyenek, méltó joggal követelheti!

Pestvármegye két követe közül *Dubravitzky Simon* a legelső alkalommal, mikor erre mód nyílott, előterjesztette a zsidók polgárosítására vonatkozó indítványát.

Az országgyűlés legtöbb idejét a sérelmek tárgyalása foglalta le. Az alsó és felső tábla ebben az ügyben 23 üzenetet váltott egymással, míg sikerült az alsó tábla hősiesség magatartásának elérni azt, hogy az országos hírvő foglyokat szabadon bocsássák. A hátralévő időben letárgyalták a királyi előadásokat, megalkották a jobágyságot érdeklő urbéri örökváltságról szóló törvényt, továbbá a váltó, a kereskedelmi, a gyári törvényt, amelyek nagy részt ütöttek a nemesség kiváltságain, mert az eladdig érinthetetlen nemes adóst a hitelező irányában személyére és vagyonára nézve a köztörvény alá helyezték.

Ilyen körülmények között és ilyen előzmények után történt, hogy *Dubravitzky 1840. mártius 9.-iki kerületi ülésén* utasítás alapján előterjesztette a zsidókra vonatkozó indítványát.

A kerületi üléseknek ez időtájt rendkívüli jelentőségük volt.

Pompéry Aurél dr. »A hűtlenségi perek történetéről« szóló munkájában megállapítja, hogy a kerületi ülések az országos ülések előtt folytak le. Míg az országos ülések az országgyűlésnek hivatalos ülései voltak, a kerületi ülések a régi magyar törvényhozásnak az országos ülésekkel egyenértékű, sőt ezeknél még döntőbb hatású szerveivé nőttek ki magukat.

A kerületi üléseken a rendek (nem a főrendek!) összességé vett részt. Minden kerületi ülésnek két elnöke volt, kit a rendek maguk közül választottak, még pedig hetenként más kettőt-kettőt az ország négy kerületéből (a dunáninneni, a dunántúli, a tiszáninneni, tiszántuliból). Miután az alsó tábla országos ülésein elnöklő királyi személynök és a királyi tábla tagjai a kerületi üléseken nem vettek részt, a rendek a kormány ellenőrzése nélkül tanácskozhattak és szavazhattak. Minden ügy, minden javaslat sorsa igazában a kerületi ülésen dőlt el, úgy hogy az, ami az országos üléseken (a rendek tábláján) történt, csak hivatalos megpecsételésé volt már annak, amit a kerületi ülés elvégzett.

Pulszky Ferenc »Életem és korom« című nagyérdékű korrajzában így ír a kerületi üléssel kapcsolatban: Az országos ülésekben *Szerencsy* elnökölt, a személynök, de befolyása alig volt, mert lassan-lassan az országgyűlés minden teendője kizárólag

a kerületi ülésekre szállt, az országos ülés csak hitelesítette a kerületi határozatokat.

A kerületi ülésről nem maradtak fenn nyomtatott közlemények. Országgyűlési tudósítások címmel adtak ki kéziratban értesítéseket. A magyar országgyűlés képviselőházának könyvtárában, *Nagy Miklós* könyvtári igazgató lekötölező előzékeny-sege folytán, sikerült a külön helyen elzárt és őrzött kézirati példányt megszerezni, átnézni és a következőkben közreadni.

Dubravitzky indítványa.

Országgyűlési tudósítások.

Szerkesztők: *Stuller Ferenc* és *Bodor Ábrahám.* Posen, Mart. 11-én, 1840.

Márt. 9.-iki kerületi ülésben több indítványok tételnek, nevezetesen *Dubravitzky* (Pest) a sidók türelmi taxájának megszüntetését és polgárosítását indítványozza.

Dubravitzky ekképen terjeszté elő indítványát: Felhívom a t. Rendek figyelmét egy oly néposztályról való gondoskodásra, mely az egész világon elszórva, vallási és polgári helyzetére nézve a többi osztályoktól elszigetelten, közállományi tekintetben igen ferde állapotban van. Ertem a Sidó népet. Nem feladásom ugyan annak más országokbani hejheztetéseit előadni, csupán azt mondom, hogy ott, hol ezen néposztálynak megadatik a polgári szabadság, nem lett az a közállománynak veszedelmes. Így Éjszak-Amerikában, a szabadság hazájában, ők is a többiekkel egyenlő polgárok. Angliában látjuk, hogy Scheriffnek választhatnak. Francia és más mivelts országokban is meg vannak polgári jogaik. Mért kellene ezt nálunk töllök megtagadni? Holott ha egyebet nem említek, a közadót éppen úgy fizetik, mint a többi néposztályok, minden terheket úgy visznek, mint honunk minden más nem nemes lakosai — katonát szinte úgy adnak és mégis a többi polgárokkal közös jogokban legkevésbé sem részesülnek. Nézzük, ha valljon a legügyesebb mester is bevétetik-e a Céhekbe? Távolságon legyen, hogy a Céhek hasznait pártolnám, addig csakugyan igen kívánható, hogy oda a Sidók is bevétessenek. Valljon, ha urbéri telekre akarna telepedni, nem tételnek-e ebben akadályok? Vegyük, hogy egy sidó katona kíván lenni, ugyan kérdem, lehet-e olyanakk egész feláldozásával védeni azon hazát, melyben ellene a legnagyobb előítéletek uralkodnak? Melyben az ő hasznos szolgálatai nem vétetnek figyelembe? Igaz ugyan, hogy magam látam egyet, kinek érdemrendek díszítették mejjét — de ez nem mehetett volna-e fejjebb, ha vallása iránti előítélet nem volna az akadály; vegyük, hogy tudós akar lenni, már itt ugyan nem vetnek határt az előítéletek lelki kimívelődésének. Látjuk a többek között *Mendelsohnt*, mennyire vitte tudományát; látjuk, mert magam

is hallottam, hogy a pesti egyetemen az orvosi tudományokban a sidó ifjak a legszorgalmasabbak. Igen, de mindnyája orvos nem lehet és így kéntelen oly életnevet választani, mellyel legalább anyagi jólétet szerezhet magának, kéntelen kereskedő lenni és mivel mint egy kivetett az emberi társaságból, gyakran nem maradt egyebe hátra, hanem hogy csalással szerezzen vagyont magának. És ime itt látjuk a nemesist ellenünk, mink, mert azoknál, kiket a társaság megfosztott a jogoktól, ott van a legtöbb circulans pénz kezeik között és noha a kir. városokban és más több helyekben el vannak tiltva a házveteztéstől, noha nekik nem szabad nemesi jószágokat birni, mégis ime mi történik? *Aurum pervadit omnia fata*, ők mind a kir. városokban házakat, mind már nemes jószágokat birnak más keresztények neve alatt, de ha csak az emberiség szempontjából vesszük is a dolgot, hogy ők csak azért, mert az Istennek közlevegőjét szívják, türelmi taxát fizessenek? Ezen adó nemének eltörlése iránt már más alkalommal is előadtattak itt a ker. ülésben a kívánatok és azt a rendek már akkor elfogadták, most már nincs egyéb hátra, mint hanem hogy e néposztály, melyről be van bizonyítva, hogy a közállományra nézve nem veszedelmes — polgárosittassék. Azt kívánom tehát, hogy ezen vallásbeliek is úgy tekintessenek, mint más vallásu, polgári jogokkal bíró lakosok, adassanak meg nekik is azon jussok, melyeket hazánkban minden nem nemes személyek és városiak birnak, még pedig nem csak hazánkban, hanem a társországokban is, míg a Céhék fennállanak, azokba ők is bevétessenek, — ne legyen akadályul vallásuk, hogyha különben érdemeket tettek, nemességgel is megjutalmaztassanak; — legyszóval, hogy mindazon jogokkal élhessenek, melyekkel élnek a haza többi nem nemes polgárai.

Előadását köztetszés és helybenhagyás követvén, a rendek e tárgyban felírást és törvényjavallatot tesznek, Öfelségének felterjeszendőt.

A zsidók emancipációját Magyarországon először indítványozó *Dubravitzky Simon* életéről és működéséről következő adatokat sikerült megtudni, (melyek részben a *Turul*, a magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönyének XXXII. kötetében, 1914. évi folyamában jelentek meg *Benkő Imre* tollából.)

Dubravitzky Simon, *Dubravitzky György* zólyommegyei földbirtokos és felesége, *Schindler Amália* második fia, 1791-ben született. Az első fiu *Dénes* 1806. októberben írt alá Debrecenben öccsével, *Simonnal* együtt az öreg kollégium törvényeinek. Itt csak két évig volt és 1809-ben Bereg megye alispánja mellett volt joggyakorlaton. Akkor volt a nemesi felkelés. Ebből az alkalomból *Dubravitzky Simon* levelet írt anyjának,

melyben kifejti, mennyire restelli, hogy egészséges fiatal ember létére nem vehet részt személyesen a felkelésben. De megnyugszik anyja végzésében, hogy miután legidősebb fia *Dénes* már ugys a harctéren van, nem akar tőle megválni.

1812-ben vármegyei kancellista »kis követ« *Zólyom* megye követe, báró *Radvánszky* mellett. Ez évben megszerzi ügyvédi oklevelét. 1813-ban Pestmegye szolgálatába lép, mint esküdt. Kiváltja nagybátyjától a meg atyja által elzalogosított tápiószelei birtokrészt és maga is gazdálkodik. 1818-ban kecskeméti vice szolgabírónak választják. 1825-ben a nádor-főispán kecskeméti főszolgabírónak helyettesíti. Pestmegye közgyűlésének jegyzőkönyve 1829. szeptember 30.-ról következőket tartalmazza: »A második alispáni hivatalra candidálatnak: *Szilassy László*, *Beniczky Ádám*, *Földváry Gábor* és *Dubravitzky Simon*, kik közül szinte hosszabb vetélkedés után a többség által *Dubravitzky Simon* kiválasztott.«

Dubravitzkyt a megye karai és rendei annyira megkedvelték, hogy alig egy év múlva. 1830. augusztus 3.-an *Szentkirályi László* szeptemvir mellé követül választják.

1832. október 23.-ikán Pestmegye tisztújító közgyűlésén *Dubravitzkyt* első alispánnak választják. A jegyzőkönyv erről az aktusról így szól:

„Mindezek után Ő cs. kir. főhercegsége (a nádor) az első alispáni hivatalra következőket méltóztatott legkegyelmesebben kandidálni: ugymint *Dubravitzky Simon*, *Sárközy Imre*, *Mérey László* és *Beniczky Ádám* urakat, kik közül nevezetesen kitétsző és minden kételkedést elszólat általjános felkiáltással *Dubravitzky Simon* ur első alispánynak kiválasztott.«

Pestmegye *Dubravitzkyt* 1832.-ben, majd *Ráday Gedeon* gróf lemondása után 1840. novemberben újra követnek választja. November 12.-én jelenik meg először a pozsonyi országgyűlésen és mindjárt az nap felszólal a katonai kihágások tárgyában. Beszédet mond a szólás-, a vallás- a személyes szabadság érdekében.

Tizenhárom évi pestmegyei alispánsága után a magyar királyi helytartóság tanácsosa lett. 1848-ban Deák Ferenc igazságügyminiszter osztályigazgatójának hívta meg a minisztériumba. Mikor Deák visszavonult, *Dubravitzky* is lemondott. Meghuzódott Tápió-szelen — mint mondani szokta — »hét szilvafája alatt«. 1849. április 24.-én halt meg.

Pestmegye főispánja, *József* főherceg, a nádor hivatalosan is sokat érintkezett az alispánnal és mint az equokori feljegyzések mutatják, a nádor különösen megkedvelte *Dubravitzkyt*.

Kölcsey Ferenc Országgyűlési napló jegyzeteiben ezt írja

Dubravitzkyről: »A pesti Dubravitzky értelmes, jó kedvű és ritka egyenességű férfiú; ki a maga nehéz állásában, mint a nádor megyéjének alispánja és követe s mint az oppositio egyik nevezetes tagja már két országgyűlésen közbizodalomra érdemesült.»

Kossuthnak Wesselényihez irt leveléből: »Egy hónapi távolléte után szép munkásságának körébe visszatér köztiszteletű Dubravitzkynek.»

Benkő Imre életrajzírója: (Turul) így ír róla:

Habár mint a nádor megyéjének alispánja kényes helyzetben volt, ennek dacára sem habozott a legkényesebb kérdésekben kifejezni szabadelvű meggyőződését, de ezt mindig annyi tapintattal tette, hogy szilárd ellenzéki magatartásával sem vonta magára soha a nádor haragját.

Dubravitzky elfogadott indítványa szóba került újra a mártius 19.-iki kerületi ülésen. A felírás és törvényjavallat hitelesítése kapcsán következő vita folgt le:

Mártius 19.-iki kerületi ülésben

1-ör a sidók polgárosítása tárgyában üzenet, felírás és törvényjavallat hitelesítése volt napirenden, a törvénycikk úgy lévén szerkesztve, hogy a sidó vallás jövődöben bevett vallásnak nyilvánítatik, s a sidó valláson levőkre nézve 1-ör a türelmi adó eltöröltetik. 2-ör a sidók az ország egyéb nem nemes lakosai által gyakorlott minden polgári jogban a magyar szent korona alatt mindenütt egyiránt részesítettnek. *Pázmándy* ezen kifejezést »bevett vallás» ne hogy abból majd nagy következesek huzatván, s miatta a dolog a főrendi táblán hátráltassék, kihagyatni kívánta. Ezen nézetet pártolák: *K. Horváth, Posavetz, Szentiványi, (Nógrádi) Hertelendy (Szala), Perczel, Lónyay (Berregh) Bernáth (Ung.) Hertelendy (Torontál) Faschó;* ellenben azon elvből, hogyha polgárilag bevételnek, vallásukat is be kell venni, különben ismét csak egy türt vallás lesz, a szerkezetet pártolák: *Beóthy (Bihar) Dubravitzky (Pest) Klauzál, Mihályi, Justh, Luka, Várkonyi, Szentkirályi.*

Szavazásra kerülván a dolog, a többség 36-al 16 ellen a szerkezetet a komáromi javaslat szerint kívánta módosítani.

Miután ily módon a kerületi ülés minden tekintetben le tárgyalt a javaslatot, gyors tempóban került az az alsó tábla elé, már öt nap múlva, a március 24.-iki ülésen. A javaslat sorsára nézve a kerületi ülés lévén döntő, az országgyűlési tárgyalásnak nem volt nagy jelentősége. Az előülő Szerencsi István hosszú bevezetése után rövid vita volt, amelynek érdekessége az, hogy a szabadelvűek abban egyáltalán nem vettek részt, nyil-

ván azon okból, mert a kerületi ülésen történetekkel és főleg az eredménnyel feladatukat bevégezettnek tekintették. Érdekes, hogy a kerületi ülésnek Dubravitzky féle javaslata ellen főleg a városi Követek beszéltek, de az országos ülés többségénél eredményt elérni nem tudtak.

A Karok és Rendek a jogegyenlőségért.

Az alsó tábla tárgyalása.

Mártius 24. 1840.

Az ülés megnyitával *Bohus János és Osztoluczky Miklós* zólyomi követek, mint időközi kerületi elnökök beadák 4-er Sidók polgárosítása éranti Izenet, Felírás és törvényjavallatot.

Olvasta ugyancsak a Nádori Itélőmester (*Szőgyéni Szőgyényi László kir. kamarás és tanácsos*) a sidók polgárosítása éranti Izenet és Törvényjavallatot:

Az Előülő: (Szigethy Szerencsi István Ő Császári és Apostoli királyi felseje kir. személyes jelentétének törvényszéki helytartója és tanácsosa, Arad vármegye főispánja.) Mindazok, melyek a kerületi izenethben foglaltatnak, az emberiség tekintetéből szépek és igazak, már régibb időkben is figyelmet fordított hazánk ezen nemzetségre és e végből már az országos választmány is adott érántuk véleményt — azonban éppen azon környűállás, hogy ezen nép Európának minden tartományai között Hazánkban letelepedni leginkább akar, elég bizonyágot nyujt afelett, hogy Hazánkban ezen nemzetségre is állása jobb és kedvezőbb, mint más országokban. Ő részéről ezen nemzetség kifejlődését és jobb létét minden oldalról megkívánja fontolni, már a nemzetek történetei bizonyítják azt, hogy minden fennálló nemzet megkívánta azt, hogy törvényei oltalma alatt élni kívánó nemzetségek a nemzet szokásai és törvényeihez alkalmaztassák magokat, s minden más, a nemzet jólét akadályozó szokásokat szorgalmasan elhárítsák, már hogy ezen nemzetségnek sok olyatén szokásai vannak, melyek a nemzet jólétét akadályoztatják, mert erre a mindennapi tapasztalás elég példakkal áll elő, mik legyenek ezen szokásoknak okai, nem tudja, meg lehet, hogy talán az elnyomatás, mely azonban csak a régi időkben lehetett, mert a mostani magányosok közötti viszonyokról a felett panaszkodni nem lehet; midőn ezen kérdés tárgyalatik, nem lehet a figyelmet az ország némely részére nem fordítani, mert nemzetünknel a különös szokások és gyakorlatok törvényes erejűek, azon fogva, ha ezen kérdésben forgó nemzetségnek jelenleg minden megszorítás nélkül a nem nemesi jus adatik, azon esetre, ha majd a szükség megszorítást kívánna, miután azt a KK. kezeik közül kieresztik, bajosan fog az eszközöltetni.

Javallaná, hogy ezen tárgyban az országos választmány javallata vétetnek figyelembe.

Selmec város követe (*Kachelmann János*), Besztercebánya város követe (*Szumrák József*), Horvátországi követ (*Busán Herman*), Sopron (*Vághy Ferenc*) Mosony város követe (*Sötér Ferenc*), Fejérmegye (*Ürményi József*), Győr megye (*Szűts Antal*) Trencsén megye (*Victorin László*) Kalocsai főkáptalan (*Szathmáry Antal*) Szabadka város követe (*Demerác Alajos*) Eperjes város (*Bujanovics Vince*) Posegai követ (*Markovits Gusztáv*) Szerémi követ (*Paszaven Zsigmond*) Zágrábi káptalan követe (*Haramuszek József*) a Karok és Rendek határozatának ellentmondanak.

Nem lévén kik szólni kívántak volna, eként a kerületi Izenet és Törvényjavallat megállapítván, az e tárgybani felírás pedig felolvasottnak elfogadtatik.

Az 1839-40 országgyűlés irományai között 182 sz. a. foglaltatik a karok és rendeknek izenete a Főrendekhez, valamint felirási javallata a Királyhoz, magával a törvényjavallattal együtt.

Alsó tábla irományal.

1840. Mártius 24. CXVI. országos ülés.

182. sz. alatt.

a) Izenete a Karoknak és Rendeknek a mélt. Főrendekhez a sidók polgárosítása tárgyában.

A népnek egy osztálya, mely századokon keresztül a törvényhozásban és közigazgatásban a nyomásként a polgári társaséletben a lealacsonyításnak zsibbasztó jármát viseli és mind-egyeddig könnyebbitésért a józan ész és emberiség előtt egyaránt hasztalan esdeklett, méltány megkívánhatja, hogy a Törvényhozás azon közállományban, melynek eddig csak súlyát érezte, őket jótékonyaságaiból is illő és igazságos méreteken részesítse. Az 1790-1-ik évi 38-ik törvénynek a következő idő viharai között eltompult szövege a béke és külsend haladásra felhívó szakában komolyan emelkedik és emlékezteti a nemzetet, hogy azon közigazgatásnak, melyet félszázad előtt hirdete, tegyen eleget és gyakoroljon igazságot azok eránt, kiknek azt megkívánni sem szavuk, sem polgári joguk nincsen.

A sidóság a földműveléstől, a kézműves szabad gyakorlástól, ingatlan birtokszerzéstől elzárva, rendes adózáson túl terhelve, a kereskedésnek előtte egyedül nyitva álló útján, ezer lemondások között küzd az élet fenntartásáért, s az élet gyönyöreinek élvezhetéséért és számúzeve a többi lakosok sorából,

kik által naponként lealáztatik, kiragadni igyekeznek azon földi javakat polgártársai kezéből, melyeknek gyűjtésért polgári állásánál fogva földi létében egyedüli feladatként tekinteni kénytelen. Idegen, a polgári javakból kizárva, ezredes üldözések emlékével terhelve, nem csoda, hogy az ipar és szorgalom útján visszatérni igyekeznek azt, mit rajta az erőszak eddig elkövetett — és szorgalma, s szoros összetartása által nemcsak fenntartotta létét, hanem minden akadályokon és megszorításokon diadal-maskodva, tulnyomosságot is tudott magának szerezni a többi néposztályok között. Hasznos-e hát, hogy mint eddig, úgy ennek utána is elszigetelve maradjon a közérdektől?

Ezen az ipar terein csendes, de mély elkeseredéssel folytatótt harcnak, ezen elszigetelt állapotnak végezetni a közállomány érdeke kívánja; kibékíteni a zsidó lakosságot azon hazával, melyben él, az emberiség szava int, mejadni nekik azon jogokat, melyekkel minden polgárnak birnia kell, ki a közterhekben részesül, az igazság parancsolja.

Nyitassék meg a zsidóság előtt a polgári szerzésnek minden forrása, nyitassanak meg előtte az iparnak és szorgalomnak minden utai és önkényt egybeolvadt közérdeke többi polgártársainak közérdekével, mert a törvénynek egyenlő védelmével részesül; törültsék ki a törvénykönyvből a lealázó nevezet, szüntessenek meg a lealacsonyító közigazgatási rendelkezések, melyek a többi polgárok közül a zsidót számúzeve tartják; ne tekintessék úgy, mint idegen és jövevény, mint elleneséges alkotó része a polgári állománynak, melytől félnie kell és szeretni fogja azon törvényt, mely elhagyott állapotjáról megemlékezett, szeretni azon közállományt, mely ötlet előbbi szomorú sorsából kiragadta, többi fiaival egyenlőn apoló karjai közé fogadta; adassanak neki jogok; nyitassék meg előtte az ut a tudományok és vitéségnek külső megkülönböztetései elnyerésére; szüntessenek meg a rendkívüli adózások és önként, nem kénytelenből, vérelv is fog áldozni a hazának és azon törvénynek oltalmára, mely ránevez nem terhelő egyedül, hanem jótékony is, holott mostani állásában a többi polgárokéval sem közérdeke egy, sem érzeménye a köz haza iránt egy, sem a törvény előtti védelemben egy, a dolog természeténél fogva nem lehet.

A Karok és Rendek az országban lakó és letelepedett sidóságot idegen népnek nem, hanem külön vallásbeli és éppen vallása miatt minden polgári jogokból kirekesztett felekezeten tekintik és azt hiszik, hogy a felvilágosodásnak az újabb időkben diadal-maskodó szelleme nagyrészen kiegyenliti, máris lassan végkép kifogja egyengetni azon mély csorbákat a társaséletben is, me-

lyek a mult ezred hosszu során a bal itéletek által, a sidó és keresztény lakosság közötti jóérzemenyeken ejtettek, de ennek alapját előbb megvetni, a kibékülés nagy szavát kimondani a törvényhozásnak kell és az a polgárosítás.

A Karok és Rendek azon törvényben, melyet e tárgyra nézve alkotnatti kívánnak, kettőt óhajtanak elrendeltetni:

I-ör. A türelmi adó az ország Rendéinek tudta és megegyezése nélkül vetttven ki és az ország törvényhatóságainak befolyása nélkül szedetvén be, az adózásnak ezen nemét sem az alkotmány fogalmával átálján véve, sem pedig a honi alkotmánnyal különösen megegyeztetni nem lehet; de ezen kívül amellett, hogy az előbbi századokban a sidók ellen gyakorlott üldözésnek emlékét hordja magával, az adóztatás józan elveivel is ellenkezik, mert annak egyedüli alapja a polgári haszon. Ennélfogva a Karok és Rendek azt óhajtják, hogy ezen ugynevezett türelmi adó szüntetessék meg.

2-or. A polgárosítás eszméje már magában foglalja mindazon jogokat, melyek nem kiváltságosak, ezeknél kevesebbet adni annyi lenne, mint tágítani ugyan a türelem bilincsein, könnyíteni a sidóság anyagi állapotján, de korántsem éretnék el azon cél, melyet a Karok és Rendek a törvény hozatalában kitűzve lenni vélnek, u. m. hogy a sidóknak, mint polgároknak érdeke minden tekintetben a közállomány érdekével összeolvastassék; a Karok és Rendek tehát kimondani kívánják azt is, hogy a sidók a nem nemesek minden polgári jogaikban részesíttessenek.

Amidőn a Karok és Rendek e tárgy iránt készített felirás is törvényjavallatot a mélt. Főrendekkel közlenék, ő Cs. és kir. Főhercegségét egész tisztelettel kérik, a mélt. Főrendeket pedig teljes bizalommal felszólítják, hogy azokat elfogadni és megegyezésük által Ófelsége kegyelmes színe eleibe juthatásukat elősegélni méltóztassanak.

b) Felirási javallat a sidók polgárosítása tárgyában
Felséges s. s. t.

U. a. szöveg — utolsó passzus következő:

Kérvén Felségedet, hogy az ide rekesztett törvényjavallatot, mely a hazát új és szorgalmas polgárokkal fogja gazdagítani, kegyelmesen jóváhagyni, s megerősíteni méltóztassék.

c) Törvénycikk a sidókról.

A sidó valláson levőkre rendeltelik:

1.-ső §. A türelmi adó eltöröltilik.

2.-ik §. A sidók az ország egyéb nem nemes lakosai által

gyakorlott minden polgári jogokban a Magyar Szent Korona alatt mindenütt egyaránt részesíttetnek.

Emlékezzünk hálával és kegyelettel a magyar történelmi osztály kimagasló tagjaira, az 1840. évi országgyűlés alsó táblájának nemeslelkű többségére, a kor szavát önként megértő cselekvő hazafiakra, a nemzeti haladás uttörő apostolaira, kik meg akarták szüntetni a származás minden igazságtalanságát, ezeltől majdnem száz évvel, a magyar szabadelvűség aranykorában!

Deák Ferenc a szabadelvűek élén.

Az 1839-40 évi országgyűlés karainak és rendéinek a zsidók polgárosítása tárgyában szerkesztelt izenete, amelyet a felsőtáblához intéztek és az izenethez mellékelte törvényjavaslat a magyar szabadelvűségnek örökké emlékezetes okmánya marad. Egyszerű, rövid és világos szerkezet. Az első szakasz eltörli a türelmi adót. A második szakasz megadja a zsidóknak az összes polgári jogokat. Az igazi szabadelvűség kevés szóval fejezi ki a nagy igazságot.

Az alsó táblán *Dubravitzky Simon* indítványa simán és gyorsan ment keresztül. 1840 március 14.-én kihirdették a királyi leiratot, amely az országgyűlés berekesztésének határnapját *május 13.-ra tűzte ki!* Az országgyűlés idejéből e szerint összesen már csak két hónap volt hátra! A bécsi udvar azért tüzött ily rövid határidőt, mert ezzel is engedékenységre akarta szoritani a rendeket, akik a szólás és sajtószabadságért szenvedő, bebörtönzött nagynevű folyók szabadon bocsajtása előtt semmiféle érdemleges munkával nem akartak foglalkozni.

Az alsó táblának ezen az országgyűlésen követelt eljárása és magatartása a politikai művészet legszebb fejezeteit foglalja magában. A szólásszabadsági sérelem ügyében a hajthatatlan kitarásnak és az igazság nemes hevetől fűtött ragyogó szónoklatoknak meg lett az eredménye, hogy a bécsi udvar kénytelen volt a folyókat szabadon bocsajtani. De a cél eléréséhez és az eredmény kivívásához nem minden esetben szükséges a szakadatlan beszéd. Az ügy igazi harcosa és az előrelátó államférfi sokszor elhagyja a beszédet, ha e nélkül és ennek helyén gyors cselekvésre nyílik alkalm. Az alsó tábla zsidó vitájában csak az elnemetesedett városok idegen nevű követi szónokoltak a jogkiterjesztés ellen. A magyar szabadelvűség apostolai nem vettek részt a vitában. Nem akartak lekésni, nem akartak bonyodalmat, mert attól tartottak, hogy lejár az idő és ismét nem történik semmi. *Ők eredményt, törvényt, jogot adni akartak!*

Mindent megmagyaráz és megfejt az a tény, hogy az alsó

ábla szabadelvű táborának vezére *Deák Ferenc* volt. Ércalakjának testi megjelenését és szellemi hatását felelevenitem *Csengerly Antalnak* szerkesztésében megjelent *Magyar Szónokok és Státuszjérfiak* című munkából, melyben *Tóth Lőrincz*, a későbbi kuriai tanácselnök így ír róla:

»Az 1840.-iki pozsonyi országgyűlésen vagyunk és hazafiúi részvétellel kísérjük a nyílt szőnyegen forgó s ismét a szőnyeg megettéi dolgokat.

A liget hűs árnyaiban kora reggeli, vagy nyájas esti órában egy csoport követet, mintegy a görög sétáló iskola hű tanítványait látunk valaki körül táborozni. Szemeik egy férfiúra kegyelettel vannak függesztve, szomjasan lesik el ajkairól a szavakat; örül, ki legközelebb közelébe juthat, vagy izmos karába kapaszkodhatik. Látjátok azon egészséges kinézésű, erőteljes testalkatú, piros szabályos arcú, jámbor, de eszes arcifejezésű, lelkes szemű 30-40 év közti férfit fekete öltönyben, mely tiszta, csinos, de távol áll a divatos szabástól, hóhéhr mellényben, mely széles magas mellét mindenkor fedezi, szájában illatos szivarral, kezében eleántson fejű vastag sétabóttal. Ez *Deák Ferenc*, *Zala kövele*.

Vagy jertek velem azon füsttel teli szobába, hol a követ- táblai ellenzék esti tanácskozmányait tartja. Holnap fontos ülés lesz. Leirat érkezett Bécsből, melynek fogalmazása Pythia kétértelműségeire emlékeztet. Nagy a zaj, a rendtelenség, tömerdek a beszéd. Ki nem ismeri a magyar, s minden ellenzék te- gyelmezetlenségét? Azt mondja, hogy független akar lenni, csak lelkiismeretére hallgatni, akkor, mikor nem egyéb, mint kevély, hű, dicsvágyó; *ahány fej, annyi vélemény, ahány katona, annyi vezérség-igénylő*. Ugyanazon férfi, kit a ligetből ismerünk, be- lép a szobába; megjelenése neptuni hatással van a hullámokra. Kényelmesen ül a pamagra — mert a kényelmet szereti — szá- jában ismét szivar — ami kedves szokásának látszik lenni — s midőn már sokan, igen sokan kibeszélték magukat és elmon- dák, ki mit tanult Kelemtől, Kövytől, Rottecktól s Bentham- tól, szólani kezd egyszerűen, világosan, olykor tréfásan, kezei alatt gyönyörű rendben pereg le a bonyolult gombolyag, vi- lágos szavaira oszlik a kétértelműség köde, a sophismák csa- lárd szürkülete, feltűnnek a biztos, határozott álláspontok, a jól meggondolt csatarend, megmondja, mi tényleg kell kezdeni a táma- dást, s folytatni a vitatkozást, minő pontokat kell tartani s fel- adni, mi rendbe kell állítani a csapatokat s ütegeket. És a zaj elnémul, a rendetlen tömeg csendesen hallgat, s nyugodtan széled vacsorához, miután »mindent lehető legjobban eligazi- tottunk.»

Deák mellett a szabadelvű tábor kiemelkedő nagyságai vol- tak: *Klauzál Gábor*, a 48-as kormány földművelés, ipar s ke- reskedelmi minisztere Csongrádból, a szabadelvűség eszméért állandó hevületben égő *Beöthy Odón* Biharból, a régebbi or- szágyűléseken nagy szerepet játszó *Felsőbüki Nagy Pál* Sopron- ból, az első önkéntes nemesi adózó *Bezerédy István* Tolnából, a szellemes *Pulszky Ferenc* Sárosból, a magyar táblabíró pél- dányképe *Palóczy László* Borsodból, a kodiikkátor, tudós, majd az első budapesti főpolgármester *Szentkirályi Móric* és a szab- elvűség ügyének lelkes harcosa *Dubravitzky Simon* Pestből, az alsó tábla későbbi elnöke *Pázmándy Dienes* Komáromból.

A magyar szabadelvűségnek e mintaképei, akik a kormány- rendszer átalakítása, a jobbágyág felszabadítása és a jogegyen- lőség megvalósítása érdekében oly páratlanul szép és eredmé- nyes küzdelmet folytattak, Dubravitzky indítványának gyors elfogadásával el akarták érni azt, hogy le ne maradjanak, ki ne essenek az időből akkor, mikor a törvényhozás tényezőiből hátra volt még a *felsőház és a király* és két hónap múlva véget ér az országgyűlés!

Alsó és felsőház.

Vaszary Kolos győri kath. főgimnáziumi igazgató, a későbbi magyar hercegprímás »*Adatok az 1825.-iki és az 1830.-iki országgyűlés történetéhez*» című munkája, továbbá a már több- ször említett *Horváth Mihály és Pulszky Ferenc* művei nyomán az alsó és a felsőház egymás közötti viszonyáról és a felsőház tárgyalásairól következő kép alakul ki:

A királyhoz csak akkor lehetett elfogadás végeit valamely tárgyát felterjeszteni, ha abban mindkét tábla megegyezett.

Ha tehát ezek véleménye eltért egymástól, a két tábla min- addig váltott egymással üzenetet, míg végre megegyeztek. A szólásszabadsági sérelem ügyében tíz hónapon keresztül *huszon- három izenetváltás* történt az alsó és felső tábla között.

A két tábla egymással küldöttések útján érintkezett, me- lyek először adták át az üzeneteket. A küldöttéget az alsó táb- lán a személyes neveze ki az alsó tábla minden alkotó ele- méből — szónok *mindig egy pap volt*. A főrendek izenetét a nádor által kinevezett küldöttség adta elő, melynek *szónoka mindig egy püspök volt*.

A felsőház tárgyalásairól nyilvános *naplót* csak 1840. feb- ruár 25.-től kezdve vezettek. Azelőtt a felsőház tárgyalásai nyil- vánosság elé nem jutottak. A felsőház elnöke, a nádor sokáig ellentállt a felsőházi ellenzék kívánságának, amely a napló ki- nyomtatására vonatkozott. A nádor nem szívesen szakított a ta- nácskozás eredményének akkor szokásos megállapításával, mely

szertint: *vota non numerantur, sed ponderantur*, azaz a szavazatok nem számítanak, hanem mérlegeltek és a mérlegben a főpapok és a zászlósurak voltak a súlyosabbak. A napló nyilvánossága mellett a szavazatokat számolni kellett.

Nézzük a felsőtábla akkori alkotását. A bécsi kormány az alsó táblában már nem bízható, mert a szabadelvű irányzat egyre erősödött. Ellenben a felső táblán biztos többsége volt. A felsőház elnöke az uralkodó V. Ferdinánd ivé.e *József főherceg* volt, a nádor, akinek népiesen »*Palatinus Joská*»-nak is neveztek, s akinek magyaros érzése miatt Bécsben nem igen volt súlya. Egyházi méltóság, püspök és hasonló jellegű főpap 27, országzászlós 10, örökös és kinevezett főispán 21. Volt négy herceg (Eszterházy Pál, Brezzenstein Ferdinand, Odessalchi Agoston, Pálffy Antal.) Gróf és báró 98 — összesen 154. Több mágnás volt, de nem jelentek meg, hanem helyettük az alsó táblán, mint a *távollevők követői*, megbízottait foglaltak helyet. Az 1825.-iki országgyűlésen a távollevők 299 köveie között tunk fel először *Kossuth Lajos*, mint báró Révay Ferencné és Szentiványi Jánosné, született báró Pongrácz Barbara küldöttje.

Az 1839-40 évi országgyűlésen a konzervatívok pártalakulása megkezdődött. Gróf *Széchenyi István* tagja volt ekkor a felsőháznak, de vezérségre nem törekedett. *Wesselényi Miklós* báró pere miatt nem vett részt az országgyűlésen. A konzervatívok gróf *Apponyi György*, gróf *Apponyi Albert* atyja, a későbbi kancellár és a rendkívüli tehetségű, de már 34 éves korában elhunyt gróf *Dessewffy Aurél* körül csoportosultak. Ezen az országgyűlésen történt először, hogy a felsőházban elvi alapon ellenzék kezdett kialakulni, amelynek később az 1848.-iki első magyar miniszterelnök, a vértanu halált halt gróf *Batthány Lajos* lett vezére. A felsőházi ellenzékhez tartoztak: gróf *Batthány Kázmér*, a szabadságharc külügyminisztere, a szónoklásban is oly kiváló gróf *Teleky László*, aki oly tragikusan végzte életét, gróf *Zay Károly*, gróf *Erdődy Sándor*, kiknek nevei nem annyira közismertek, de kiknek szabadelvű magatartását ki kell emelni és akit legelső sorban kellett volna említeni: báró *Eötvös József*, a későbbi kultuszminiszter, aki 1867-ben miniszter korában törvénybe iktatta a zsidók emancipációját, amelyet 1840.-ben, mint főrendi ellenzék követelt.

1840 március 24.-én fogadta el az alsótábla a zsidók emancipációjáról szóló *Dubravitzky* indítványt. Egy hét múlva, március 31.-én már a felsőház tárgyalta.

A felsőházi vita.

Egyedül a mélt. Főrendeknél.

Az országbírója elnöksége alatt.

Március 31.-én 1840 reggel 10 órakor.

Nádori Itélőmester *Szögyényi László* olvasá Izenetét a KK. és RR.-nek a Mélt. Főrendekhez a zsidók polgárosítása tárgyában:

Az érdekesebb beszédeket következőkben ismertetem:

grof Zay Károly:

A zsidóknak vakbuzgóság rakta bilincseik alóli felszabadításukért, polgárosításukért küzdeni — a haladás, a türelem bajnokinak szent kötelessége; azt kivívni életük feladatának egyike! Ezen árva nép elnyomtatása és polgári jogokból kirekesztése által a felebarátai szeretet örök páncsolati, az emberiség közzogai gunyolótai sarkaikban megrendítettek. Itt is a vallásnak szent nevét legborzasztóbb tetetre kölcsönözni és palástjával kellett szolgálni azon eljárásnak, mely által egy egész nemzet polgári és emberi jogokra méltatlaná nyilatkoztatott anélkül, hogy a polgári és emberi kötelességek alól felmentetett volna! Nagymélt. Főrendek! Nyujtsunk tehát segítséget ezen szegény embertársainknak, kik honuktól és önállásuktól megfosztva, a földtekén elszórvá, gyűlölvé, üldözve, sanyargatva lézengenek. A felebarátai szeretet ne peregjen csak nyelvünkön, de nyiljék ennek szívünk is. Ne lássák többé a kereszténységben a türelmetlenség, az irtalmatlanság hitét, hanem a szeretetnek vallását! Így a haladatosság és önérdelkük örök bilincselével híven ragaszkodandnak közhonunkhoz és elnyomatásuknak örömkönyvel aztatott sirjából fejlődendnek a Nagymélt. Főrendek homlokát dícsőtő, örökké virító koszoruk. Pártolom az izenetet.

Székesfehérvári megyés Püspök Báró Barkóczy László:

Mindenekelőtt a *tolerantia adónak kellene eltörölteni*, még pedig két okra nézve igen ülvősen: mert a zsidók szinte *Isten képére lévén teremve*, ki iránt felebarátai szeretettel és ezen néprevezethet illő tekintettel viselteni kötelezettségünk: mégis, hogy az emberiség között pénzért tole állassék, illet ennek érzem. Ma már csak a pogányoknál maradt meg vitatban az, hogy a keresztény a levegő szivhatásáért mint keresztény egyedül toleráltassék és fizessen. Ami a másik javasolt cikkben foglalatik a polgárosodás és minden nem nemes hazafiakal egy kategóriában való felemeltetés, ez sokkal fontosabb, hogysem három soros törvény szavakkal ki lehessen fejezni, ezt el nem fogadhatom. Felszólítandók a rendek, mi az, mit megengedni akarnak.

Gróf Erdődy Sándor:

Nem szándékom itt theoretice fejtegetni a zsidók természetét, nem is akarom én azt physice állítani, hogy a zsidónak van szakálla és hogy csak ő nekie van nagy szakállá — psychologicé, hogy csak ő csal, s a keresztény sohasem, úgy politice azt sem: ha valljon a zsidóból sohasem lesz-e jó polgár, s a keresztények közül sohasem talál-ozott-e hazaáruló? s több e féleket. Hanem csak praktice vévén a dolgot, a mélt. Főrendek engedelmével egy példát fogok előhozni: t. i. *Irlandban a catholikusok ügyét.* 11 évek előtt ugyanis a catholikusok állása Irlandiában némileg olyan volt, mint a zsidóké minálunk; tudjuk, hogy nehezebben tudta legyőzni az e részbeni előítéleteket a waterlói vitéz, mint Napoleont. Mindazok, melyek most a zsidók ellen általában felhozatnak hazánkban, a catholikusok ellen Irlandban is voltak felhozva, hol az országnak legfőbb emberei ezek emancipációját még azért is ellenezték, mert a *hatalmas Anglia — a tengerek uralkodója — a Pápától jélt!*

Oly nagyok voltak az előítéletek ezen művelt Országban! Én, ki Irlandiát két évvel az emancipáció után láttam, azon nem csodálkoztam, hogy egy munkás, gazdag, művelt angol, ki lelkére és testére tiszta, el nem hitelhette magát, azt, hogy egyrészt, mind magán, mind gyermekeire nézve rongjos és piszkos, s minden babonassággal telt irlandiai catholikusokból jó polgár, jó katona lehessen, de mégis magyar létemre, noha Irlandiát — mint mondám — azon állapokban szemléltem, átlátom, hogy ezt nem a catholikus hitnek kell tulajdonítani, s így azt mondani, hogy a zsidó nálunk sohasem lesz más, mint most, szinte annyi, minthogy az irlands catholikusokból soha sem lesz más, mint azok az emancipáció előtt voltak. *Hogy a zsidó más törvények alatt minden tekintetből jó és hasznos polgár lehet, azt tapasztalásból látjuk Angliában és Hollandiában, azt bővebben fejtegetni nem szándékom, s így megvallom, hogy a zsidóknak tökéletes emancipációját kívánom, s minden igyekezetemmel oda terjesztem, hogy azt meg is nyerhessék.* Tudom, hogy azt egyszerre elérni nem fogom és így ha KK. és RK. kívánsága most egész kiterjedésében el nem fogadtatik, egyetértőleg a Fejérvári megyéspüspök ur Óméltóságával, bátor vagyok a mélt. Főrendeket felszólítani, hogy:

1-ór. töröljük el a türelmi és a földesurnak fizetni szokott ugynevezett védpénzt. 2-ór engedjük meg a zsidóknak, hogy Hazánk minden városaiban és faluiban lakhassanak, ide szállítván a Bányavárosokat is, mert ha Bányavárosokban a zsidók

nem lakhatnak, azt az előítéletek legnagyobbikához számítandónak vélem, kivált mióta tapasztalásból tudjuk, hogy néhány évek előtt Kőrmezben minő családások vitettek véghez királyi hivatalokban levő keresztények által is. A 3-ik kívánságom az, hogy szabad legyen a zsidóknak Céhekbe vétetni, s a zsidó mestereknek megengedtessek keresztény legényeket fogadni.

Komáromi örökös főispány gróf Nádasdy Leopold:

Nem fogadhatom el a rendek izenetét, mert akkor a zsidók minden hivatalokra, melyeket nem nemesek viselnek, alkalmazhatnának és maguknak nemességét szerezvén, a Szent Korona tagjaivá válnának. Ez egyszeri lépésre sok lenne.

Báró Eötvös József:

Mindazon következetlenségek között, melyeket korunkban a haladást, s az u. n. konzervatív elveknek vitája szüle, nincs talán egy, mely inkább szemünkbe tűn'él, mint az, mely a zsidók állapotja körül Európának sok részeiben még létezik. Egy szüntelen haladó ivadék közé állítva azon korban, melynek jelszava szabadság, melynek magas jeladata: minden emberi jogoknak kivívása, csak a zsidó az, kinek a középkor még eddig mulni nem akart, csak ő, kivel magát senki rokonnak nem érzi, csak ő minden elnyomottak között, kinek szenvedései szánakozást, kinek panaszaai visszhangot nem találnak. Az idő eljött, melyben a törvényhozással s szerencsétlen néposztály jöltt is kiterjeszté apoló kezét, — e jelen izenet, melyben e nép polgárosítása kívántatik, egy új bizonyítványa haladásunknak, egy új fényes tanúsága azon consequentiának, melyek képviselői táblánk a szabadság jelé halad. Azon erős meggyőződéssel, hogy csak minden néposztályok iránt gyakorlott hasonló igazság, csak minden emberi jogoknak teljes tisztelete azon alap, melyen egy szabad alkotmány épülhet, s ha meggondolom, hogy e népnek sorsa ezentul csak a méltóságos Tábla igazságszeretétől függ, talán bátran elmondhatom; az idő eljött, melyben a zsidóra is egy szebb jövő vár a határokon. Nem akarok hosszas lenni, azért nem fogok szólni e nép szenvedéseiről, nem akarok érzékenyekhez szólni, s azért nem fogom említeni azon állapotot, melyben e nemzetnek nagy része hazánkban eddig él. A mélt. Főrendek ismerik mindezt, s bizonyára csak fontos okok által tartóztatott vissza eddig ezen állapot megszüntetésétől. Csak azon okokról fogok szólni tehát, csak azoknak megcáfolásával foglalatoskodni, mik a zsidók polgárosítása ellen közönségesen felhozatnak, a többit e méltóságos Tábla igazságszeretetére bízhatom.

Mindaz, mi a zsidók polgárosítása ellen közönségesen mondatik, három fő okra redukálható. Az első, hogy a zsidó egy romlott faj, mely a szabadságra, s minden jólétemyre érdemtelen. A második az, hogy a zsidók vallásilag s nemzetileg elkülönözve a világ többi népeitől, soha valóban meghonosodni nem fognak, s polgárosítva mindig egy nemzet elleni elemet fognak tenni a Hazában. A harmadik, hogy a zsidók polgárosítása a keresztény népesség legteljesebb veszélye nélkül lehetetlen. Nézzük az elsőt. Ha az emberi nem történelén végig megyünk, nem látunk általánosabban bizonyítva semmit, mint azt, hogy az elnyomásnak soha nem hibázott a praetexsus. Az angolok a katólikusokat elnyomják; a vallás az ok, mely semmi honos kormánnyal, vagy szabadsággal össze nem férhet. Franciaországban Szent Bertalan-éj kell, — ürügyül a vallás vétetik. Egész népek elnyomatnak, — mondatik, hogy a szabadságra még meg nem értek, s minden mondva van: mit okokkal bizonyítani nem lehet, az axiómának állítatik fel, s az elnyomó lelkiismerete megnyugszik, ha azt, mit öntették megvalósítani szűgyellene, egy magasabb szűkségnek tulajdoníthatá. A zsidók is elnyomattak, itt is ürügy kellene — s nem hibázik. — »A zsidók egy romlott faj — így szól a sokaság — csak önhasznuknak élve minden magasabb erkölcsi elvek nélkül, a családság e népnek benn született tulajdona.» Legyen szabad e nehéz panaszokra csak egy szóval felelnem: ők elnyomattak, vagy azt gondoljuk, hogy ezredes elnyomás egy népet moralizálni fog? Hogy egy népösztályt megfoszthatunk minden polgári, minden emberi jogoktól, hogy megvehetjük ezredékig, s hogy akire a köz reprobatiót kimondjuk, kinek neve gyalázat, arcvonásaiszűgyenbéltyegek, elromlani nem fog. Ha azt, kit lábbal letiportunk, sárban nem fogjuk találni? Ha azt gondoltuk, nézzünk más nemzeteket, nézzük az erős rómaiak ivadékát most, nézzük a görögöket napjainkban, nézzük a hatalmas Spanyolországot, miután egy háromszázados zsarnokság rajta átment, s valljuk meg legalább, hogy a zsidó nemzet nem azon egy, melyet elnyomás ront meg. S ez legyen egyszersmind felelet az ellenveitök másodikára; mert vajjon csodálatos-e, hogy a zsidók eddig semmi nemzetiséget nem mutattak, s ivadékról ivadékra Hazánkban lakva nemzetünk szokásait, nyelvét, szellemét felvenni nem akarták? Megvallom méltóságos Főrend! Ha meggondolom, hogy a zsidók polgárosításáról csak most tanácsozunk, s hogy ellenvetésül az hozatik fel, hogy e nép még eddig nemzetiséget nem mutatott az az, hogy azon Hazában, melyben mindig idegennek tekintetett, magát honosnak nem érzi, hogy azon nemzetiel, melynél csak megvetést talált, nem egyesült, azon alkotmá-

nyért, melynek csak terheit ismeré, buzogni nem tudott, ha meggondolom mindezt, nem tudom bámuljam-e azokat, kik ezen okot felhozzák, vagy szájam, kik ellen felhozatott? Mert vajjon lehet-e csodálkozunk, ha azok, kik csak elnyomattak, nemzetiséget ki nem fejtének? Lehet-e félnünk, hogy önnemzetiségünkre veszély háramlanék; ha egy ily kis idegen népelemet polgári jogainkban részesítjük? Franciaországnak német tartományai, melyek egy század alatt franciákká váltak, — egész Anglia, hol annyi különböző faj egy nagy nemzetté egyesült, megfelelőnek-e kérdésre, s minden theoreticus okoskodásnál világosabban bizonyítják, hogy a legkülönbözőbb népanyagok egy nagy egészé egyesülnek mindig s mindenütt, hol hasonló jogok, hasonló érdekek központosítják a külön vált részeket, s hogy miként Hollandiában, Francia, s Angol honban, az Eszakamerikai szövetségben látjuk, hogy a polgárosított zsidókat nemzetiségüknek hiányával többé nem vádolja senki, úgy nem fogja ezzel vádolhatni a zsidókat senki nálunk is, mihelyt polgárosításuk által nemzetünk tagjaivá válnak, mihelyt egy hazát nyerve a hazaszeretet nekik is lehetővé vált. Nem akarok hosszabb lenni e tárgyról, csak még azon ellenvetésre kívánok felelni, mely a zsidók polgárosítása veszélye iránt tétetik, s még azoknál is nagy hatással bír, kik ezen polgárosítást egyébként igazságosnak ismerik. Mondatik, hogy a zsidók egészen kereskedési iparkodások között élve, e nemzet más lakóainál több ügyességgel bírnak, s így egy jokra emelve a többiekkel, mi joggyűntetés nevében adatott, általuk könnyen mások elnyomására használtatnék. Mondhatnám erre, hogy azon nemzeteink példája, hol a zsidók már emancipáltattak, mást mutat, mondhatnám: hogy a zsidóknak egészen kereskedési iránya inkább elnyomásuknak következtése, mely által e nép egész munkásága egészen kereskedésre szorítottván ez egy ponton szűkségképen magasabbra emeltetett; mondhatnám, hogy a polgárosítás által a zsidóknak új utak nyitattván, ezen tisztán kereskedési szellem az emancipáció után inkább gyengülni, mint erősödni fog, de mindezek csak hihetőségek, s én nem fogom a méltóságos Főtáblát farsztani bebizonyításukkal, csak egyre szabad legyen figyelmeztetnem a Főrendeket, arra, hogy mindazon rossz következtések, melyeket a polgárosításról jósolunk, már léteznek, s hogyha a polgárosítás ezen káros állapotot nem fogja is megszüntetni, azt legalább nem tagadhatja meg senki, hogy mindazon rossz, mit a zsidókról tudunk, a legnagyobb középkori elnyomás alatt támadott, a mostani elnyomás alatt nőtt, s hogy így az elnyomás legalább a bajok megszüntetéséhez vezetni nem fog; mert vajjon melyek azon okok, melyekért a zsidók polgárosítását

annjira veszélyesnek tartjuk? *Ha valahol a lakókat nagyobb szegénységben látjuk, mint más helyeken, legyünk bizonyosak, zsidót fogunk találni, ki ezt okozá, így szól az egyik, — de vajjon ez azt bizonyítja-e, hogy a zsidóknak mostani állapota a közjoru szükséges? »Ha valahol tolvajság követették el, az országda az, ki a tolvajt a tetthez készíté, s benne segíté, bizonyára zsidó vala.» így szól a másik. De vajjon ez a jelen állapot dícséretére szolgál-e? Ha valahol csalás követeték el, a zsidó nem fog hibázní,» így szól a harmadik. De vajjon ez azt bizonyítja-e, hogy a jelen törvények a keresztényt a zsidók ellen biztosítják-e? S ha látjuk, hogy azon elnyomás, mely eddig létezett, polgártársainkat nem biztosítja, ha meggyőződünk, hogy ezen elnyomás nagyobb már nem lehet, ha csak a középkor példája szerint zsidó-üldözéseket követni, s őket birtokuktól megfosztani nem akarjuk, — józanabb-e e nép polgárosításába helyezni inkább reményeinket, mint egy oly állapothoz ragaszkodni, melynek káros következéseit tagadnunk nem lehet, s amelyet ha a közjó nem védhet, bizonyára minden igazságszeretet, minden keresztény érzemény rég elkarhozhatott. Ha mindez áll, ha a zsidó demoralisatiójának oka csak azon elnyomás, mely alatt e nemzet eddig szenvedett, ha antinationalis szellemének kútfjeje csak azon állapot, melyben a zsidó magát eddig a haza polgárának nem érezheté; ha valószínű, hogy a zsidók polgárosítása e nemzet-moralisatiójára s nemzetiségére jótékonyan hatni fog; ha bizonyos, hogy ezen polgárosítás legalább semmi olyan rosszat maga után vonni nem fog, mit már a mostani elnyomás alatt teljes mértékben nem tapasztalánk: bátran me:em mondani, nincs ok, mely minket a KK. és RR. kívánatainak megtagadására bírna; nincs semmi ok, mi minket egy oly törvény alkotásától visszatartóztatna, melyet századunk felvilágosultabb szelleme kíván, melyet nemzetiségünknek érdeke enged, melyet ezereknek áldása követni fog.*

Gróf Teleky József koronaőr.

Nem kívánom bővebben vizsgálni a zsidók mostani állapotját Hazánkban, ha nem is mondhatnám azt egyiptomi fogságnak, de sok jót arról mégis nem mondhatok; nem kívánom továbbá azt is vizsgálni, hogy mint áll a zsidók mostani erkölcsisége, mint-ám hogy már mások által bővebben kifejteték, valamint azt is, hogy azt nagyrészen a zsidók mostani polgári állásának kell tulajdonítani; de azt tagadni minden esetre még sem lehet, hogy ezen népnek mostani moralitása nem áll úgy, mint azt óhajtani kell; s ezen tekintettől vezéreltetve én a KK. és Rendek előadását a maga egész kiterjedésében nem pártolhatom. A józan haladásnak ugyan a magam részéről nagy barátja vagyok; de

az ugrást nem szeretem, s e tekintetből azt vélem, hogy ha abban, amit a KK. és RR. ezen izenében javaslanak, a zsidók lassan-lassan fognak részesíttetni, így ők szinte fokokonkint fognak azon állapotra emelteni, mely őket a polgárosításra valóssággal alkalmatosakká teszi. De van még egy más ok is, mely attól tartóztat, hogy a KK. és RR. izenetét egész kiterjedésében pártoljam: t. i. hogy a zsidóknak vallására és vallási szertartásaikra nézve, melynek nem csak egész magaviseletükre, hanem mint tudva van, még a családi és a többi velük együtt lakó és nem zsidó vallásuak iránti viszonyaikra is igen nagy befolyása van, a törvényhozásnak bizonyos rendelőst tenni kell a tökéletes megpolgárosítás előtt, hogy ők e tekintetből alkalmatosakká tétessenek mindazon jogok birhatására, melyekkel birnak a többi országban lakó népek. Ezen tekintetből nem kívánom egész kiterjedésében pártolni a KK. és RR. izenetét, de pártolom azt, mit előttem többen előadtak, jelesen óhajtom, hogy a tolerantiális taksza megszüntessék, óhajtom, hogy ezen k. kir. rendelet, mely a zsidókat nemesi jószágok haszonbérletétől eltöltje, — eltöröltessék, de sem egyiket, sem másikat nem törvény által kívánom elhatároztatni, mivel azon kívül, hogy törvényben nem alapulnak, sérelemkép már több ízben öfelségének terjesztettek. De törvény által kívánom elhatároztatni azt, hogy mindazok, kik valamely mesterségre nézve be tudják bizonyítani alkalmatos voltukat, a céhekbe bevétessenek, s hogy azokra nézve a vallás akadályul ne szolgáljon; azután pedig minden azon jogokkal birjanak, melyekkel birnak a többi keresztény mesterek mesterségükre nézve, továbbá, hogy valamint a mélt. Főrendek azon kívül is elhatározták — a zsidók jobbágyi telkeket szabadon vásárolhassanak, így ők civilis jundusokat is vehessenek, következképen a városokban házakat is. — ezt annjival inkább megadhatónak vélem, mivel mostani állásuk mellett is találkoznak oly városok, melyekben nekik ezen engedelem meg van adva, nevezetesen — hogy mást ne említsék — Szeged városának egy részében házakat szabadon vásárolhatnak ugy van Arad városában is, hol szintén vannak olyan fundusok, melyeket zsidók vásárolhatnak. Ez volna, mit törvény által kívánék elhatároztatni, de ennél ezuttal tovább nem mennék, fenn-tartván a törvényhozásnak jóvendőre nézve, ha látná, hogy ez nem elég, többnek tulajdonítását is. De azon véleményben nem vagyok, hogy ez csupán az országban lakó mostani zsidóságra terjesztessék ki. Ebben küllömbéget nem tennék; mert ezen küllömbégből folylhatna az, hogyha később engedelemmel, vagy engedelem nélkül zsidók bejönnének az országba, azok a zsidóságnak egy különös osztályát formálnák, mely nem bírna azon

szabadsággal, mellyel bir a másik, de nem is látok veszedelmet, ha egy jó mesterember, vagy más pénzes zsidó bejön, s itt civilis fundust vesz, *sőt ezt az országra nézve inkább kívánatosnak tartom, s így közönségesen terjeszteném ki ezen kedvezéseket a zsidókra anélkül, hogy azokat különösen szorítanám csupán csak bennlakókra.* Egyébiránt tételről itt a-on javaslat is, miszerint a T. K.K. és RR. szólításának felt, hogy az e-részbeni országos választmányi munkálatok vegyék fel, ehhez nem járulok, mivel ezáltal a dolog elintézésén hosszabb időre terjesztetnék, s miután az országgyűlés azonkívül is végéhez közelit, könnyen történhetnék, hogy ez országgyűlésen a zsidókra nézve semminemű kedvezések nem tételnének; De egyébiránt is a vele ezen kedvezéseknek, melyeket az országos választmány a zsidókra nézve javall, azokban pontosul, mielőt előadtam, s ezen tekintetből vélekedésem mellett maradok.

Gróf Széchenyi Miklós:

KK. és RR. felszólítandók, hogy tegyenek újabb javaslatot az országos választmány munkálatainak tekintetbevételével.

Főajtónállómester gróf Zichy Ferenc:

Nem kívánom az elvet oly általánosan kimondani, mint az üzenetben foglaltatik. Hiszen akkor még nemesíteni is lehetne a zsidót és még utóljára szolgabíró is lehetne belőle!

Gróf Dessewffy Aurél:

Hogy a zsidó hazánkliai ügyében valami elhatározó lépést tennünk szükségképen kelleik, azt én hosszasan mutogatni feleslegesnek tartom azért, mivel hála Istennek úgy tartom, ezen tekintetben senki sincs, ki ily üdvös célnél ellenézne. *Egész Európa századokig vala vétkes ezen nemzet iránt, nekünk pedig nem annyira az a feladás jutott; a nemz. idők igazságtalanságát sajnálkozva említeni, hanem inkább az, azokat célszerű rendelekek által helyrehozni.* Azon nehézségek közül, melyek e célzatnak ellene vetődni szoktak, kelető említetett meg iten, melyre nézve én az érdemes Szónok ural tökéletesen egyetérték; az egyik azt a félelmet illeti, hogy a zsidók felszabadítása nemzetiségünk érdekeit fogja veszélyeztetni. *Nem osztomom e félelemben; mert úgy találtam, hogy ezen, könnyen elszigetelve élő nemzet a nyelvre nézve könnyen összeolvad azon néppel, melynek közepette él.* Már most is ismerék az Alöldön zsidókat, kik a nyelvre nézve tökéletes magyarok lettek. E nemzetnek természete nem expansívus, *nem tolja senkire sem nyelvét, sem szokásait.* A másik nehézségre tökéletesen kezelőgok Baró Eötvös Józseffel és azt hiszem, mihielyt nem lesznek egyes egyedül a kereskedésre szorítva, más élelmi és kereseti ájakra is fogják

adhatni magukat és így ebben az egy nembn kevésbé veszedelmes konkurrensai lesznek a keresztényeknek. Ezen fölünyes tekinteteknek kívül nekünk a zsidókra nézve a pozitívus, törvényes köteleességünk is van, mert 50 esztendeje, hogy a törvényhozás ideiglenes status quot állapítván meg reájuk nézve, s egyszersmind küldöttséget nevezvén ki, azt ígerte, hogy a következő országgyűlésen elhatározólag jog irántuk rendelkezés történni — más tárgyakra nézve is történt — az igaz — hasonló rendelkezés és senkinek sem tulajdonittatik vétkül, hogy annak a törvényhozás eleget nem tehetet: *de itt egy egész classisnak sorsa javítása iránt történnvén ígérlet, mihielyt az a törvényhozásnak eszébe hozatik, annak megtartását magától többé el nem utasíthatja.* Mindenekelőtt tehát azt akarám válaszunkban nyilván kinyilatkoztatni, miszerint erős akaratumk a zsidók iránt még ezen az országgyűlésen törvényt alkotni. Ami a rendszeres küldöttség munkálataira iten történt hivatkozást illeti, én azt e jelen esetben is csak úgy tettem, miszerint némelyek a K.K. és Rendeket arra kívánják felszólítani, hogy rendszeres küldöttség által e tárgy fölött alkotott rövid és mindössze 12. §-ból álló törvényekben érintett viszonyokra is terjesszék ki figyelmüket. En egyébiránt ezt az ideát és a Koronaőr Öxell. indítványát egymással megegyeztethetőnek tartom; szólítsuk fel e Rendeket, hogy a küldöttség munkálatainak nyomán részletes törvényt alkossanak, egyszersmind pedig jelöljük ki válaszunkban világosan azon engedményeket, melyeket a zsidóknak már most megadni készek vagyunk. Az egyes pontokra nézve ugyan-csak a Koronaőr Öxell.-val tartok, csupán egy pontra különbözik némileg véleményem. Nem akarom én az adandó engedményeket csupán csak a Hazánkban lakó zsidókra szorítani; másrésztől azonban nem tartom célirányosnak a zsidók bevándorlását egészen korlátlanul hagyni. Rendelkezni kell vélekedésem szerint e tekintetben oly törvény által, mely a bevándorlókat vagyona, erkölcsiége, vagy valamely mesterségi ügyessége iránt kezesseget nyújtson; aki főképen a felöldet ismeri, nem fogja tagadni, hogy különben el fogja azt árasztani a jó e ny koldus zsidók sokasága, kivált ha sokuk hazánkban javulván, a szomszéd tartományokban pedig nem változván, a bevándorlásra való inger tetemesen növekedni fog. Az ily szerfölötti szaporodása pedig az ügyefogyott zsidóknak sem az országnak, sem a honi zsidóságnak érdekében nem fekszik.

Zágrábi megyéspüspök Haulik György

Országos választmányi munkálatait vegyük elő annak idején.

Gróf Viczay Héder:

Minthogy reménységem nincsen, hogy a Karok és a Rendek

által kimondott elvre, t. i. a zsidók polgárosítására nézve többséget nyerek, én is az itt elő hozott indítványra szavazok; kívánom ugyanis, hogy a türelmi adó megszüntessék; hogy a zsidók képesek legyenek árendát bírni. Ezeket a törvények kívánom tétetni, mert ha ezeket a sérelmek bajos utjára hagyjuk, könnyen meglehet, hogy az egészből semmi sem lenne, továbbá kimondatni kívánom, hogy a zsidók mindenütt lakhassanak és a céhekbe bevétessenek.

Pécsi megyéspüspök Sczitovszky János:

En az emberi nem ezen osztályára úgy tekintek, mint felebarátaimra, kiknek emberi, sőt keresztényi szeretetből is, *amennyi nyire lehet, azt tenni, s amennyire nem lehet, legalább jót akarni* — szent kötelességünk. *Csak haladni, nem pedig ugrani akarok.*

Gróf Teleky László:

Miután a zsidók polgárosítására nézve itt ellenvélemény nem nyilatkoztatott, arra nézve hosszasan beszélni nem akarok és csupán az előttünk lévő törvényjavallat szerkezetére kívánom véleményemet megmondani, mely abban áll, hogy én az általános törvényeket nem szeretem, tehát a Karok és Rendeknek ide küldött törvényjavallatát, úgy amint szerkesztve van: el nem fogadhatom, mivel így nem tudnók, hogy concessióink a zsidókra nézve tulajdonképen mennyire terjednének és ők sem tudnák, hogy ezáltal mennyit nyernének, annál fogva a Koronaőr Oexell. vélekedését pártolom azon hozzáadással, melyet gróf Dessewffy Aurél ömeltósága tett a bevándorló zsidókra nézve: azonban van még egy megjegyzésem: miszerint azon javallatban, melyet a *Koronaőr Oexcellenciája előadott, olyan jogok, melyeket a zsidók már eddig elé is gyakoroltak, nem foglatatnak, milyen p. o. az, hogy ők doktorok is lehetnek: szükségesnek tartanám tehát, hogy erről különös említést tenni, vagy azt mondani a törvényben, hogy a zsidók azon jogokban, melyeket eddig gyakoroltak, ezután is megtartassanak.* Ez véleményem.

Főpohárnokmester gróf Keglevich János:

Izenjük meg barátságosan a Karok és Rendeknek, hogy az Országos választmány munkálatát vegyék revízióba, miután az ugys csak 12 szakaszból áll.

Báró Bánffy Pál:

Ohajtottam volna a KK. és RR. üzenetét elfogadni, de miután látom, hogy ebbeli kívánságomat el nem érem, én is

legalább azon kedvezéseket kívánom megadni, miket a Koronaőr elősorolni méltóztatott, hozzátéve, hogy a sidók nem csak minden városokban, hanem az ország minden vidékén, ide értvén a bányavárosokat is, lakhassanak.

Gróf Zichy Károly:

Hogy egy Istennek hasonló feremtése azért, hogy Istenet imádhassa; hogy a tőlünk különböző vallású követhesse, hogy az országban türeftessék: — hogy az országnak levegőjét szivhassa; — hogy azért a rendes terheken kívül még tolerantiális taksákkal terheltessek: *illetlen, kegyetlen s embertelen, annál fogva a T. KK. és RR. üzenetét, s elvét tökéletesen pártolom.* Meg vagyok győződve róla, hogy nem lenne ezt szükséges törvénybe iktatni, mivel ez a sérelmek sorába előfordul: de hogy több ilyen sérelmek esetei magukat elő ne adják, kívánok e részben törvényt hozni; mert lex tollit usum — pártolom továbbá a KK. és RR. elvét az üzenet második részére is: mindazáltal a törvénycikkben — ámbár az itt még fel nem olvastatott — azt nem úgy kívánom kimondani, mint velünk közöltetett; mert miután a zsidóknak már megengedte/elt urbéri telkeket bírni, miután már törvény által ki van mondva, hogy bárkinek urbéri telkeket bírni lehet, — azt tartom, hogy az egysely, s a mostani parasztság sorsa kívánná, hogy ezen engedelem kiterjesszessék a zsidókra, úgy hogy ők kir. városokban, privilegialis helyiségekben, s azon környékekben, honnan eddig kitiltva voltak, lakhassanak, házakat bírassanak és mesterségeket üzhessenek. Egyébiránt az ellen nem vagyok, hogy a KK. és RR. felszólíttassanak, miszerint egyszersmind oly záradékról a törvényben gondoskodjanak, miután ezen mostani intézkedés által hazánkban a zsidó népnek sorsa kedvezőbb lesz, mint a szomszéd tartományokban, számos értéktelen emberek ide ne jöhessenek; ellenben azokat, kik értékkel bírnak, e részben kizárni nem akarom, mert azok az ország kárára soha sem lesznek. Ezekben alapítom véleményemet.

Gróf Zay Károly:

Nagyméltóságú Elnök! Méltóztassék kegyesen megengedni, hogy megegyeszer felszólaljak és egy előadott ellenvetésre felhessenek. Mondatott t. i. hogy a zsidók nyert polgárosításuk következtében honunkban elárandanak és közvéleményünket szellemileg és anyagilag veszélyeztetendik. Mi honunk közállományának szellemi tekintetben veszélyeztetését illeti; *ha a minden szellemi és anyagi hatalommal felfegyverkezett német elemnek a magyarnak jojtogatására irányzott százados törekvései sikerteleneek valának, kérdem már most, hol a száműzött magyar szó eredeti jogait kivivá, hol az alkotmányos Európa nyelvünk és*

nemzetiségünk fejlődésében szabadságának leghívebb őrjét, védőjét látja — mondom már most egy néhány ügyefogyott zsidóknak bevándorlása nemzetiségünket veszélyeztetheti-e? Mi pedig anyagi tekintetben közállományunknak általuk veszélyeztetését illeti: ezen aggálynak megszüntetése már magukban a bevándorlásra felhívó okokban lappan: a sehonnaiak honos társában, — önérdekeiknek a mieinkkel összeolvadásában. Az ő zsidó elhal, a mózsi hitű polgártárs feltámadand, vagy a szabadság oltára előtt velük kezefogand.

**CXX. országos ülés egyedül a Főrendeknél.
Március 31.-én 1840.**

Vita vége:

Országbirája Majláth György:

Nyilvános többsége a mélt. Főrendeknek oda járul, amit a Koronaőr Öxexlenciája indítványozott azon hozzáadással, melyet gróf Dessewffy előadott, t. i. hogy figyelmeztessenek a K. K. és RR. arra, hogy szükséges valamely intézkedést tenni a bevándorlott zsidókra nézve, hogy e részben biztosítéka legyen az országnak a bevándorlóknak mind vagyonukra, mind erkölcsiségükre nézve. Mi az országhoz kapcsolt részét illeti, azt tartom, a zsidóknak ezen részekbeni mostani állása nem annyira egyedül a municipális törvényekben gyökerezetlik, hanem inkább azon szokásokban, melyek Magyarországon eddig úgy mint Horvátországban divatoztak, s így ha már közönségesen rendelkezünk a zsidókra nézve, majam sem látom által, hogy itt miért kellene kivételt tenni. (Helyes!) Ugy látom abban is meg egyeznek a mélt. Főrendek, amit a Főtárnok Öxexlenciája a művészségekre és egyébekre felhozott, mert rosszabb állapotba nem akarják helyeztetni a zsidókat, mint eddig voltak (helyes) s így eszerint fogja az Itélőmester az üzenetet elkészíteni.

**A főrendek válasza.
121 ülés írásai Április 1. 1840.
210. sz. alatt.**

Teljes mértékben méltányolják a mélt. Főrendek azon nemes szándékot, mely a t. Karokban a jelen tárgy iránt létrehozatni kívánt törvényes intézeteknek indítványozását szülte, s maguk is azon élénk óhajást táplálják keblükben, hogy a zsidó nemzet polgári viszonyainak valahára kedvezőbbé leendő alakítása által az az ország állományához és alkotmányához szorosabb kötéssel kapcsolassék; mivel azonban ezen bármi idves célnak elérésére csak a lépcsőnkénti gondos kifejlődést eszközölő módok lennének a legtanácsosabbak, a mélt. Főrendek ezen népszótálynak sorsáról még most oly felett tág kiterjedésben, mint a t. Karok által javaltatik, rendelkezni kívánatosnak nem tartván, je-

lenleg elegendőnek vélnék azt: hogy mindennemű tudományoknak, művészetnek és szép s hasznos mesterségeknak eddig is nagyobb részint teljes szabadságukban állott korlátlan gyakorlásán kívül, még:

a.) a türelmi adó, s a sidóknak nemesi jószágok hasznabélhetőségétől eltiltások, mint egyébéit is csak felsőbb rendeleteken alapuló oly szabályok, melyeknek megszüntetése már az ország sérelmei és kívánatai között sok ízben sürgettetett — eltöröltetni szorgalmaztassék.

b.) hogy törvény által jelentessék ki, hogy a sidók jövőben az országnak minden városaiban és vidékeiben szabadon lakhassanak;

c.) hogy amennyiben különben ügyességüknél fogva alkalmasak lennének, vallásuk mindennemű mesterségi céhekbe is kalmárok társaságokbani felvételüknek akadályul ne szolgálhasson, s valamint ez, úgy

d.) az is törvényesen állapíttassék meg, hogy jövőben nem csak jobbágy telkeket, hanem minden szabad királyi, vagy kiváltságos városokban is polgári jundusokat is szabadon szerznők lehessen.

Ezen kedvezményekkel a sidóknak sorsa a mélt. Főrendek véleménye szerint ne ezetesen javulandván, az erántuk netán bővebb mértékben történhető intézkedést a törvényhozásnak jövő szakaszaira hagyatandónak vélnék.

Minthogy azonban már ezen rendeletekkel is a sidóknak állapotja Magyarországon a szomszéd tartományokban lakozóknál oly sokkal kedvezőbbé válna, hogy méltán lehetne tartani attól, miszerint ezen jóéltőségüknek élvezhetése végett számos vagyontalan idegen sidók fognak ide tódulni; az innen eredhető káros következtéknek elmellőzése tekintetéből a Mélt. Főrendek célszerűnek tartanak a felterjesztendő felírásban a végrehajtó hatalomnak figyelmét arra gerjeszteni, hogy a hazába beáradolni, s itt megtelepedni kívánó sidókra nézve, főkép a törvény atóságok részéről erkölcsiségben kívül még arra is különös tekintettel legyen, hogy azok vagy némi vagyonnak bírása által, vagy bizonyos mesterségnek s művészetnek tudásával az országnak hasznára lehessenek.

Ezekben pontosulván a mélt. Főrendeknek ezen tárgy eránti nézetei, azoknak előadására a t. Karokat és Rendeket rokon bizalommal felszólítani semmit sem kételkedem.

Április 8. kerületi ülés.

3-szor. A sidók polgárosítása tárgyában izenetek, feliratok és törvény-cikkek hitelesítése.

CXXX. országos ülés, 1840. április 1.

Mind a két Táblán.

Hertelendy Miksa torontáli és Fribeisz Imre Esztergom vármegyék követjei, mint időközti kerületi elnökök beadák 1.-őr a sidók polgárosítása eránti második üzenetet (stb.) melyek is az országos irományok 244. sz. (stb.) számai alatt foglaltatnak.

Az alsó tábla második üzenete.

CXXX. országos ülés. 1840. április 11.

244. sz. alatt.

A.) Második Izenete a KK. és RR.-nek a mélt. Főrendekhez a zsidók polgárosítása tárgyában.

Ohajtották volna ugyan a KK. és RR. hogy a mélt. Főrendek a közölt törvényjavaslatot elfogadván a sidók polgárosítása már ezuttal teljes mértékben eszközözhető volna, miután azonban a mélt. Főrendek magára az elvre velük egyetértve csupán annak életrehozása módját kívánják lépcsőként és az idő körülményeihez alkalmazva látni. A KK. és RR. is a mélt. Főrendek javallatit, mint első lépést ezen célhoz, melyet javaslatukban kitűztek, oly hozzáadással fogadják el, hogy a bevándorolni kívánt sidókra nézve javallott rendelkezés csupán a felírásban, hanem a törvénybe tétessék ki, egyébiránt biztosan reménylik a KK. és RR. hogy a jövőndő már csak ezen lépésnek is közhasznu voltát bebizonyítván ezáltal még inkább kifejlik azon igazság kétségtelen volta, hogy a polgári társaságnak valamint boldog, ugy leghasznosabb tagja is csak a polgár lehet. Ezekhez képest a felírást akkép kívánják módosítani, hogy a 6, 7, 8 szakasz helyett az ide mellékelt szerkezet tételvén, a törvénycikkely a mélt. Főrendek észrevételei szerint, a bevándorlókra nézve pedig a KK. és RR. módosításához képest alkottassék és ezen javallatot is ide mellékelve ő cs. és kir. Főhercegségét és a mélt. Főrendeket kéri, hogy azt elfogadni; a felírás ily módoni felterjedésében megegyezni méltóztassanak.

b.) A sidók polgárosítása tárgyában felterjesztendő Felírás módosítása.

A 6. §. most így kezdődik »azon törvényben tehát» stb.

A 7. §. most így kezdődik »1-őr a türelmi adó» stb.

A 8. §. most így kezdődik »másodsor a polgárosítás» stb. kimaradnak, ezek helyett pedig tételnek a következő szerkezet.

»Ékép lévén erősen meggyőződve: addig is, míg a polgárosítás eszméje a jövő idők körülményeinek kifejlődésében teljesen létesíthető, az ide mellékelt törvénycikkelyt kívánják alkotni, kérvén felségedet stb. végig változtatás nélkül.

c.) Törvénycikkely.

A sidóknak polgári jusok adatnak.

A sidó valláson lévőkre nézve jelenleg rendeltetik:

1. §. A türelmi adó eltörölteik.

2. §. A sidók az országnak minden részeiben és vidékein, ugy szinte minden városaiban és azoknak minden részeiben megszerítés nélkül lakhatnak.

3. §. Szabadságukban áll, hogy nemesi jószágot haszonbérben birhassanak, ugy szinte nem csak jobbjagi telket, hanem szabad királyi városokban városi telket is a városoknak bármely részében örökösen szerezhessenek.

4. §. Vallások tekintetéből gyárok, mesterség, vagy kereskedés megindításától és folytatásától semmi szín alatt nem gátolhatatnak, azon tudományokat és szép mesterségeket pedig, melyeknek eddig gyakorlásában voltak, ezentul korlátlanul gyakorolhatják.

5. §. A más tartományokból Magyarországra beköltözni kívánó sidókra nézve határozatik: hogy hiteles bizonyítványok által erkölcsi jó magukviseletét, vagy pedig azt is mutassák be — hogy pedig valamely mesterség, tudomány, vagy művészet gyakorlásával élelmüket állandóan megkeresni tudják.

6. §. Minden ezen törvénnyel ellenkező törvény, szokás, rendelet, vagy határozatezennel eltöröltetik és megszüntetik.

A felső tábla második tárgyalása.

CXXXII. Április 14. 1840. Mindkét Táblán.

Olvasta az országbirói ítélőmester (Szögyényi Szögyényi László) a sidók polgárosítása eránti 2.-ik Izenet és törvényjavallatot.

Felszólaltak Horvátország követe:	Busán Herman
Sopron város	„ Bujanovics Vince.
Selmec	„ „ Kachelman János
Besztercebánya	„ „ Szmurák József
Debrecen	„ „ Derecskey I.
Körmöczbánya	„ „ Kálmán Sándor

Az Elölülő: A többséget izenet és javallat mellett mondván ki, annak a Főrendekhez való átvitelét az olvasott Itélőmesterre bizza.

CXXXIV. országos ülés.

Főrendeknél április 21.-én, 1840.

Nádori ítélőmester Szögyényi László olvasá a II. üzenetét a KK. és RR.-nek a zsidók polgárosítása tárgyában a felírás

módosításával, s törvénycikkkel javaslattal együtt.

Nádor O. cs. és kir. Fensége: A tárgy érdemére nem lesz észrevételök a mélt. Főrendeknek, minthogy a KK. és RR. a mélt. Főrendek kívánságához járultak: következőleg csak a stílusra nézve lehetnek észrevételek, s azért az ítélőmester a törvényjavaslatot még egyszer fel fogja olvasni.

A törvényjavaslat 4. §.-ra.

Báró Orczy György: Ezen kis szócskát kívánom hozzá tétetni »legalább is ezer forinttal» stb. továbbá ezen szót: »korlátlan» — »szabad gyakorlattal» kívánom felcserélni.

Nádor O. cs. és kir. Fensége: Mivel ezen észrevétel a stílus tisztaságára szolgál, azt tartom, annak elfogadása iránt észrevétel nincsen. (*Nincsen!*)

A törvényjavaslat többi szakaszára nézve észrevétel nem volt. Később:

Nádor O. cs. és kir. Fensége: Miután a KK. és RR. egybeültek, azon főrendi válaszok, melyek kézen vagnak, fognak a t. KK. és RR.-nek átküldetni, ugymint a: Magyar színházról, a Drevenyák-féle alapítványról, a *sidók polgárosításáról* Ezen izenetek átvételére ezen követség nevezteik: győri megyéspüspök *Sztankovics János*, koronaőr gróf *Keglevich Gábor*, lipitai főispány *Hertelendy Ignác* — gróf *Dessewffy Aurél* — és báró *Eötvös József*.

Ülés folyamán:

Nádori ítélőmester Szögyényi László jelenti, hogy a KK. és RR. a mélt. Főrendeknek a *sidók* polgárosítása és a Magyar Színház tárgyabani kívánságához hozzájárulnak.

A király és hatóságai.

A felsőház vitája alapján meg lehet állapítani, hogy a főrendek a zsidók helyzetének javítása érdekében, nem oly mértékben, mint az alsó tábla, de minden esetre cselekedni akartak. Az ügy elhalasztásába nem mentek és nem akartak kitérni a kérdés megoldása elől sem. A felsőtábla ebben az időben még sok ellentállást tanúsított a jogok kiterjesztésével szemben és különösen a szólásszabadsági sérelem ügyében volt s bécsi kormány parancsainak engedelmes végrehajtója, de a zsidók ügyében ezt a merevséget nem tapasztaljuk.

E ponton mutatkozik helyénvalónak, hogy a törvényhozás másik tényezője: a magyar király szerepéről megemlékezzünk.

A mai felelős miniszterium helyét akkor a legfőbb kormányiszékek, a dikasztériumok foglalták el.

Legfőbb kormányhatóság volt a Bécsben székelő magyar királyi udvari kancellária, melynek élén a kancellár állott. (Cancellarius Regius Hungarico-aulicus.) Mellé beosztva: egy,

vagy két alkancellár és kancelláriai tanácsosok a főpapok, főurak és nemesek rendjéből. A kancellária utján küldte a király leiratait az országgyűléshez. Kancellár volt ekkor gróf *Majláth Antal*, alkancellár *Szögyény Marich László*.

Másik legfőbb kormányhatóság a Budán székelő királyi helytartótanács (Consilium Locumtenentiale Regium.) mely megfelelt a mai összes miniszteriumoknak. Elnöke *József főherceg nádor*, helyettese báró *Eötvös Ignác* tárnokmester. Volt 22 tanácsosa a főpapok, főurak és nemesek rendjéből.

Legfőbb pénzügyi hatóság a magyar királyi udvari kamara volt.

A magyar közigazgatás — *Béctől jüggött*. Hatványozottan vonatkozott ez a magyar törvényhozásra.

A bécsi udvarnak nem tetszett az a szabadelvű irányzat, amely a magyar közéletben megnyilvánult. A nyílt erőszak és törvénytelenések sorozatával a tartak ennek az áramlatnak gátat vetni. Ezenkívül titkos kémiszervezet tartottak fenn, amely a magyar mozgalmakat szemmel kísérte. A pozsonyi országgyűlések idején az akkori titkos rendőrségnek sok dolga volt. A *cabinet noir*, a fekete kabinet buzgóan működött. Két tökéletesen megbízható egység a főpostahivatalnál tartózkodott. Ezek felbontották oly személyek leveleit, kiknek szándékait és nézeteit ismerni akarták. Ez oly eljárás volt — írja egy akkori publicista — amely akkoriban minden, még alkotmányos államban is divatozott. *Pulszky Ferenc* jellemző adatot közöl erre nézve még *Ferenc császár* idejéből. *Reviczky* kancellár Pozsonyba küldte *Wirkner Lajos* udvari titkárt, hogy őt a magyar országgyűlés minden mozzanatáról értesítse. Ugyanakkor gróf *Sedlnitzky* rendőrminiszter Pozsonyba küldte *Ferstel* osztálytanácsost, aki a postán dolgozott és külön fizetett alkalmi tudósítókat, kiknek feladata volt a miniszter közvetlen értesítése. Legintelligensebb informátora egy városi követ volt, ki *Wirkner* is ismerte, informátió végett hozzá eljárt és neki mindig felolvasta *Sedlnitzky*hez intézett jelentését. Ezt *Wirkner* feljegyezte magának, megírta a kancellárnak kivonatban és levelét *jutárral* küldte *Bécsbe*, holott a városi követé postán ment és később érkezett. Így a kancellár mindig pár órával előbb tudta meg, hogy minő jelentés érkezik a miniszterhez, mint maga a miniszter. A kancellár ismerve a császár lelkületét rendesen a posta megérkezése előtt ment audienciára a császárhoz és előadta a pozsonyi jelentést. *Sedlnitzky* a posta beérkezése után azonnal jelentkezett a császárnál, aki ekkor a miniszter legnagyobb meglepetésére, közölte vele azt, amit a miniszter neki jelenteni akart és vidáman megkérdezte tőle, *tud-e ennél többet?* amire

ő természetesen válaszolni nem tudott és ezért módfelett bosszúsankodott.

V. Ferdinánd uralkodása idején, az 1839-40 évi országgyűlés idején is a legmagasabb kormányhatalom egy *triumvirátus* kezében volt összpontosítva, melynek tagjai voltak: a király, öccse, *Lajos főherceg*, *Metternich Kelemen herceg* a mindenható osztrák kancellár és *gróf Kollowrath Ferenc Antal* a panszláv érzelmi, magyarellenes állam-miniszter. *Szögyény Marich László* »Emlékirataiban«*ban megállapítja, hogy a politikai súlypont erre a Staats-Conferenz-re helyeztetett, amely — ugymond Szögyény — ugyszólván közös miniszteri tanácskozás volt — persze esetleg, gyakran magyar tag nélkül!*

Maga V. Ferdinánd sem nem uralkodott, sem nem kormányzott. Mint egy életrója írja (Horváth Mihály) a természetű oly szelíd, jó szívet nyert osztályrészü, hogy általa alattvalóinak boldogítójává válhat vala. De ezeknek bánatára idegrendszerében egy makacs kórság, a nehéz nyavalya csirái rejlének, mely őt minden tevékenységre képtelenné tette.

A bécsi triumvirátus, melyhez később Ferenc József atyját, a minden iránt közönyös *Ferenc Károly* főherceget is beosztolták, de ez nem érdeklődött semmi iránt, viszont annál inkább tőlt a reakció szekerét felesége *Zsófia* főhercegnasszony — ez a bécsi udvari társaság gyűlölte a szabadelvű irányzatot, elzárkózott a jogok kiterjesztésétől és farizeus színjátéssal az abszolutisztikus rendszert akarta minden áron fenntartani. De sohasem volt nyílt, soha sem volt őszinte, hanem mindig alattomos és kélszínű. Erre báró Wesselényi is reámutatott a szatmármegyei közgyűlésen tartott híres beszédében, mely miatt hűtlenségi per indult ellene. »A kormány — így szólt az inkriminált tétel — csak szinlelte a jóakaratot a jobbság iránt, valójában pedig mit sem óhajtott inkább, minthogy annak elnyomtatása tovább tartson. Félt, hogyha a nemesek és jobbagyok megértik egymást és a jobbagyok is szabadok lesznek, a nemzet nagyobb erővel fog küzdhetni jogaiért. A kormány a köznépet terhelő ocsmány képerre parasztvédői és köznéppoltalmazói álarcot tett fel, de amely alatt ő szívja annak egyfelől zsírját.»

A kormány kényuri hajlamainál fogva — írja Horváth Mihály — mindig arra törekedett, hogy a *törvény szerkezetét homályos legyen, melynek kétes értelmű kifejezéseit a maga érdekében magyarázhatta*. Ez volt oka, hogy a rendek gyakran kicsinyességekkel bibelődni, egyes kifejezések, sőt szavak beiktatása, kihagyása, vagy módosítása felett néha heteken s hónapokon keresztül küzdeni kénytelenítettek, mert a törvénynek

szigorú, megfontolás nélkül leirt szava jogfoglalást vonhatott maga után a kormány részéről.

Csak a Metternich — Kollowrath-féle önkényuralmi elv és minden jogkiterjesztéstől való félelem magyarázza meg, hogy a karok és rendeknek nemes szabadelvűségétől áthatott és a főrendeknek mérsékeltlen szabadelvű határozata után a sokszínűség minden árnyalatában tobzódo, de lényegében Dubravitzky szép kezdeményezését tönkretevé királyi leirat zárta el a komoly reform utját.

CL. országos ülés. Május 10. 1840. elegyes ülés.

Az országbíró jelentvén, hogy *többrendbeli királyi leiratok érkezvén*, azokat felolvasás végett a Nádori Itélőmesternek átadta, — ki is felolvasta.

4-er. *A sídók polgárosítása eránti kir. Leiratokat*, melyek az Országos Irományok 491 sz. alatt olvashatók, melyeket a kir. személynök kérésére az Országbíró Öxellenciája kinyomtatás és a Rendek tábláján leendő újabb kihirdetés végett általadván — egyszersmind jelenté, hogy egynemely tárgyak eránt meglévén a két Tábla egyezsége, azok felküldetni fognak, ennek folytában egyik kir. személynöki Itélőmester olvasta 1, 2, 3, 4, (különböző) felírás és törvényjavallatokat, melyek is az Országos Irományok 494-497 sz. alatt foglaltnak, s melyek ő cs. és kir. Fensége a Nádor által, ki elnöki székét jelenleg csupán a veből foglalta el és az ország primása által aláírtván, az olvasó Itélőmester által bepecsételtettek, — s ő cs. és kir. Főhercegének általküldés végett átadtván, az ülés eloszlott, s a Rendek tulajon teremükbe álmentek, holott a fentebbi két leiratokat felolvasottaknak elfogadván. Az előlülő azoknak mentől előbbi kinyomtatását igérvén, az napi ülést elosztatta.

A király leirata az emancipatóról.

A zsidók iránti kegyes válasz.

Latinból.

6992/472/1840. Ő szent császári és apostoli kir. felségének, legkegyelmesebb urunknak nevében, a fens. főhercegnek, főtisztelendőknék, tisztelendőknék, méltóságos, nagyságos és tekintetes, ugyszintén nagyságos előkelő és nemeseknek, továbbá a dicső Magyarország és a hozzá csatlót részek bölcs és körültekintő karainak és rendeinek, akik akár személyesen, akár kiküldetésüket teljesítve, principalisaik képviselőtében fent nevezett császári és kir. felség által hirdetett egyetemes diaetán összegyűltek, kegyesen *kihirdetendő*: A KK. és RR.-nek f. évi április 24.-én leküldött, az izraelitákról előterjesztett jelentéséhez fn. öfelsége a KK. és RR.-nek *üzenni rendelte*: A KK. és RR. ama javas-

latát, hogy az izraeliták a *türelmi illeték tekintetében szolgálatosságuk terhéül az 1790/1. 38. c. rendelkezése szerint megszüadittassanak, az ide vágó dicasteriumok előzetes meghallgatása után jóindulatulag fogja mérlegelni és aztán fogja efelől való elhatározását kiadni és e szerint kell majd a tervezett cikkely első példányát kiadni; egyebek tekintetében pedig kegyesen beleegyeznek, hogy az izraelitáknak, akik a magyar királyság és a kapcsolt részek határain belül élnek, akik t. i. itt születtek, vagy állandó tartózkodásra törvényes uton engedelmet nyertek és jó erkölcsűek, akiknek mégis mindannyiuknak állandó elővő utónévvel kell élniök, születendő gyermekeiket pedig vallásuk vezetői útján anyakönyvbe be kell vezetni, az ő életmódjuk jelenlegi foka szerint, amennyiben éppen most földműveléssel és ipari ágak gyakorlásával (élnek) — ide nem értve a jogokat és előjogokat, melyek a törvények érvényes rendelkezései, vagy privilegiumok útján bírhatók és szereshetők — a következők már most törvénnyel biztosítottanak: t. i. kivéve az 1790/1. 38. c. által érintett kir. bányavárosokat és ama helyeket, amelyeknél a bányák és bányaművekre való tekintettel őket ősi törvényes gyakorlat távoltartja, egyébként az országban és a kapcsolt részekben bárhol lakhassanak, továbbá nemesi birtokokat árendába vehessenek, mégis a sessiók örök hasznélvezetét meg ne vásárolhassak. Amennyiben továbbá ugyanazok polgári telkek szabad vásárlásának gyakorlatában vannak, megengedi, hogy az azon városokban érvényes gyakorlat törvényben is biztosítottassék azzal, hogy adandó alkalommal más városokban hasonló engedély iránt való kérelem, ezeknek a dicasteriumok útján való meghallgatásával, az egyes esetekben a fennforgó körülmények számbavételével, igazság és méltányosság szerint maga öfelsége által legyen elintézendő. Beleegyeznek továbbá öfelsége, hogy az egyébként előírt feltételek mellett gyárakat állíthassanak, tisztességes, hasznóhajtó foglalkozásokat üzhessenek, műhelyekben akár saját kezükkel, akár felvett zsidó segédekkel dolgozhassanak és gyermekeiket ugyanarra a mesterségekre megtaníthassák; a tudományokat és szabad művészeteket, melyeknek gyakorlásában eddig résztvettek, ezután is gyakorolhassák; azonban bizonyítványokat, valamint egyáltalában írásbeli szerződéseket az országban és a kapcsolt részekben szokott módon legyenek kötelesek kiállítani. Az idegen származású izraeliták befogadására nézve, összefüggésben azokkal, melyek a javasolt törvény 3. §-ában foglaltatnak, a kir. helytartótanács által kerülendően szigoruan kezelendők és mindenütt szemeltartandók: tehát a kóborlókat és utlevél nélkül bolyongókat haladéktalanul vissza kell utalni születési helyére. Egyébként a cikk címét*

»Az izraelitákról« szókkal kell beírni. Ezekkel kapcsolatban tehát nincs más hátra, minthogy a t. KK. és RR. a cikket ebben az értelemben való javítás és a szokott vitákon való tárgyalás végett elővegyék. A továbbiakban öfelsége a KK. és RR.-hez állandóan és kegyesen hajlandó marad.

Pozsony, 1840. május 10. *Mattheus Stettner m. p.*

Az alsó tábla válasza.

501. sz. alatt.

Felirási javallat a sidók polgárosítása eránt f. e. május 10.-én kelt kir. válaszra.

513. sz. alatt.

Felirása a Karok és Rendeknek a sidók polgárosítása eránt f. évi május 10.-én kelt kir. válaszra.

Felséges Császár és Apostoli Király

Legkegyelmesebb Uruk!

Azon kegyelmes kir. válasz, mellyel Felséged a zsidók polgárosításáról szóló, általunk felterjesztett törvénycikely tárgyában az f. évi május 10.-ik napjáról hozzánk bocsátani méltóztatott, valamint részben, ugy minden egyes pontjaira nézve váratlan és fájdalmas vala előttünk; váratlan azért, mert nem hihetjük, hogy midőn az igazságnak a köz érdekéül összeforrt szavát Felséged királyi széke elé juttatánk, az minden részvét nélkül fog elhangzani; fájdalmas azért, mert a századokon keresztül gyakorlott igazságtalanság és elnyomás által egymástól szétszaggatott érzelmek egybeolvadására célzó szándékunkat elenyészve lenni látjuk.

A kegyes kir. válasz, mely majdnem minden egyes pontjában megtagadó, ezenkívül a mostani állapot is némely részben nem kedvezőleg bontja fel és így magában visszalépést is foglal, mert ami különösen a jobbágy telkek haszonvételének megrekesztését illeti, több megyékben jelenleg is vannak sidók, kik részint a mult országgyűlésen e részben alkotott törvény őket ki nem rekesztő rendeletének oltalma alatt, ily haszonvételt vásárolván, rész szerint még előbb is nyervén, tetteleg bírnak jobbágy-telkeket, ezeknek sorja tehát a mostani kir. válasz által bizonytalanságnak van kitéve.

Nem nyughatunk meg tehát a kegyes kir. válaszban: nem azért is, mert azon szempontoknak, melyből indultunk, ugymint,

hogy a sidóknak adandó engedmények által ezeknek érdekei a közérdekkel egyesítenek, meg nem felel, nem azért, mert azon kedvezéseket, melyeket magában foglalni látszik, a helytartótanács határozásától függesztvén fel, ezáltal a helytartótanácsot a törvény körébe állítja.

Mivel pedig nem lehet reménylenünk, hogy cs. és kir. Felséged az igazságnak és méltányosságnak a sidók mellett tagadhatalan erősséggel szóló szavát tekintetbe és azoknak hazátlan s számüzött sorsát atyai szívére venni fogja, ismételve őszinte fiúi bizalommal kérjük Felségedet, hogy amit az igazság és méltányosság és közérdek egyaránt megkíván és amit, mint ezen kívánatnak legkisebb mértékét törvénycikkelybe foglalva felterjesztenénk, helybenhagyni és a felterjesztett törvénycikkelyt megerősíteni méltóztassék.

Kik egyébiránt cs. és kir. kegyelmeibe jobbágyi alázatossággal ajánlottak, maradunk

császári és királyi Felségednek legalázatosabb káplánjai, szolgálói és örökös hűséges jobbágyai Magyarországnak és hozzá kapcsolódó részeknek országos összegyűlt rendei.

Kelt szabad királyi Pozsony városában az 1840.-ik esztendői, Pünkösöd hava 11.-én tartott országos gyűlésünkrol.

CLII. országos ülés.

Mindkét Táblánál tartatvány. május 11.-én, 1840,

Fáy Ferenc zempléni és Szutcsics Károly Bács vármegyék követői, mint kerületi elnökök beadták: 4-er a sidók polgárosítása eránti Felirásokat.

A Nádori Itélőmester olvasta a Magyar Színház — továbbá a sidók eránti felirásokat, ez utóbbira:

Az Elölülő: Noha a sidók eránti kir. Leirat mindazokat, amelyeket a KK. és RR.-nek részükre kinyerni kívántak, meg nem adná, mégis el kell ismernünk, hogy ez nem csekély kedvezéseket ad a hazánkban lakozó sidóknak, mert azoknak a Bányavárosokat kivéve, többiben a szabad lakhatás mindenütt megengedtetik, ugy szinte a kereskedés is, ezek oly kedvezések, melyeket kétségkívül ezen nemzetség örömmel fogadna, azért felszólítja a Rendeket, hogy azokat, melyek a kir. Leiratban nekik megadtak, törvénybe iktassák.

Bihari követ (Beöthy Ödön). Mi az Elölülő javallatát illeti, erre nézve ő még elég időt lát akkoron is, ha ezen felolvasott felirása tagadó válasz érkezne, most azonban még egyszer megpróbálni kívánná, ha talán lehetne több kedvezést a sidók részére nyerni, az ugyanis jennmarad mindenkor, ami a kir. Le-

iratban foglaltatik, törvénybe iktattni. Az Elölülő ily értelemben megnyugodván a felirásban — olvastatta, stb.

A felsőlház válasza.

CLII. országos ülés Főrendeknél.

Május 11.-én déli 12 órakor, 1840.

Nádori itélőmester Szögyényi László olvasá a felirási javaslatot a sidók polgárosítása tárgyában.

Nádor ő cs. és kir. Fensége: Azt tartom, ezen tárgyra nézve a mélt. Főrendek a t. KK. és RR.-kel kezét fogják és semmi észrevételt tenni nem fognak.

Gróf Dessewffy Aurél: Megvallom én is óhajtottam volna, hogy a fennforgó tárgyban Ofelségétől többet nyerjünk és szívesen megegyeznék abban, hogy kívánságainkat még egyszer sürgessük, csak azt nem akarnám kimondani a felirásban, hogy a kir. válasz minden pontokra nézve megtagadó; mert az csakugyan igaz, hogy pl. a lakozásra nézve, mely most minden kivétel nélkül mindenütt megengedtetik, a resolúció nem egészen kedvetlen. Az országgyűlés jelen időpontjában ugy tartom nyakon kell kapni, minden kedvezményt és így a felirást e tekintetben módosítani kívánám.

Főtárnokmester báró Eötvös Ignác: Van itt még egy lényeges kedvezmény, az 1790.-ik 38.-ik törvénycikkely tekintetében, mely szerint a sidóknak eddig azon állapotban kellett maradniok, amelyben akkor voltak, erre nézve annyi mégis kifejlődik az utóbbi kir. leiratból, hogy a sidók polgári helyzete a kormány és illető hatóságok megegyezésével ezután napról napra javulhat anélkül, hogy ez ellen a felhozott 29.-ik törvénycikkely balmagyarzata használtathatnék.

Koronaőr gróf Teleky József: Majd minden pontjaiban. Nádor O. cs. és kir. Fensége: Vajjon nem kellene a t. KK. és RR.-nek azt válaszolni, hogy azon tárgyokban, melyekben a mostani kir. válasz inkább kedvez a sidóknak, mint az eddig fennálló rendeletek — törvény alkottassék?

Gróf Pálffy József: Mennyire emlékszem a k. kir. válasz általában tagadó volt és így legjobban szeretném világosan ezt kitétetni ugy, mint gróf Dessewffy Aurél ömiltósága előadta, mert ha ezen szót: »majd mindenben tagadó» használjuk; akkor ugy látszik, mintha a kívánatnak fele megadott volna.

Koronaőr gróf Teleky József: Ha az mondatik, hogy: »majd mindenben tagadó a válasz», alkalmasint mindenember, ki magyarul tud, meg fogja érteni, hogy igen kevés tárgyban volt jó válasz.

Nádor O. cs. és kir. Fensége: A mélt. Főrendek azt kíván-

ják, hogy azon pontokra nézve, melyekben a kir. válasz kedvező, törvény alkottassék, mihelyt a kir. válasz megérkezendik.

Ülés folyamán:

Nádori Itélőmester *Szögyényi László* jelenti, hogy a t. KK. és RR. hozzájárulnak a mélt. Főrendeknek a zsidókra nézve tett módosításához: a törvény alkotását azonban akkorra halasztják, mikor a k. kir. válasz megérkezik.

A második királyi leirat.

A sidók polgárosítás tárgyában kelt újabb kegyelmes kir. válasz.

Latinból.

7323/523/1840. Kegyesen kihirdetendő: Azokra nézve, mikét a t. KK. és RR. f. hó 12. az izraelitákra vonatkozólag felhozták, öfvsége az ő előbbi kegyes elhatározása mellett, amelynek tartalmából semmi sem vonható le, ami az 1790/1. 38. c. rendelkezéseitől hátrafelé való lépést jelentene, — tovább is megmarad. A továbbiakban öfvsége . . . kegyesen és állandóan hajlandó marad.

Pozsony, május 12. 1840.

Matheas Stettner m. p.

Az országgyűlés határozata.

CLIII. országos ülés.

Május 12.-én 1840. mindkét Táblánál tartatott.

Reggeli 7 óraker elegyes ülés tartatván, ő cs. és kir. Főhercegsége a Nádor Itélőmester által felolvastatta e következő felirásokat. 2-or. *A sidók polgárosítása tárgyában érkezett királyi válasz eránti felirások.*

A sidók eránti kir. válaszra:

Pest vármegye követe (*Dubravitzky Simon*). Noha többet óhajtott volna, mivel azonban kívánsága nem teljesült, azon csekély engedményeket is, melyek a kir. válasz által a sidóknak engedtetnek, törvénybe kell iktatni. Minek folytában

Pest vármegye követe (*Szentkirályi Móricz*). Bemutatta az e tárgyban törvénycikkelyt, mely is az Országos Irományok 549.-ik száma alatt foglaltatik.

Mely is a kereskedés szó mellé tett azon epithetum »becsületes» kihagyásával elfogadtatván.

Az ekkép tárgyalt kir. válaszok eránti határozatokról a Főrendeket az olvasó nádori itélőmester értesítette.

Ki is kevés idő múlva visszatérve jelentette, hogy azokban

a Főrendek is megegyeznek — a sidókra nézve azt jegyezték meg, hogy a javallott törvénycikkely a kir. válaszban engedett minden kedvezéseket nem foglalván magában, abban kir. leirat szerint nyilván kitétetni kívánák, hogy a sidóknak nemesi jószágokat haszonbérelni lehessen.

Mibe a rendek megegyeztek.

Bevégezték a concertationalis országos választmány munkálódását, a Rendek ismét elegyes ülésbe hivattak.

Az Elölülő kir. Személynök a Nádori Itélőmester által felolvastatta a fentebbi kir. Válaszokat, melyekben a Rendek az idő tekintetéből megnyugodván — az illető Itélőmesterek felolvasták a Concertatio következményeit — melyeket szinte a *sidók eránti törvénycikkelyt kivéve* többet elfogadván — a sidók eránti törvénycikkelyre, minthogy az Udvari Kancellária az e részbeni kir. válasznak szavaitól el nem távozhat — meg nem egyezhet abban, hogy a törvénybe kitétessék, hogy a sidók a kir. városokban és annak minden részében szabadon lakhassanak — e helyett tehát az udvari kancellária azt kívánta, hogy tétetnek »*akárhol*». Ezen módosítással.

Pest vármegye követe (*Szentkirályi Móricz*). Meg nem eléghetvén, kívánta az előbbi szerkezetet megtartani.

Zalai követ (Deák Ferenc). Megjegyzé azonban, hogy noha ő is inkább óhajtotta volna az előbbi szerkezetetést, miután azonban a cancellaria nyilván kimondta, hogy neki a kir. választól eltávozni semmiben sem lehet, azon fogva a kir. választmány ezen változtatást elfogadta.

Az Elölülő: ismétli azt, amit a zalai követ mondott, egyébiránt ő az »*akárhol*» világosnak tartja és csak erőltetve lehetne azt oda huzni, hogy a sidók bármely részében a városnak lakhassanak — azért úgy hiszi, hogy azt elfogadni lehet.

Csongrádi követ (*Klauzál Gábor*). Az előlülő kijelentése után maga is ily értelemben vévén az »*akárhol*» kifejezést, s abba megnyugszik.

Hasonlóan Pest vármegye követe (*Szentkirályi Móricz*) is ily értelemben véve megnyugszik a módosításban annál is inkább, mert az Elölülő kinyilatkoztatása a Naplóban benne lévén, onnan ki fog sülni, mily értelemben vették a Rendek az »*akárhol*» kifejezést, azért azt részéről is az Elölülő értelmében elfogadja.

Nem lévén más hátra, a Rendek az ekkép tárgyalt kir. válaszok és a concertationalis küldöttség jelentése eránti nézeteket a Főrendekkel az illető itélőmesterek által tudatván, miután azokban a Főrendek megegyezése is jelentetett volna. Az Elölülő az ülést eloszlatta.

CLIII. országos ülés. május 12. 1840. reggel 7 órakor.

Nádor O. cs. és kir. Fensége: Most ismét elegyes ülés fog tartatni: Az izraelitákra nézve, minthogy kívánatukat egészen meg nem nyerhették, a k. kir. leiratban foglalt kedvezményeket törvényjavaslatba foglalták.

Ezen törvényjavaslatot Dókus László ítélőmester azonnal felolvasván

gróf Dessewffy Aurél: Kettő van az e tárgyban válaszbán, mit a törvényben említve nem látok. Egyik az, hogy a sidók ezentul nemesi jószágokat is tarthassanak haszonbérben, ami eddig gyakorlatilag létezett ugyan, de a fennálló kir. rendeletek ellenére. A másik az, hogy oly városokban, hol az eddig is gyakorlatban volt, fundusokat vehessenek. Ohajtanám, hogy ez a két engedmény is törvénybe iktattassék.

Főtárnokmester báró Eötvös Ignác: Ezen törvényjavaslatba csak azokat foglalták a Karok és Rendek, mik a k. kir. leiratban a sidókra nézve legkedvezőbbeknek látszanak, mivel azonban az említett kir. válaszbán még több engedmények is volnának én is felszólítandóknak vélem a KK. és Rendeket, hogy a concertatio alkalmával ezeket is beszövegezzék a törvény szerkesztésébe.

Ülés folyamán:

Ezután a KK. és RR. elegyes ülésre átáljövén annak végzetével

Nádori Itélőmester Szögyényi László a KK. és RR. nevében jelenté, hogy a KK. és RR. a sidókat tárgyazó törvénycikkelyekre tett észrevételeit a n. m. Cancelláriának elfogadták.

CCLIV. országos ülés.

Mind a két Táblánál tartatván május 13.-án, 1840.

Reggeli 9 órakor összejövén az Országos Rendek a főrendi teremben.

O cs. és kir. Főhercegsége a Nádor Itélőmestere által felolvastatta azon felirást, mely által ezen országgyűlésen alkotandó törvények Öfelségének felterjesztetnek, magukat pedig a törvénycikkelyeket felolvasottaknak annál inkább elfogadták az Országos Rendek, mert ő cs. és kir. Főhercegsége a Nádor jelenté, hogy Öfelsége azokat 11 órakor megerősíteni kívánná — s a fellyebbi Felírás az Országos Irományok 557 sz. alatt foglaltatik — melyet ő cs. és kir. Főhercegsége és az ország primása aláírván, s ugyanazt a Nádori Itélőmester bé pecsételvén, ő cs. és kir. Főhercegségének átküldés végett általadatott, s az ülés eloszlatott.

11 óra felé az Országos Rendek és nagyszámu minden közhözség diszes nemzeti öltözetben a primási palotában összegyűl-

vén — 12 órakor István cs. és kir. Főhercegsége és Hermine főhercegnőtől kísérve megjelent a palota karzatán öfelsége a Királyné, ki is zajos éljen kiáltások között a számára készült helyet elfoglalván, kevés szünet mulva a jelenlevők közörmére az Ország zászlósaí kíséretében megjelent Öfelsége is, ki szívből eredett, s majd véget nem érő örömmilyvánítások között királyi székét elfoglalván. Ő Főhercegsége a Primás bémutatá Öfelségének az ujonnan választott Koronaórt, gróf Teleky Józsefet, aki eskütétel után hálás érzelmeit adta elő. Ezután a kir. udvari Főkancellár, gróf Majláth Antal a tárgy méltóságához képest ezen beszédet tartotta. (Beszéd.) Ezen előadást követi Öfelségének királyi trónjáról való következő beszéde: (latinul) Bérékesztjük már ezen országos gyűlést és ebbeli igaz szándékunk zálogául a hozott törvénycikkelyeket királyi jóváhagyásunkkal megerősítve ezennel átadjuk.

A törvény.

XXIX. törvénycikkely

1840: a sidókról

Áddig is, míg a sidók állapotjáról a törvény bővebben rendelkezik, ezuttal határozatlik:

1. §. Mindazon zsidók, kik az országban, vagy kapcsolt részekben születtek, valamint szinte azok is, kik az itteni lakásra törvényes uton engedelmet nyertek, ha ellenők erkölcsi magaviseletök tekintetéből bebizonyított alapos kifogás nincsen, az egész országban és kapcsolt részekben akárhol szabadon lakhatnak, — kivéven egyedül az 1791-ik esztendei XXXVIII. törvénycikkelyben említett bányavárosokat, s azon helyeket, melyekből a bányák és bányászati intézetek tekintetéből törvényes régi szokás mellett jelenleg kizárva vannak.

2. §. A fennálló feltételek mellett gyárokat a zsidók is állíthatnak, a kereskedést és mesterséget akár maguk kezükre, akár vallásukbeli legények segítségével is üzhetnek, s ifjait ezekben taníthatják, — azon tudományokat pedig és szép mesterségeket, miknek gyakorlatában eddig is voltak, ezután is gyakorolhatják.

3. §. Egyébiránt köteleztetnek, hogy állandó vezeték és tulajdonnevekkel éljenek, a születendők pedig vallásuk papjait által vezetendő anyakönyvbe jegyeztessenek; — továbbá kötelesek

4. §. minden okleveleket és szerződéseket a hazában és a kapcsolt részekben divatozó élőnyelven szerkesztetni.

5. §. Amennyiben az izraeliták polgári telkeknek (fundus) szabad szerezhetese gyakorlatában lennének, az ily városokban ezen gyakorlat jóvendőre nézve is megállapítatik.

6. §. Minden ezen törvénnyel ellenkező törvény, szokás, rendelet, vagy határozat eltöröltetik és megszüntetik.

Három szöveg.

A megalkotott törvényt megelőzően három javaslat szövege van előttünk.

Első: az alsó táblának Dubraviczky indítványa alapján hozott *határozata*, amely a teljes szabadelvűséget jelenti. E szerint a türelmi adó megszűnik és a zsidók az összes polgári jogokban részesülnek.

Második: A felső tábla üzenete alapján az alsó tábla által újra szövegezett és a felső tábla által elfogadott szöveg, melynek lényege: 1. A türelmi adót eltörli. 2. A zsidóknak *minden kivétel nélkül* az országban bárhol való lakást megengedi. 3. A zsidó korlátlanul szerezhet nemesi birtokot és városi telket. 4. Minden mesterség folytatását korlát és kivétel nélkül, ugyan szintén a tudományok művelését megengedi. 5. Bevándorlóktól erkölcsi jó magaviseletet, vagy *kenyérkereső* mesterség igazolását kívánja.

Harmadik: A királyi leirat folytán újra szövegezett és végül törvényé vált szöveg:

1. Türelmi adót kifejezetten *jenntartja*.

2. Lakhatást korlátozza az *itt született, jó erkölcsű, elő és utónévvél* ellátott zsidókra. *Bányavárosokban* egyáltalán nem lakhatnak.

3. Nemesi birtokot *bérelhetnek*, de sessiók haszonélvezetét meg nem vásárolhatják.

4. Városi telkek vásárlása függ — dikasztériumok útján *Öfelsége* engedélyétől.

5. Mesterség üzésénél csak *zsidó* segédekkel dolgozhatnak.

6. Idegen származásuak helytartótanács által kerületenként szigoruan kezelendők.

Az államtanács által készített királyi leirat, mely törvényé vált, megakasztotta akkor a zsidó emancipációt, A jogkiterjesztés megakadályozásában, a magyarellenességben és a klerikalizmusban egyesült triumvirátus elgáncsolta Dubravitzky kezdeményezését és a felső tábla rokonérzését. A tehetetlen király jogára alatt a nemzeti és emberi elnyomatást rendszeresen üző osztrák kamarilla ebben az esetben is győzött és elzárta a haladás útját. Az önkény és rövidlátás osztrák helytartóinak neve feledésbe merült, csak az elbizakodott diktátor, *Metterniché* maradt fenn, kinek menekülnie kellett a népharag elől a bécsi forradalom alatt.

Példaadásként és tanulságul felelevenítettem az első magyar zsidó emancipációs kísérletet. Amit *Deák Ferenc* pártvezérsége

idején *Dubravitzky Simon* elindított 1840.-ben, azt folytatta *Kossuth Lajos* kormányzósága alatt *Szemere Bertalan* miniszterelnök kormányjavaslatával 1849.-ben. A zsidó vallásu magyarok emancipációját törvénybe iktatta *báró Eötvös József* 1867.-ben. A zsidó vallás receptióját kezdeményezte *Szilágyi Dezso* 1894.-ben.

Dubraviczky, Deák, Kossuth, Szemere, Eötvös, Szilágyi: a nemzeti szabadelvűség uttörőinek neve és emléke világít a sötétségben mindörökké!

Budapest.

Dr. Bródy Ernő

Erkölcsei szempont az állatkinzási tilalomban

Az az átható befolyás, amelyet az állatvilág az emberiségre gyakorol, úgy annak gazdasági életére, mint annak műveltségi fejlődésére, eléggé bizonyítja azt az érdeklődést, amivel az ember az állattal szemben viselkedik. Az idevágó jelenségek megfigyelése azt mutatja, hogy az az érdeklődés már nagyon régen túllépte a természet által adott és közvetlenül szükségesnek feltüntetett kereteket. Annak a veszélynek a felismerése, amit a ragadozó az ember biztonsága szempontjából jelentett, már magától jelentkezett. Hasonlóképpen felismerhette a primitív ember a hasznát annak, amit a gyöngye állat közvetlen felhasználása útján magának biztosíthat. Valamivel nehezebben fedezhette fel a szelidítésre alkalmas állatfajtákat, amelyek az embernek testierejük, vagy más tulajdonságuk következtében hasznot hajthattak. De e tekintetben is a közvetlen természetszemlélet adott néhány utmutatást. A fejlődés útja idáig természetudományi szempontból könnyen meghatározható. Az ember azonban továbbment. Az állat és maga közt egy bizonyos viszonyt teremtett. És ez a viszony annyira különböző módon jelentkezett és oly különböző formában mutatkozott, hogy már ez a tény egyedül bizonyítja, hogy milyen hibás volna az állatvilággal való kapcsolatot egyedül természeti folyamatokkal magyarázni. Az állat életmegnyilvánulásai, a fiziológiai és faji differenciálódások különleges játéka, melyek az egyes fajokat egymástól különbözővé teszik, a mélyebben érzékelő természetekre nagy benyomást gyakoroltak.

Vajjon hogyan jelentkezett ez a benyomás? Kezdetben a vallások gondolkozásában a modern kutatás többé meg-

nyilatkozási formát fedezett fel, melyeket közvetve, vagy közvetlenül vallásos motívumok uralnak. Ez a hely nem alkalmas arra, hogy az állatkultusz egyes fokait és fázisait tárgyaljuk, amelyeket az antik világ különböző népei és a primitív törzsek gyakoroltak. Az állatvédelem kérdésére, illetve az állatkinzási tilalom keletkezésére vonatkozólag, melyek minket elsősorban érdekelnek, fogunk tenni néhány megjegyzést.

A legismertebb az egyiptomiak állattisztelete. Már a görögök is az egyiptomiak állatkultuszában az egyiptomi vallás lényegét látták. Azonban nagy hiba lenne az állat szemből tanúsított kultuszbeli magatartásból, a kultuszon kívüli magatartásra vonatkozólag következtetéseket levonni. A tiszteletben vagy bizonyos állatfajtáknak vagy egyes példányoknak volt részük. Ez a tisztelet mindenestre elég széleskörű. A szentnek mondott állatot életében jól táplálták és gondozták. Halála után nagy tisztelességgel földelték el. Néha a bebalzsamozás is kijárt neki. Mit jelent ez azonban azokra az állatokra, amelyek az isteni imádat légkörén kívül álltak? Egy és ugyanazon állatfajta, csak egy tartományban számított sérthetetlennek, ezzel szemben a szomszédos tartomány, amely egy másik istenséget imádott, ezzel az állatfajtaival szemben semmiféle kötelezettséget nem érzett. A nem szent állatokat minden meg gondolás nélkül használták. Voltak érdekei a vallásikultuszban is, amelyek az állat felhasználását kívánták, mégpedig áldozati célokra. Mader¹ ismertetései szerint az állatáldozatot, különösen a későbbi időkben gyakran alkalmazták emberáldozatok helyett, régebbi időkben ez az eset csak ritkán fordult elő. Áldozatnál általánosságban az embert helyettesítő állat az ökör és a gazella volt. De a szent állatok sem élveztek teljes védelmet. Hogyha az országban különösen nagy szükség volt, az egyiptomiak még a szent tehenet is feláldozták. Az áldozás elvégzésénél nem emberi, hanem szimbolikus szempontok voltak irányadók. Az áldozásra szánt embe- reket, Manetho szerint, élve égettek el. A szent borjú szarvai közé, a pap egy pecsétet égetett, ami egy egész áldozási jelenetet ábrázolt. »Egy térdelő embert, aki hátrakötött kezekkel várja a halált.« Már ebből is látható, hogy az áldozati állat megölése nem történt mindig kínzás nélkül.²

Bizonyára nem várhatunk megtisztult emberi bánásmódot egy állattal szemben oly országban, ahol még embereket is a legborzalmasabb szertartások között áldozták fel. Térjünk át egy olyan népre, vagy népcsoportra, mely az állattal szemben tanu-

sított magatartásban a legmesszebbre jutott. Az indusok egészen más módon tisztelik az állatokat, mint az egyiptomiak. Az indusok az egyiptomiaktól egyrészt abban különböznek, hogy ők az állatot nem helyezik isteni magasságba, másrészt az indusoknál nincs meg az a nagy osztály-különbség, ami az egyiptomiaknál. Ugyáltszik, hogy az egyiptomiak kasztrendszerük elvét az állatokra is átvittek. Azonban nem kell ilyen messzire menni. A két nép közötti különbség belső megokolása kézenfekvő. Az egyiptomiaknál a szent állat összeköttetésben áll az istennel. Sok esetben az inkarnatio gondolata élénken előtérbe lép. Mivel azonban az istenek, minden polytheismus mellett a lakósággal és az állatfajtákkal szemben korlátozott számuk és még helyi kötöttségük is van, lehetetlen, hogy az állatokat általában szentnek tartsák. Más az eset a bráhmánoknál és a budhistáknál. Ezeknél az állattisztelet legalább is részben a metempsychosis tanain alapszik. Az a hit, hogy az emberi lélek állati testben is lakozhat és hogy a lelkek általánosságban különböző emberi és állati testekbe vándorolnak, az ember és állat között sokkal általánosabb és bensőségesebb kapcsolatot létesített. Mindenesetre ezen viszony értéklését sem szabad túlozni. Schopenhauer³ értette ezt meg leginkább, jobban mint bárki más, aki az indusoknak elragadó szavakkal adózott, de a kereszténységet elítélte önhit-ségéért, melyet az az állatokkal szemben tanusít.

»A kereszténységnek egy nem teljesen megmagyarázható és szentségtelen, következményeiben naponként jelentkező alap- hibája, hogy az emberiséget természetellenes módon elszakította az állatvilágtól, amelyhez lényegében mégis hozzátartozik és értéket csakis az emberiségnek tulajdonít, miután az állatokat tárgyaknak tartja; — a bráhmánizmus és buddhizmus viszont az igazsághoz híven, az emberek szembe tünő rokonságát úgy általánosságban az egész természettel, mint legközelebb és leginkább az állatvilággal szemben, tökéletesen elismeri és az embert mindig a metempsychosis útján és egyébként is az állatvilággal közvetlenül kapcsolatban tünteti fel. Az a jelentős szerep, melyet a bráhmánizmusban és buddhizmusban az állatok mindig betöltenek, összehasonlítva a zsidó-kereszténység tanaival, melyekben ez egyáltalában nem található, már a tökéletesség szempontjából is ez utóbbi felett kell pálcát törniünk: pedig Európában ilyen abszurdumokat meg lehet szokni.«

Schopenhauer kijelentései már annak alapján is figyelmet érdemelnek, mert azok egy modern idő és modern iskolázás és világlétfelgóság szülöttei. Egy Schopenhauer hibái is tanulságo-

³ Schopenhauer Sämtliche Werke V. 403.

¹ Mader: Die Menschenopfer. 24. kk. 1.

² V. ö. még: Wierdmann Dictionary of the Bible

sak. És éppen ebben a kérdésben elkövetett hibák tipikusan modern emberre vallanak. Egészen különleges az a következtetés, amit Schopenhauer itt hallgatólagosan tesz. Tiszta ideális állatvédelmi gondolkozásból indul ki és ezt, mint valami az indusok által felismert, vagy fel nem ismert tulajdonságot, az indusokra ruházza, melyhez ők »a metempsychosis alapján és különben is» ragaszkodni kívánnak. A dolog azonban nem így áll. Az bizony semmi esetre sem az állatvédelem önmagában, vagy valami igazságérzet, amelyet a közvetlen természet szemlélet útján nyerhettek, hanem valószínűleg az, ami Schopenhauer-nál, mint szerény mondat hangzik — a metempsychosis. Az indus hisz a lélekvándorlásban és hitének erje az, ami kényszeríti, hogy az állathoz bizonyos vallási megindultsággal közeledjen. A katharok szektája, amely hitt abban, hogy a lélek alacsonyabb rendű állatokba is költözhet, szigorúan betartja a buddha és bráhmán vallási tilalmat, amely szerint a szárnyas rovarok és halak kivételével, semmiféle élőlényt nem szabad elpusztítani. Azok a katharok, akiket 1052-ben Goszlárban felakasztottak, még az akasztófa alatt is vonakodtak egy tyúkot megölni és a IX-ik században ezt a vonakodást biztos eszköznek tartották arranézve, hogy az eretnokségüket megállapítsák. (Lea. Geschichte der Inquisition im Mittelalter I. 109.)

Schopenhauer ennyire nem követi az indusokat. És ebben van következtetéseinek alaphibája. Schopenhauer nem hisz a metempsychosisban, azonban annak következményeit a keresztény népek életfelfogására alkalmazza és ezzel elmélete önmagában összeomlik. Pedig premisszáik nélkül nincs következtetés. Az erős kifejezések — és Schopenhauer nem jön zavarba, ha ilyenekről van szó — nem pótolnak egy hittételt.

Ezt a pontot tovább is folytathatjuk. Még ott is, ahol az állatvédelem a hittel kapcsolatos szemléleten alapszik, nagyon fontos a tendencia, melyet a szemlélet követ.

Az egyiptomiak és indusok állattisztelete nem azon alapszik, hogy az állatok szerves élőlények, melyek érzésével az embernek a természetadta rokonság, vagy erkölcsi okok következtében számolnia kellene, hanem az állatot magasabb hatalmak, illetve, az emberi lélek titokzatos hordózájának tekintik, mert az emberi léleknek el kell, hogy hagyja eredeti testét és az állatban találjon időleges tartózkodást. Magára az állatra vonatkozólag ebből még nem következik semmi. A buddhizmusnak, melynek nevében Schopenhauer az emberiség új állat-barát neveléséért élénken harcolt, vannak tanai, melyeket egy modern állatvédő egyesület szabályaiba nem vehetne fel. Erre vonatkozólag egy példát megemlítünk:

Egy sámán loáldozatnak, Radloff⁴ által közölt leírásához Hauer⁵ a következőt fűzi hozzá:

»Ugy tűnik fel nekem, hogy egy hasonló loáldozatot, melyben szellem-lovon történő lovaglásról van szó, a Rigvédában olvastam, (I. 162—163) A Radloff által leírt áldozati eljárás-hoz viszonyítva feltűnő hasonlóságokat mutat a Rigveda áldozati ének, I. 162. Az állatot az oltárnál rettenetes módon halálra kínozzák. Először is minden nyílását betömik és azután egy rúddal lassan eltörök a hátgerincét. Ennek a borzasztó szertartásnak az okát, a következő leírás magyarázza. A lóból semmi sem mehet veszendőbe; teljes egészében kell az istenekhez jutnia. A felbontásnál egy csontnak, vagy egy innak sem szabad megsérülnie. A felbontást ezért a legnagyobb művészettel, egy külön evvel a tisztséggel megbízott szakértő végzi. A Rigveda soraiban (I. 162, 18—20) kétségtelenül ugyanaz a gondolat van. Radloff pontos leírása az áldozási szertartásról minden esetre finom kommentár, magyarázat az egész dalra, különösen a nyolcadik szakaszra. Ugy látom, hogy szóbeli kicsendülésekkel is állunk szemben, melyek arra engednek következtetni, hogy a sámán lo-áldozat a vedai-áldozat óta keveset változott...»

A buddhizmusnak laikus követőiről Clemen (Die nicht-christlichen kultureligionen in ihrem gegenwärtigen Zustand S. 71) többek között írja:

»Övakodnak attól, hogy minden hónapban a holdváltozás négy napján valamilyen élőlényt megöljenek, de egyebekben a buddhizmusnak ezen első parancsát nem igen veszik tekintetbe, vagy ha ők megis tartják és ezért például kitérnek a pápaszemeskigyónak, a helyett, hogy azt leütnék vagy legalább, ha megölték, kiengesztelnék, mégsem csinálnak maguknak lelkiismeretfurdalást az állatok kinzásából és nem is gondolnak arra, hogy embereknek, kik szükségét szenvednek, segítségére siessenek.»

Könnyű belátni, hogy az állat kultusz és az állatvédelem nem azonos fogalmak. Ha azonban ezen két fogalom felcserélése hiba, mely nem könnyen megközelíthető források megbocsájtatható nemtudásból ered, akkor Schopenhauernek az Ötestamentum elleni gúnyos támadása több, mint tudatlanság és több mint jóhiszemű naivitás. Többek között azt mondja: »A szóbanforgó alaphiba, a semmiből való teremtés következménye, melyszerint a Teremtő a Genézis első és kilencedik fejezetében minden állatot átad egy embernek, hogy uralkodjék fölötte, vagyis hogy vele azt tegyen, ami nekik tetszik s nem fűz hozzá

⁴ Radloff: „Aus Sibirien“. Leipzig. 1884. II. 20.

⁵ J. W. Hauer: „Die Religion, ihr Werden, ihr Sinn, ihre Wahrheit.“ I. 70

semmiféle ajánlást a jó bánásmódra, amit pedig egy kutyakereskedő is megtesz, ha növendékétől megválnak.

Itt eltekinthetünk az élesebb, sőt sértő kifejezésektől és fordulatoktól, melyeket Schopenhauer a következőkben minden skrupulózis nélkül használ. Mi csupán a lényegeltörődünk. Elsősorban is kérdezhetjük önmagunktól, milyen helyet foglalt el az állat a biblia által nem érintett, vagy az ellene harcoló világban? Nem tekintették-e az állatot tárgynak és nem tartozott-e a dologi jogba? Nem érezte-e a római és a görög magát az állatvilág urának? Urának ameddig az ereje ért, hogy az állat felett tényleg uralkodjék, őt jármába hajtsa, az ő izomerejét és egyéb képességeit kihasználja és végül a testét ételnek használja? A klasszikus világ analógiája, a civilizált népek ideológiájának elbírálásánál kétségkívül a legbiztosabb alapul szolgál és ezért is ebből kell kiindulnunk. Az analógia itt annál helyénvalóbb, mivel Schopenhauer maga is a klasszikus szellemre utal. Ugyanzen dolgozatában panasolja:

»A mi orvosainknak jelenleg nincs meg többé az a klasszikus műveltségük, mint egykor, midőn nekik egy bizonyos humanitást és nemes mázt kölcsönözött...»

A görög és a római az állattal szemben felvilágosodottabb és öntudatosabb, mint a vadnépek, vagy a keleti világ. Tulajdonképpen itten az állatkultusról nem lehet beszélni noha egyes állatok az istenekkel szimbolikus vonatkozásba hozta. Leginkább a kigyók azok, melyekben valami démoni láttak, s melyek olyan beállításba kerültek, mintha bizonyos istenségek szolgálatában élneek. Egnéhány mítosz szerint az istenek ennek, vagy annak az állatnak az alakját vették volna fel. Az alakok nem ritkán kombináltak, tisztán mithológiaiak. Bizonyos mithológiai vonatkozás az istenek és állatok között abból is következik, hogy egyes istenek bizonyos állatokat kedvenc lényüknek választottak, mint Zeus a sást, Hera a pávát, Aphrodite a galambot és így tovább. Ez azonban mind nem volt képes az állatok tiszteletét megalapítani abban az értelemben, mint ahogy mi azt Egyiptomban találjuk. És ami pedig az állatoknak a kultuszhoz való passzív vonatkozását illeti, vagyis az áldozati tárgyul való rendeltetését, az állatoknak a helyzete e tekintetben sem volt jobb, mint máshol. A bibliai áldozatokkal összehasonlítva, kétségtelenül rosszabb a helyzet. Vegyük csak azt az egyet szemügyre, hogy a görög-római világban az áldozati állatfajtáknak a lajstroma sokkal nagyobb mint a zsidóknál, mert feláldoztak disznókat, lovakat, szamarakat, kutyákat és még más állatokat is. A szárnyasok lajstroma szintén sokkal nagyobb. Arról, hogy embereket is áldoztak, ne igen beszéljünk e helyen.

Mindehhez hozzájárul még az is, hogy az állatok kivégzése, nem mindig volt a mi fogalmaink szerint humánus. A folyók istenének Skamandrosznak áldozott lovat nem vágták le előzőleg, hanem elevenen dobták a folyóba. Poseidonnak szintén áldoztak hasonló módon lovakat, valamint a ródósi Heliosnak és másoknak is. Thebában az alvilági isteneknek áldozatul fiatal malacokat elevenen faszítottak egy verembe. Arkádiában még sokkal kegyetlenebbek voltak. Despoina áldozatainál az állatoknak nem a torkát vágták át, hanem a végtagjait törték el. Vérüket alájuk tartott edényekben fogták fel és az oltár köré locsolták. A privát életben sem lehetett jobb az erkölcsi felfogás az állatokkal szemben. Talán még rosszabb volt.

A cinikus Diogenesről fenmaradt, hogy ő a kutyakereskedőnek annyira ment, hogy az eleven állatok felfalását nem tartotta meg nem engedhetőnek. Más forrás szerint Antiochos Grypos lett volna az első, ki eleven lúdat, nyulakat és őzeket talált volna fel. Az eleven állatok véréit is itták:

II.

Ezzel szemben hasonlítsuk össze, hogy az embernek az állattal szemben való viselkedéséről, mit tanít a Szentírás és az ezt kiegészítő zsidó tradicionális irodalom, a Midrás és a Talmud. Mivel itt a zsidó felfogásról van szó, ezért az ő tradíció-irodalmuk, mint a zsidó felfogás forrása, egész különös figyelmet érdemel. Az állattisztelet a bibliában és a Talmudban teljesen elvész. Egyes áldozatoknak egyenesen az a célja, hogy az állattiszteletet kiirtsa. Hasonlítsuk például össze Ibn Ezra Lev. 16, 8., ahol ő magyarázóinak jogos véleménye szerint, a 17, 7-re utal. De amit az állattól az egyik oldalon elvontak, azt a másik oldalon gazdagon visszaadták. Ugy a bibliában, mint a Talmudban vannak már törvények, melyek az állattal szemben való bizonyos bánásmódot előírnak. Itt már lehet etikáról beszélni, éppen mert az istenség és az állatvilág között minden mitikus vonatkozásban hangzik, helyénvaló megtisztult és humánus felfogás. Az állat az Isten teremtménye és mint ilyen jogot formálhat barátságos bánásmódra. Világosítsa ezt meg, egy-egy példa:

A Tizparancsolatban a szombati munkaszünet az állatokra is kiterjed. »Ekkor ne végezzél semmilyen munkát... sem a szolgád, sem a szolgálód, sem az ökröd, se a szamarad, se semmitéle állatod.» Dent. 5. 14. Különös képen ki van emelve az állatok felüdülésének célja Ex 23, 12: »hanem a hetedik

⁶ Schoemann : Griechische Altertümer. II, 170. kk. 222 skk.

⁷ Heinemann : Poseidonios' Metaphysische Schriften. I. 125. és jegyz.

napon ünnepelj, hogy az ökröd és szamarad pihenjen és felüdüljön szolgálód fia és az idegen.»

Egyes dolgok, melyeket szombaton nem szabad elvégezni, meg vannak engedve, ha arra szolgálják, hogy az állatok kinjait enyhítsék, vagy megszüntessék. Ha az állat egy szakadékba esik, ahonnan őt szombat este előlt nem lehet felhozni, ételt-kell neki ledobni és ha szenved, puha tárgyakat, vánkösöket, vagy hasonlót a fekvéshez. Sabb. 128 b.

Ha te a testvéred ökrét, vagy marháját az úton összerogygni látod, ne tagadd meg a segítségedet, sőt segítsd azt talpra állítani. Deut 25, 4. Ez a parancs a halacha véghatározata szerint nemcsak a testvér állatára, hanem pogány állatára is vonatkozik. Lásd: B. M. 32 b. és Sulchan Aruch Ch. M. 279, 9, és különösen Isserles tanítását. Ne fogj össze a szántátnál marhát és szamarat. Deut. 22, 10. Ibn Ezra ezt a parancsot arra alapítja, hogy Isten a teremtményeivel szemben irgalmas és hogy az ökörnek és szamarának igen különböző a teljesítőképessége és ezért ezen két állatnak közös munkára való befogása, a kettő közül, valamelyiknek fájdalmat okoz.

Ezekhez a szavakhoz: „mezőidre az állatoknak füvet is fogok adni és te jól fogsz lakhatni» (Deut 11, 15). hozzáfűzi Ráv Babli Berach 40 a, hogy először az állatnak kell enni-adni és csak akkor ehetik az ember maga is! Egy más helyen a Talmud óv attól, hogy az ember állatot vásároljon mielőtt táplálékáról gondoskodott volna. Jerus. Kethub. IV. 8.

Philon ezen szavakat »ne föld meg a gidát anyjának tejében» (Ex. 25, 19) erkölcsi alapon magyarázza: Itt az a szempont uralkodó, hogy az állattal szemben is kerüljünk minden kegyetlenséget. Hasonlóképen okolja meg Ibn Ezra és R. Sámuel b. Meír (i. h.). Ugyanazt az erkölcsi magyarázatot adja Lev. 23. 28: »Ne vágjatok le egy marhát, vagy egy birkát az ő kicsinyével ugyanazon a napon.» Továbbá Deutnak parancsa 22, 6-7, hogy egy madárfészek feltalálásánál nem szabad a fiókák, vagy tojások kiszedésével az anyját is befogni, hanem az anyát szabadjára kell engedni és csak úgy szabad kivenni a fiókákat.

Csodálatosképen azt a parancsolatot, Deut, 24, 14-15, hogy a napszámot idejében kell kifizetni, tehát egy törvény, mely kizárólag az emberekre vonatkozik, a Midras az állatokra is kiterjeszti. Ex. rabba 32 erre a következőképpen utal: »Itt két dolog tanítatik, melyet egymáshoz hasonlítanak. A napszámra vonatkozik: »Az ő napján add meg neki az ő bérét.» Például, ha ő elöl megy és a szamar utána és eladnak neki egy kévét és ő azt a vállára veszi, a szamar aztán a kéve után jön, abban a reményben, hogy ehet belőle; mit csinál azonban

az ura? felkötí rá a kévét. Te bűnös, szólunk hozzá, egész úton a kéve miatt szaladt az állat és te nem tartottad elébe! Eppen így dolgozott a napszámos egész nap fáradtságosan bérének reményében és te őt üresen hagyád elmenni?» Ez az ábrázolás annál figyelemreméltóbb, mert ebben a Midras az állatból indul ki, hogy azután az emberre következtessen. Hogy az állatot nem szabad kemény szívűen megtevesztetni: ez itt a priusz, melyből mint magától érthetőből, hasonló úton következtetünk a munkásra.

Még világosabban, mint a tiszta halachikus részekben, érvenyesül az embernek az állattal szemben való viselkedése, mint erkölcsi momentum, az agadikus részeiben a tradícióirodalomnak. Szolgáljon erre is néhány példa: Ezekhez a szavakhoz »Az örökkévaló megvizsgálja az igazságot» Ps. 11, 5. Ex. Rabba a következő magyarázatot fűzi: »És mely alkalomkor vizsgálja meg Isten őt (az igazságot)? A juhok legelésénél. így vizsgálta meg Dávidot a juhoknál és gondos pásztornak találta... ő ugyanis visszatartotta a nagyokat a kicsinyektől és kivezette a kicsinyeket a legelőre, hogy gyenge táplálékot találhassanak, azután kiterelte az öregeket, hogy közepes táplálékot találhassanak és csak utoljára terelte ki a kiválasztottakat, hogy megegyék a kemény eleséget... Isten Mózes is éppen így a juhokkal vizsgálta meg. A mi rabbijaink mondják: Midőn Mózes apósának Jethrónak juhait a pusztában legeltette, egy fiatal gida elszaladt »ő utána eredt, egy lankás helyre jutott, ahol egy forrást talált, melyből a kis állat inni kezdett. Amikor Mózes hozzáérkezett így szólt: »En nem tudtam, hogy te a szomjad miatt szaladtál el, most bizonyára fáradt vagy, e szavakkal vállára vette és visszavitte. Ekkor Isten így szólt: Te irgalmasságról tettél tanúságot, midőn húsból és vérből való juhokat tereltél, tehát vezesd az én juhaimat, Izrael fiait is.»

Az agada nem mulasztotta el annak a bibliai szénának a kihasználását, amely Bileámról és szamaráról szól. Már az Irás is jogosnak mondja az állat szemrehányásait. Bileámnak nem volt joga, máhás állatját ütni. A Midras úgy véli, hogy az ember különös kegyben részesült akkor, midőn Isten megtagadta az állatoktól a beszélőképességet. Egy ember sem tudna azok előtt a szemrehányások előtt megállni, melyekkel az állat illethetné! Num. rabba 20.

Sokkal finomabb és magasabb etikát tartalmaz a következő rész: »Rabbinak a szenvedések egy esemény által jöttek és egy esemény által múltak el. Melyik ez az esemény? — Egyszer egy borjút levágni vittek, Az állat eldugta fejét Rabbi kabájának

szélébe és sirt. Erre ő így szól hozzá: eredj, hiszen téged erre teremtettek! Erre az égben így szóltak: Ki nem volt részvéttel, jöjjenek megpróbáltatások rá. — Majd esemény által múltak el? — Rabi szolgálója egy napon a házat söpörte és kisöpört velük ottfekvő fiatal menyéteket; ekkor Rabbi így szólott hozzá: hagyd őket, mert írva van: »... az ő irgalmassága kiterjed minden alkotására.» (Ps. 145, 9). Erre így szóltak az égben. Mivel irgalmas volt ő, mi is irgalmasok akarunk lenni vele szemben. B. M. 85 a.

III.

És most térjünk rá a legsebezhetőbb pontra, az állatnak eledel céljaira való felhasználására. Ez a felhasználás már a történelem előtti időkben is meg volt, a bibliában is megtalálható. A kérdés magyarázóiban azonban nem értenek egyet abban, hogy vajjon az embereknek már eleve adott hatalma az állatvilág felett maga után vont-e az állathús használatát is. A talmudi forrásokból kitűnik, hogy az első embernek, illetve az első bűn nélküli generációnak a húsélvezet tiltott dolog volt. A hús élvezetére vonatkozó engedély, illetve annak lehetősége először a noachidáknál van meg. Szanh. 59b. A noachidáknál azonkívül egy más fajta használat is előfordult. Nézzük az Irás szavait: »Húst, amiben az élet és a vér még meg van, ne egyetek.« Gen. 9, 4. Ezekben a szavakban az állathús használata már fel van tételezve. A bibliai törvény ebben a kérdésben nem megengedőleg, hanem tiltólag szól bele. Az állat itt nincs az embernek kiszolgáltatva — bár az ember birtokolja és fel is használja — hanem élő van írva, az állattal mit nem szabad tennie. Elve nem szabad megenni és az állat testéből a húst darabokban leszakítani, amint azt a ragadozó állatok teszik, hanem először meg kell ölnie. Ez a követelmény zsidó felfogás szerint a noachidáktól eredő követelmény és az egész emberiségre érvényes követelmény, ma már ez a követelmény a legelémibbnek látszik, egy magától értetődő követelménnyé vált, amelyet az egész művelt emberiség már érzék szerint respektál. Fentebb kimutattuk, hogy az antik népeknél még nem így volt. Példákat arra, hogy az állatokat élve vagdosták fel, már a görögöknél is találunk. Más népekről nem kell beszélnünk. Történelmileg nézve az embernek az állathoz való viszonyának nemesebbé válását abban kell látunk, hogy az élő állat, illetve olyan hús fogyasztását megtiltották, melyet az élő állatról vágtak le. Egy második követelmény, amit erkölcsi szempontból éppen úgy nem szabad kevésre becsülni, hogy az állatot úgy ölték meg, hogy nyakát sima, éles késsel vágják el.

Ezen megölési móddal szemben, újabb időben különböző ellenvélemények hangzottak el, ezért megérdeklő, hogy közéletben megvilágításban vizsgáljuk meg.

A tudomány e kérdésben ismételtlen ítéletet mondott. Eleget mondunk arról, hogy e helyen egy gyűjteményes munkára utalunk rá, amely 1894-ben, Berlinben jelent meg: »Gutachten über das jüdische rituelle Schlachtverfahren.« Ebben a munkában 253 vélemény található, melyek a szaktudomány vezető egyéniségeitől és a kérdés gyakorolt ismerőitől származnak. A vélemények szerzői ötven fiziológiai és patológiai, stb. egyetemi tanár, közöttük huszonhárom német tanár található, a többiek külföldiek: Ausztria, Magyarország, Hollandia, Anglia, Dánia, Svájc, Itália és Franciaország vannak képviselve. Közöttük van még tízen négy állatorvos, iskolai igazgató, huszonnégy állatorvos főiskolai tanár és százötvenegy különböző állású állatorvos. Végül megemlítendőek meg: nagyvágók és mészárosok.

A tárgyilagos szakvélemény szerint, a rituális vágás egy nagyon biztos, gyors és célszerű vágó-módszer, ami az állatnak semmi körülmény közt sem okoz több fájdalmat, mint a régebbi és sokkal bizonytalanabb kábitás és aminek az utóbbival szemben néhány előnye van. A rituális vágást rögtön követi az eszméletlenség. A fájdalom kb. egy másodpercig tart. A vágás utáni remegéseknél és mozgásoknál az állat már eszméletlenül kívül van. A vágás tehát viszonylagos értelemben, a többi megölési módokhoz viszonyítva, nem kínozza az állatot. A kérdésnek még egy másik oldala is van: az állat használásánál két alapelv áll szemben egymással: a gyakorlati célszerűség elve és a jobb érzést követelő embernél jelentkező erkölcsi parancs, ami az érzéssel és érzékenységgel felruházott élőlény figyelembe vételét követeli. Az állatbarát részére nem lesz minden érdek nélkül, ha megtudja, hogy a bibliai zsidó felfogás szerint az erkölcsi elv a gyakorlati felett van. Gondoljunk csak a kasztrációra; ez, Lev. 22, 24 és a Talmud Sabb. 110b—111a stb. kiegészítő megállapításai szerint, szigorúan tilos. A modern gazdasági életben, ebből a szempontból semmiféle tilalom nem ismeretes. Ezer és ezer állatot, kecskét, bikát, ménlovat és másféle állatot, a szárnyasokat sem kivéve, állandó szabályossággal vettek alá gazdaságokban és állattenyésztő telepeken a kasztráció igen fájdalmas műtétjének, tisztán azokból az okokból, melyek az állatok fokozottabb kihasználásából erednek. A célszerűség emelésére való törekvés itt olyan állatkinzáshoz vezet, amelyet a vágással összehasonlítani nem lehet. A kasztráció kínos fájdalma az állat életelméjét megfosztja, míg a vágás a minimális fájdalommal az állat halálát okozza. Ez azonban csak olyan mér-

legelés, ami az állatkinzás fejezetébe már nem tartozik bele. Ezt egyedül a fájdalom nagysága és az idő tartama szabja meg, melynek az állatot kitesszük.

A fájdalom az és nem a levágás ténye, amivel az állatnál számolnunk kell, amennyiben a hús fogyasztást nem kapcsolhatjuk ki. A két fogalmat gyakran felcserélik. Érdekes bizonyíték található erre vonatkozólag az új manichaeus szekta eredeti felfogásában, («Pauperes de Lugduno»)*. Ez a keresztény szekta az állatok megölését tiltja. Azonban a húsélvezetről nem mond le. Ezen belső ellenmondást úgy akarták kiegyenlíteni, hogy a fogyasztásra szánt állatot füstben megfojtották, vagy olyan hosszú ideig tartották tűz fölött, hogy az kimúlt. Kisebb állatoknál kendőket használtak, miket forró vízbe merítettek.

Nem kell külön kiemelnünk, hogy az állatölési tilalom itt milyen ellenmondást eredményezett. Két nevelő természetű következményt kell még megemlítenünk, amelyek az állatnak rituális előírás szerinti megöléséből keletkeznek, következményeket, melyek az egyéniség nevelésében játszanak szerepet, amelyek azonban az állatvédelem kérdésétől nem választhatók el.

Az egyik következmény az, hogy az állatok megölése szűk határok közé szorult. Mivel a rituálisan megengedett levágásán kívüli elejtése az állatnak, vagy különös megsebesítése az állatnak húsát a zsidók részére élvezhetetlenné tette, a hajtó- és lövő fegyverekkel való hajtóvadászat, mely mindenképen veszedelmes, csökkent; az ilyen vadászatnak célja lényegében az értelmetlenné tevés volt. A nem veszélyes és ehető állatok vadászatának csak akkor volt értelme, ha ezt sérteletlenül és sebesülés nélkül fogták meg, ami csapdák és fogóberendezések felállításával volt csak lehetséges. Az állatvédelem erkölcsi vonatkozása szempontjából jellemző, hogy a Talmud a vadászatban, amennyiben azt szórakozás és kedvtelés céljából űzik, egy elítélendő véres sportot lát, ami az antik világ cirkuszával áll ugyanazon fokon ahol mint ismeretes, állatok és emberek küzdöttek és amit a kereszténység is erősen elítélt. Aboda Zara 18 b stb. Az állatok sportszerű üldözését a későbbi szerzők is ismételtlen elítélték: M. Rotenburg, v. ö. Bloch Resp. 27 és R. G. A. Morpurgo 66 b. A zsidók erkölcsi felfogása itt az általánosságban elterjedt és uralkodó sport átértékelését követeli, melyet a mai műveltkor sem ért egészen, mégis azok előtt, akik belső kényszerből az állatvédelem nemes gondolatát magukénak vallják, nem lehet ez az erkölcsileg magasán álló követelmény teljesen közömbös

Egy második, a zsidó ritusból folyó és nem kisebb jelentőségű következmény az, hogy az állatot bizonyos tekintetben a magánember kezéből kivesszi. A zsidónak, aki vallását megtartja, nincs módjában, hogy állatot öljön, hogy állatvért ontszon. Ezt csak az erre alkalmas szakember végezheti, akinek nagyon a kezére néznek, hogy hivatását kifogástalanul teljesítse. Egy mészáros, aki hivatásában szabálytalanságot követet el, (mészáros és metsző a régi időkben egy és ugyanazon személy volt) avval büntették, hogy húst nemzsidónak sem adhatott el. (Chul. 18 a). Tárnyilagosan nézve, ez a tény többet jelent, mint amennyit bármi más, tisztán társadalmi alapon keresztülvitt szabályozás gyakorlatilag jelenthet. Gondoljuk meg, hogy az állatölés szempontjából kívánatos gondosság, csak egy képzett szakembertől várható, aki a gazdasági életben, csak a húsipar középpontjában található fel. Az állatok igen nagy száma — itt elsősorban a kisebb állatokra gondolok — nem kerül ezekben a központokba, feldolgozásra. A szárnyas és a kisebb négylábuak minden ellenőrzés alól ki vannak véve. A kinek a vidéki gazdasági életbe betekintése van, tudja, hogy nem minden háziasszony vágja le egyforma módon a tyúkot és libát. Az állatoknak ezzel hiábavaló kinókat okoznak. És ez nem mindig a megértés hiánya, hanem inkább a szakemberi tudatlanság rovására irandó. Egy állat, amelyik a nemzsidó háztartásban a legtöbb áldást hozza, a sertés, az szenved leginkább. A sertés leölése különböző módon történik, azonban egy megölési módot sem lehet humanusnak nevezni, ahogy azt a magán családi háztartásokban végzik. A sertés leszúrása bizonyos helyeken családi ünnepség számba megy. Az egész család jelen van és a barátokat is meghívják. De azoknak is, akik nincsenek meghíva, tudomásuk van az esetről. A lassan kimúló állat panaszos visitása betölti az egész falut. Csak egy hosszabb szünet után váltja fel a visitó hangot egy egészen rövid röfögés, ami szintén panaszos benyomást kelt. Az állatot ugyanis nem vágják le, hanem leszúrák. A szúrás felület igen sok esetben viszonylag kicsi, hogy egy kis vér se menjen veszendőbe. és ezért az állat sokat kinlódik és ez nem másodpercekig tart.

Aki tárnyilagoságát az uralkodó véleményekkel és viszonyokkal szemben is fenn akarja tartani, annak azt kell mondanania, hogy a rituális vágás kérdését, nemcsak szubjektív benyomások alapján kell megítélni, — mert hiszen a levágás önmagában okoz ugyan fájdalmat és kellemetlenül hat, mint minden más ölésfajta is, de a végvonaglások, mikre rámutatnak, már csak eszméletlenkívüli reflexmozgások — hanem inkább az erkölcsi és nevelő momentumok óriási jelentőségét kell figyelembe venni, amely egy rítus jellemvonásaiban található,

* Hahn Geschichte der Ketzler im Mittelalter. I. 57.

ami az állatot bizonyos tekintetben az egyéni önkény alól kivonja. Nem lehet igazi állatbarát az, aki ez ellen a ritus ellen küzd.

Schopenhauer mondja: »komoly helyen hallottam, hogy protestáns prédikátor, akit egy állatvédő egyesület felszólított, hogy az állatkinzás ellen tartson beszédet, azt válaszolta, hogy legjobb akarata mellett sem teheti ezt meg, mert a vallás neki erre vonatkozólag nem ad támpontot».

A szak kutatás feladata megítélni, hogy a pap mennyire volt tárgyilagos. Az Ótestamentumban található volna néhány megfelelő gondolatot erre a feladatra, így például a fenn már idézett tilalmat, hogy a cséplésnél az ökör szájára nem szabad szájkosarat tenni. Mindenesetre szembeállíthatta volna Pál apostol szavait, melyek így szólnak: »mert Mózes törvényében irva van: Ne kösd be az ökör száját, amely itt csépel.« Gondolkodik Isten az ökrökről? Vagy nem mondja-e minden esetre ezt a mi érdekeinkben? Mert bizony ez a mi érdekeinkben van irva.« 1 Kor. 9, 9. de térjünk vissza tárgyunkhoz A zsidó pap és erkölcs tanító gyakran ragadta meg az alkalmat, hogy az állatot a jobb és emberibb érzésekbe ajánlja. Ezt a zsidótan szellemében tehette és termékeny talajt talált az általános zsidó felfogásban, ami végeredményben a ritus következménye. Egy zsidó erkölcs tanító, aki a XII. század második felében élt Németországban, következőket írja könyvében: »Das Buch der Frommen« ed Berlin 137 ff. hogy az állattal szemben tanúsított hálátlanság is bűn és mind büntetést érdemel az, aki az állatokra nehéz terhet rak, aki üti, vagy kinezta őket, vagy egy lónak fájdalmat okoz. Beteg, vagy viselős állatot védeni kell. Ha egy vesélytelen kutya házába fut, üsd ki azt egy vesszővel, de ne kinezd stb. Végül rámutatok Duhmra, aki a Jes. 11, 8-hoz fűzött magyarázatában arra hívja fel a figyelmet, hogy hogyan tartanak lépést az ember és állatbarátság a népek történelmében, s úgy vélekedik, hogy a régi Izrael egészen különösen állatbarát volt és Bertholet⁹ ezeket a gondolatokat még a következőkkel egészíti ki: »A régi Izrael állat barátsága tényleg egy ember barátságának felel meg, melyben Izrael a többi népet megelőzi«. — Nem utolsó dolog ha az állatbarátságot a régi szeltemben ápoljuk és azt a ritushoz, a tanokhoz való ragaszkodással változatlanul igyekszünk fenntartani.

Budapest.

Dr. Guttmann Mihály

A pesti zsidó község megszilárdulásának korából.

Szabad királyi Pest város területén a „türk“ zsidók a 18-ik század hetvenes éveiben az egyik toleráltnak lakásán végezték közös ájtatoskodásukat, a városi hatóság azonban ezt a „jogosulatlan gyülekezést“ betiltja. Miután József császár 1783-ban megnyitotta a zsidók előtt a város kapuit, a letelepültek már a következő évben a Király uccai Hauslir-ház egyik szobájában tartották az immár engedélyezett „minjánt“, majd 1796-ban szerény templomi szerelvényekkel az Orczy-házba költöznek, hol kétszer is változtattak imahelyiséget, még pedig 1820-ban, majd 1830-ban is. Ez utóbbi évben berendezett imaház már szép tágas volt és büszkén viselte a בית הכנסת הגדולה megkülönböztető nevet. Mert a közel 600 személyt befogadó „nagy zsinagóga“ mellett több magánház, az מנין is volt Pesten, melyeket imaegyesületek, תורות tartottak fenn. E magánimaházak egyrészt megnehezítették anyagi szempontból a nagy zsinagóga fentartását, másrészt rendetlenségeknek és többrendbeli botránynak voltak okozói. 1812-ben még a városkapitány is kénytelen volt beleavatkozni és szigorú rendeletet kibocsátani, hogy a templomban mindenki köteles az előjáróság által számára kijelölt hellyel megelégedni és civakodástól tartózkodni.¹

Ullmann Gábor hitközségi előjáró erre bátor lépésre határozta el magát. A városi hatóság segítségével feloszlatta az egyesületeket és az általuk fentartott imaházakat bezáratta. Csak a „Cheszed Neurim“ egylet által létesített „kultus-templomot“, mely a hivek tekintélyes részének vallási szükségletét volt hivatva kielégíteni, nem záratta be, sőt a hitközség intézményei közé sorozta. A községi tagok szabad akaratára volt bízva, hogy a régi istentiszteleti formákat megőrző zsinagógába, vagy az újabb formákat meghonosító kultusz-templomba járjanak ájtatoskodni. A feloszlátott imaegyesületek tulajdonában volt templomi szerelvényeket a zsidó község a városi hatóság segédletével birtokba vette.²

A megszüntetett egyesületek és imaházak volt vezetői, kik

¹ Reich: Beth-Él 225 l. s köv.

² Löw: Der jüdische Kongress 149 és 163 l.

⁹ Bertholet: „Die Stellung der Israeliten und der Juden zu den Freunden“, 14'

eddig szerepüket és hatáskörüket elvesztették, csak nehezen tudtak beletörődni az intézkedésekbe. Némelyik ellenszegülő és az új renddel szembe szálló viselkedéssel kísérlette meggyújtani a községi előljáróság egységesítési munkáját. *Lustig Benjamin Wolf*³, egyik legrégebbi idő óta Pesten tolerált zsidó, ki egyébként chevra gabbai is volt, izgága embereket toborzott maga köré „einen auf-rührischen Anhang von Poltrons sich geworben“, azokkal a községházába vonult, hol a zug-zsinagógák és egyesületek felosztására kiküldött hatóság bizottság éppen tanácskozást folytatott az előljárósággal, e „poltronok“ kíséretében az ajtóba állt és a tanács-terembe bekiáltotta: מקדש השם. Az elképedt *Ullmann Gábor* előljáró nyomban felszólította a hatósági bizottságot „diesen Aufruf zur Empörung ad notam zu nehmen.“⁴

Mit'is jelent a מקדש השם kifejezés, melyet *Lustig* a terembe kiáltott és amelyben *Ullmann* lázadásra való szítást látott? Hivatalos irás eképp értelmezi azt: „Bescheid. Auf schriftlichen Ansuchen das Herrn Gabriel Ullmann ddo. 16. Febr. 1833, des Inhalts: Die Bedeutung und Anwendung der hebräischen Worte Mekadésch Haschéem (מקדש השם) gewissenhaft zu verdeutschen: wird hiermit vom Amtswegen beschieden, dass die in Frage gestellten Worte Mekadésch Haschéem einen den Rabbinen gewöhnlichen Ausdruck bilden, welcher mit nachstehenden deutschen Redensarten gleichbedeutend sind: „Sich, oder etwas Gott weihen“, „Sich, oder etwas Gott widmen“, „Sich Gott hingeben“, „Sich Gott aufopfern“, „Für Gott etwas ausgezeichnetes thun“. Vulgo aber wird mit dieser Redensart gewöhnlich ausgedrückt: „Im Gottes Namem, auf jeder Gefahr hin etwas behaupten, oder sich einer Sache widersetzen.“ Pest den 25^t Febr. 1833. Johann Carl Kohlmann, der hebräischen Bücher Revisor und Censor.“

A hivatalos censor szakvéleményével — aki egyébként eredetileg zsidó tanító volt, majd kitért⁵ — megegyezik *Brill Azriel* és *Kunitzer Mózes* rabbisági ülnökök szakvéleménye, kik még

³ Az 1832. évi konskripció adatai szerint „Benjamin Wolf Lustig Trakteur“ született Zsámbékon 1777-ben és 1802. óta lakik Pesten.

⁴ A pesti hitközség levéltára Szv. 16, ahonnan e dolgozat adatai merítve vannak.

⁵ *Mandl*: A pesti izr. hitk. fiúiskola monografiája 15 l.

nyomatékosabban kiemelik, hogy „ein solches Individuum, welches sich selbst mit Lebensgefahr einer Sache widersetzt, mit den Ausdruck Mekadesch Haschem zu benennen ist.“⁶

A *Lustig* által támasztott izgalom egyelőre következmények nélkül maradt és az előljáróság következetesen folytatta az egyesületek és magánimaházak felosztását. Egy-egy fenyegető levél, melynek írója jónak látta a névtelenség homályába burkolózni, kísérlette meg az előljáróság tagjait megfélemlíteni, vagy legalább is elkedvteleníteni a község egységesítési munkájától. *Ullmann* a következő klasszikus szavakba öntött levelet kapta: „Freund! Dein Hochmuth führt dich zu weit. Dein Verfahren führt dich zu deinen Verderben. Beseitige deine Rathgeber, bemeistere dich, kehre um, nimm den Rath von deinem Freund Brutus.“ *Stern Márkus* előjáróhoz durvahangu jiddis levél jött, melynek névtelen írója azt tanácsolja neki, hogy köszönjön le előljárói tisztjéről, menjen vissza Bajára, ahonnan jött „sonsten werdet ihr kein gutes Ende nehmen, ihr mit euer ganze Familie werdet es bereuen.“ Sejtették, hogy csak *Lustig* lehet az alattomos levélíró, kinek tehetetlen izgatását és kicsinyes bosszantását tulbecsülve, életveszélyes fenyegetésnek minősítették, vagy mikép az izgalomtól tulfütött képzelődés mondatta velük: „welche beyde Schreiben schräkliche, auf *Meuchelmord* beruhende Drohungen äussern.“

A lappangó ellenségeskedés rövid idő múltán kirobbanásra vezetett, melyben a békétlenkedő *Lustig* maradt alul. A pesti község már a század eleje óta évről-évre bérbe adta a mácosz-liszt árusításának jogát. Az 1833. évi peszách ünnep közeledtével *Rosenfeld Leon*, *Koppel Móric* és *Baumann Jáchim* pesti tolerált lisztkereskedők szakvéleményének meghallgatása után az előljáróság megállapította a bérbeadás feltételeit, majd háromszori kihirdetés útján közzé tette: „Von Seite der hiesigen isr. Gemeinde-Vorsteherung wird hiemitt bekannt gemacht: dass nächstkommenden Sonntag, als am 24^t Dieses Vormittag die Herbeylieferung des קמח דפסחה Osternfleck-Mehls, für den Bedarf unserer hiesigen Comunität auf diesem Jahre 5593 (d. i. 1833) in Pacht gegeben wird. Es werden daher alle jene hiesige hiezu geeignete und

⁶ Feltűnő, hogy a 3-ik rabbisági ülnöknek, *Oppenheimer Simonnak* szakvéleménye nincs kikérve. A főrabbi állás akkor nem volt betöltve.

Sachverständige Pachtlustige hiemit eingeladen, ihre diesfällige Offerte bis längstens obigen Tag um 9 Uhr Vormittag, versiegelt ins Gemeinde-Haus einzureichen.“

A nyilvános versenytárgyaláson *Lustig Benjám Wolf* is résztvett. Ajánlatában mint „einer von die alten בני דקהותי“ hangsúlyozta, hogy nem akar az ügyleten meggazdagodni, „mich nicht zu bereichern, sondern einen kleinen Verdienst für meine Zeitversäumniß, um אלוף קרה zu beweisen, dass ich ein wirklicher Patriot von קהלותי bin.“ A bérleti jogot azonban az előnyösebb ajánlatot tevő *Sachs Fanni* asszony kapta meg. A szorgalmas és becsületes özvegyasszony már 26 éven át bírta a bérletet a község és a vásárlók legnagyobb meglepedésére, ami ugyancsak latba esett a jog neki ítélésénél. A bérlettől elesett *Lustig* erre ott a helyszínen sulyos botrányt rendezett, ökölbe szorított kézzel megfenyegette *Ullmann Gábor* előljárót, az őt lecsillapítani akaró egyik előljárónak székkal ment neki s csak nagynehezen sikerült az izgalomtól feldult embert kivezetni a községházából.

A „kehillá patriótájá“ másnap még azon melegében árulkodó beadvánnyal fordult a városi tanácshoz. Részrehajlással és csalással vádolta meg a község egész előljáróságát, melynek tagjai „aus der Ursache passionirt und neidisch sind, weil ich vom heiligen Verein Vorsteher bin und nicht in Cultus Tempel gehen will.“ Beállítása szerint tehát a chevranál viselt tisztsége és vallási irányzata miatt irigységgel és gyűlölettel vannak iránta. Ezzel akaratlanul is elárulta a viszálykodás végső okát, mely a magánimáházak feloszlatásában és a kultustemplom fenntartásában lelhető fel. Bosszútól vezettetve, beadványában még attól sem riadt vissza, hogy a hatóság beavatkozását kérje a zsidó község ezen teljesen belső ügyébe. „Um diesen ordnungswidrigen Unfugen und Persönlichkeiten vorzubeugen, eine neue Licitation zur Lieferung des Ostermehls in Beiseyn eines hiezu gerichtlich abgeordneten Magistrats Individuums gnädigst anzuordnen.“

A városi tanács a beadványt még az nap kiadta *Boráros János* tanácsnoknak az ügy kivizsgálására, esetleges kiegyezés létrehozására és ennek sikertelensége esetén jelentés tételre. A tanácsnok a községi előljáróshoz juttatta a beadványt, mely február 26-iki felterjesztésében tárgyalatosan ismerteti *Boráros* előtt az

árverés szabályos lefolyását, egyben visszautasítja *Lustig* újabb árverezés elrendelésére irányuló kérelmét és tulkapását, mellyel a közhatalóságot akarja bevonni a vallási élet köréhez tartozó ezen kérdés elintézésébe „da es ihm doch nicht unbekannt ist, dass der Vorstehung die alleinige Manipulation sämmtlicher Israelitischen Ritualien, wohin auch diese Mehl-Lieferungs-Verpachtung gehört, ohne Einfluss der Local-Behröde gestellt sey.“⁷

Még keményebb azon beadvány, mellyel másnap fordul az előljáróság a magistratushoz, kérve *Lustig* példás megbüntetését „zum warnenden Beyspiel für ähnliche Aufwiegler.“ Szabadságvesztéssel, *elzárással való sürgős megbüntetését* kéri, a késedelmezés már veszélyes lehet, mikép a beadvány küzete nagy betükkel mondja „periculum in mora“, továbbá „wird gebeten diese Bittschrift durchgehends zu lesen“. Hosszúra nyuló körmondatokban indokolja az előljáróság a sulyos büntetés kiszabásának kérelmét. „Weil aber vorbenannter *Lustig* in dieser Schmähschrift die ganze hiesige Vorstehung als *Betrüger* angibt, und jeden anwesenden Vorsteher einzeln mit diesen Schimpfnamen belegt, so können wir in so lange, bis der schändliche Frevler und Aufwiegler einer ganzen Nation B. Wolf *Lustig* — der gegen alle Ordnung und Sittlichkeit, aus übermüthiger Bosheit, jeder guten und heilsamen Hohen und Höchsten Verordnung die Spitze bietet — und solche in ihren Keime zu ersticken sich bestrebet — nicht gehörig und seinem Verbrechen angemessen, durch längere *Arrest Strafe* zu Paaren getrieben wird — *in keiner Gemeinde-Verhandlung erscheinen*, weil wir noch grösseren Unbilden ausgesetzt zu seyn gefährdet wären, denn dieser *Lustig* erlaubt sich solche freche und immer weiter greifende Verwegenheiten, welche im Sinne der auf *Allerhöchsten Befehl* am 9 ten März 821 No. 6314 erflossenen Hohen Statthalterey Verordnung — *auch mit körperlicher und Gefängniss-Strafe geahndet zu werden, die höchste Zeit ist.*“ A beadvány írója önmagát nyugtatja meg, midőn az ennyire szigorú büntetés kérését indokolja. „Dergleichen zügellose und verwegene

⁷ Löw Lipót nyilván ráolvasná a község vezetőségére, hogy maga mutatott rossz példát arra, hogy mikép lehet a közhatalóságot belevonni zsidó belügyekbe, mikor az egyesületi templomokat bezáratta. Lásd *Löw* i. h. (Das Parnassimthum in Pest).

Vergehungen können ohne zu statuierenden wirksamen Straf-Beispiel nicht abgestellt werden — daher ist die wohlverdiente Bestrafung das Wolf Lustig besonders gegenwärtig um so notwendiger, damit die wegen der Allerhöchsten Ortes angeordneten Aufhebung der Vereine und Winkelsynagogen, durch den Verlust ihres Amtes und Wirksamkeit sich gekränkelt fühlenden, *auführischen Gemüther* abgeschreckt werden, ihre Bosheit und Tücke an der Gemeinde-Vorsteherung auszuüben.“ A metternichi korszak stílusában megfogalmazott beadvány eképp zárul: „Die gesammten Israeliten Vorsteher bitten und erwarten daher, eine den wiederholten groben Vergehungen des Wolf Lustig angemessene Bestrafung desselben Obrigkeitlich anzuordnen, und in sogleichen Vollzug zu bringen; weil ansonsten alle Ordnung aufhören müsste, auch kein gesitteter, friedliebender und uneigennütziger Mann sich je mehr den Gemeine-Dienst oder für das Gemeine Beste opfern würde.“

A beadvány, melyet az előljáróság minden tagja aláírt, nem tévesztette el célját. A városi tanács is úgy látszik, félt a „periculum in mora“ veszélyétől, sürgősen letárgyalta az ügyet s ennek eredményeképp már a március 2-iki ülésnek jegyzőkönyvében követezők foglaltatnak:

„1477. Herr Johann v. Boráros Magistrats-Rath erstattet auf die Bitte des Wolf Lustig wegen neuer Licitation zur Lieferung des Ostermehls amtlich Bericht. Da, laut gegenwärtigen Berichts, die Licitation der Ostermehls-Lieferung ordnungsmässig geschehen, und darüber der Contract bereits abgeschlossen ist, kann dem Gesuche des Bittstellers wegen Anordnung einer neuen Licitation nicht willfahrt werden. Worüber H. Berichtleger die betreffenden Partheien zu verständigen hat. Ubrigens wird gedachter Bittsteller wegen der Beschimpfung, welche er sich gegen die Vorsteher der Judenschaft erlaubt hat, dann seines vorhin auch vor der Magistratual Coon in Betreff der Sperrung der privat Synagogen und Vereine abgeordnet, wie aus deren mündlichen Bericht erhellet, bezeugten unanständigen und ruhe störenden Benehmens halber mit einem achtundvierzig stündigen Arreste bestraft, und die Vollziehung dieser Strafe an ihm dem H. Stadthauptmann aufgetragen.“

Lustig Benjámín Wolfra nézve ily kellemetlen módon végződött többszörös rendbontása. Az idők távlatából nehéz lenne ma már megállapítani, hogy viselkedésének indokai között mennyi volt az általa előhozott vallási buzgalma és mennyi volt a reá fogott hatalomvesztés fölötti elkeseredés. Az előljárók — vagy miképp a városi hatóság nevezi őket: die Vorsteher der Judenschaft — törhetetlen céltudatossága azonban kétségtelenül hozzájárult az alig keletkezett és rohamosan fejlődő zsidó gyülekezet egységének megerősítéséhez.

Budapest.

Dr. Groszmann Zsigmond

1831-es kolerajárvány zsidó vonatkozásai

A középkori járványoknak szomorú velükjárója volt, hogy a járványok okozásával a zsidókat gyanusították. Jóval későbbben is a 18. és 19. században él ez a babona a tudatlan nép körében. A zsidók mellett az ujkorban a cigány is gyanus, — nem azért, mert vándoréletet folytatva, a betegséget terjesztheti, hanem lenézett, megvetett mivolta miatt.

Az 1507-i pestist *Cserei Mihály* krónikája szerint Moldvából hozzák cigányok. Mások zsidókat gyanusítanak. Ez a borzalmas pestis-járvány másfél millionyi áldozatot szedett Magyarországon és Erdélyben. Bercsényi írja Rákóczi fejedelemnek, hogy a kuruc sereget nem a császári had győzte le, hanem a pestis.

Nagyon népszerűtlenek már ekkor a köznép körében a betegséget gyógyítani akaró orvosok. 1770-ben életveszélyes fenyegetésekkel illetik a ragályt megállapító orvost¹.

Az utolsó nagy pestis-járvány hazánkban 1738-ban volt a Temesközben. 1826-tól Előindian és Perzsián áttörve Török- és Oroszország felől fenyegeti Középeurópát az újabb rém: a bengáliai kolera. A ragadós epemirigy a tisztátlan vízzel terjedt. 1831-ben tört ki a gács határon három vármegyében, 1831. nyarán, őszén már az egész országra kiterjedt és 237.641 ember halálát okozta².

¹ Georg Sticker: Seuchengänge in Ungarn. Budapest, 1931.

² U. o.

Még a járvány behatolása előtt kordonnal veszik körül a veszélyeztetett vidéket. Az őrség figyelmét felhívja a hatóság a zsidókra is: ...mit Vermeidung aller Berührung unter Wache sammt ihrer Gepäcke, Waaren, Vieh u. s. w. über die grenze Zurückzuweisen, oder in die nächste Contumaz-Anstalt abzuführen. Vorzüglich sind in dieser Beziehung herumirrende Personen, Hausirer Juden, Zigeuner, Bettler u. s. f. zu beobachten und anzuhalten.³ később is: summae vigilantiae vagabundi homines, mendici, Zingari, Judaei circumforanei et quivis suspecti homines erunt subjiendi⁴ Budát és Pestet is felhívja a hatóság, hogy Judaeos conscribant — a zsidókat írják össze; boltjaikat, lakásaikat tekintsék meg.⁵

A kolera terjedésével lábra kap az a balhít, hogy a betegséget kutmérgezés okozza az első kolerás megbetegedéseket 1831. júliusában jelentik Bécsbe július végére már általánosan dühöng a járvány. A Felvidéken terjed a kutmérgezés babonája.⁶ Elsősorban a tót lakosságot mételyezik meg evvel a hittel és lázongásra ingerlik, különösen Sáros vármegyében van talaja a lázításnak. A sárosvármegyei szomorú események hatására Nyitra vármegyében az orvosok elítikolják a kolera-járványt (morbus grassans non cholera, febris bibosa acutissima névvel illetik)⁷ Augusztus 2-án tul már nem lehet tovább titokban tartani a járványt ott sem. Itt is feltűnő, hogy a zsidók között a járvány okozta halálozás csekélyebb mértékű.⁸ Ennek oka elzárkózott életükben lehet. Egyébként a zsidó betegeket maguk a zsidók ápolatják gondosan. Augusztus 10-én a középponti járványbizottság megdicséri a nyitrai zsidó hitközséget. A dicsérettől látjuk, hogy a kolerás betegek részére ápolókat és dörzsölőket fogadtak. Nem ilyen elismerő a hatóság a zsidó temetkezés rendje iránt. Elrendeli, hogy a holttesteket mélyebbre kell elásni.⁹ A jótékonykodásból is kiveszi részét a zsidó-

³Fr. X. Linzbauer, Codex sanitario-medicinalis Hungariae. Budae 1852-61 2551. 1831. VI. 21-i utasítás.

⁴No. 2578. 1831. VII. 1.

⁵No. 2633. 1871. VII. 13.

⁶Hazai és Külföldi Tudósítások 1831. II. 292. 1.

⁷Nagy József, A cholera Nyitramegyében. Bp. 1876. 2B. 1.

⁸U. o. 30 1.

⁹U. o. 29 1.

ság a vágújhelyi hitközségnek a vármegye közgyűlésén mondanak köszönetet a gondos ápolásért, orvosság és táplálék küldéséért.¹⁰

Hasonló jótékonytánusit Nagykaroly hitközsége. Ez július 1. — szeptember 16-ig tizenegy héten keresztül minden pénteken 85 forintot és 75 darab hatfontos kenyert osztott ki a szegények között annak öröme, hogy a fenyegető kolera megkímélte a várost. Mikor ez a földesurnak, gróf Károlyi György kamarásnak tudomására jutott, a lakási adóból $\frac{1}{5}$ -részt jutalmul elengedett.¹¹

Egyes személyek is megnyitják erszényüket a veszedelemkor Igy Boskovits Löbl József, mikor Óbudán kitört a kolera, azonnal adott a hitközségek 300 forintot, a beteg katonáknak 100 forintot és kórházi keresztény betegeknek 200 forintot. E mellett vallás-különbség nélkül osztatot ki a szegények között kenyeret és bort. Pest vármegye rendei köszönetet mondanak neki.¹²

Nem zsidó részről is történt viszont a zsidóság javára jótékonykodás úgy a pozsonymegyei nádasi és benyóci zsidó hitközség mond köszönetet a katolikus plébánosnak. Ez u. i. kenyeret, bort, húst és „nem csekély somma pénzt“ osztott ki, továbbá ő maga nyújtott orvosi segítséget felekezeti különbség nélkül.¹³

A jótékonytánuság kiterjed a járvány áldozatainak árváira is. A járvány elmúltával ugyanis 1831 októberében a pesti zsidó hitközség is hálaadó istentiszteletet rendez. Imádkoznak Ferenc császárkirályért, Ferdinánd ifjabb királyért és a nádorért, hálát adnak megmenekülésért, majd városi hatóságnak átadnak 105 frt. 45 kr-t a meghaltak árváinak részére. Az összeget összegyűjtötték.¹⁴

A Felvidéken a nyugtalanság egyre nagyobb hullámokat vett Zemplénben, Beregben, Sárosban, Ungban, Szepesben, Abaujban, Gömörben és Borsodban hirdet 1831 augusztus 16-án statáriumot a nádor, mindeütt a kutmérgezés vádja lépett fel.¹⁵ Mindenütt tótok a lázadók.

Kisebb lázongás volt Nyitrában és vidéken is, sőt Pesten is.

¹⁰U. o. 37 1.

¹¹Haz. és Külf. Tud. 1831. II. 394. 1.

¹²U. o. 1831. II. 241. 1.

¹³U. o. 1821. II. 178. 1.

¹⁴U. o. 1831. II. 230 1.

¹⁵Cod. sanit.-medic. 2775.

Itt azonban a temetések gyors lefolytatása miatt volt csak kisebb zendülés 1831 szeptember 4-én.¹⁶

A felvidéki lázongások az urak, az orvosok és a zsidók ellen irányultak. Az orvosok nyakukra kötve klórmész hordták és gyakran látták a parasztok, hogy ezt vízbe szórják. Elterjedt a vakhir, hogy az urak és zsidók megvesztegették az orvosokat és közös céljuk a parasztság kiirtása.¹⁷ A mozgalom egyre veszedelmesebb lett és végül báró Eötvös Ignác királyi biztos katonasággal veri le és sokat kivégeztet a lázadók közül.

A gyanu kettős volt. Először hittek abban, hogy a földesurak, zsidók, tisztviselők és orvosok megmérgezik az ivószert, sőt és kenyeret, másodsor pedig úgy tudták, hogy mindezek az emberek biztos ellenszert tudnak a mérge ellen.¹⁸ Már 1841 július 25-én a Zempléni Szécskereszturon lázong a lakosság. Július 31-én este Izsépen egy kisleány elmondja, hogy látta, amint egy zsidó valamit a kutba hintett. A leány atyja hozzátette, hogy a kut vize ettől a méregtől szinte lánggal bugyogott.

Erre kitért a zendülés. A falubeli zsidókat összefogták s a bíró házába vitték. Elfogják Lőrinczfai biztost is, de őt hiába vallatják kínzások között, vallja be, hogyan mérgezik a népet. A lázongók élén Pauk nevű jobbagy áll. Csakhamar elfogják Panty orvost is. Zsidókat, Lőrinczfai és Panty vasraverse kísérik Terebesre, a lázadás főfészkebe, ugyanide hurcolják Vecsésről is a zsidókat. A tragikumhoz tartozik, hogy a fogoly zsidók között is pusztít a kolera.

Augusztus 2-án egy vasvillával és doronggal felszerelt tót paraszt-csoport megtámadja a Komár pusztán lévő utszéli kocsmát, kihurcolják az ott lévő zsidókat; ütik, verik kinozzák őket. Midőn kérdezik az arra járók a legényeket, hogy mit csinálnak, az a válasz, hogy a környék méregítató zsidói gyűltek össze a komári kocsmaiban. A tömeg akkora volt, hogy minden zsidót 10—15 ember kinozott. Szurkálták őket, szakálukat tépdesték.

A terebesi példa követésre talál Bodzásujlakon is. Egy ide-

¹⁶ U. o. 2861.; Madarász József, Emlékirataim. Bp. 1881. I. 15. l.

¹⁷ Wirkner Lajos, Élményeim. Pozsony 1879, 58 rkk. II.

¹⁸ Magára a zendülésre vonatkozó adatokat I. Balásházy János munkájában. Az 1831-ik esztendői felsőmagyarországi zendüléseknek történeti leírását. Pest 1832.

való paraszt Terebesen járt és ott látta az összefogdozott zsidókat. Bodzásujfalun is rajtaütnek a kocsmákon, az árendás zsidót és társait kirabolják őket magukat megkinozzák. A „megmérgezett” italokat megiszák; az elfogott zsidókat elevenen akarják megégetni. Szerencsére egy jóérzelmű legény Dancs, az uradalmi számtartó fia, csak színleg tart velük és keresztülviszi, hogy az elfogott zsidókat Terebesre vigyék.

Hasonló atrocitások történtek Kiszten is. Szalókon pusztá kézzel kellet a zsidóknak sirt kaparniuk a kolerában elhaltak számára. Augusztus 4-én egy zsidót Abaujvárosban halálra vernek. Augusztus 6-án Sókuton a papokat és a zsidókat rabolják ki.

Szerencsére nem sokáig tart ez a *kuruc világ*, mint ahogyan a parasztok rövid uralmát nevezték. Átcsap ugyan a lángja a környékre is, de amint két század gyalogság vonul be Terebesre, aug. elején a rend rövidesen helyreáll.

A zendülők szinte kivétel nélkül tudatlan tót parasztok voltak, magyar nem szerepelt köztük, a rutének is csendben maradtak. A lázadást nyomon követte a megtorlás: a tömeges kivégzéseket csak a királyi szó tilthatta el.¹⁹ Világos, hogy a lázadás elsősorban a földesurak ellen irányult, de szomorú zsidó-vonatkozásai miatt a hazai zsidó történetre nézve is jelentős.

Budapest.

Dr. Csetényi Imre.

A király és a pécsi főrabbi.

(Adalék a recepció történetéhez.)

A pécsi hitközség 1891. évi május 3.-i előljárásági ülésén szóba került, hogy ő Felsége I. Ferenc József király, június 21.-én Pécs városát legmagasabb látogatásával tünteti ki. Az ülés elhatározta, hogy a felekezetek hódoló soraiban a hitközség is részt kér.

Justus Lipót hitközségi elnök az ülés határozatát tolmácsolta a polgármester előtt és kérte, hogy a hitközség az egyházak sorában vehessen részt. A polgármester rámutatott arra a nehézségre, hogy míg az összes vallásfelekezetek egyházfejedelemeik vezetésével jelennek meg, addig a zsidó hitközség szervezetében nincs kidomborítva az egyházas jelleg, hanem inkább szövet-

¹⁹ Acsády Ignác, a magyar jobbagyság története. Bp. 1908. 463.

kezeti vagy társulati karakterrel bír. Mintilyent, az egyletek és szövetségeket sorában méltó helyen fogja előjegyezni.

Az ülés erre megkérte *Perls Armin dr.* főrabbit, hogy lépjen érintkezésbe a polgármesterrel s győzzék meg a hitközség óhajának jogos és egyedül helyes voltáról. Azután utazzon Budapestre, beszélje meg az ügyet *Schweiger Márton*nal, az Országos Izr. Iroda elnökével, kérje föl a küldöttségben való részvételre s, ha a főrabbi szükségesnek tartja, tegyen meg más olyan lépéseket is, melyek a cél elérését biztosítják.

Perls Armin eljárt a küldetésben, megnyerte az Iroda elnökét a részvételre s az előjáróság ülésén azt javasolta, hogy a küldöttséget tegyék impozánsabbá azáltal, hogy kérjék föl az abban való részvételre Baranya, Somogy, Tolna, Zala, Fehér és Győr vármegyék nagyobb hitközségeit is. Az előjáróság megfogadta tanácsát s a küldöttséget úgy jelentette be, mint az izraelita hitfelekezet *dunántúli* községeinek országos képviselőjét, dr. *Perls Armin* pécsi főrabbi és *Schweiger Márton* Országos Izr. Irodai elnök vezetése alatt.

Közben a pécsi hitközség körlevélben arra kérte Siklos, Mohács (Baranya m.); Kaposvár, Szigetvár, Csurgó, Nagyatád, Marcali, (Somogy m.); Bonghád, Dunaföldvár, Szekszárd, (Tolna m.); Nagykanizsa (Zala m.); Szekesfehérvár (Fehér m.); Győr (Győr m.); Szombathely (Vas m.); hitközségeit, hogy mindegyik két tagjával: papjával és elnökével képviseltesse magát a küldöttségben.

A teljes városi programot a püspök, a polgármester és a főispán állították össze. A polgármester, *Aidinger János* kir. tan., a fair play embere s a maga részéről is mindent megtejt, hogy a zsidóság kívánsága teljesüljön. Am a felsőbb helyre fölterjesztett összeállítás azzal a miniszteri jóváhagyással érkezett vissza, hogy felekezetünk az utolsó előtti helyen, tizenketedik küldöttségnek lett fölvéve. Az egyéb felekezetek és a zsidó közé hét más deputációt iktattak be.

Az előjáróság június 16.-án megbántottan vette tudomásul a határozatot s dr. *Perls Armin* főrabbi, *Justus Lipót* hitközségi elnök és dr. *Löwy Lipót* hitközségi alelnök azonnal fölkeresték a főispánt. A tárgyalás eredményeként csak egy ut állt nyitva a sérelem orvoslására, ha haladéktalanul a belügyminiszterhez fordulnak. A kérelem támogatására a főispán ajánló levelet adott a miniszterhez.

Az előjáróság erre úgy döntött, hogy a főrabbi és az elnök még az éj folyamán Budapestre utaznak, értekeznek az Országos Izr. Iroda elnökével s közvetlen a belügyminiszterhez fordulnak orvoslásért. Ha ő is visszautasító választ ad, a főrabbi ezt meg-

sürgönyözi, erről értesítik a többi hitközségeket is és kérni fogják a küldöttség törlését a programból.

Tizenhetedikén este félhét óraker megérkezik a főrabbi sürgönye a következő tartalommal: »Ugyünk elveszett. Községeknél azonnal sürgönyözni. Levelek még ma feladandók.»

Eszerint az előjáróság elhatározza, hogy a megjelenésüket bejelentett községekhez a következő szövegű sürgönyt küldi szét. »Meghívóban kifejtett közözhajunk felsőbb helyen nem sikerülven, hivatalos megjelenésük tárgytalan. Levél meggy.»

Egyben minden hitközséget kimerítő levéllel külön is tájékoztat.

A 18.-i előjárósági ülésen *Perls* főrabbi előadja, hogy az elnökkel együtt felkereste Budapestre érkezők *Chorin* országgyűlési képviselőt, aki azt a tanácsot adta, hogy tekintettel a jelen politikai helyzetre, nyugodjanak bele a dolgok állapotába, jelenjenek meg a király előtt helyi küldöttségként s várják be nyugodtan azt az időt, mely alkalmasabb lesz a felekezeti kívánások teljesítésére. *Perls* azután válaszolt, hogy tőle az Országos Irodába mentek, hol dr. *Simon József* fogadta őket, aki előadta, hogy az ő részükről minden megtörtént, a legbefolyásosabb közéletű férfiak voltak szószólók a belügyminiszter előtt, de az kijelentette, hogy ő az udvar intézkedésén nem változtathat. Helyeselte *Perls*nek az elhatározását, hogy a miniszterhez mennek, annál is inkább, mert óhajta, hogy a belügyminiszter hivatalosan nyilatkozzék a kérdésben.

Megtörtént. Fölkeresték a minisztert. *Perls* kérte, hogy kímélje meg a zsidó hitfelekezetet a megszégyenítéstől, engedje azon jogait élvezni, melyeket az emancipáció már évtizedekkel ezelőtt biztosított nekik s vegye fontolóra, hogy az egész hazai zsidóság lázas izgatottsággal kíséri intézkedéseit és szenvedett sérelmeinek orvoslását várja. *De egyuttal egészen határozott formában azt is kijelentette, hogy amennyiben a zsidóság ezen óhaja nem teljesül, akkor a bejelentett országos küldöttség nem is jelenik meg a király előtt.*

A belügyminiszter feszült figyelemmel hallgatta *Perls* öntudatos előadását és nagy sajnálattal közölte, hogy a változtatás nem áll az ő hatalmában. Látszott azonban rajta, hogy a pécsi főrabbi ragyogó szavu szellemi ereje foglyul ejtette. Nem tudta magát kivonni hatása alól.....

Éz tizenhetedikén történt Budapesten. Es ime, már tizenkilencedikén a pécsi polgármester, *Aidinger János* kir. tan., nagy tiszteletének jelentése kapcsán sürgősen magához kérel *Perls Armin dr.-t.* Értésére adja a belügyminiszterium soronkívüli intézkedését, mely szerint a programot megváltoztatták s a zsidó

felekezét a többi felekezet után, a megyei törvényhatóságok küldöttsége közbeszurásával járulhat majd öfelsége elé. Ennek közbeiktatására pedig csak azért van szükség, mert a zsidó egyháznak még nincs meg a recepciója. Az erről szóló hivatalos értesítést a délután folyamán fogja megküldeni.

Az előljárásság ugyanezen napon este ülést tartott s ennek a keretében *Perls* ismertette meg a polgármesterrel való tárgyalását. Az előljárásság örömmel vette közlését s elhatározta, hogy távirati uton újból felkéri a jelentkezelt hitközségeket.

Fölvirradt a nagy nap. Megérkezett a király. A mecsekalji metropolis lázas örömmámorban uszik. Az uccán mindenütt ünneplő arcok. Feltűnést kelt a zsidók csoportja. Részt vesz benne nemcsak Pécs, hanem, a Dunántúl minden nagyobb hitközsége. Rabbijai és elnökei. Dr. *Perls* Armin pécsi főrabbi vezeti őket.

Öfelségét udvar veszi körül. Élén *Szögyény Marich* a király személye körüli miniszter. Ő mutatja be a zsidók küldöttségét.

Föltűnik *Perls* rendkívüli intellectust sugárzó oroszlán-eje. Halálos csönd. Héber szavak a levegőben. Boruch áttó Hasém... *Perls* az uralkodót megillető hagyományos beróchtó recitálja. Födött fövel. És beszédbe fog. Csillogó szavak az ajakán... »A mi vallásunk arra tanít, hogy a földi Felsőg tündöklése visszfénye a mennyei Felsőgnek»... »Felsőgedet úgy üdvözöljük, mint elődeink, midőn legnagyobb, legdicsebb és legszeretettebb királyukat látniok adaték: Legyen hirneve örök és tündököljön miként a nap».....

Temlomi áhitat a fogadó teremben. Megilletődés az arcon. A király egy pillanatra sem veszi le róla a szemét. Nem csak, hogy nem palástolja, de szinte kifejezésre juttatja elragadtatását. És válaszul: »Főtisztelendő Főrabbi Uruk által tolmácsoló hódolatukat és hűségük biztosítását kedvesen fogadom. Oltalmam és a hazai törvények biztosítják Önöknek, mint minden vallásfelekezetnek e monarchiában, honpolgári jogaikat. Nem kétlem, hogy a kettős oltalom alatt ezentul is békés együttműködésben versenyezni fognak hűségben és hazafiságban az ország minden lakósaival....»

Beszéde után öfelsége odalépett a rabbikhoz és közvetlen előttük állott meg. Legelőször *Perls* főrabbit szólította meg. Egész hanghordozásában érezte különös megbecsülését. Érdeklődött nála a hitközség lélekszáma és intézményei iránt. »Hallottam, — mondotta többek között, — hogy Főtisztelendőségeknek milyen gyönyörű a temploma. Csodálkozom, hogy az már 25 éve főnnáll.»

Azután sorra megszólította az összes rabbikat. Cerclét tartott s így szólt: Igazán örvendek, hogy Önök ily szép számmal

jelentek meg előttem. És szívélyes meghajlással visszavonult termeibe.

Az audencia végeztével *Szögyény Marich*, a király személye körüli miniszter odalépett *Perls* Arminhoz, meghajolt, kezét nyújtott és hangosan így nyilatkozott: »Valóságos gyönyörrel hallgattam elragadó beszédét, Ön, Főtisztelendő Főrabbi Ur, diszere válik a küldönek, szívből köszöntöm.»

A polgármester pedig közölte a főrabbi-val, hogy öfelsége az esti kivilágítás alkalmával a templomot is megnézni óhajlja. A szokatlan rossz időjárás következtében, az utak kiázása és gödrössé válása folytán azonban a király nem tette meg körutját s így e látogatás is elmaradt.

Lezajlott az ünnepség. *Perls* Armin kidus hasémet végzett. Megszentelte az Isten nevét és glóriába vonta. Tiszteletet szerzett a pécsi hitközségnek és tisztességet parancsolt a magyar zsidóság számára.

A városban napokig másról sem beszélnek. Zsidó és nem zsidó vallásu magyarok egyaránt.

Szárnyat kapott az érzés és a gondolat. Tisztán állott mindenki előtt, hogy a sorrendi beosztás *Perls* föllépésének az eredménye. És ráeszméltek arra, hogy a zsidó felekezet szervezeten-ségén változtatni kell.

A király előtt való tiszteletadás után a küldöttség tagjai azonnal értekezletre gyűltek össze. A tanácskozáson egyházi részről dr. *Perls* Armin pécsi, dr. *Neumann* Ede nagykanizsai, dr. *Herczog* Manó kaposvári, dr. *Flesch* Armin mohácsi, dr. *Kohn* Armin szigetvári, dr. *Kelemen* Adolf nagyatádi, *Rosenthal* Tóbiás bonyhádi, *Roth* Aron siklósi, dr. *Schreiner* Márton csurgói főrabbiak vettek részt. A világiak közül jelen volt *Justus* Lipót elnök, dr. *Löwy* Lipót alelnök, *Deutsch* Adám, *Krausz* Béni, *Fischer* Mór, *Glasz* Hermann, *Wertheimer* Jakab, *Engel* Mihály, dr. *Goldberger* Ignác, *Spitzer* Ignác, *Spitzer* Adám, Pécsről, gelsei és beliscei *Guttman* Nagykanizsáról, dr. *Bakonyi*, dr. *Viola* Kaposvárról, dr. *Goldschmiedt* N. Szalontáról, *Kainer* Adolf Szigetvárról, *Kun* Mór Bonyhádról, dr. *Tauszig*, *Wolf*, Mohácsról, *Steiner* Fülöp, dr. *Schäffer* Dunaföldvárról, dr. *Leopold* Szekszárdról, *Junker* Gusztáv Csurgóról, *Alt* Bernát Pogányról és *Engel* Zsigmond Baranyaszentlőrincről.

A gyűlés elnökségéül közfelkiáltással dr. *Perls* Armin pécsi főrabbit és dr. *Löwy* Lipót pécsi hitközségi alelnököt kérték fel. Az értekezlet jegyzője *Weisz* Gábor a pécsi kehila avatott tollu krónikása volt.

Beható tanácskozás után elfogadták *Junker* Gusztáv csurgói elnök azon indítványát, hogy megkeresik az Orsz. Izr. Iro-

dát, miszerint szorgalmazza a törvényhozás előtt a zsidó vallás recipiálását és legyen rajta a felekezet szervezetének rendezésén. Memorandum kidolgozását is elhatározták és ennek megszerkesztésére dr. Neumann Ede nagykanizsai főrabbit kérték föl.....

Igy lett a pécsi királylátogatás a magyar zsidó felekezeti célkitűzések új erőre lendítőjévé. Igy lett a magyar zsidóság aranyshájú pécsi nagy papja a recepciós feladatok világotó szövétnekévé.

Jövöre lesz két évtizede, hogy *Perls Armin* itthagyoft bennünket. Az idén lenne nyolcvan esztendő.

Aki itt járok most a léptei nyomán, *hóseai elemet* látok benne.

A történelmi visszaemlékezés szárnyain kimegyek a temetőkbe s az új szántások keményarcu Mesterének siri lakára odahelyezem az utód fejhorgasztó hódolatának kegyelettevő cipruságát.

Pécs,

Dr. Wallenstein Zoltán.

A Tóra és a Haftárak héberül és angolul magyarázatokkal.

(The Pentateuch and Haphtorahs Hebrew Text, English Translation and Commentary. Edited by the Chief Rabbi, Dr. I. H. Hertz, Oxford University Press, London, Humphrey Milford Genesis 1929, Exodus 1930, Leviticus 1933.)

Az angol zsidóságnak nem volt eddig teljesen megfelelő bibliája a zsinagógai istentisztelet céljára, amely egyuttal a család és ifjuság tudását és érzületét is hathatósan kielégíti. Hertz előszavában felsorolja azokat a rabbikat és tudósokat, kik a munkában részt vettek, de az egész mégis a Chief Rabbi munkája, minthogy a munkatársak készséggel rendelkezésére bocsátották kézírataikat, hogy azokat saját belátása szerint használja fel, illetve azokon változtathasson. Jelentékeny része egészen a saját munkája.

A héber szöveg az angol bibliatársulat által kiadott, *Letteris* által készített, az egész világon közkezen forgó bibliáé. A fordítás a *Revised Version*, melyen azonban szükség esetén változások történtek, jelesen csak egy fordítás adatott, ahol az illető fordításban szabad választásra több is adatik. Mint látjuk, Hertz liberálisan járt el úgy ebben, mint abban is, hogy keresztény tudósok munkáit is felhasználta. A zsidó exegeták és fordítók mellett ezeket is felsorolja. Nagy elismeréssel van irántuk, csupán *Wellhausen* ellen

nyilatkozik a leghatározottabban, mivel a Tórát megfosztotta hitellességétől és szentségétől. Zsidó bibliát kíván H. adni, úgy az héber szövegben, mint a fordításban, noha, mint maga idézi a zsidó maximát: „Fogadd el az igazat attól, aki mondja.“ A tradicionális felfogás szolgálta a kommentárnál is zsinórmértékül. Ez természetes is, mivel csak a hagyományos bibliafelfogásnak van történelmi jelentősége, mivelhogy csupán ennek volt hatása a zsidóságra. Az evangélikus Handkommentár alapján készült bibliafordításoknak saját egyházuk híveinek kebelében ma sincs semmi közönsége, tehát nincsen népi hatása. A biblia nem tisztán a filológia tárgya. *Wellhausen* és elődei *Vatke*, *Reuss* és *Graf*, mely utóbbi közvetlen hatással volt W.-re, aki azt mondja, hogy midőn meghallotta, hogy Graf a Tórát (korszerint) a Próféták után helyezi, *azonnal* meg volt győződve. Főkép Mózes III. könyvét, a „Priester kodexet“ hívták fel koronatanunak. Ugyanezért Hertz a könyv végén (316—326 lap) külön értekezésben bizonyítja a Leviticus mózesi eredetét, három fejezetben cáfolva meg a biblia-kritikusok argumentumait. Egyébiránt Hoffmann Dávid, a berlini Rabbiner-Seminar magyar származású nagy tudományu rektora már azt megtette munkájában „Die wichtigsten Instanzen“ c. munkájában, de nem igen hallgattak rá.

Az angol kommentár tisztán a szöveg világosabbá tételére, jobb megértésre szolgál és e célnak megfelelően rövid, mégis vannak benne találó eredeti észrevételek. Ezt az itéletet egyes részletek olvasása alapján mondom. Az előszó mindenről tájékoztatja az olvasót, felsorolja a bibliatudósokat is, zsidókat és keresztényeket, kik a mű megalkotásánál segítségre voltak. Említve vannak angol, német, amerikai (rabbik) és francia fordítások. A magyar „Szentírás“ érthetőleg, noha velejében Bacher, a legnagyobb bibliaismerők egyikének műve, nem említetik. A krónológiai táblában (I. könyv, XVI. lap) hat proféta van említve, közöttük első helyen Hósea és Ámosz. Miért maradt ki Jesája, ki csak valamivel később működött, mint az említettek és akinek művéből aránylag a legtöbb profétai lekción (haftára) vétetett és Jeremiás, ki az első templom elpusztulását megjósolta és megélte és akitől szintén sok haftára vétetett? Nagyon hasznos a Tóra és a Próféták cantillatiójának (neginót) közlése minden könyvben,

valamint a térképek minden könyvben: I. A szentföld a Birák korában. II. és III. Juda és Izráel (tiz törzs) királysága. Kivánatosabb lett volna a III. könyvben más kornak a térképét adni.

A kiállítás diszmű, ami rengeteg pénzbe kerülhetett. Hertz felsorolja a nagylelkű férfiakat és nőket, kiknek generositása a mű megjelenését lehetővé tette. Ilyen kiállítási bibliája nincsen egyetlenegy országnak sem, mondhatjuk azt is, hogy ilyen zsinagógái mű sincsen. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulatnak ajánlottam, hogy a felekezettel adjon ki ily művet. Könnyen létesíthető, mert nálam megvan a Tóra fordítása majdnem teljesen, amely a Csáládi és Ifjusági Biblia számára készült. A nehéz viszonyok szülte anyagi nehézségek folytán *a már kiszedett szövegből* jelentékeny részt ki kellett hagyni. Egy elsősorban liturgiai célt szolgáló mű létesítése és kiadása nem lehet tisztán az I. M. I. T. feladata, amelynek tudományos célokra sincs elég anyagi ereje, tehát arra, amire alakult. Még a mai viszonyok között is lehetne ilyen Tórárt kiadni, a rideg pénzügyi szempont kikapcsolása mellett. A Deutsch féle fordítás és magyarázat ma már nem használható, különben nem is kapható. A berlini hitközség már évek óta foglalkozik egy új biblia fordítással, a fordító bizottság régóta munkában volt. A bizottság feje eltávozott az országból. Legalább így hallottam.

Hertz Chief rabbi nemcsak az angol világbirodalom zsidósága, hanem egész hitfelekezetünk körül hervadhatatlan érdemeket szerzett.

Budapest.

Dr. Blau Lajos

A héber költészet és a pijut kincses háza.

(*Davidson Israel*, Thesaurus of Mediaeval Hebrew Poetry (אוצר השירה והפיוט) I—IV. New-York 1924—1933, 418, 490, 544, 499 lap, nagy 4°).

A középkori héber költészet nagy mestere *Zunz Lipót* volt, aki műveiben: *Die Synagogale Poesie des Mittelalters* Berlin 1855 és *Literaturgeschichte der syn. Poesie*, Berlin 1865. lefektette e tudományág szilárd alapját. *Freimann Áron* újból kiadta a Syn.

Poesiet (Frankfurt a M. 1920), amely kiadás *Zunz* saját példányának pótlásai mellett három felette szükséges jegyzéket ad: *Név- és tárgymutatót*, a héber terminusok jegyzékét, az idézett költemények jegyzékét. *Paul de Lagarde* kifogásolta *Kaufmann Daviddall* folytatott vitájában, hogy *Zunz* kiadatlan költészet irodalomtörténetét írta meg, amiben lett volna némi igazság, ha a zsidó tudománynak volna elég szellemi és anyagi ereje. E hiányon *Freimann* annyiban segített, hogy az idézett versek legtöbbjéhez nyomtatott forrást mutatott ki. Láttam nála az ügyes apparátust, F. a pijutokat kivágta nyomtatványokból, melyeknek segítségével elérte fontos célját. D. a IV. kötet angol előszavában F. is említhető lett volna, *Zunz* művét azonban, majdnem valamennyit, a gyakorlati szükséglet inspirálta, a „Gottesdienstliche Vorträge“ a modern zsidó tudomány megalapítója, felelet volt a porosz kormány tilalmára, hogy a zsinagógában *németül* prédikáljanak. Maga *Zunz* volt az első, aki Berlinben (1817) németül prédikált. Az istentisztelet reformálása inspirálta a Synagogle *Poesiet*, a *Literaturgeschichte*-t és a „Ritus“-t is. Z. munkája azonban csak zsinagóga középkori költészetét öleli fel, nem az egész héber vallásos költészetet, amelynek nagy része világi, nem liturgiai tartalmu. S. *D. Luzzatto* kiadott *Jehuda Halevi* verseket és mások is dolgoztak már régebben e téren (*Delitzsch*, *Dukes* stb.) korunkban mindenk felett *Brody Henrik* az, aki *Jehuda Halevi* profán és szent verseit adta ki (utóbbi még nem teljes) és aki Berlinben a héber költészet kutatása számára külön intézetet létesített, melynek existenciája most kétségessé vált (*Forschungsinstitut für hebräische Dichtung*), noha a munka még most is folyik. Nagy érdemeket szerzett *Bialik*, a nagy héber költő, aki Tel-Avivben mások segítségével kiadta *Salamon ibn Gabirol* (a skolasztikusok *Avicbrolja*) költeményeit. *Mózes ibn Ezra* költészete szintén ki van már nyomva. Igen tekintélyes anyag van tehát jelenleg együtt, de még mindig igen sok van kéziratban is, melyek lassanként kerülnek napfényre. A kairói geniza ehhez is szolgáltatott adalékokat. *Dawidson* a magyar rabbi-képző genizatórédékeit is átvizsgálta, midőn Budapesten engem meglátogatott, de nem talált semmi újat.

Mindezek nem tartoznak D. művébe, aki csak a vallásos, a saját maga által felfedezett, költeményeket is dolgozta fel a cim-

ben nevezett örökbecsű munkájában. Lemegy általában 1740-ig (= 5500 aera mundi), sőt jelenkoriakat is felvesz kivételesen, ha imakönyvbé bejutottak. Ábécé sorrendben jegyzi fel a verseket, idézve az első verssort és megadva a forrást, ahol vers található. Hogy D. mily óriási irodalmat kutatott át, látszik a forrás kimutatásból, amely a munkát megelőzi és amely a IV. kötet végén ki van egészítve. Nem kevesebb, mint 44 kéthasábos quartlapot tölt be már az I. kötetben. A források három csoportban vannak feljegyezve: 1. Héber források. 2. Nem héber források. 3. Keresett források, azaz, melyeket szerző nem tudott megszerezni illetve megtalálni. Európai tudós a D. kezében volt könyveket se tudná megszerezni. Jóslásom, melyet a háború befejezése után amerikai barátaim előtt tettem és amelyet elhinni nem akartak, hogy t. i. a zsidó tudomány kivándorol Amerikába, sajnos bekövetkezett. Ez megfigyelhető az utolsó évek irodalmán — a legtöbb könyv az Egyesült Államokban jelenik meg. Ez természetes is, mert négy szemínáriuma van, kellő számú rendes tanárral, három egyetemi tanszéke van a zsidó tudománynak, elfogulatlan keresztény tudósok is szép számban álltak a zsidó szellemi múlt felderítésének szolgálatába. A héber kéziratok jó része kivándorolt, ugyszintén a Geniza, valamint, az ősnymtatványok és egyéb ritka nyomások. Anyagi eszközök is busásan álltak rendelkezésre egészen a folyó évig. Oly fényes kiállítású művet, mint a szóban forgó, Európában sohasem adhattak volna ki.

A legtöbb esik az első betűre (ס), 9253, az összes verseknek kerekén 30 százaléka. Utána következik a jod. Az ige praefixuma a jod és sok מ (Isten) szóval kezdődik: 4379. A ך-re esik 2795, a ן-re 2292. A legkevesebb esik a ם-re, 189, a ן-re 206 és a ן-re 259. Az első grammatikusok a betűket csoportokra osztották (nem a mai 5 csoportra) és az ilyen számok talán jelenetek valamit.

D. husz esztendeig dolgozott munkáján. Szerencsés, ember, vannak, kik két esztendeig sem foglalkoztak egy munkával. D. szándékai sokkal messzebb menőek voltak, mint amit a jelen mű nyújt. Bele akarta venni a héber költészet történetét, a héber vers-tan történetét, tanulmányt a pijut nyelvezetéről, a különféle ritusok

diszpozíciójáról és még egyebekről (Angol előszó IV. kötet, IX. b.) Nagy lelkesedésének és munkaerejének remélhetőleg még sikerülni fog tervének egyikét-másikat megvalósítani. A héber költészet történetének megírása felette nehéz feladat. Nem elég a héber költészet ismerete önmagában, *ismerni kell a környezet költészetét is. Ez hatással volt a héber költőre.* A történetet országok szerint kell tanulmányozni az azokban létező költészettel. Nem elég azt mondani „arab“, spanyol“ stb. Pontosán kell behatolni az illető ország kulturájába, a zsidók közjogi és társadalmi helyzetébe. Rövidség kedvéért csak azt mondom, hogy Gabirolok, Juda Halévik, Immanuel Harómk stb. máshol is születtek, pl. német földön, de azért nem termett ott se Gabirol, se Halevi, se Immanuel, se Nagara. *Áll ez nemcsak a héber költészetről, hanem az egész zsidó irodalomról és történetről. Az illető népek ez irányú ismerete nélkül a szerző Ghettoiban ül és ghettoművet produkál. Áll ez a tal-mudtudományról is, noha a talmud a legnemzetibb alkotás a biblia mellett.* Ezt a gondolatot csak röviden érintem ez alkalommal, hogy kiemeljem a feladat nagyságát, melyre D. gondol és melynek megoldását szívből kívánom neki.

Munkája elvégzésében szerzőt többen segítettek, főleg tanítványai, kik között *Bernstein Simon*, mint a héber költészet munkása és kutatója nagy elismeréssel van kiemelve. Leo Modena Divánját már kiadta és más idevágó műve is készen van. Ugyanezért helyén lesz, ha idézek B. ismertetéséből, melyet D. nagy művéről a *Hadoarban*, a Newyorkban megjelenő egyetlen héber hetilap 1933 június 16. számában irt. Ismertetése csak a IV. kötetéről szól, miután az előző három kötetet 1931, 27. számában már ismertette. Miután B. kiemelte az óriási mű enciklopedisztikus jellegét, melynek irodalmunkban nincsen párja, valamint egyéb jellességeit, azt mondja, hogy D. befejezte azt, amit Zunz és Landshuth megkezdték. *A IV. kötetben D. még tovább viszi a kutatást, mint elődei. Lehetővé teszi az áttekintést az egész irodalomra és történetre, hogy a kutatás tovább folytatható legyen.* Az I. kötetben 1000 mű volt felsorolva, melyekből a versek idéztettek, a IV. kötetben szintén 1000 mű a pótlás. Bernstein sajnálja, hogy nem volt lehetséges újból az egész forráskimutatást együtt kinyomatni. A pajtánok jegyzéke közel 2000 *versirót* sorol fel. B. kiemeli, hogy

igen sok nem is pajtán még kevésbé természetesen költő. Ez egy példa arra, amit előbb hangsúlyoztam, hogy a nemzsidó világot is tekintetbe kell venni, *ezeknél sem volt mindenki költő, aki verseket produkált. A hosszú multban minden tudós, sőt sok nemtudós is verselt. Bernstein azt gondolja, hogy a pajtán vagy költő nevet 150 érdemli meg.* Ez talán túlszigoru ítélet. Igaz ugyan, hogy a Szentírás befejezésétől 600-ig post nem maradt fenn vers, mégis 1200 év poétikus termeléséről van szó. A zsidók elnyomása és a szerelmi költészet kizáró vallásosságuk mellett is, 150 igen csekély szám. A közműveltség folytán velejében a Kelet kivételével a pijutnál is elsősorban Hispánia és Itália jönnek tekintetbe. A Zsoltárok, a Példabeszédek, Jób, költői művek, bizonyos értelemben a próféták is, *de vers nem zsidó költői forma, a hellének-től tanulták a szírek is, az arabok is, a zsidók is és a rómaiak is. A zsidók bizonyára már a szírektől vették át (pl. Jannai, Kalir). később az arab metrum lett az uralkodó.* A tartalom szerint 28 csoportba osztotta a feljegyzett költeményeket, melyek közt vannak történetiek, gyászdalok, sakkjátéka s egyebek.

Nem tudom van-e hasonló mű más irodalomban. Egyes költőknél ott is a verskötet tartalomjegyzéke a költemények kezdősorát adja, amiből látszik, hogy *ez az usus sem tisztán zsidó, de hogy az egész költészet, mondjuk a görög vagy a latin így volna inventálva, nem gondolnám.* A modern költészet ily lajstromozására bármely nyelvűnél a tömegnél fogva természetesen nem is lehet gondolni.

Azok között, kiknek munkáit használta, említi D. *Bachert, Enelowt* stb. Azok között pedig, akik segítették tanítványain kívül *Marx* s mások. Hogy D. a héber költészetnek munkásokat nevelt, mint a már említett Bernsteint, külön érdeme. A zsidó tudomány minden barátja háláját érdemelte ki Davidson, találjon erőt, hogy további terveit megvalósítsa a héber költészet, egy elnyomott népcsoadás alkotásának megismertetésére, a zsidó tudomány előmozdítására, saját megelőgésére és barátai örömére.

Budapest.

Dr. Blau Lajos

Adatok az ős-misna leírásához és keletkezéséhez.

Edujoth traktátust több kutató oly kis misna gyűjteménynek tekinti, „mely az egész nagy misnának mintegy magva, melyen az egymást követő korok rétegződései felismerhetők.“ Kétségkívül Edujoth traktátus iskolapéldája a kialakuló misna még folyékony, meg nem szilárdult formájának, melyhez szinte Semáje és Abtaljontól rabbi Juda ha-naszi-ig újabb meg újabb rétegek simulnak. Különbözik a többi traktátusoktól abban, hogy nincs elkülönített témaköre, hiszen a tárgytól függetlenül mindazt közli, mely „Bau bajaum“, azon a bizonyos napon Jabnéban tárgyalás alá került, — ezt már észrevették régen a misna kutatók. Sőt reámutattak ismételten arra is, hogy az Edujoth misna leírása — nem amint előttünk fekszik, hanem bizonyos ős-edujoth misna leírása és keletkezésére nézve maga a talmud is közöl adatokat. Ámde más, az eddigieken felüli, lényeges különbségeket is fellelhetünk, sőt az ősmisna leírására nézve is világosabban láthatunk, ha kellőképp vizsgáljuk az Edujothban felvetett: 1. általános kritikai kérdéseket, melyek a misnagyűjtemény *mai* formájára, konstrukciójára vetnek némi fényt; 2. továbbá az ott vitára kerülő tárgyi kérdéseket, melyek a zsidóság akkori vezetőinek, a jábnéi patriarchatusnak, intencióit, a történelem akkori mozgató irányzatait tárják elénk; 3. végre, talán feleletet nyerünk arra is, hogy a római nyomáson kívül is, az iskolák megnehezített működésén felül is, mi tette szükségessé a hagyomány írásba foglalását, melynek idejéről annyi vita folyik. Új okokkal találkozunk, melyek közelebb hozzák a kérdés megvilágítását. Sőt sok mozzanatra bukkanunk, olyanokra, melyek Juda-hanaszi előtt, mintegy előmunkálatoknak tekinthetők, a misna leíró-rendezésében.

1.

Az első kérdés: Mit tudunk eddig Edujoth misnájáról?
1. A talmud szerint¹ azon a „bizonyos napon“² tanulták, mikor

¹ A talmud szerint Ber. 28 b. *ביום שנת וכל הוכא דאמרינן בו ביום היהא וזמא תהו ולא היתה הלכה שהיתה תלויה בבית המדרש שלא פרשור ואף ר' גמליאל לא מנע עצמו מבית המדרש אמילו שעה אחת.*

II. Gamliel jabnei patriarchát elmozdították állásából társai, miután ismételten tulzott szigorúsággal lépett föl az általa hirdett halachák megdönthetlensége mellett.

Feltűnő, hogy épen II. Gamliel, aki a legszerényebb volt nézeteiben, ki általában, mint a hilleli háznak, az enyhébb nézet és halkabb szó képviselője, — ismételten a legkérelhetlenebb szigorral lép fel az egységes nézet kialakulásáért úgy sógora Eliezer b. Hirkanosz-szal szemben, kit kiátkoz³, mint Józsuá b. Chananjával szemben, kit megszégyenít⁴, ismételten a Czadokkal való, vitanál is,⁵ míg végre a hallgatóság palotaforradalmat rendez⁶. Eleázér b. Azárját emelik Gamliel tiszttségére. Mindenesetre az említettek, épen ellenfelei, Edujothban ismételten szóhoz jutnak, különösen Josua b. Chananja.

Feltűnő a merevsége, hogy midőn egyszer 8 mestert talál 7 helyett a gyűlés kijelölt helyén, nem akar tárgyalni, mignem Sámuel Hakátán menti meg a helyzetet.⁷

Feltűnő Gamliel szerény lelkülete mellett, hogy előbb Szyriába utazik⁸ valószínűleg 80-90-ik év között, az említett események után —, hogy ott *resuth*-t, hivatalában való megerősítést kapjon, majd, amidőn ott megtudja, hogy Szyria kormányzata elkülönítve Judea-étől, Rómába megy, hasonló célzattal. (Sifré Deut §. 43 b. és b. Makkoth végén)

Feltűnő, hogy Gamliel, oly intézkedéseket foganatosított, melyek nyomán többszáz tanulni vágyó kiszorított a tanházból⁹

² Megjegyzendő, hogy szemben e hagyománnyal, más bau bajaumot is ismer a talmud. Például azt a napot is, midőn a schamaiták erőszakkal diadalra vitték elveiket. E dolgot az azonban nem tárgyaljuk a többi bau bajaum-kor történeteket.

³ B. M. 59 l. נמנו עליו וברכוהו.

⁴ R. H. 9a és Ber. 27 l. ... נורני עלך שתבא אצלי.

⁵ Bechor. 36a, עמוד על רגלך.

⁶ Ber. 27 b. רגא ונעבירה.

⁷ Sanh. 11a.

⁸ Ed. VII. 7. הלך לשול רשות מההגמון מסוריא Szanh. 11a. Die Nasi Würde zu übernehmen, Hoffmann Edujoth VII. 60 jegyzet. Renan V. 15 lap 71 M. jegyzet R. H. II. 7. és IV. 4.

⁹ Ber. 28a. némelyek szerint négy, mások szerint kétszáz tanulót.

s csak elmozdítása napján juthatnak vissza s székeikkel együtt bevonulnak a tanterembe.

Feltűnő, hogy a más véleményét tisztelő Gamliel egyszerre, — mindenesetre az egység kedvéért, három évi vita után, — generális intézkedéssel a hillel-i halachákat érvényre emeli.¹⁰ Nagy történeti emótiók vezethették útjaiban! (Jer. Ber. I. 3 b. és b. Erubin 13 b.)

Feltűnő, hogy elmozdítása után *otmarad* a tanházban, egy órára sem távozik onnan aznap és — valóban visszahelyezik állásába.

2. Azután tudjuk azt is Edujothról, hogy a קווי ב"ש והומרי ב"ה -en kívül épen 100 halacha található benne, mely már Hoffmann szerint talán célszerűen kiszedve egy nagyobb gyűjteményből, talán a misná risaunóból.¹¹

Felmerült a kérdés: miért kellett kivonni, miért épen ezeket új alakba önteni ily szabályos számmal?

3. Tudjuk azt is Edujothról, hogy annak neve a talmudban „*Bechirata*“ a kiválasztott (t. i. maszecta)¹² talán nemcsak azért mert témaköre a különböző halachákból ad hoc *kiválogatva*, hanem, mert válogatottan helytálló döntések azok és később is a belőle citált hagyományok biztos halachikus erejük akár r. Méir idézi azt,¹³ akár r. Juda.¹⁴

4. Tudjuk azt is, hogy „ama bizonyos napon“ mely irányu kérdések szerepelnek Izrael vezetői előtt, mert a talmud szerint, mintegy lezárultak aznap a tárgyalások „nem maradt függőben egy halacha sem“.¹⁵

¹⁰ U. o.

¹¹ L. Hoffmann, Edujoth XIX. lap 30a. jegyzet.

¹² Ber. 27a, הלכה כר' יהודה הואיל ותנן בבחירתא כותיה עדיות קרי בבחירתא Rasi. u. o. כמותן עדיות ר' נחמן בר יצחק הלכה כר' יוחנן הואיל ותנן בבחירתא

¹³ Kid. 54b, אמר ר' נחמן בר יצחק הלכה כר' יוחנן הואיל ותנן בבחירתא כותיה L. u. o. Rasit.

¹⁴ אמר ר' נחמן בר יצחק הלכה כר' יוחנן הואיל ותנן בבחירתא כותיה

¹⁵ Ber. 28b. I. l. jegyzet.

¹⁶ Hoffmann, Misnaoth. Edujoth XVII. oldal, továbbá Scherira, ed Mainz 1873. 3 lap.

II.

Mindezeket tudva a második kérdés Edujottra nézve: Mit jelent e kitétel „nem maradt függőben egy halacha sem“? Ugy értelmezhető-e, hogy lerögzítettek az eddigi összes halachák ez egyetlen misna formában? Vagy, hogy a misnő risaunóból határozottabb misnát alakítottak? Vagy, hogy ez az Edujoth keletkezési volna meg a misna lerögzítési, hitelesítési folyamatát ama napon?

Nem szabad hirtelen felelnünk e kérdésre még akkor sem, ha Scherira gaon ismert tételét hozzuk előtérbe, hogy II. Gamliél, Eliezer és Jósua idején neheztedek meg az idők annyira, hogy a hagyomány leírása vált esedékessé. Nem szabad, mert hiszen Scherira említi Betár elesését is¹⁶, pedig ez az Edujoth keletkezési nap Betár előtt történt és Scherira inkább Juda ha-nászi működésére vetne fényt, mint II. Gamliélére.

Az a tény, hogy *Serira* gaon szerint maga Juda ha-nászi írta le a misnát (Iggeret I. 3) s ugyanígy vélekedik *Niszim b. Jákob* (Széfer la mafeách, Goldenthal 3a) sőt *Sámuel ha-nagid* és Majmuni, bevezetéseikben — az újabbak közül *Z. Frankel* (Darké hamisno (217) és E. H. Weisz (Dor dor v'daurso II. 216 és III. 243-48), viszont Rasi még későbbre véleményezi (Erubin 62 b.

לא היתה דבר הלכה כתובה בימיהם אפי' אות אחת הוין ממנילה תענת
és B. M. 33a. valamint Gittin 60 l.) a saboreusok korára, — újabbak közül J. S. Bloch — mindez csak azt jelenti, hogy a misnáról nem, vagy csak igen ritkán fordul elő, hogy „irva“, hanem mindig csak „tanulva“ vagy „említik“. Ámde ez még nem bizonyíték arra, hogy nem léteztek írásbeli misnák. Lau róinu enau raájó! Talán ebből csak az tűnik ki, hogy előadni volt tilos könyvből! (Jer. meg. IV. 1) Miután azonban: 1. mégis előfordul a misnával kapcsolatban a „Kószuv“ = „irva“ szó, 2. miután a koszuvo-t alig is használhatták, mert ez a kifejezés az *írásbeli tanra foglaltatott le*, — ezért bátran kutathatjuk valamelyes misna leírás kezdeteit Juda ha-nászinál régiebb időben, — de mindenesetre legkésőbb valóban Edujoth idejében, az első század második felében. Bár *Hoffmann*¹⁸ 1881-ben már úgy véli, hogy

¹⁷ U. o.¹⁸ Magazin 1881. 171 lap.

a misnák rendezése pár évtizeddel a templom pusztulása előtt kezdődött, eleinte mi nem használjuk a talmudi adatok vizsgálatánál e szót: „leírott“ misna, hanem csak „lerögzített ősmisna“ kitétel. Majd látjuk, mint alakul át, át kellett alakulni, leírott misnává.

III.

Megállapítható, hogy nemcsak a talmudban találunk említést egyes személyhez kötött misnákról, hanem már a misnában is. Sanh. III. 1 ... משנה ראשונה אר' יוסי זו משנת ר"ע אבל משנה ראשונה A misnő risaunóról több helyen, pl. Nazir VI. 1. s még több halachában. A talmudi korban szintén több adatunk található. Már a templom idején élt Józsuá b. Chananja szerkeszté állítólag *Kinnim* traktusát.¹⁹ Ugyanabból a korból Eliezer b. Jákob a middoth-t²⁰ Méir *Ukcin*-t²¹ Jose b. Chalafta *Kélim*-ről beszél, mint befejezett egészről,²² ő a *rovuzai*, a törvénytudós. Említést találunk *Tamid* és *Jóma* traktátusokról.²³ Tény, hogy maga a misna is elismeri a régebbi gyűjtemény létezését: a misnő risaunót.²⁴ Ezek azonban talán csak *iskolai célokra készültek*. Itt is kérdés, hogy leírták-e azokat? Ha leírták is a tanítók iskolai, tanító céllal, nem váltak a zsidóság hitelesített, köztörvénynek elismert, hagyományos halacháivá. A benyomás az, hogy leírták azokat a tanítók. Mert, hogy a csodálatos emlékezeti erőre támaszkodó hivatalos, tehát *általánosan tanult* halachák megmaradtak, ez érthető, de hogy a nemhivatalosan, csak egyes iskolában tanult halachák is megmaradjanak, ez csak úgy érthető, ha tanítóról tanítóra száll írásban! Ez magában nem lenne teljes erejű bizonyíték, ha nem volna más, külső igazolások egész sora az egyes traktátusok leírtságára.

Látjuk, hogy II. Gamliél idején a helyzet az, hogy voltak gyűjtemények, talán minden traktátus létezett, valószínűleg több

¹⁹ Bab. Sew. 67 lap (?)²⁰ Jóma 16a. és middot II. 5, 6, és V. 4. מאן תנא מדות? ר' אליעזר בן

יעקב הוא.

²¹ Horaj. 13 b.²² Kélim 30, 4. אמר ר' יוסי אשרך כלים ישננסת במומאה ויצאת בטהרה²³ Jóma 14a. אמר ר' הונה מאן תנא תמיד מאן תנא סדר יוסא? ר' שמעון איש הצפרה.

איש הצפרה.

²⁴ Nasir VI. 1. משנה ראשונה ... ר"ע אומר

variációban, de egy sem *hitelesen* azaz *hitelesítetten*, írásban csak néhány.

Ám az a tény, hogy a talmud *külön* kiemeli a 4-5 misna traktusát, szerzőiket és többé kevésbbé *befejezettségüket*, Kinnim, middoth, ukcim, kélím-et, melyeknek szerzőik kortársak, — ha nem is évtársak — ez gondolkodásra késztet! Az biztos, hogy a többi misnák anyagáról is volt halacha, talán *teljes* misnó risaunó is volt. Ám akkor miben különbözik ez a néhány traktus a többitől? Épen ez a 4-5, melyek mondhatni fontosságukat vesztett mellék-témák traktusainak tekinthetők s nem az örökérvényű szombat, kasrusz, vagyonjogi stb. témák? Ez a különbség azt igazolja, hogy nem ugyanolyanok, valamiben mások, mint a többiek. Nem arra mutatnak-e, hogy talán *nemcsak fejben* megőrzött halachák voltak azok? Ugyanis sok, súlyos külső igazolás tanúsítja, hogy itt ott írásban jelentek új könyvek, sőt halachák is. Ezen igazolásokat a következőkben majd csoportosítjuk.

IV.

a) Előbb is fel kell vetnünk a kérdést: vajjon könyvek keletkezésének idején állunk-e Edujoth korában? Köztudomású, hogy az *első század utolsó 3 évtizede Palesztinában az apokalipszisek, evangéliumok, héber és görög nyelven, Egyiptomban a sibillinák keletkezésének ideje*. A könyvek óriási hatást gyakoroltak, különösen, mert még nem különödtek el a keresztények a zsidóktól. Ez új könyvekben félreismerhetetlen az antinomistikus célzat! Kellenek tehát oly könyvek a zsidóságon belül, melyek a törvények állandóságát, folytatlagosságát, érvényességét igazolják. (Erről még később szólnék)

b.) II. Gámliel szomoruan észlelte, ha világosan nézett maga körül, hogy Palesztinában megindult a nagy erjedési folyamat: az antinomismus iránya egyrészt, melyet megkönnyit Philó iránya, az allegoria, másrészt az írott könyvek tagadhatatlan hatása. Az *előbbivel szemben a halachák rögzítése, kikristályosítása képezett egyedüli védekezést*. Talán még nem a határozott leirási célzat. Hiszen mint említettük a *biom nisnita* akkor tanulták és a *lma* akkor akkor említették, ez nyíltan a szóbeli halachatradiciókra vonatkozik! Sőt kialakult a vélemény, hogy épen abban különbözik az igazi zsidóság az új vallásos szektáktól, hogy nekünk van

szóbeli hagyományunk, másoknak nincs! ²⁵ *Ámde ez csak átmeneti idő volt*. Aktiv lépések a mineusok, nazarenusok stb. aktiv könyv-író, terjesztő ténykedésükkel kapcsolatban, valami aktiv lépéseket sejtetnek hagyományaink. Ha mélyebben nézzük az idézett tradíciókat: melyek közelebb voltak II. Gámliel korához, mint, mi pl. a következők *מה בעל פה* vagy másként Jismaél nevében *אלה אתה כותב ואי אתה כותב הלכות* azt látjuk, hogy oly mozgalmat akartak Juda ha-nászi előtt száz évvel épen *lecsendesíteni* mely a zsidóság körében jelentkezett: a leirási hajlandóságot.

c.) A Tanchuma is (vajéró 5.) ²⁶ közelebből látta az eseményeket, mint mi. S ha közül ily midrást:

בקש משה שהתא המשינה אף הוא בכתב וצפה הקביה שאומות עתידין לתרגם את התורה ולהיות קורין אותו וינתן וכן אומרים אגן הן של ישראל
akkor nemcsak azt tükrözi felénk, hogy volt leíró tendentia, hanem azt is, hogy kikkel szemben, milyen irányzattal szemben kellett az írás: a görög nyelven írt evangéliumokkal és apokalipszisekkel, szibillinákkal szemben.

Ha azt mondja a hagyomány: nem *szabad* leírni — bizonyos hogy *akarták* leírni.

d.) Ugyancsak ilyen miklal lav' ató sauméa hen elvet alkalmazhatjuk Toszift. Jad. 2. 13 a. is, ahol *הגלונים וכפרי המינים* אגן ²⁷ משמאות את הדמים ... ספרי בן סורא וכל הספרים שנכתבו מבאן ואילך: (Blau: Óhéber könyv) ebből következik *מבאן ואילך* hogy az evangéliumok jelentkezése idején voltak könyvek keletkezésében. Voltak, melyek nem a biblia könyvei, mégis vita, hogy félig-meddig szenteknek tekintettek-e? Még azt is hihetjük, hogy a fejlődő halachák szembe kerülnek a templom és földtelenségben lezárt halachákkal, — ezért ukcin, middoth stb. a készek, befejezhetők, — míg a többi le nem írható, mert fejlődő.

e.) Sőt nagy figyelmet kell fordítanunk a Tarphon-ról szóló

Sanh. II. 4. משנת ד' עקיבה אבל משנה ראשונה

Edujoth. VII. 2. R. Czadokkal szemben: משנה ראשונה

Gittin V. 6. משנה ראשונה... בית דין של אחרים אמרו

²⁵ Gittin 60 l. בית הקביה ברית עם ישראל אף בשביל דברים.

שבוע"פ.

²⁶ Tanchuma, Vajéró 5.

²⁷ Blau: Óhéber könyv 106—7 oldal.

tradícióra, hogy ő gyermekeire esküdött, hogy a mínek könyveit elégeti²⁸ (Sab. 116 a, b.). Tehát könyvek keletkeznek, melyek hátása jelentkezik s azok ellen fordul. Vajjon csak a ker. könyvekre s apokrifákra gondol? Nem minden könyvet akar ő égetni, csak a mínekét! Tehát volt könyv, mely nem biblia s nem a míneké.

f.) Nem mellőzhetjük Jochanan b. Zakkai mondását sem (Tosz. Ahiloth 16, 7.) midőn azt mondja „amit látok felejték, hát amit hallok“. „Amit látok“-e kitétel nem arra vonatkozik, hogy volt olyan halacha, amit leírva látott?

g.) Midőn Gamliél próbára akarják tenni tudásában²⁹ azaz kissé sarokba szorítani, előzőleg társai otthon jól elkészülnek ukcin traktátusból. Emlékezetből készülnek? Nem írásból? A benyomás az, hogy legalább is jegyzetből. Különösen így kell vélekednünk ha a történet folytatását nézzük: egyik jóakarója r. Simon Korsáj, (Hor. 13 b.) előre figyelmezteti Gamliélt, hogy mi készül ellene, tehát nézze át ő is magának a halachákat. Hogyan nézhette át? Emlékezetből? akkor nem érhetne volna őt meglepetés előre, mert tegnap is tudta, mit holnap. Csakis jegyzetekből lehet készülni vitára, hogy meglepetés ne érje a kérdezettet.

V.

h.) Fölveti Edujoth I. a kérdést, miért kell megemlíteni Hillel és Sammaj véleményét a misnában לְבַטְלָה „hiában“, azaz amikor úgy sem aszerint dönt a misna? A misna egyszerű önkritikája ez, mely rámutat a fejlődésre, illetve arra, hogy e pillanatban rögződik a misna alakja. Mert nagyon helyesen tovább kérdi a misna: minek egyáltalán a vita a misnában, legyen csak a döntő halacha? Erre a válasz, hogy valahányszor a vita tárgya felmerül, mindig újra, megújra előlről kezdődne ugyanaz a vita még a döntő halachával szemben is újra kezdenék, — ezért *lerögzítik a misnát állandó vitájával együtt*, hogy azt ne kelljen változtatni, újra kezdeni. Ha valaki a döntéssel szemben véleményt mond — reá lehessen mutatni: ne kezd előről a vitát, már ez is *belerögzítve a halacha mellé!* A misna ugyan etikai magyarázatot is ad: „hogy

²⁸ Sab. 116 a. אִד מִרְפָּן אֶקְפֵּה אֶת בְּנֵי שָׂאם יִבְאוּ לִירֵד וְסָפְרֵי הַמִּינִים שְׂאֵנִי

אֲשֶׁרֶןן אֹתָם וְיֵאת דְּאוֹרְכוֹת שְׂבָחָן

²⁹ Hor. 13 l.

a legnagyobbak is meghajoltak a többség véleménye előtt“. Ez a magyarázat csak alkalm szerű volt, Gamlielnek szólt, kit aznap praeteráltak, valójában mást látunk. A benyomás az, hogy ezuttal nem a válasz kedvéért állították fel a kérdést, hanem valóban felmerült a vélemény, hogy szükségtelen a vita, csak a döntés elegendő lenne. Valóban a folyékony hagyomány szilárdulási folyamata ez.

Közvetve itt felvetjük a kérdést: Tulajdonképpen mit jelent a szó Edujoth? Tanúságtételek, azaz már egyszer kialakultak törvényszerű döntések, melyek bizonyos okból lassan feledésbe mennének, a régi élő gyakorlat szerinti alapon való *lerögzítése*. Nem azért kellett rögzíteni, mert a templom elpusztulása után az az iskolában nem tanulták, hiszen viszonylag Jabnéban Gamliél alatt folyt a tanulás. Nem, mert nem tanulhatták — hanem, mert a törvénykezés élő gyakorlata szűnt meg. Amíg a törvénykezés élő gyakorlatot képezett, nem kellett misna — addig halacha volt. Az élő döntések, halachák tüntével kellett a misna, a látszólag elméleti tanulás. A *törvényegység* veszett el, ezért kellett az edujoth-ra alapozott misna. És felvinni kellett a vitát Semaje és Abtaljon-ig, hogy igazolják, hogy az élő halacha is viták eredményeként jött létre és ne akarjon a későbbi kor új, már eldöntött érvekkel régi halachákat elnyomni. Élénk példa erre a misna, hol ép ellenkezőleg, két takács tanulsága szerint döntenek, nem etikai okok szerint, — nem a *többség szerint*. Mert a többségnek ott van joga dönteni, hol nincs edujoth, azaz az élő hagyományos halacha szerinti jogegység. E kérdésnél is az a benyomás, hogy a liskaszb ha-gazisban voltak írásbeli jegyzetek szokásos döntésekről Semaje és Abtaljon még Hillél és Sammaj korából.

Midőn arról tanulunk, hogy Hillél és Sammaj között csak 3 kérdésben volt vita, ez azt jelenti, hogy a törvények nagy összességében az élő, gyakorlati halachák jogegységet teremtettek a legfelsőbb törvényszéknél;³⁰ természetesen, hogy itt nem jegyezték föl a *vita* anyagát legfeljebb a döntéseket a liskaszb. Az edujoth ellenben igyekezett az élő halachai döntésekre visszatekintve a *vitázók* személyét és vitáját felkutatni és tradálni már csak azért

³⁰ M. Zs. Sz. 1893. I. 16 idézve בְּרֵאשׁוֹנָה לֹא הָיְתָה מִיּוֹמָם שֶׁנֶּחְלָקוּ... מִהֲקֹת אֵלֶּה בְּמִטְכָּה

is, amit Juda ha-nászinál észlelhetünk, hogy minden más *misna-gyűjteményt feleslegessé tegyen*. Így érthetjük meg a tételt, hogy „edujoth napján nem maradt függőben kérdés“³¹ — miután fölöslegessé váltak a különböző gyűjtemények.

VI.

i.) Külön kell hivatkoznunk Simon b. Azzáj hagyományára, akinél már nem „tanulva“ vagy „emlékezve“ jelenik meg egy misna, hanem kőszuv-írva; Simon B. Azzáj mondja: találtam Jeruzsálemben a Megilasz Juhaszint s benne írva Eliezer b. Jákob misnáját röviden, tisztán (Jeb. 49. b.³²) B. Azzáj élt, tanúságot tett a 72 tudós nevében Bau bájaum, kb. 79-ben, tehát vitágosan az első századból. Hogy mit jelentett a megilasz Juchaszin? Ez külön kérdés tárgya. Az azonban már szinte döntő tanu, hogy misnáról közli a hagyomány e szót כרוב=írva, mégpedig olyan tannának a misnáját, kiről már másik hagyományunk is van mint misna szerzője (Joma 16 a),³³ a midot traktussal kapcsolatban. Tehát ez nem véletlen, elirt tradálás. Ez az Eliezer b. Jákob él az első században, az edujoth idején.

j.) Ugyancsak külön kell figyelmet fordítani arra a misnai hagyományra, hogy I. rabbi Gamliél a liskasz hagazisban olyantól kérdi meg a halachát, akinek mellékeve „lawlor“, az író, aki valószínűleg onnan kapta nevét, hogy a beth din-nek végzéseit leirta.

k.) Külön említhetjük azt is, hogy Edujothban sok nem héber szó fordul elő, sőt kifejezés, sőt egy teljes misna, a VIII. 4. Ha csak emlékezetből mondták volna, alighanem pótolják héberrel; így, leírva, már inkább marad az idegen szó. Ilyen különösen a misna Jósze b. Jõeserről:

העיד יוסי בן יעוור איש צרידה על איף קמצא דכן ועל משקה בית מטבחה דאונן דכן ודיקרב במיחא מסחאב וקרו ליה יוסי שריא.

l.) Reá kell tértünk, miről fenn szóltunk, a Palesztinában keletkező könyvekre. Hogy mily közelfekvő az evangéliumok és a misnáknak keletkezése, mennyire ugyanazon korszellemekek mozga-

³¹ L. 1 jegyzet.

³² Jeb. 49. b. אומר מצאתי מגילת יוחסין בירושלים וכתוב בה משנת ר' אליעזר בן יעקב בן יעקב קב ונקי

³³ L. a 20 jegyzet.

tása nyomán jelentkezik, arra jellemző, hogy Renan az aboth misnákat az evangéliumok első csirájának tekinti.³⁴

A készülő evangéliumok és többi iratok, valamint általában a kor hatását mutatják a zsidóságban jelentkező védő intézkedések, így az *usai határozatok*³⁵ melyek az ebionitákkal és eszeusokkal szálnak szembe. Hiába! nem maradt hatás nélkül az erősödő sokféle mozgalom. Valami „leegyszerűsített judaismus“ jelenségek kétségtelenek.

Gamliel vitája társaival is a háttérben valami mély ellentétet sejtet. Az amhaerecek elvlasztása a chaber-ektől nemcsak a tisztasági törvényeken mulott. Az amhaerecektől félték, mert azok közé már itt ott behatolt az új mozgalom, mely — ismételjük — még látszólag nem volt szöges ellentétben a zsidósággal. Edujoth napja leplezetten izgalmat tár elénk. Minden lépés a nyugtalanság jegyében! Ha átnézünk a szomszéd kutatások terére s megtudjuk, hogy az evangéliumok felvázolásának idejét 75-ik évre teszik, 76-ra pedig a görög evangéliumot, akkor érthető a nyugtalanság 3-4 évvel később Jabnéban, mikor már a könyvek hatása mutatkozik.

Gondolnunk kell az említett vitára II. Gamliel és r. Josua között:³⁶ „Különbséget teszünk az amhaerec és chaber között? Józua: igen! Gamliél: nem!“ Ennek nyomán jó az ellentétek kirobbanása. II. Gamliél intézkedésében volt szigoru, de nem a felfogásban. Ő azt remélhette, hogy az amhaerecek megtarthatók a zsidóságban, ha nem mereven állunk velük szemben. Guttman írja az Umwelt 198.-ik oldalán: „A kölcsönhatás zsidók és ker. között az apostolok idején és a reá közvetlen következő időkben teljes mértékű“. Természetesen az evangéliumok idején még jobban együtt voltak. Idézi S. Pfliegerert is, hogy a kezdő keresztények nem is gondolhattak reá, hogy a zs.-tól különböző vallásközösséget alkossanak.

Hogy mennyire együtt volt a zs.-ság és ker.-ség, arra nagyon jellemző G. idézete Eusebius IV. 5.-ről (Hoenicke útján) hogy 135-ig 15 jeruzsalmi püspök Mózes törvényei szerint élt és

³⁴ Renan V. 56.

³⁵ Ketub. 49 l.

³⁶ Bechor. 36. חידקנו בין חבר לעם הארץ? ר' יהושע אומר הן ר' גמליאל. אומר לא.

circumis cisiót betartotta. (Guttmann 212.) Vagy gondoljunk arra az adatra, hogy II. Gamiél leleplez egy, a kereszténységhez szító bíró³⁷

VII.

m.) Volt egy másik jelenség is abban a korban, melyet a halachák leírását siettethette. Előre jutott a biblia magyarázat egyik régtől használt módozata ez *allegoria*, de nem úgy mint eddig — hogy az régebben csak szinte szellemi játék volt, — hanem e korban, mint a törvények allegorizálása, a törvények megszüntetése, abrogatiója, azaz a teljes allegorisztikus értelmezése, mely végeredményben a paulinismushoz vezetett. **Ez sokkal jelentősebb hullámokat vetett zsidóságban, mítsem hinnők.** Talán így kell értelmezni még azt a hagyományt is, hogy ארבעה נכנסין לפירוס³⁸ Négyen próbáltak a biblia magyarázat allegorisztikus értelmezésébe bocsájtkozni — csak Akiba állott meg szilárdan, ő visszatért az igazi helyes úthoz és — misnát készített.

A zsidó álláspont mindig az volt: אין המקרא יוציא מדי פשוטו³⁹. (Guttmann 256.) A törvények gyöngítése elleni védekezésül, a biblia allegorisztikus értelmezésével szemben, a törvények igazi gyakorlati alkalmazását *kelett kézzelfoghatóan felmutatni, törvénygyűjteményt adni.*

n.) Sőt még egy irányzat is mutatkozott az első században, talán épen az allegorisztikus iránnyal kapcsolatban, melyet Renan „*legegyszerűsített judaismusnak*“ nevez. A zsidóság körében megvolt a térítő hajlandóság s látták, hogy a pogányokat nem lehet mind a 613 paranccsal közelebb hozni, ezért engedményeket tettek. A noachida törvényeket hangoztatják az egyiptomi sibillinák, melyek elegendők, hogy már valaki zsidónak tekintessék. (Renan V. 111.) Ennek visszahatása is keletkezik. Akad bizonyíték a zsidóságon belül is, akik a született zsidó számára is elegendőnek véli a noachida törvényeket!

Friedländer p. a מינים alatt az antinomistákat és ידים alatt a hellenistákat érti — természetesen a zsidók köréből.

³⁷ מן יומא דנליתן מארעכנן איתנשליה אורייתא דמשא ואיתיהוב. Sabb. 116a, b.
אורייתא אחריתא.

³⁸ Hagiga 14 l. és 15 a.

³⁹ Sabb. 63a.

Az erjedés előttünk: Egyik azt mondja: Elég, ha valaki nem bálványimádó, már zsidó (Chulin 5 a.) másrésztől felhangzik: aki egy törvényt megtagad, mintha minden mózesi törvényt megtagad⁴⁰, a mínek könyvei elégetendők⁴¹, vagy inkább: veszély esetén inkább meneküljünk bálványtemplomba, mint a mínek közé⁴².

Az antinomisztikus iránynak bizony akad halk szöszlője, mint arról, az eseményektől nálunk sokkal közelebb álló talmudi helyekből értesülhetünk. Az idézett hagyomány: „aki megtagadja a bálványimádást — zsidó“. (Chullin 5 a. Meg. 13 a.) — ez már az újirányzat késői tükre, mennél inkább észlelhető volt az erjedési korban.

Valójában a prófétaik korok óta fel-felbukkanó irányzat ez, mely kifejezésre jut azon tradícióban is, mely szerint: ha azt mondja néked egy próféta על דברי הורה שמע לו אם יומר לך נביא עבור על דברי הורה שמע לו hágd át a Tóra szavait, hallgass reá, — kivéve, ha bálványimádásra hívna. Sanh. 90 a.

Természetesen, hogy nyomait találjuk az új irányzattal szembevalló tradíciókban, de itt át már nem a kezdetleges szektával, hanem a kifejldött új vallással. „Én vagyok az első — azaz nincs testvérem, kívülem nincs lsten — azaz nincs fiam.“⁴³ Ex. rabb. 29.

VIII.

o.) Sőt, ha magát Edujoth tartalmát nézzük, úgy megállapítható, hogy nemcsak a Hillel és Sámaj vitájának késői ismétlődése, hanem a misnák témájának *számarányaiból* azt is látjuk, hogy melyek valának az iskolában akkor a legfontosabbak! És valóban! a 74 misna közül 34 szól a tisztasági törvényekről és 20 a challa, teruma stb. a földműveléssel összefüggő törvényekről, tehát azokról, melyek az *antinomista* irányzatban elsősorban mellőztetett. Külön érdekes tanulmány lenne az evangeliumokból szemügyre venni, hogy az antinomista irány épen az amhaereceknek

⁴⁰ Chulin 5a. és Meg. 13a.

⁴¹ L. 28 jegyzet.

⁴² Sab. 116 a. ע"א לביט נכנס ריח להבושו ונחשו ריח להבושו וכפודין ואין נכנס לבתחין של אלו שהללו מבידין ומפודין.

⁴³ Ex. rall. 29. ואני אחרון שאין לי אהו ומבלעדו אין אלו.

אלקים שאין לי בני.

igyekszik kedvezni azokban a törvényekben, melyek az edujothban elének tűnnek. Edujothban kétségkívül előtérbe jut az akkori esztendőök áramlatainak hatása: tárgyában is és a misna rögzítő törekvésében is.

És e törekvést látjuk Eliezerről szóló hagyományban is, hogy תנא באותו היום השיב ר' אליעזר כל השבות שבועולם ולא קיבלו הומנו (B. M. 59 b.)

p.) Hogy Edujothban mennyire látszik a folyékony traditió-nak kristályokba szilárduló törekvése, mutatkozik ez a szabályos csoportosításokban is, hogy pl. hányszor volt vitája az egyik vagy másik tannának, hányszor volt enyhébb Sammaj stb, valamint az elején felvetett önkritikai kérdésekben. Természetesen egyszer sem szabad felednünk, hogy nem Edujoth mai alakjára gondolunk, hanem a II. Gamliél idejében keletkezetre, mely a mainak őse, mondhatnánk az Ős-edujoth volt, Edujoth-risauno.

r.) De mutatkozik e kor szereplőinek igyekezete máshonnan is: abban is, hogy panaszkodnak az emlékezeti traditiók bizonytalanságáról. Tarphon panaszkodik, hibásnak mondja a traditiót, míg Akiba mondja, hogy ő rendbe hozza⁴⁴ (Ahiloth 16, 1.) Más helyütt Josua mondja, hogy nem ismeri ki magát a traditióban és Akiba ekkor is azt feleli: majd én megmagyarázom! (Pesz. 9.)⁴⁵ Panaszkodik Eliezer b. Jácob, hogy elfelejti a halachát (Jóma 16 a). És panaszkodott Joch. b. Zakkai is (előbbi oldalon). Mindig ugyanazon évtizedek szereplői...

Mindig azt kell keresnünk, hogy a régi misnával szemben miért kell új? Edujoth mivel más a régi misno risaunóval, szembe-állítva? Megelégedhetünk-e azzal, hogy szigorubb vagy enyhébb felfogást követ, — avagy a külső formájában is átalakított? Amikor a csoportosításokat látjuk, ahol amár ismert traditiókat hoz össze egy-egy ilyen csoportosítás, akkor már ezt célzatos formatió-nak tekinthetjük, új rétegnek. Vajjon csak azért állították össze, hogy ezt is memoriter tradálják, mint új misnát? Minek kellene ez, ha már másutt megvan?

⁴⁴ Ahiloth. 16, 1. א"ר טרפון אקפה את בני שונו הלכה מקופחת ששמעו השומע

ושעה... א"ר עקיבה אני אתקן.

⁴⁵ Pesz. 9, 6. א"ר יהושע שמעתי... ואין לי לפרש אמר ר' עקיבה אני אפרש.

⁴⁶ Az Ősedujoth kifejezés dr. Löwinger Sámuel tanár ur igen helyes fogalmazása.

IX.

Egész külön fejezetet kell szentelnünk annak az összefüggésnek, mely a misna leírása és az íróeszközök átalakulása között fennáll. Köztudomású, hogy időszámításunk első századában nagy változáson megy át az írástechnika. Az Ókor elterjedt íróanyaga a pergamen, a viasz, a falemez, az érclemez, — az írószerszám, az írótör. Aszenszövegek állati bőrre irattak. Még pedig simított állati bőrre. Egész sora a hagyományos tételeknek intézkedik az íráshoz használható anyagok halachájáról. Mégpedig nemcsak a a templomi célokra használatos כתיב הקורש szentiratokról, hanem a válólevélről és házassági szerződésről is. Adatainkból azt látjuk, hogy a régi állatbőrre írás helyett növénylevelekre is irtak, olajfára, Szt. János falevére és tőklevére is על עלי ויה ועל עלי כתבו... על עלי ויה ועל עלי (Toszifta Gittin 2, 3. 5 p. Zuckerman del I. Blau: Óhéber könyv 13 lap.) Hogy miért irtak ilyenekre? talán drága volt az állatbőr és látva, hogy a levelek érték nélkül elpusztulnak ősszel, közelfekvő gondolat lehetett, hogy holmi kis kémiai átítással a leveleket írássá alkalmassá dolgozzák. A Szifréből (II. 269.) adatunk van, hogy nádlevélre, diófalevére is irtak. De csak köziratokat és magániratokat és nem rituális célra szent könyveket. Egyszerre megváltozott a helyzet, midőn a rómaiak által tökélesített görög egyiptomi írószer, a papiros került át Palesztinába. Blau idézett munkájában (11 lap) megállapítja, hogy „a kényelmesebb egyiptomi anyag (a papirus) a bőrt kiszorította“ és hogy a Genesáreth völgyében és a Hüle-tó környékén tömegesen teremhetett a „papirus“ (10 lap.) Ha még azt is számításba vesszük, hogy Egyiptomból a misna idejében — ezuttal az Edujoth korát tartjuk szem előtt, az első század második felét — került Palesztinába ép Egyiptomból az apokaliptikus és szibillinaí könyvek nagy száma — papiruson, világosan látjuk a helyzetet, hogy szinte adott dolog volt, magától kínálkozott, a misnának legalább is házi használatra vagy az iskolamesterek használatára papiruson való leírása.

Ha a kutatás tárgyává tennők még Egyiptomban is, hogy mi lendítette ott fel akkor az említett irodalmat, úgy bizonyosan szoros összefüggést találhatnánk a papirus elterjedése és az irodalom fellendülése között. Irodalom nem lendül fel olvasó közönség nél-

kül, viszont olvasó közönsége széles rétegben csak aránylagosan olcsó iratok mellett lehet, vagyis könnyen és gyorsan előállítható munka mellett és az csakis a papirus lehetett. A hagyomány arra a kérdésünkre is felel, hogy vajjon különbséget tettek-e az íróanyag között, ha az templomi célokra készült vagy profán célra. A misna azt mondja: Nem szabad Get-et írni על הדפותרה ולא על הנייר המחוק ולא על הדפותרה כפני שהוא יכול להדויר kiradirozott, lekapart pergamentekre, mert annak betűi összefolynak. Tehát új, sima nájor és diphterára szabad írni Get-et (Gittin 2, 4). Ellenben arra az írásra, melyet a szautónál használtak, tehát a templomban, annál nem volt szabad még új nájorra vagy diphterára írni, csak a szfárra ספר (Szóta 2. 4). A get magánokirat, a szautó-szakasz rituális. Itt is kézen fekvő a gondolat, hogy a misnát, amelyet nem volt szabad leírni, különösen olyan anyagra, mely a bibliai írások anyagaival azonos, magáncélokra le szabad írni. Hiszen csak akadt a tanítványok között egy-egy, aki, mintegy „puska“ céljaira, hogy otthon abból elkészülhessen — leírt egy-egy részt. A drága és nehezen előállítható állati bőrpergamennál talán még elképzelhető a tilalom megtartása, de a papirusnál nem.

Hogy mennyire előtérbe volt a papirus és a vele kapcsolatos tinta és tus elterjedése, azt éppen a számtalan adatból látjuk, melyek kérdéseket tárgyalja. A najor szó ניר már tisztázva korunkban hogy az a papirozt jelenté. ניר חלוק sima papirus (Tósz. Gittin 8, 2,) ellenkezője a ניר מחוק letörült papiro (Kélim 2, 5; 10, 4.) Hogy ez a kép: új papiro, letörült papiro állandóan előttük lebegett, azt mutatja, hogy a leggyakoribb írószerszám és anyag volt. Midőn a tus használata elterjedt, a misna fölveti a kérdést, szabad e pénteken beáztatni a tust, hogy szombaton át ázzék: אין שורין את הדיו (Sab. 1, 5.) és még számtalan helyen.

Egybevetethetjük a kétféle egyiptomi ajándékot: a papirusa írott sibillinákat, melyek antinomistikus célokot szolgáltak. Erre válaszul: leírták elődeink az olcsó anyagra az örök törvényt, a misnát!

* * *

Ha a kor külső eseményeit, a korban keletkező írásokat látjuk, akkor azt kell mondanunk, hogy Edujouth misna ősfarmája, a bau bajaum formája: *írásra szánt összeállítás!* Hogy melyik párt akarta leírni, illetőleg írta le, Gamliel vagy ellenesei? Ez kutatás

tárgya lehet. De, hogy az új mozgalommal kapcsolatban robbant ki az ellentét, azt a talmudi hiraadás világosan mondja! Értjük miért kívánt hatalmat a rómaiaktól, miért tiltott ki tanítványokat, miért volt szigorú jobbra-balra, érvényre emelte a Hilléli halchákat: rendet akart teremteni.

E felsorolt okok nyomán nyugodtan állíthatjuk, hogy a templompusztulás és az iskolákra nehezedező nyomáson kívül, sőt azon felül épen a kereszténység keletkezése, illetve terjedésével az evangéliumok, sibillinák, apokalipszisek leírásával, továbbá az antinomista és allegórikus irányzattal szemben — irták le II. Gamliél idején az akkor lerögzített őseduoth⁴⁶ misnát, vagy misnákat, melyek később új rétegekkel bővültek, melyeket ezután Akiba tanítványai végső formába alakítottak, hogy Juda Ha-nászi idején hitellességet, kanonizálást nyerjenek!

Köbánya.

Dr. Kálmán Ödön

IRODALOM

IRODALMI SZEMLE

Landau Juda Leb, Dalok és költemények, מנינה ופאמנה 2. kiadás, 1933, 224 lap, Central kiadása, Tel-Aviv.

A johannesburgi (Dél-Afrika) főrabbi és egyetemi tanár nagy irodalmi tevékenységet fejt ki. Munkái közül a folyóiratban is bemutatott a „Vallomások“ (Viddujim) címűt, melyből egy részlet a Hacofehben is megjelent, mely folyóiratunknak illusztris munkatársa volt. A jelen kötet először 1895-ben jelent meg Krakóban és rég elfogyott. Az új kiadás bővült azokkal a versekkel, melyeket a szerző azóta folyóiratunkban és egyebütt közzétett és még meg nem jelentekkel bővített. Mintegy előhang az elején levő három megható vers: Testvéreimhez és barátaimhoz. A 60-ik évre, Mi van veled költő? A versek nyolc csoportra vannak elosztva: Cion dalai, románcok, monológok, szerelmi versek (főcím: Babel), példázatok, arany versek (bánatos dalok), híres emberek (7 vers, Kaminkát kivéve gyászdalok: Grätz, Delitzsch Franz, Montefiore, Achad Háam s még 2), fordítások (Goethe, Schiller, Heine, Longfellow, Victor Hugo s mások). Landau mesterien kezeli a héber nyelvet, mély érzéseit lendületes formában juttatja kifejezésre, gazdag eszmékben és tiszta erkölcsi felfogásban. A zsidó fájdalom csendül ki a sok versből, mi prózában a már említett második művében pesszimizmusban jutott kifejezésre. Ez a fényes külső mezben megjelenő versek kellemes és tanulságos olvasmány. Összesen 64 költemény. Reméljük, hogy nemes barátunk hárfája még nem némult el.

*

Wagenaar L., Studien, Amsterdam 1932, VII. 134 lap, Wagenaar arcképével. Kiadta az „Achawah“ egyesület Hirschel L. bevezetésével és jegyzeteivel.

E kötet 30 kisebb-nagyobb értekezést tartalmaz, mely az

Achawah c. havi folyóiratban 1896—1920-ig jelentek meg, főképp 1913—1920. évfolyamokban. Az Achawah községi alkalmazottak, hitoktatók egyesülete és ez viselte a nyomás költségeit. W., kívül amszterdami felolvasásaim alkalmával ismerkedtem meg, kiváló talmudista volt és pedig mint Dünner tanítója, a hírneves amszterdami főrabbi és szeminárium rektor, szabad kritikával. E mellett foglalkozott történet- és szövegkritikával, (Ibn Ezra Kohelet kommentárjához). A jelen értekezések az első két amszterdami szeminárium vonatkozás kivételével mind a talmud, rabbinikus irodalom körébe, azt is lehet mondani, hogy a liturgia körébe tartoznak. Wagenaar értékes Sziddurt adott ki. (Kívánatos lett volna egy bibliográfiai összeállítás.) Kiemelem פורם על שמע értekezést (55—61), W. szerint annyit jelent: az első két benedikciót elmondani. Polemizál Elbogen, Studien c. dolgozatával, azt azonban, hogy a Revueben már 1897-ben, tehát tíz évvel előbb tisztáztam ezt a kérdést, nem tudta, Elbogen pedig ugyanazt az anyagot használta könyvében, de a dolgozatomat csupán egy eldugott jegyzetben érintette, mit utólag Bacherhez irt levelében azzal okolt meg, hogy nem akart polemizálni. Ilyen szerencsém más tudósokkal is volt, kik témát és anyagot tőlem vettek. Meglepően egyszerű magyarázatot ad Berákot első fejezetének utolsó misnájához, melyben מוכרין יצאת מצרים בלילה a Peszach-haggádában is felvett kitételekről van szó, W. azt bizonyítja, hogy nem יראמר-ról van szó, hanem az אמת האמתה-ról, melybe az egyiptomi kivonulásról szóló kitéletet kell felvenni. Ezt a magyarázatot a szerzőtől előszóval is hallottam és csodálkoztam, hogy annyi kommentátor közül azt még senkisémondta. A 18-ik századig két irodalmi nyelv volt, a latin a keresztény, a héber a zsidó világnak. A nemzeti nyelvek uralomra jutása óta a zsidó tudomány mindinkább széttagozódik. A zsidó tudomány és irodalom szétmállik, a zsidó tudósok pedig egyre nehezebb lesz a helyzete, ha a modern tudomány színvonalán akar maradni. A háború után a mi tudományunk nyelvei megszaporodtak, de nem a tudás.

*

Cohen Boaz, A responsumok listája. Budapest, 1930, 226. lap. Héber mű e címmel קונטרס התשובות. Külön lenyomat a *Hacofehből*.)

Choen, mint maga mondja, nem bibliográfiát akar adni, tehát nem jegyzi fel a könyvnek a lapszámát, formátumát stb., hanem csupán a címét és a nyomás helyét. Összesen van 1795 mű. Ez a mű veleje, melyet megelőz egy előszó 1—3, egy igen tanulságos, széles tudásra valló általános bevezetés (3—36), a responsumokkal (26—39) a gáoni responsumokkal foglalkozó irodalom felsorolása (39—40), a gáoni responsumok jegyzéke (41—45), összesen 103 szám, ezután következik a többi responsumok felsorolása (41—141). Következik az országok indexe a 19. századig (141—143), azután a szerzőké (143—193), a nyomtatási helyeké (193—202). Végül vannak pótlások és javítások, elég tekintélyes számmal a responsumokhoz is. Tartalommutató nem lévén, ezt itt pótolom.

E száraz jegyzékek igen tanulságosak. Ausztria a 16—18. században 23 számmal szerepel, ellenben Magyarország egyetlenegyvel sem. Ha azonban megnézzük a nyomás helyeinek listáját, ott találjuk a magyar városokat, mindjárt az elején Ofen, Ujhely, Ungvár, (2—4), azután Budapest (8 szám) és más városokat. C. Magyarországot nyilván Ausztriának vette. Csak elnézés lehet az is, hogy Wien alatt 42 szám szerepel, Ausztria alatt pedig csak 23 (Magyarország is beleértve). Kulturtörténeti jelentősége van annak, hogy hól hány könyvet nyomtak. Országok szerint első helyen áll Lengyelország, de csak a 18—19. században, a 16—17. században Itália és Hollandia, vagyis Amsterdam, ahova Bomberg betűi kerültek és a 18. sz. végén a bécsi ismert Schmidt-féle privilegizált nyomdába. Más megjegyzéseinket máshol fogjuk közölni, csak még azt jegyezzük meg, hogy szerző a művek címeinek idézésében nem következetes, pl. Lów Lipót „Gesammelte Schriften”-ját héber fordításban adja, hamarosan nem ismerni rá, holott más műveknél az eredeti címet jegyzi fel. A munka a Hazofehben betegségem alatt jelent meg.

Budapest.

Dr. Blau Lajos

Dr. Szemere Samu: Dewey neveléstana.

Szemelvények Demokrácia és nevelés c. művéből.

(Budapest, 1933. 8°. 88 l.)

A nevelés héber neve תרבות. E főnév a רבה, רבי gyökérrel van összefüggésben, amelynek jelentése: növekedni, nagyobbodni, nőni,

úgyhogy a nevelés héber fogalma éppen úgy, mint a magyar „nevelés” szó, a növelni, nevelni igének származékszava.

A nevelés: növekedés — hirdeti korunk egyik legnagyobb filozófuspedagógusa, John Dewey is, a newyorki Columbia-egyetem világhírű professzora *Democracy and Education* c. művében, amelynek legjellegzetesebb és legfontosabb részeit fordította le magyarra dr. Szemere Samu, az Országos Izraelita Tanítóképző Intézet tudós igazgatója.

A pragmatizmus e nagy amerikai hirdetője ebben a munkájában a nevelés feladatát abban látja, hogy a növendék veleszületett egyéni, szellemi és erkölcsi diszpozícióit helyes irányba terelje.

Maga a társadalom is nevelőhatású és ezáltal biztosítja saját fennállását. Dewey szerint az iskolának tervszerű cselekedtetéssel kell nevelnie.

Dewey iskolafogalma igazi életiskola, amelyben az újabb és újabb tapasztalatok által a növendék állandóan épp úgy növekedik, mint maga a társadalom. Nevelési ideálja a roppant ipari fellendülés következtében folyton változó, haladó amerikai demokratikus társadalom.

Dr. Szemere fordítása sokkal több, mint fordítás: igazi interpretálás, amely a nagy filozófus-nevelő gondolatvilágába való belemélyedés fáradságos munkáját megkönnyíti. E fordítással is bebizonyította, hogy mennyire ura nemcsak mindkét nyelvnek, hanem a világos és érthető nyelvkészségnek is.

A fordítás előtt dr. Szemerének Deweyről való kintinő értekezését találjuk, amelyet eredetileg a Magyar Pedagógiai Társaságban olvasott fel, ahol vele osztatlan tetszést aratott. E tanulmány mélyen járó bevezetés Dewey munkásságába.

Rabbik, tanítók és hitoktatók sokat tanulhatnak a munkából. Nemcsak az Új Iskolamozgalom egyik prominens képviselőjének gondolatvilágával ismerkednek meg, hanem sok hasonlatosságot fognak találni Dewey gondolatvilága és a zsidó nevelésfogalom között.

A könyvet a „Kisdnednevelés” adta ki. Az izléseesen kiállított művet Dewey arcképe díszíti.

Szeretnők remélni, hogy a felekezeti tanfériaik is fel fogják ismerni Dewey egyik főgondolatának fontosságát: az iskola legyen *terszserüen cselekedtető* hatása. Ez az elv vonatkozik a zsidó hit-

oktatásra is. Olyan *nevelő helyzeteket* kell teremteni, amelyek *valósi cselekedetekre* serkentsek a tanulókat.

A cselekedtetés elve éppen a zsidóságban nem új, ahol II. Rabban Simeon ben II. Gamliél, a harmadik nemzedékhez tartozó tanna, már 1800 évvel ezelőtt hirdette a cselekedet primátusát a többi lelki tényező fölött a nevelési folyamatban, amidőn az tanítja: *ולא המדרש [הוא] עיקר, אלא המעשה* Nem a tanulmányozás a fődolog, hanem a cselekedet! (Abóth I. 17.)

Budapest.

Dr. Cseh Arnold

Dr. Lederer Emma: ^{*} ^{*} ^{*} *A középkori pénzüzetek története Magyarországon. (1000—1458). A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával. Bp., 1932.*

Gazdaságtörténelmi irodalmunk jelen munka körével jóformán egyáltalán nem foglalkozott eddig. Budapesti, bécsi és pozsonyi levéltári kutatások tették lehetővé az alapos munka létrejöttét. Részletesen foglalkozik a szerző a zsidók szerepével a fedezett kölcsönben és a zsidókamattal. Látjuk, hogy a fedezett kölcsön nyújtói között egyházak, városok, polgárok, földesurak és zsidók egyaránt fordulnak elő.

Hazánkban a 12. és 13. században pénzszerzésnek egyetlen módja a zsidóktól és izmaelitáktól felvett pénzkölcsön volt. Ők a pénzarisztokraták. A zsidók kamaraszolgasága csak a 14. sz. második felében alakul ki. A gazdasági átalakulás következtében a zsidók szerepe azonossá lesz a külföldi zsidókéval. A birtokzálogüzletből nem vehetik ki a részüket a 14. században kialakult fedezett kölcsönök terén igen nagy tevékenységet fejtenek ki. A zsidókölcsönnél is eltűnik a fedezet zálogjellege és a személyi biztosíték lép előtérbe, — épügy, mint a testületektől felvett kölcsönöknél.

Oklevés példákkal mutatja ki a szerző, hogy a zsidó szerez a 14. sz. második felében városi ingatlant, bár a város meg akarja gátolni.

Kimutatja azt is a szerző, hogy *gyakorlatban* éppugy szed kamatot a középkori keresztény kölcsönző, mint a zsidó.

Gazdaságtörténelmi irodalmunknak kétségtelenül nagy nyeresége dr. Lederer Emma könyve. A szerzőtől még sokat várhat a zsidó történet is

Budapest,

MTA KÖNYVTÁRA

Dr. Csetényi Imre.